

वडोदरा.

छद्मनामिव स्टीम प्रि. प्रेसर्मा विद्मलमाष्ट्र आदाराम ठक्करे
प्रकाशक माटे छाप्पुं, ता. ५-११-१९२३.

જેનાચાર્ય-ન્યાયામોનિધિ-શ્રીમદ્ વિજયનંદમૂળીશ્વરજીના લઘુશિષ્ય
દક્ષિણવિહારી-શ્રી અમરવિજયજી મહારાજ.

શિવોરવાસી શા. ગુણાભયંદ શિવલાલભાઈએ પે.ગાંતી સ્વ.
સમર્થચારિણીના શ્રેયોર્ધ્વે તથા ગુરુભક્તિ નિર્મિતે આ
ફોટો દાખલ કરાવ્યો છે

જન્મ સંવત ૧૯૧૫ ના ફાલ્ગુણ શુદ્ધ ૧૫ રૂઝ

દીપા સંવત ૧૯૩૮ ના વૈશાખ શુદ્ધ ૨ રૂઝ

दक्षिणशिखारिसद्गुरुवर्य धीमदमरविजयमुनिगुह्य-

गुणस्तुत्यष्टकम्.

“ मन्दाक्रान्तावृत्तम् ”

श्रेयोऽलंकी विमलहृदयोऽयोद योऽमूढलक्ष्यो
योऽगाढाऽहंस्तमयजलधि बुद्धिनाथा गभीरम ।
यथाऽगुहेन्द्रियभरमरं यो व्यपादोपमगां
सोऽयं दयादमरविजयः सद्गुरुर्महलं नः ॥१॥
श्रीभीक्ष्णं विमलयशमा पायसेयाऽभ्युवाहं
योऽप्रणिष्टः प्रचुरतपसा तेजसेयोऽणरदिमः ।
यथाऽचर्तति समयमनघं मूर्तिनिद्रिधधानं
सोऽयं दयादमरविजयः सद्गुरुः सद्गतिं नः ॥२॥
औणांवीयोऽवगुणनियतं शुद्धचेताः परेषां
नेवाऽक्रामोन् प्रतिदिनमरं चाऽक्रामीर्धमा यः ।
धर्म्यं कार्येऽयमदमलधीरशुभघ्नो खलोऽप्या
सोऽयं दिदयादमरविजयः सद्गुरुः सन्मतिं नः ॥३॥
अम्कांसीयो भयजलनिधि पादवाधियेदुष्टं
योऽगोप्रायोत्पत्तिकरमरं पापवर्त्मप्रयान्तम् ।
यथाऽदामीदुभविजनगणत्याग्तमंदोऽवलिप्तम
सोऽयं लिखादमरविजयः सद्गुरुर्नाऽपजालं ॥४॥

॥ प्रस्तावना ॥

ॐ श्री स्वादादिने नमः ।

प्रिय वाचको ! लोकोने बोध यत्ताना हेतुयी आ प्रस्तवर्मा लेलोना संग्रह करवामां आव्यो छे, दुनीया “ शांतिनो ” मार्ग हूँ छे पण बीना नीवोलुं अहित करिने जो पोते शांति मेळववा चाहतो होय तो ते केवल भ्रान्तिमय छे. कदाच पूर्व पुण्यना प्रबल संयोगी वर्तमानकालमां विघ्न देखी शक्तो न होय, पण परमवर्मा तो ते पापनुं प्रायश्चित भोगव्या विना छुटको पावन नही; एम सर्व धर्मना शास्त्रो पोकारी पोकारीने कही रखां छे. मोटे पोताना आत्माने आ भवमां तेमग परभवमां शांतिमय बनावतानी इच्छा होय तेवा महापुरुषोने कोई निःस्वार्थी महापुरुषोनो बहेलो, सर्व जीवोना हितवालो, तत्त्वस्वरूपमय, सत्य धर्म होय ते मेळववानी सास जर छे.

जुवो के पूर्वकालमां केळ्याक महापुरुषोने तेवा “हिंसक” मार्गना प्रपंचयी तिरस्कार पण यथेष्टो जोवामां आवे छे, तेपी ते हिंसक प्रवृत्तिगोने छोटी दई पोते भक्तिमार्गनां अथवा

નિવૃત્તિમાર્ગનાં વચનોને પ્રગટ કરી તેઓએ લોકોને તે તરફ દોરેલા છે પણ તે મુખ્ય પુરુષોનો અભાવ થયા પછી તેમના અનુયાયીઓને તે હિંસક લોકોએ પોતાની ચાલતી હિંસક પ્રવૃત્તિની પ્રયામાં મેલ-સેલજ કરી દીધા છે, પણ તે ભક્તિમાર્ગમાં કે નિવૃત્તિમાર્ગમાં શુદ્ધપણે રહેવા દીધા નથી. હિંસક પ્રવૃત્તિમાં મળેલા પાછા ફરીથી હિંસક રૂપ તામસી કોટડીમાંથી નિકળવા પામે નહીં તેવા હેતુથી અનેક પ્રકારની વાગ્જાલ પળ કરી મુકેલી છે, જેમકે “ સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મો ભયાવહઃ ” પુનઃ “ હસ્તિના તાઙ્યમાનોઽપિ ન ગચ્છેજ્ઞૈનમંદિરં ” इत्यादि અનેક પ્રકારથી એવા ફસાવ્યા છે કે જેથી અજ્ઞાનવર્ગ કોઈ પણ પ્રકારથી સત્યધર્મનો આશ્રય મેળવી શકે નહીં. સ્વર્ગ જોતાં સ્વાર્થીલોકોએ સત્યધર્મથી વંચિત રાખી કેવલ સ્વાર્થ સાધવાને માટેજ આ પ્રપંચ રચેલો હોય એમ લાગે છે, પરંતુ આ અંગ્રેજોના રાજ્યમાં તે વાગ્જાલનું માન સ્વભાવથીજ ઓછું થતું જાય છે એ પણ એક સમયનીજ ચલિહારી છે ॥ હવે આપણે વિચાર કરવાનો એ છે કે, જે ધર્મમાં પોતાનું અને વીજા જીવોનું સર્વ પ્રકારથી હિત સમાણું હોય, અને તે ધર્મ નિઃસ્વાર્થી એવા પૂર્ણતત્ત્વજ્ઞાનીના મુખથી પ્રગટ થયેલો હોય, અને તે સત્યધર્મ પ્રાચીન કાલથી ચાલતો આવેલો હોય, તેવા

सत्य धर्मनो आश्रय मँझीए तो नरर आपणें आपणा आत्माने
आ भन्ना तेमन परभवना जोखुममां पडतो बन्दावी शक्तीए.

ह्वे वे प्राचीनकाली चालतो आवेलो खरो सत्यधर्म
कयो ह्मे ! अने तेमां केवा केवा प्रकारना तत्त्वो समायेला
ह्मे ! किोर विचारो कोइ ब्राहित मध्यस्थ पुरुषोनी-दृष्टिथी
विचारीये तो नरर सत्यासत्यनो निर्णय करी शक्तीये. ते
सत्यासत्यनो निर्णय क्यारे करी शक्तीये के ज्यारे आपणा दुरा-
ग्रहने छोडी दह, माध्यस्थपणानी बुद्धिथी पुण्यपणे विचार करीये
तो, अवश्य आपणा आत्माने अधोमार्गमां पडताने रोकी सत्य-
धर्म उपर चढावी शक्तीए, ए शिवाय बीनो कोइ पण सुगम रस्तो
जोषामां आवतो नथी ॥

सत्यधर्मना मार्गेन शोधवानो उपाय ए छे के-धर्म बे प्रका-
रना हेतुथी चालतो आवेलो होय छे-एक धर्म अल्पज्ञोथी
प्रवर्तमान स्वार्थसाधक, अने बीनो सर्वज्ञोथी प्रवर्तमान परमार्थ-
पोषक. जो के स्वार्थ साधक धर्ममां परमार्थनी वातो न
होय तो तेने कोइ पण मान आपे नहीं, माटे तेमां परमार्थनी
वातो प्रसंगने अनुसरीने लीधेली तो होयन पण ज्यारे बारीक

दृष्टिही विचार करीये तो, ते परमार्थ वातो पण मुख्यपणे स्वार्थ साधवाना हेतुधीन मिथित थयेली छे एम दृष्टिमां तरी आवशे. तो पछी तेवा स्वार्थी लोकोना शास्त्रोमांथी आत्माना उद्धारनो रस्तो केवी रीते शोधी काढवो ? ते कांइ सामान्य बुद्धिवालाथी शोधी शक्यायन नही. माटे तेमांनाज मध्यस्थ पंडितोए पोताना चालता धर्मनो अने बीजाना चालता धर्मनो अभ्यास करी सत्य हृदयथी टुंकमां सारभूत उद्गारो प्रगट करेला होय, तेनो विचार करतां जे कांइ आपणने सत्य स्वरूप भावमान थाय, ते तरफ आपणुं बलण फेरवीने ते सत्यधर्मना महात्माओनी संगत करी किंचित् किंचित् तत्त्व मेळवता रहीये, तो पण आपणी चालती भूलने सुधारी शकीए. हुं कांइ ववा मतना संपूर्ण तत्त्वोने जाणवानो दावो करी शकतो नथी, पण तेवा तत्त्वना जाण मध्यस्थ पुरुषो—जे जे पोताना निर्मल हृदयथी उद्गारो प्रगट करी गयेला होय, तेमनाज विचारांथी विचार करीये तो, आपणे पण आपणुं ध्येय साधवाने समर्थ थड शकीए. हुं पण तेवान ख्याल्यथी तेवा मध्यस्थ पुरुषोना वचनोमां रहेली महत्त्वतानो विचार करी, लोकोने विचार करवानी सुगमता करी आपवानुं धारु हुं. आश्ली सूचना करीने, हवे हुं ते बताववा प्रयत्न करीश.

જૂઓ કે ધર્મનો વિષય અગાધ છે. તેમજ પ્રવંચી પંખી પણ ઘણા છે, છતાં પણ હિંદુઓના ધર્મોનો તિનાર કરી જોતાં ૧ વૈદિક ૨ જૈન. અને ૩ બૌદ્ધ. ૫ જન ધર્મોન ઘણા પ્રાચીનકાલથી વિસ્તારણે ચાલતા આવેલા નજરે પડે છે. તેમજ તેમના તત્વ-મંયોનો વિસ્તાર પણ જાણવા જોવો જોઈય છે. બાકીના પંખો તે જોયે ધર્મોમાંથી કિંચિત્ કિંચિત્ પોતાને મન ગમતા વિચારોને મહાન કરી પ્રસિદ્ધ થયેલા છે એમ જણાઈ આવે છે.

પ્રથમ અમોઘ કશું હતું કે-એક ધર્મ સ્વાર્થસાધક અને ત્રીજો ધર્મ “ પરમાર્થપોષક ” તો હવે એનો સામાન્યપણે વિચાર કરી જોતાં-ઇન્દ્રિયોનાજ મુલને માટે તેમજ-ધન, પુત્ર, કલ્યાદિક એહિક મુલના માટે તેમજ પરલોકમાં રાજ્યાદિક સંપદા મેલકવા અથવા ઇંદ્રાદિકની પદવી મેલવવાને માટે મુલ્યપણે શાસ્ત્રોનું બંધારણ પચેલું હોય, તે ધર્મશાસ્ત્રને સ્વાર્થસાધક તરીકે માનવામાં હરકત આવે નહીં. અને ઇન્દ્રિયોના વિષયની મુલ પ્રવૃત્તિથી પોતાના આત્માને હટાકવાને માટે, તેમજ ધન પુત્રાદિકના મોહથી વિરક્ત થઈ આત્મતત્ત્વ મેલવવાની પ્રવૃત્તિ થવાને માટે, જે શાસ્ત્રોની રચના થયેલી હોય, તે શાસ્ત્રો “ પર-માર્થપોષક ” ધર્મ તરીકેનાં જ મનાય. કારણ કે-સર્વ કર્મોથી

મુક્ત થયેજ આત્માને દુઃખનો અંત આવનાર છે, એમ હિંદુ-જ્ઞાનના તત્ત્વવેત્તાઓને કબૂલજ કરવું પડે છે.

તો હવે વિશેષ વિચાર કરવાનો ઇટલોજ કે તે કર્મવસ્તુ શું હશે ? અને દુનિયામાં ઉચામાં ઉચાં સત્ય તત્ત્વોનો વિચાર કોણે કર્યો હશે ! અને તે તત્ત્વો આજ સુધી પૂર્ણ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યાં કેમ નહીં હોય ! તેનું કારણ જોતાં એજ માલ્યમ પડે છે કે પ્રાચીન કાલમાં મતાંધતાનુંજ પ્રાવલ્ય વધારે હોવું જોઈએ, અને તે કારણથીજ-બૌદ્ધોને આપણા હિંદુસ્થાનમાંથી હાંકી મુકવામાં આવ્યા હતા. માત્ર જૈનધર્મવાળાઓ ઉપરજ તેટલો અત્યાચાર કરવા શક્તિમાન થયા ન હતા. વિચાર કરી જોતાં એ સિદ્ધ થાય છે કે-પ્રાચીનકાલમાં જૈનધર્મના તત્ત્વોથી અને બૌદ્ધ ધર્મના તત્ત્વોથી આગળ વધી શકે એવો વીજો વર્ગ હયાતી ધરાવતો ન હતો. તે કારણને લીધેજ પુરણોવાળાઓને બૌદ્ધને પણ નવમા “ અવતારરૂપે ” કલ્પવાની જરૂર પડી હતી, જો કે બૌદ્ધધર્મ તો હિંદુસ્થાનમાંથી નિદાનજ થઈને હતો. માત્ર વિશેષ તત્ત્વોનો પ્રકાશક જે જૈનધર્મ હતો તે પણ અત્યુક્ત-ક્ષતિના અનાથ દેવણ્યો મર્યા.

તે પણ જૈનોના મૂલતત્ત્વોમાં આજ સુધી કોદે પણ

પ્રકારનો વિકાર થવા પામ્યો નથી, એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે. તે
 કેવલ સર્વજ્ઞ પ્રરૂપોની વાણીનીજ સુચી છે.

वर्तमानकाळ्यां मध्यस्थ देशी तेमज परदेशी जैनधर्मना अभ्यासीभो, जनोना सुनिश्चित सत्य तत्त्वोने एकी अवाजे स्वीकारे छे, ते आ नवा जमानायां लोकोने आश्चर्य कर्या शिवाय रहेनो न्हो.

कारण पूर्वकालमां वैदिकधर्मी तथा ब्राह्मणधर्मी अनेक
आग्रही पण्डितोना तरफयी जैनधर्मता मूलतस्त्रो उपर
छूटा अने तदन अविनाग्नि आक्षेपो सिवाय योग्य न्याय मन्त्रयो
न होतो, तेमानो एकज आक्षेप भा प्रसंगे टांकी बतावुं तो भारी
पटतो नहीं गणाय. जुओ के- ब्रह्ममुद्रना प्रणेता वेदव राम महर्षि
“ नैकास्मिन्नसंभवानु ” भा मुद्रमा जैनधर्मनु संतन बीभत्सुपे
त्यारी गएला. परी नेना नास्तिक भक्तार्थिक अने सांज्ञ निवेदना
वरग श्री आशंकरस्वामीजी लिनेना स्याद्बुद्ध्यागतुं
‘ बुद्ध्यागतुं ’ इति चेत् तदा एव ते जिनो जेते नये तुल्ये महा
प्रमाणे यथा ‘ न संनयाय एव ’ इति चेत् एव एव इत्यादिबाद
‘ न संनयाय एव ’ इति चेत् एव एव इत्यादिबाद

तेरे हुसनको कोई बशर न मिला १ यह जैनीयोके आचार्य
गुरु थे. पाकदिल, पाकखयाल, मुनस्सिम पाकी व पाकीमगी थे.

हम इनके नामपर, इनके कामपर, और इनकी 'बे नजीर'
नैपसकुशी व रिश्तेनतकी मिसौलपर जिस कदर भाज
(अभिमान) करें बना (योग्य) हैं । ३ हिंदुओं ! अपने इन
मुजुगौकी इज्जत करना सीखो... तुम इनके गुणोंको देखो, उनकी
पवित्र सूरतोंका दर्शन करो, उनके भावोंको प्यारकी निगाहसे
देखो, यह धर्म कर्मकी शल्यकती हुई, चमकती, दमकती, मूर्ति
है... इनका दिल विशाल था, वह एक बेपायांकनार समंदर था
जिसमें मनुष्यप्रेमकी लहर जोरशोरसे उठती रहती थी. और
जिसमें मनुष्यही क्यों उन्हेंनि संसारके प्राणीमात्रकी भलाईके लिये
सबका त्याग किया. जानदारोंका खून बहाना रोकनेके लिये
अपनी जिंदगीका खून कर दिया । यह अहिंसाकी परमन्योति-
वाली मूर्तियां हैं । वेदोंकी श्रुति " अहिंसा परमो धर्मः " कुछ

१ पाठ से केवल मस्तक तक पवित्र थे. २ अद्वितीय ॥ ३
मनको बाधमें रखनेवाले ॥ ४ ऐसे भगवानही, ५ भक्तिपर ॥ ६ जितना
अभिमान करे नितनाही योग्य है, ७ वह एक बिनारे बिनाके समुद्रे ॥

इन्हीं पवित्र महान् पुरुषोंके जीवनमें अमलीसूरत इस्त्तियार करती हुई नजर आती है.

ये दुनियाँके जबरदस्त रिफॉर्मर, जबरदस्त उपकारी और बड़े ऊँचे दर्जेके उपदेशक और प्रचारक गुजरे हैं । यह हमारी कौमी तवारिख (इतिहास) के कीमती (बहु मूल्य) रत्न हैं । तुम कहां और किसमें धर्मात्मा प्राणीयोंकी खोज करते हो ? इन्हीं को देखो, इनसे बेहतर (उत्तम) साहबे कमाल तुमको और कहां मिलेंगे ? । इनमें त्याग था, इनमें वैराग्य था, इनमें धर्मका कमाल था, यह इन्सानी कैमजोरियों से बहुतही उचें थे, इनका खिताब “ जिन ” है. जिन्होंने मोहमायाको जीत लिया था, यह तीर्थंकर हैं, इनमें बनावट नहीं थी. जो बातची साफ साफथी. ये वह लासानी (अनौपम) शखसीयतें हो गुजरी हैं. जिनको जिसमानी कमजोरियों व ऐवोंके छिपानेके लिये किसी जाहिरी पोशाककी जरूरत लाहक नहीं हुई क्योंकि उन्होंने तप करके जप करके

१ वहि अमल करनेवाली मूर्नियां ॥ २ महापुरुषो ॥

३ माणम तरीककी कमजोरीयामें ।

४ वसक ।

योगका साधन करके अपने आपको मुक्तमिल और पूर्ण बना लिया था "....इत्यादि. ॥

१ बन्नी-मि० कल्लाल जोबपुरी माह दिसंबर सन् १९०६ अने जान्युवारी सन् १९०९ The Theosophist (थी थिओसोफिस्ट) पत्रना अंकमां लखे छे के—“ जैनधर्म ” एक ऐसा प्राचीनधर्म है कि—निसकी उत्पत्ति तथा इतिहासका पत्ता लगाना एक बहुत ही दुर्लभ बात है । इत्यादि.

२ जर्मनीना-डॉ० जोहनस हर्टल. ता. १७ । १ । १९०८ ना पत्रमां बहे छे के—“ मैं अपने देशवासियोको दिखाना कि—कैसे उत्तम नियम, और ऊंचे विचार, जैनधर्म और जनआचार्योम है. जैनका साहित्य बौद्धों से बहुत बड़ कर है और न्यों न्यों मैं जैनधर्म और उसके साहित्यको समझता हूं त्यों त्यों मैं उनको अधिक पसंद करता हूं ” ॥ इत्यादि.

४ पेरिस (फ्रांसनी राजधानी) ना डॉ० ए० गिरनाट पोताना पत्र—ता० १-१२-१९११ मां लखे छे के—“ मनुष्योंकी तरक्कीके लिये जैनधर्मका चारित्र बहुत लाभकारी हैं, यह धर्म

बहुत ही असली स्वतंत्र सादा बहुत मूल्यवान् तथा ब्राह्मणोंके मतोंसे भिन्न है. तथा यह बौद्धके समान नास्तिक नहीं है. ”
इत्यादि ॥

१ श्रीयुत वरदाकांत मुख्योपाध्याय एम० ए० बंगाला
श्रीयुत नथुराम प्रेमीद्वारा अनुवादित हिंदी लेखनी—

“१ जैनधर्म हिंदुधर्मसे सर्वथा स्वतंत्र हैं. उसकी शाखा
या रूपांतर नहीं है.

२ पार्श्वनाथजी जैनधर्मके आदि प्रचारक नहीं था, परंतु
इसका प्रथम प्रचार ऋषभदेवजीने किया था. इसकी पुष्टिके
प्रमाणोंका अभाव नहीं है.

३ बौद्धलोग महावीरजीको निग्रंथोका (जैनियोंका)
नायक मात्र कहते हैं स्थापक नहीं कहते है. ” इत्यादि.

६ श्रीयुत तुकारामकृष्ण शर्मा लट्ट बी. ए. पी. एच.
डी. एम. आर. ए. एस. एम. ए. एस. बी. एम. जी. ओ.
एस. प्रोफेसर—संस्कृत शिलालेखादिकना विषयना अध्यापक
क्विन्स कॉलिज बनारस काशीना दशम वार्षिकोत्सव उपर आपेला
व्याख्यानमांधी—“ सबसे पहले इस भारतवर्षमें ऋषभदेव
नामके महर्षि उत्पन्न हुए, वे दयावान्, भद्रपरिणामी, पहिले

तीर्थकर हुए. निन्होंने मिथ्यात्वअवस्थाको वेत्तकर-सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान, और सम्यग्चारित्ररूपी मोक्षशास्त्रका उपदेश किया. वस यहही जिनदर्शन इस कल्पमें हुआ. इसके पश्चात् अनित-नापसे लेकर महावीर तक तेईस तीर्थकर अपने-अपने समयमें अज्ञानीमीनोंका मोहअन्वकार नाश करते रहे. ”

७ साहित्यरत्न डॉ. रवीन्द्रनाथ टागोर कहे के—

“ महावीरने डींड़ीम नाइसे हिंदमें ऐसा संदेश फैलाया कि—
धर्म यह मात्र सामाजिक रूढ़ि नहीं है, परंतु वास्तविक सत्य है,
मोक्ष यह बाहरी क्रियाकांड पालनेसे नहीं मिलता. परंतु सत्य-
धर्म स्वरूपमें आश्रय लेनेसे ही मिलता है. और धर्म और मनुष्यमें
कोई स्थाई भेद नहीं रह सकता. कहते आश्रय पैदा होता है
कि—इस शिक्षाने समानके हृदयमें जड़ वरके बैठी हुई भावना-
रूपी विघ्नोंको त्वरासे भेद दिये. और देशको वशीभूत कर
लिया. इसके पश्चात् बहुत समय तक इन सत्रिंश उपदेशकोंके
प्रभावबलसे ब्राह्मणोंकी सत्ता अभिभूत हो गईथी ” इत्यादि.

८ नेपालचंद्राय अधिष्ठाता ब्रह्मचर्याश्रम शांतिनिकेतन
बोलपुरवाला कहे छे के—“ मुझको जैन तीर्थकरोंकी शिक्षा पर
अतिशय भक्ति है ” इत्यादि—

९ मुहम्मद हाफिज सय्यद बी. ए. एल. टी. धियो-
सोफिकल हाईस्कूल कानपुरवाला लखे छे के—“ मैं जैन-
सिद्धांतके सूक्ष्मतत्त्वोंसे गहरा प्रेम करता हूं ” इत्यादि.

१० एम. डी. पांडे यियोसोफिकल सोसायटी बनारस
लखे छे के—“ मुझे जैनसिद्धांतका बहुत शौख है, क्योंकि
कर्मसिद्धांतका इसमें सूक्ष्मतासे वर्णन किया गया है ”

११ श्री स्वामी विरूपाक्ष वडियर—धर्मभूषण, ‘ पंडित,
‘ वेदनीर्थ ’ ‘ विद्यानिधि ’ एम. ए. प्रोफेसर संस्कृतकॉलेज
इन्दौर स्टेट, एमनो “ जैनधर्म मीमांसा ” नामनो लेख चित्र-
मयजगत्सां छायायेल छे तैमां लख्युं छे के—

१ “ ईर्ष्या द्वेषके कारण धर्म प्रचारको रोकनेवाली विपत्तिके
रहते हुए जैनशासन कभी पराजित न होकर सर्वत्र विजयी ही
होता रहा हैं. इस प्रकार जिसका वर्णन है वह “ अर्हन् देव ”
साक्षान् परमेश्वर (विष्णुस्वरूप) हैं, इसके प्रमाणभी आर्यग्रन्थों-
में पाये जाते हैं.

१ अतिवर्णनका माया बद्ध कर्कसी वेदांतिको अनित्यतासे लिखने
के बरी परिसुद्ध सूक्ष्मवस्तुका कर्मसिद्धांत जैनमें लालो खोजेदि किया
गया है । संसारक ॥

२ उपरोक्त अर्हत परमेश्वरका वर्णन वेदोंमेंभी पाया जाता है.

३ एक बंगाली बैरिस्टर “ प्रेकटिकल पाथ ” नामक ग्रन्थ बनायेछे छे तैमां एक स्थान उपर लख्युं छे के—“ ऋषभदेवका नाती मरीची प्रकृतिवादी या और वेद उसके तत्त्वानुसार होनेके कारण ही ऋग्वेद आदि ग्रन्थोंकी रूपाति उसीके ज्ञानद्वारा हुई हैं. फलतः मरीची ऋषिके स्तोत्र, वेद पुराण आदि ग्रन्थोंमें है. यदि स्थान स्थान पर जैनतीर्थक्षेत्रोंका उल्लेख पाया जाता है तो कोई कारण नहीं कि हम वैदिककालमें जैनधर्मका अस्तित्व न माने.

४ सारांश यह है कि इन सब प्रमाणोंसे जैनधर्मका उल्लेख हिंदुओंके पुराने वेदोंमेंभी मिलता है.

५ इस प्रकार वेदोंमें जैनधर्मका अस्तित्व सिद्ध करनेवाले बहुतसे मंत्र हैं. वेदके सिवाय अन्य ग्रन्थोंमेंभी जैनधर्मके प्रति सहायमूर्ति प्रगट करनेवाले उल्लेख पाये जाते हैं. स्वामीजीने इस छेखमें वेद, शिवपुराणादिके कई स्थानों के मूल श्लोक देकर उस पर व्याख्या भी की है.

६ पीछेसे जब ब्राह्मणग्रंथोंमें यज्ञ आदिमें बलिदान कर “ मा हिंस्यात् सर्वभूतानि ” वाले वेदवाक्य पर हस्ताल फैरती

उस समय जैनियोंने उन हिंसामय यज्ञ यागादिका उच्छेद करना आरंभ किया था. वत्स तभीसें ब्राह्मणोंके चित्तमें जैनोंके प्रति द्वेष बढ़ने लगा. परंतु फिरभी भागवतादि महापुराणोंमें ऋषभदेवके विषयमें गौरवयुक्त उल्लेख मिल रहा है इत्यादि ” ॥

१२ अम्बजाक्ष सरकार एम. ए. बी. एल. लिखित “ जैनदर्शन जैनधर्म ” जैनहितैषी भाग १२ अंक ९-१० मां छपावेल छे तेमां लख्युं छे के—

१ “यह अच्छी तरह प्रमाणिक हो चुका है कि जैनधर्म बौद्धधर्मकी शाखा नहीं है. उन्होंने केवल प्राचीनधर्मका प्रचार किया हैं.

२ जैनदर्शनमें जीवतत्त्वकी जैसी विस्तृत आलोचना है वैसी और किसीभी दर्शनमें नहीं है इत्यादि. ”

१३ तथा श्रीयुत महामहोपाध्याय डॉक्टर सर्ताशचन्द्र विद्याभूषण एम. ए. पी. एच. डी. एफ. आई. आर. एस. सिद्धान्तमहोदधि प्रिन्सीपाल संस्कृतकॉलेज कलकत्ता, जे ता. २६ डिसम्बर सन् १९१३ काशी (बनारस) नगरमां जैनधर्मना विषयमां व्याख्यान आपेल तेमां कहे छे के—“ जैन-साधु.....एक प्रशंसनीय जीवन व्यतीत करनेके द्वारा पूर्णरीतिसे

વ્રત, નિયમ ઓર, ઇન્દ્રિયસંયમકા પાલન કરતા હુઆ જગત્ કે સન્નિવૃત્ત આત્મસંયમકા એક બડાહી ઉત્તમ આદર્શ પ્રસ્તુત કરતાહે । પ્રાકૃત માયા અપને સંપૂર્ણ મધુમય સૌન્દર્યકો દિષ્ટ હુએ જૈનિયોંકી રચનામેંહી પ્રગટ્ કી ગઈ હૈ ” इत्यादि.

૧૪ મિ. આલે જી. ઇ. હવાઈ Description of the character Manners and Customs of the people of India and of their institution and ciril (દિસ્ક્રીપ્શન ઓફ ધી કેરેક્ટર મેનર્સ ઇન્ડ કસ્ટમ્સ ઓફ ધી પીપલ ઓફ ઇન્ડિયા ઇન્ડ ઓફ ધેર ઇન્સ્ટીટ્યુશન-ઇન્ડ સીરીસ) આ નામના પુસ્તકમાં જે સન્ ૧૮૧૭ માં લંડનમાં છપાઈ છે, તેમાં એમણે જૈનધર્મને ધગોજ પ્રાચીન જણાવેલ છે, અને જૈનોના ચાર વેદ ૧ પ્રથમાનુયોગ, ધરણાનુયોગ, કરણાનુયોગ અને દ્રવ્યાનુયોગ જે આદીશ્વર મહાવાને રચ્યા એમ કહ્યું છે અને આદીશ્વરને જૈનીઓમાં ધગા પ્રાચીન અને પ્રસિદ્ધ પુરુષ જૈનિઓના ૨૪ સીર્ષકોમાં સહુથી પહેલાં થયેલા જણાવ્યા છે.

૧૫ વર્લી રા. રા. વાસુદેવ ગોવિન્દ આપટે ચી. ઇ. ઇન્દોર નિવાસી એક વતનના બ્યાખ્યાનમાં લખે -

હવે આ પુસ્તકમાંના કેટલાક હિંદી અને ગૂજરાતી
 ડેસ્કોનો હુંકમાં તેજ ખાપામાં સાર આપીએ છીએ—

૧ “ જૈનધર્મ વિષયે વે શબ્દો ” નામના પોતાના પહેલા
 ડેસ્કમાં વાસુદેવ નરહર ઉપાધ્યે લખે છે કે—આર્યલોકોના જૂદા જૂદા
 શોમાં સ્તોત્રો ગવાતાં તે સ્તોત્રોનો સંગ્રહ કરીને કર્મકાંડ યોજ્યું
 કર્મોમાં વિધિઓ પ્રાર્થનાઓ નાંખવાથી કર્મકાંડ વધતું ગયું.
 પુણ્ય ચાર સંહિતાઓ થઈ તેનું સંમિશ્રણ કરવાથી અગ્નિષ્ટોમાદિયાગ
 તૈયાર થયા. તે ઇટલાં વધાં વધી ગયાં કે સેતરમાં બીજ વાવવું
 યોગ્ય કે તેમાંથી થામ કાઢવો હોય તો કરો યાગ. છેવટ કોઈ
 કોઈ યજ્ઞવિધિમાં તો કંપારી ઉઠે તેવાં દુષ્ટ કર્મ થયાં. તેથી
 ધાંસના ઢગલે ઢગલા દેતાવવા લાગ્યા. આ, હિંસાપ્રધાન યાગાદિ
 કર્મકાંડ ચિલકુલ નિર્રથક છે. એમાં પુરુષાથ ચિલકુલ નથી, એમ
 વક્તવના વળા વિદ્વાનોના મમજવામાં આવ્યું, પણ સમાજમાં
 યાગ દિવસથી ઘુમેલી દુષ્ટ વાવનોનો નાશ કરવાની ઇચ્છા ધરાવ-
 યાગઓમાં અઠૌત્તિક ધૈર્ય, જ્ઞાન, અને પોતાના સ્વાર્થનો ખોગ
 આપવાની જરૂર હોય છે.

ઇન્દ્રિય દમન કરવું એનું પુરુષાર્થ છે એમ માનનારા પ્રથમ જે
 યજ્ઞો હતા તે જૈન હતા હાલ આપણા આચારો વિચારો નોતાં તેમાં

બૌદ્ધો અને જૈનો અમારા માગતીઓ ઉપર ઘણી ક્રિયાઓ
 કરીને બતાવી છે, એ નિર્વિવાદરિતિ સિદ્ધ થાય છે. યિસ્તી
 ધર્મોપદેશકોમાં એ ક્રતુ દેસાય છે, અને તત્પંથિયલોકો જેનું મોટું
 માન ધરાવે છે, તે તમામ ક્રતો ધણા પ્રાચીન કાલમાં જૈનધર્મી-
 ઓમાં હતાં, એમ માનવાને અમોને ણાં પ્રમાણો મળ્યાં છે.
 જૈનપતિઓ પોતાના ધર્મનો પ્રચાર કરવામાં ઘણું ચાતુર્ય વાપરતા,
 જૈનધર્મના પ્રયોનું સૂચનાવલોકન કરવા લગીએ તો કાંઈ જૂદીજ
 ફકીફતો નજરે પડે છે, હાલના જનસમૂહમાં-જૈન અને બૌદ્ધ
 વિષે મોટી ગેરસમજૂતીઓ થઈ છે. હિંદુસ્થાનમાં લાખો કરોડો
 લોકો વૈદિક ધર્મ કરતાં એનું નિલકુલ જૂદો માને છે, જૈનધર્મી-
 ઓના મંદિરોની ટંકા નિમત્સના કરે છે. ધણા સ્મૃતિગ્રંથોમાં,
 શાસ્ત્રગ્રંથોમાં, અને ટીકાગ્રંથોમાં, વેદશાસ્ત્ર માને છે. જૈન-
 ગ્રંથોનું સૂચનાવલોકન કરી જોતાં જૈનધર્મ એ જૂદો નથી પણ
 ઉપનિષત્કાલીન, અને જ્ઞાનકાંટકાલીન, મહાન્ મહાન્
 ક્રાપિઓના જે ઉત્તમોત્તમ મતો હતા, તે સર્વે એકજ કરીને
 નાંવલો ધર્મ હોય એમ દેસાઈ આવે છે. જૈનધર્મનું પ્રથમનું
 વરુપ કહીએ તો વિશુદ્ધ છે એટલે વૈદિકધર્મ તેજ જૈનધર્મ છે.
 નિકાચ્યોમાં જૈનપંદિતોના ધર્મનોમાં તેઓ ચારે વેદોમાં નિષ્ણ

હતા એવાં વર્ણનો મલી આવે છે, કુમારિલ્લ મટ્ટ વિગેરે મોટા મોટા
 યુરોપીય, જૈનધર્મીઓનો નાશ કરી, વૈદિકધર્મની પુનઃ સ્થાપના
 કરી, આ વાતમાં સામાન્યલોકોના મતમાં અને અમારા મતમાં
 ફાવત છે તે કહીએ છીએ. કડકડીત તીવ્ર વૈરાગ્યાદિના આચરણોથી,
 વાર્યત્યાગથી, અને અનેક સદ્ગુણોનો ફેરફાર કરી લોકોને
 નિર્માર્ગ તરફ ઝુકાવવા જે સાહિત્ય નિર્માણ કર્યું, અને વૈદિક
 મનીષ્યાયીમાં રહેલા પ્રાચીન ચિત્તશુદ્ધિ, સદાચરણ, ચારિત્ર્ય
 વર્ણનોના સંવંધમાં આપણા હૃદયને હરી લેનારા, અને તહીન
 રીતેજ છોડી મુકનારા સાહિત્યથી, વિષયરસમાં તન્મય થઈ
 પેલાઓને—માત્ર શ્રવણથીજ ટેકાળે લાવનાર, જે વિચાર પ્રચલિત
 થયો, તેનો નાશ કુમારિલ્લ મટ્ટ વિગેરેના હાથથી બિલકુલ
 થયો નથી. ભારતીયલોકોના જે આચાર વિચાર અને ધર્મ
 વ્યાપ્ત છે. તેઓમાં જૈનધર્મ સંસ્થા અને વિચાર મલી ગયેલા
 સિવાય કુમારિલ્લ મટ્ટાદિકોણે જનોની સાથે ટેકડેકાળે
 વિવાદ કરી પરામત્ત કર્યો, વિગેરે જે દંતકથાઓ છે, તેનું તેટલું
 કામ નહીં હોયને દયાનંદમહાસ્વર્ણના મંડન પ્રમાણે—તેમાં
 નહ અને પ્રાચ્યવિદ્ય વિશેષ દેખાય છે, ભારતીય લોકોમાં
 નવનવતાઓ થવાને જુદાં જુદાં કારણો પણ થયાં હતાં, પરંતુ

જૈનધર્મનું અને બૌદ્ધધર્મનું આચાર્યસ્વરૂપ તપાસી જોઈશું તો વિશુદ્ધ વૈદિક તેજ જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મ છે એમ જણાશે. જૈન અને બૌદ્ધ એ વિષે જે અનેક કારણોથી વિરુદ્ધ સંવેધ ઉત્પન્ન થયો તે હવે ભૂલી જઈને જે ધર્મ હાલના હિંદુધર્મમાં વિક્ષીન પડે ગયેલો છે તે ધર્મના પ્રંયો તરફ હાલના વિદ્વાનો કદાચ અનુકૂળાનો શુદ્ધિથી જોશે તો તેઓને અત્યંત આનંદ ઉત્પન્ન થશે, હાલના જગતમાંના પ્રચલિત ધર્મો તથા બૌદ્ધ અને જૈનધર્મો એનો જેવો જેવો સંવેધ તેઓની નજરમાં આવતો. જયે તેમ તેમ આ નરીન મટેલી વિચ્છેદન રત્નોની અગાધ સાળ દેસીને તેઓનું મનઃ આનંદસાગરમાં તટ્ટીન પડે જયે ઇચ્છું આઠેકાળે કહેવું પડે છે.

इति वासुदेव न० उपाध्येना पहला लेखनो सार ॥

૨. ઉપાધ્યેયીના થીમા લેખનો સાર નીચે મુજબ—

ધર્મા પંડિતો સાશુક લેખો લખતા રહ્યા છે, એમ કશાને વિચકુલ કારણ નથી. કારણ જૈનપ્રંયોની યોગ્યતા જોતાં તેના ઉપર અણવિધાસ રાખવાને વિચકુલ કારણ જગાતું નથી. સાધારણજન સંસ્કૃતભાષાના પ્રંયો પ્રાચીન હોય છે. જૈનધર્મના પ્રંયો

હતા એવાં વર્ણનો મલી આવે છે, કુમારિહ મટ વિગેરે મોટા મોટા
 પુરુષો, જૈનધર્મીઓનો નાશ કરી, વૈદિકધર્મની પુનઃ સ્થાપના
 કરી, આ વાતમાં સામાન્યલોકોના મતમાં અને અમારા મતમાં
 તમામ છે તે કહીએ છીએ. કડકડીત તીવ્ર વૈરાગ્યાદિના આચરણોથી,
 સ્વાર્થન્યાયથી, અને અનેક સદ્ગુણોનો ફેરફાર કરી લોકોને
 સન્માર્ગ તરફ ઝુકાવવા જે સાહિત્ય નિર્માણ કર્યું, અને વૈદિક
 ધર્મીઓમાં રહેલા પ્રાચીન ચિત્તશુદ્ધિ, સદાચરણ, ચારિત્ર્ય
 વિષયોના સંવંધમાં આપણા હૃદયને હરી લેનારા, અને તહીન
 કરીનેન ઓઢી મુકનારા સાહિત્યથી, વિષયસમાં તન્મય થઈ
 ગયેલાઓને—માત્ર શ્રવણથીને કેવાળે લાવનાર, જે વિચાર પ્રચલિત
 કરેલો, તેનો નાશ કુમારિહ મટ વિગેરેના હાથથી બિલકુલ
 કરાવેલ નથી. ભારતીયલોકોના જે આચાર વિચાર અને ધર્મ
 મંથ્ય છે. તેઓમાં જૈનધર્મ મંથ્યા અને વિચાર મલી ગયેલા
 છે. જિજ્ઞાસુ કુમારિહ મટાદિકોણ નતોની માથે કેવળકાળે
 વાતવિષય કરી કાઢ્ય કરી વિગેરે જે કાલકાળો છે, તેનું નેત્ર
 મળ્યું નથી તેમજ કયાને કમપ્રતીતિ સ્વદન પ્રમણે—તેમાં
 કાલકાળ અને પ્રાચીનકાલ વિશેષ કલ્પાય છે. ભારતીય લોકોમાં
 સમજાવવાને કારણે હવે હવે શાળાં ગા યયા હતાં, પરંતુ

જૈનધર્મનું અને બૌદ્ધધર્મનું આધ્યત્મરૂપ તપાસી જોઈશું તો વિશુદ્ધ વૈદિક તેજ જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મ છે એમ જણાશે. જૈન અને બૌદ્ધ એ વિષે જે અનેક કારણોથી વિરુદ્ધ સંવેગ ઉત્પન્ન થયો તે હવે ખૂલી જઈને જે ધર્મ હાલના હિંદુધર્મમાં વિલીન થઈ ગયેલો છે તે ધર્મના ગ્રંથો તરફ હાલના વિદ્વાનો કદાચ અત્યુક્તિની શુદ્ધિથી જોશે તો તેઓને અત્યંત આનંદ ઉત્પન્ન થશે, હાલના જગતમાંના પ્રચલિત ધર્મો તથા યૌદ્ધ અને જૈનધર્મો એનો જેવો જેવો સંબંધ તેઓની નજરમાં આવતો. જશે તેમ તેમ આ નવીન મહેલો વિલસણ રત્નોની અગાધ શાળા દેહીને તેઓનું મનઃ આનંદસાગરમાં તટ્ટીન થઈ જશે એટલુંન આઠેકાળે કહેવું બરાબ છે.

इति वासुदेव न० उपाध्येना प्रहेला लेखनो सार ॥

૨ ઉપાધ્યેયીના ધીજા લેખનો સાર નીચે મુજબ—

વળા પંડિતો સાશંક લેલો લેખ તરફ રહ્યા છે, એમ કરવાને બિલકુલ કારણ નથી. કારણ જૈનગ્રંથોની યોગ્યતા જોતાં તેના ઉપર અજાણતા રાસવાને બિલકુલ કારણ જણાતું નથી. સાધારણપણે સંસ્કૃતમાયાના ગ્રંથો પ્રાચીન હોય છે. જૈનધર્મના ગ્રંથો

હતા એવાં વર્ણનો મલી આવે છે, કુમારીલ્લ મટ્ટ વિગેરે મોટા મોટા પુરુષોએ, જૈનધર્મીઓનો નાશ કરી, વૈદિકધર્મની પુનઃ સ્થાપના કરી, આ વાતમાં સામાન્યલોકોના મતમાં અને અમારાં મતમાં તફાવત છે તે કહીએ છીએ. કડકડીત તીવ્ર વૈરાગ્યાદિના આચરણોથી, સ્વાર્થત્યાગથી, અને અનેક સદ્ગુણોનો ફેરફાર કરી લોકોને સન્માર્ગ તરફ झूकाવવા જે સાહિત્ય નિર્માણ કર્યું, અને વૈદિક ધર્માનુયાયીમાં રહેલા પ્રાચીન ચિત્તશુદ્ધિ, સદાચરણ, ચારિત્ર્ય વિષયોના સંબંધમાં આપણા હૃદયને હરી લેનારા, અને તહીન કરીનેજ છોડી મુકનારા સાહિત્યથી, વિપર્યયમાં તન્મય થઈ ગયેલાઓને—માત્ર શ્રવણથીજ ઠેકાણે લાવનાર, જે વિચાર પ્રચલિત કરેલો, તેનો નાશ કુમારિલ્લ મટ્ટ વિગેરેના હાથથી ચિલકુલ થયેલોજ નથી. ભારતીયલોકોના જે આચાર વિચાર અને ધર્મ સંમ્યાઓ છે. તેઓમાં જૈનધર્મ સંસ્થા અને વિચાર મલી ગયેલ છે. શિવાય કુમારિલ્લ મટ્ટાદિકોષ જનોની સાથે ઠેકઠેકાણે વાદવિવાદ કરી પરાભવ કર્યો, વિગેરે જે દંતકથાઓ છે, તેનું તેટલું સ્વરૂપ નહીં હોઈને દયાનંદમગ્ધવતીના ઘંડન પ્રમાણે—તેમાં લટપટ અને ગ્રામ્યવ્યવહાર વિશેષ દેખાય છે, ભારતીય લોકોમાં ગંગમગ્ધવતીઓ ધવાને જુદાં જુદાં કારણો પળે યયાં હતાં, પરંતુ

ધર્મનું અને બૌદ્ધધર્મનું આદ્યસ્વરૂપ તપાસી જોઈશું તો
 બૌદ્ધ વૈદિક તેજ જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મ છે એમ જણાશે. જૈન
 બૌદ્ધ ૫ વિધે જે અનેક કારણોથી વિરુદ્ધ સંબંધ ઉત્પન્ન
 તે હવે ખૂલી જઈને જે ધર્મ હાલના હિંદુધર્મમાં વિલીન થઈ
 ગયે છે તે ધર્મના પ્રયોગ તરફ હાલના વિદ્વાનો વત્તાવ અનુકંપાની
 ધીજ જોશે તો તેઓને અત્યંત આનંદ ઉત્પન્ન થશે, હાલના
 માંના પ્રચલિત ધર્મો તથા ધૌદ અને જૈનધર્મો એનો જેથી
 સંબંધ તેઓની નજરમાં આવતો જશે તેમ તેમ આ
 મહેલી વિલસણ રત્નોની અગાવ મ્તાળ દેશીને તેઓનું મનઃ
 દસાગરમાં તહીન થઈ નગે શુદ્ધિ આપેલાં કહેવું થશે.

इति वासुदेव न० उपाध्येना पहेला छेत्तनो सार ॥

૧ ઉપાધ્યેયીના બીજા છેલ્લો સાર નીચે મુજબ—

ધર્મા પંચિતો સાર્થક લેયો જાણના રહ્યા છે, એમ કરવાને
 હ ચારણ નથી. કારણ જૈનપ્રયોગીની યોગ્યતા ખોટાં તેના
 અભવિશ્વાસ રાસવાને વિરુદ્ધ કારણ નગાતું નથી. સાધા-
 સંસ્કૃતભાષાના દેયો પ્રાચીન હોય છે. જૈનધર્મના પ્રયોગ

તેનાથી પણ પ્રાચીન છે. બૌદ્ધના ગ્રંથો નિર્વિવાદપણે સાધન મનાય છે, ત્યારે બૌદ્ધના ગ્રંથો કરતાં વિશેષ કરી ઉત્તરીય બૌદ્ધ ગ્રંથો કરતાં જૈનગ્રંથોનું ધોરણ ઘણું જુદું જણાય છે. જૈનધર્મના ગ્રંથોની જે વાસ્તવિક યોગ્યતા છે તેનું તેવા પ્રકારનું સ્વરૂપ લોકાના સમક્ષ મુકવું અગત્યનું છે.

এ সংবন্ধী શોધઘોલ કરતાં જનધર્મના સંસ્થાપક છેલ્લા તીર્થ-કર “મહાવીર” નામની યોરેયર કોઈ વ્યક્તિ નથી પણ જૈનધર્મના અનુયાયીઓમાંની આ ઇક વ્યક્તિ છે. તેનું નિરાકરણ સયુક્તિક થઈ શકે તેવી માહિતી ઉપલબ્ધ થઈ છે. આ પ્રમાણે અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિ વતાવી જૈનધર્મના નાયક મહાવીરની અને બૌદ્ધધર્મના નાયક ગૌતમની સર્વથા પ્રકારથી ભિન્નતા વતાવી અંતમાં લખ્યું છે કે મહાવીરના ચરિત્રનું વિવેચન કરવાનું કારણ ઇટલું જ કે જૈનધર્મની ઉત્પત્તિ બુદ્ધ ધર્મમાંથી ન હોઈને બિલકુલ સ્વતંત્ર છે. ઇનો નિકાલ કરતી વખતે ઉપયોગી થશે, ઇત્યાદિ કહીને—પ્રોફેસર વેવરનો બૌદ્ધની શાલા તરીકેનો મત, અનેક પ્રમાણોથી અયોગ્ય થઈલો જણાવ્યો છે. પ્રો. લેસને પણ જૈનો કરતાં બૌદ્ધને પ્રાચીન ઠરાવવા પ્રમાણો આપ્યાં છે તે યોગ્ય થઈલાં નથી—જેમ કે પ્રયમ તીર્થકરોની પૂજાવિધિ, બૌદ્ધ પાસેથી જનોઈ

છીથી તે યોગ્ય નથી, પણ તે વિધિ બહેનો સ્વતંત્ર છે. એમ માનવું મુક્તિપુક્ર વતાવ્યું છે.

કાલનો ગણના વિધે જૈનોન અધિક છે. બૌદ્ધો કરતાં અને બ્રાહ્મણો કરતાં એક નવીનજ યોજના કાઢેલી છે. તે બૌદ્ધોના પાર મોટા અને એટલો નાહતાં કલ્પોમાંથી પણ કાઢી શકાય તેમ નથી. તેમજ બ્રાહ્મણોના કલ્પોમાંથી અને યુગોમાંથી પણ કાઢી શકાય તેમ નથી. જૈનોની ઉત્તસર્પિણી અને અવતર્પિણી બ્રહ્મદેવની રાત્રિ દિવસથી નિકળી હોવી જોઈએ, એમ અનુમાન કરીને વતાવ્યું છે.

આગળ જાતાં જૈન અને બૌદ્ધ યતિઓના આચાર વિચાર ઉપર અનુમાન ચલાવતાં—જૈન અને બૌદ્ધ બ્રાહ્મણધર્મમાંથી નિકળ્યા હશે : પણ જૈનધર્મ બૌદ્ધ ધર્મમાંથી નિકળ્યો એમ કહેવાને બિલકુલ કારણ મળતું નથી. જુઓ કે હિંદુત્ત્વજ્ઞાનમાં જ્ઞાનની સંપૂર્ણ અવસ્થા સુધીનાં જુદાં જુદાં પગથીયાં માનેલાં છે, પણ એ વિધે જૈનોનો મત સ્વતંત્ર છે, તેઓની પરિભાષા બ્રાહ્મણો કરતાં, અને બૌદ્ધો કરતાં બિલકુલ જુદીજ છે. જૈનોના મત પ્રમાણે પદાર્થ જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર છે. તે આ પ્રકારે—

૧ મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન, ૩ અવધિજ્ઞાન, ૪ મનઃ-પર્યવજ્ઞાન, અને ૫ કૈવલ્યજ્ઞાન, એવા પ્રકારનું સામ્યદર્શાવનારું વર્ણન

બૌદ્ધોના અધ્યાત્મગ્રન્થોમાં કંઈ પણ દેખાતું નથી. આગલ જતાં જૈન અને બૌદ્ધોના કેટલાક વિચારો બ્રાહ્મણોની સાથે મળતા છે તે વતાવ્યા છે. જેમકે—પૂર્વજન્મ, પૂર્વજન્મનાં કરેલાં કર્મ, इत्यादि. પુનઃ જૈનોના તીર્થકરો ચોવીશ, તો બૌદ્ધોના પચીશ, આમાં પણ ચોવીશની કલ્પનાજ પ્રાચીન ઠરાવી જૈનોને પ્રાચીન ઠરાવ્યા છે.

આમ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કેટલીક વાતો જૈનધર્મવાલાની બૌદ્ધોથી અને બ્રાહ્મણોથી સરસી અને કેટલીક જૈનોની સ્વતંત્ર ચતાવી છેવટમાં નિકાલ કરતાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે જૈનધર્મ એ બૌદ્ધ ધર્મમાંથી નિકળેલો નથી. તેનો ઉદ્ભવ સ્વતંત્ર હોવાથી બૌદ્ધધર્મમાંથી વિશેષ લીધું પણ નથી. બૌદ્ધ અને જૈન એ બન્ને-ઓએ પણ પોતાનો—ધર્મ, નીતિ, શાસ્ત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન અને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની કલ્પનાઓ વિગેરે, વધો પ્રકાર બ્રાહ્મણો પાસેથી વિશેષ કરી મન્યામીઓ પાસેથી લીધેલો છે, અહીં સુધી જે વિવેચન કરવામાં આવ્યું હતું તે જૈનલોકોના પવિત્ર ગ્રંથોમાં લખેલી વંતકથાઓ વિગેરેનું પ્રમાણ માનીને કર્યું હતું.

વાર્ય સદ્દેવનો મન પ્વો હતો કે—જૈનોનો પણ કેટલાક મેકાઓ સુધી જુદા અવસ્થામાં હોવાને લીધે, પોતાના ધર્મગ્રંથો લખેલા નહીં હોવા જોઈએ, વિગેરે કહીએ તથર્થ નથી, છટ્ટુજ

न हतं पण जैनलोको प्राचीनकाले पण क्षुद्र न होइने, पोताना
वर्त्मतो विपे केवल उपर उपरनी कल्पनाओ करनारा करतां,
विशेष होंशीयारज हता, ए निर्विवाद सिद्ध थाय छे.

जैनोपां जे अग ग्रंथो छे ते पूर्वना हता, श्वेतों-
घर अने द्विगंघर ए वने पोताना ग्रंथोना माटे कहे छे के—
पूर्वना ग्रंथोनुं ज्ञान जतां जतां बिल्कुल चाल्युं गयुं. जो फे
नवा मतो प्राचीन ग्रंथो लुप्त थयातुं बहानुं घणे ठेकाणे बतावे
छे. परंतु जैनग्रंथो माटे एम मानवातुं कारण नथी. पूर्व
पट्ठे पेहलां उपलब्ध यएला ग्रंथो, एम मानवुं विशेष योग्य
लागे छे एकंदर रीतें जैनवर्मनो उद्भव, अने बिकारा, बीजायी
न यतां स्वतंत्र छे एम सारी रीतें सिद्ध थाय छे."

॥ इति उपाध्येमीना बीजा लेखनो सार संपूर्ण ॥

—१००—

३ लेख श्रीमो ५. ७८ बी-योगजीवानंदपरमहंस
महाचार्य श्रीआत्मारामजी महाराजा उपर लेखेला पत्रनो
सार—"महात्मन् ! व्याकरणादि नाना शास्त्रोंके अध्ययना-
ध्यापनद्वारा-वेदमत गद्यमें बांध में अनेक रागा-प्रजाके समा
विजय कर देखा, व्यर्थ मगज मारना है. एक जैनशिष्यके हाथ

दो पुस्तक देखा, वो लेख इतना सत्य, वो निःपक्षपाती, मुझे दिख पडा कि—मानो एक जगत् छोडके दूसरे जगत्में आन खडे हो गये. आवालयकाल ७० वर्षसे जो कुछ अध्ययन करा, वो वैदिकधर्म बांधे फिरा सो व्यर्थसा मालूम होने लगा....प्राचीन धर्म, परमधर्म, सत्यधर्म, रहा हो तो जैनधर्म था. जिसकी प्रभाव नाश करनेको वैदिकधर्म, वो षट्शास्त्र वो ग्रंथकार खडे भये थे....वैदिक बातें कही वो लीई गई सो सब जनशास्त्रोंसे नमूना इकट्ठी करी है. इसमें संदेह नहीं ” ॥

॥ इति त्रिजा लेखनो दुंक सार ॥

४ पृ. ८२ थी—राममिश्र शास्त्रीजीना व्याख्याननो सार—
“ जैनमत सृष्टिकी आदिसे बराबर अविच्छिन्न चला आया है.
आजकल अनेक अल्पज्ञजन बौद्धमत और जैनमतको एक जानते है यह महाभ्रम हैं.

बडे बडे नामी आचार्योंने अपने ग्रंथोंमें जो जैनमतका खंडन किया है, वह ऐसा किया है कि देखकर हांसी आती है

एक दिन वह था कि—जैनमंत्रदायके आचार्योंके हुंकारमें दशों दिशाए गुंज उठनीथी.

जरी मनलिसमें—मुझे यह कहना सत्यके कारण अवश्य हुआ है कि जैनोंका ग्रंथसमुदाय सारस्वत महासागर है। उसकी ग्रंथसंख्या इतनी अधिक है कि—उन ग्रंथोंका सूचिपत्रभी एक महानिबंद हो जायगा। और उस पुस्तकसमुदायका—लेख, और लेख्य, कैसा गंभीर, युक्तिपूर्ण, भावपूर्ण, विशद, और अंगाध है—इसके विषयमें इतनाही कहना उचित है कि जिनोंने सारस्वत समुद्रमें अपने मतिमंथानको डाल कर चिरान्द्रोलन किया है वेही जानते हैं।

अनर्शन वेदांतादिदर्शनोंसे भी पूर्ण है तब ही तो भगवान् वेदव्यास महर्षि ब्रह्मसूत्रमें कहते हैं—‘नैकस्मिन्नसंभवात्’

वेदव्यासके समय पर जनमत था तब तो खंडनाथ उद्योग किया गया। यदि नहीं था तो खंडन कैसा और किस्सा !

वेदोंमें अनंतवादका मूल मिलता है, वेदांतादिदर्शन-शास्त्रोंका और अनादिदर्शनोंका कौन मूल है यह कह कर सुनाता हूँ—उद्योगिके बुद्धिमान् लोगोंके मानवनिगूट विचार ही यही है। जैसे अमानवाद, विवर्तवाद, दृष्टिदृष्टिवाद, परिणाम-

दो पुस्तक देखा, वो लेख इतना सत्य, वो निःपक्षपाती, मुझे
 दिख पड़ा कि—मानो एक जगत् छोड़के दूसरे जगत्में आन सहे
 हो गये. आवालयकाल ७० वर्षों जो कुछ अध्ययन करा, वो
 वैदिकधर्म बांधे फिरा सो व्यर्थसा मालूम होने लगा.... प्राचीन
 धर्म, परमधर्म, सत्यधर्म, रहा हो तो जैनधर्म था. जिसकी प्रमा
 नाश करनेको वैदिकधर्म, वो पट्टशाला वो ग्रंथकार खड़े मये
 थे.... वैदिक बातें कहीं वो लीई गई सो सब जनशास्त्रोंमें
 नमूना इकट्ठी करी है. इसमें संदेह नहीं ” ॥

॥ इति त्रिजा लेखनो दृक सार ॥

४ पृ. ८२ थी—राममिश्र शास्त्रीजीना व्याख्याननो सार—
 “ जैनमत मूठिकी आदिमें बराबर अविच्छिन्न चला आया है.
 आजकल अनेक अल्पज्ञान बौद्धमत और जैनमतको एक
 जानते है यह महाभ्रम है.

बड़े बड़े नामी आचार्योंने अपने श्रोमें जो जैनमतका
 खंडन किया है, वह ऐसा किया है कि देखकर हांपी आती है
 एक दिन वह था कि—जैनमंत्रदायक आचार्योंके हुंकारमें
 दसों दिशाएँ गुन उड़तीथी

मरी मनस्सिमै—मुझे यह कहना सत्यके कारण अवश्य हुआ है कि जैनोंका ग्रंथसमुदाय सारस्वत महासागर है। उसकी ग्रंथसंख्या इतनी अधिक है कि—उन ग्रंथोंका सूचिपत्रभी एक महानिबन्ध हो जायगा। और उस पुस्तकसमुदायका—लेख, और लेख्य, कैसा गंभीर, युक्तिपूर्ण, भावपूर्ण, विशद, और अगाध है—इसके विषयमें इतनाही कहना उचित है कि जिनोंने सारस्वत समुद्रमें अपने मतिमयानको डाल कर चिरान्दोलन किया है वेही जानते हैं।

जनदर्शन वेदांतादिदर्शनोंसे भी पूर्वका है तब ही तो भगवान् वेदव्यास महर्षि ब्रह्मसूत्रमें कहते हैं—‘नैकस्मिन्नऽसंभवात्’

वेदव्यासके समय पर जनमत था तब तो खंडनार्थ उद्योग किया गया। यदि नहीं था तो खंडन कैसा और किसका ?

वेदोंमें अनेकांतवादका मूल मिलता है, वेदांतादिकदर्शन-शास्त्रोंका और जनादिदर्शनोंका कौन मूल है यह कह कर मुनाता हूँ—उच्चश्रेणिके बुद्धिमान् लोगोके मानसनिगूढ विचार ही दर्शन हैं। जैसे अनातवाद, विवर्तवाद, दृष्टिसृष्टिवाद, परिणाम-

वाद, आरंभवाद, शून्यवाद, आदि दाशनिकोंके निगूढ विचार ही दर्शन है, तब तो कहना ही होगा कि सृष्टिकी आदिसे जनमत प्रचलित है.

सज्जनो ? अनेकांतवाद तो एक ऐसी चिज है उसे सबको मानना होगा और लोकोने मानाभी है. देखिये—“ सदऽसद्भ्यामनिर्वचनीयं जगत् ” कहनाही होगा किसी प्रकारसे सत् होकर भी वह किसी प्रकारसे असत् है. तो अब अनेकांत मानना ही सिद्ध हो गया. नैयायिक-तमः को तेजोऽभाव स्वरूप कहते हैं. वेदांतिक जोरसोरसे खंडन करते हैं. जैनसिद्धांत-किसी प्रकारसे भावरूप कहते हैं, और किसी प्रकारसे अभावरूप भी कहते हैं, तो अब दोनोंकी लड़ाईमें जैनसिद्धांतही सिद्ध हो गया. क्योंकि दोनों सच नहीं, परंतु जैनसिद्धांत ही सच है.

इसी रीतिपर कोई कोई आत्माको ज्ञानस्वरूप कहते हैं, और कोई ज्ञानाधार स्वरूप बोलते हैं, तब तो कहना ही क्या जैनोंका अनेकांतवादही पाया गया.

इसी रीतिपर कोई ज्ञानको द्रव्यस्वरूप मानते हैं तो कोई वादी-गुणस्वरूप मानते हैं.

कोई जगत्को भावस्वरूप कहते हैं, तो कोई शून्यस्वरूप
कहाते हैं, तब तो अनेकांतवाद अनायाससे सिद्ध हो गया।

कोई कहते हैं घटादि द्रव्य है, और उनमें रूप, स्पर्शादि
गुण हैं। दूसरा वादी कहता है कि, द्रव्य कोई चीज नहीं है,
वह तो गुणसमुदाय रूप है।

कोई कहता है कि आकाश नामक शब्दजनक एक
निरवयव द्रव्य है, अन्यवादी कहता है कि वह तो शून्य है।
कोई वादी कहता है कि, गुरुत्व गुण है, दूसरा कहता है कि,
गुरुत्व कोई चीज ही नहीं है, पृथ्वीमें जो आकर्षण शक्ति है
उसे गुरुत्वनामक गुण माना है।

मित हित वाक्य पथ्य है, उत्तीर्ण ज्ञान होता है, वाग्माख्या
कोई प्रयोजन नहीं है।" इत्यादि ॥

५ एट १०१ श्री लोकमान्य तिलकना उद्धारो—“पुर्वकालमें
यज्ञके लिए अश्वमेध पशुहिंसा होनाथी इसमें प्रमाण नष्टतादिक
अनेक ग्रन्थोंसे मिलते हैं। रंतिदेव नामक राजाने यज्ञमें इतना
प्रचुर धन दिया था कि नदीका जल सूखने लक्ष्मण हो गया, उन

नदीका नाम नर्मवती प्रसिद्ध है. ब्राह्मण और हिंदुधर्ममें मांसभक्षण और मदिरापान बंध हो गया यह भी जैनधर्मका प्रताप है. महावीर स्वामीका अहिंसाधर्मही ब्राह्मणधर्ममें मान्य हो गया " इत्यादि ॥

६ पृ. १०३ थी—काका कालेलकरना लेखनो सार—विहार-भूमीना प्रवासना बखते महावीर भगवाननी कैवल्यभूमीनामना लेखमां पोते छे के "जैनोनी मूर्तिआंज ध्यानने माटे होवी जोइह, चित्तने एकाग्र करवानी शक्ति ए. मूर्तिओमां जर छे, पावापुरीमां महावीरनुं निर्वाणम्मण करावें छे के आ संसारनुं परम सहज, जीवननो मार, मोक्षनुं पायेव, तेमना मुत्तारविदमांथी ज्यते जगनुं हरो ज्यते ते मांपज्जा कोण कोण वेटा हरो ? पोतानो देह हवे सदन छे एव जगो प्रलय मंजीर उपदेश को बई छेह पटीले कनमा छे तेनने ने परमनपप्पीनुं छेहह दान होवे छेह हरो जगो उपदेश—दंष्ट्रने परम शरीर-

સંપૂર્ણજ્ઞાન વિનાની છે, માણસનું સત્ય એકાંગી છે, તેથી બીજાના જ્ઞાનને કાલોટવાનો હક નથી. તેમ ધરતાં અર્ધમ થાય છે, એમ કહી માનવબુદ્ધિને નજરતા શિક્ષકનાર તે પરમગુરુને તે દિવસે કોણે વંદન કર્યું હશે-૧ । આ શિષ્યો પોતાનો ઉપદેશ આવી દુનિયાનું પહોંચાટશે, અને તે માનવજાતિને સ્વપનાં આવશે, એવો સ્વાદ તે પુણ્યપુસ્તકના મનમાં આવ્યો હશે તો ?

જેનતત્ત્વજ્ઞાનમાં સ્યાદાદવાદનો બરાબર શો અર્થ છે, તે જાણવાને હું દાવો કરી શકતો નથી, પણ હું માનું છું કે—
 “ સ્યાદાદ ” માનવબુદ્ધિનું એકાંગીપણું સૂચિત કરે છે. અમુક-દરિદ્ર મોતાં બીજી રીતે દેસાય છે । જન્માંવો જેમ હાપીને તમાસે તેવી આપગી દુનિયાની સ્થિતિ છે. આ વર્ણન યથાથ નથી એમ કોણ કહી શકે ? આપગી આવી સ્થિતિ છે, છટું જેને મઠે ઉતર્યું તેમ આ જગત્માં યથાર્થજ્ઞાની. માણસનું જ્ઞાન એક-પક્ષી છે, છટું જે સમન્યો તેનું સર્વજ્ઞ. વાસ્તવિક સંપૂર્ણ સત્ય જે કોઈ જાણતો હશે, તે પરમાત્માને આપણે હવે બોલ્યેલી શક્યા નથી. આ જ્ઞાનમાધીજ અહિંસા ઉદ્ભવેલી છે. સર્વજ્ઞ વિના બીજા ઉપર અધિકાર ન ચલાવી શકાય. પોતાનું સત્ય પોતાના પ્રાર્થન. બીજાને તેનો સાક્ષાત્કાર ન ગાય ત્યાં સુધી ધીરજ રાખવી

नदीका नाम चर्मवती प्रसिद्ध है. ब्राह्मण और हिंदुधर्ममें मांसभक्षण और मदिरापान बंध हो गया यह भी जैनधर्मका प्रताप है. महावीर स्वामीका अहिंसाधर्मही ब्राह्मणधर्ममें मान्य हो गया ” इत्यादि ॥

६ पृ. १०३ थी—काका कालेलकरना लेखनो सार—विहार-भूमीना प्रवासना वखते महावीर भगवाननी कैवल्यभूमीनामना लेखमां पोते लखे छे के “जैनोनी मूर्तिओज ध्यानने माटे होवी जोइए, चित्तने एकाग्र करवानी शक्ति ए मूर्तिओमां जर छे, पावापुरीमां महावीरुं निर्वाणस्मरण करावे छे के आ संसारनुं परम रहस्य, जीवननो सार, मोक्षनुं पाथेय, तेमना मुखारविंदमांथी ज्यारे झरतुं हशे त्यारे ते सांभळवा कोण कोण बेठा हशे ? पोतानो देह हवे पडनार छे एम जाणी प्रमत्त, गंभीर उपदेश करी वधी छेल्ली बडीओ काममां लई लेनार ते परमतपस्वीनुं छेल्लुं दर्शन कोणे कर्युं हशे ? तेमनो उपदेश—दृष्टिने पण अगोचर एवा सूक्ष्मजंतुथी मांढीने अनंतकोटी ब्रह्मांड सुधी सर्व वस्तुजाननुं कल्याण चाहनार ते अहिंसामूर्तिनुं ‘ हार्द ’ कोणे ग्रहण कर्युं हशे ? माणम अल्पज्ञ छे, तेनी दृष्टि एकदेशी संकुचित

સંપૂર્ણજ્ઞાન વિનાનો છે, માણસનું તત્ત્વ જાણી છે, તેથી જીનાના જ્ઞાનને પાસોદવાનો હક નથી. તેમ કરતાં અર્થ થાય છે, એમ કહી માનવબુદ્ધિને મનગતા શિક્ષકનાર તે પરમગુરુને તે દિગ્દેશ કોણે થંદન કર્યું હશે ? આ શિષ્યો પોતાનો ઉપદેશ આત્મી દુનિયાને પહોંચાડશે, અને તે માનવગતિને સારમાં આવશે, છતાં સંધ્યાત તે પુણ્યપુણ્યના મનમાં આવ્યો હશે તમે !

જેનમત્તજ્ઞાનમાં સ્વાદ્વાદવાદનો ચારા શો કરે છે, તે જાણનારે હું દાવો કરી શકતો નથી, પણ હું માનું છું કે—
 “ સ્વાદ્વાદ ” માનવબુદ્ધિનું જ્ઞાનગીરણું મુદ્ધિત કરે છે. શમુદ્ધિ-
 દિષ્ટિ ખોતાં બીજી રીતે દેખાય છે । જન્માંધો જેમ હાથોને તપાસે તેથી આપણી દુનિયાની સ્થિતિ છે. આ વર્તન થયાય નથી એમ કોણ કહી શકે ? આત્મી જાણી સ્થિતિ છે, છતાં જેને મોટે ઉત્કૃષ્ટ તેમ આ જાણનાં અર્થજ્ઞાની. માણસનું જ્ઞાન દુષ્ટ-
 પાત્રી છે, છતાં જે સમયો તેમ મોટે. વાસ્તવિક સંપૂર્ણ મત્ત્ય જે મોટે જાણને હશે, તે પરમાત્માને આત્મને હવે કોઈકો જાણ નથી. આ જાણનાં અર્થમા સ્વદેવે છે. મર્દશ વિના બીજા ઉપર અર્થિત ન થઈ શકાય. પોતાનું મત્ત્ય પોતાના પુણ્ય. તેમને જેને સમજાવવા ન થઈ જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં

તમારા શાસનના વંધારણનીજ સ્ત્રી છે. વીજાના મતોમાં પૂર્વાપર વિરોધ, અય્યાર્થપણું, અને દેવોનાં ચરિત્રો પણ નિંદ્યપણાથી શાસ્ત્રોનું વંધારણ થયેલું છે. પણ હે ભગવન્ તમારા શાસ્ત્રોમાં એમ વ્યુત્પન્ન થયેલી નથી. એજ તમારા શાસનની અલૌકિક સ્ત્રી છે. હે ભગવન્ ! તારી મૂર્તિ વીતરાગી છે, અને તેમના દેવોની મૂર્તિઓ પણ વિકૃતિવાળીઓ છે. છતાં પણ તેઓ વિચાર નથી કરી શકતા પણ અમો વધાણે મતવાદિઓના સન્મુખ પોકાર કરીને કહીએ છીએ કે—વીતરાગી મૂર્તિ જેવી વીજા કેઈ પણ દેવની મૂર્તિ ધ્યાન કરવાને યોગ્ય નથી. તેમજ સર્વપદાર્થોના સ્વરૂપનું યથાર્થજ્ઞાન મેલવવા માટે અનેકાંતના માર્ગ જેવો (સ્યાદ્વાદમાર્ગ જેવો) વીજો કોઈ પણ ન્યાયમાર્ગ, દૂનિયામાં છેજ નહીં એમ જે અમો કહીએ છીએ તે શ્રદ્ધામાત્રથી કેહતા નથી, પણ પરીક્ષાપૂર્વક નિઃપક્ષપાતપણાથી કહીએ છીએ.

॥ इति लेखसंग्रहे प्रथमभागनी प्रस्तावना ॥

હવે ભાગ વીજાની પ્રસ્તાવના.

હૉ. હર્મન જેકોવી—જૈનસૂત્રોની પ્રસ્તાવનાના પ્રથમ ભાગમાં લખે છે કે—અત્યાર સુધીની ચર્ચા, જનોની પરંપરાગત કથાઓની પ્રમાણિકતાઉપરજ ચાલેલી છે. તેથી

વિદ્વાન્ મી. ધાર્પના-અભિપ્રાય મુનન, જૈનોની સાંપ્રદાયિક પરં-
 પરાઓ બૌદ્ધોના અનુકરણરૂપે ડપનાવી કાઢેલી છે. મી. ધાર્પની
 દલીલ એ છે કે-જૈન ધર્મી શરીરો સુધી એક નાનો સંપ્રદાય
 હતો. હું છું હું કે-થોડા અનુયાયીઓ વઢે, પોતાના મૌલિક
 સિદ્ધાંતો અને પરંપરાઓ મુરસિત રાખી શકે છે કે, જે ધર્મને
 એક મોટા જનસમૂહની ધાર્મિક જરૂરીયાતો પુરી પાડવાની હોય
 તે ! જૈનોને પોતાના સિદ્ધાંતનું ઇચ્છું નહું સ્પષ્ટ જ્ઞાન હતું કે, ન
 જેવી વાતમાં મતભેદ ધરાવનારને, પોતાના વિશાળ સમુદાયમાંથી
 જુદા કરી દીધા હતા. આના પ્રમાણમાં-દૉ. લ્યુમને પ્રકટ
 કરેલી સાત નિન્દાઓની પરંપરા છે. આ સંબંધી હકીકતો ઉપરથી
 સિદ્ધ થાય છે કે, જૈનોની સૂત્રમાં સૂત્ર માન્યતા પણ સુનિશ્ચિત
 સ્વરૂપવાળી હતી. જેવી રીતે જનોના ધાર્મિક સિદ્ધાંતો સિદ્ધ થઈ
 શકે છે, તેવીજ રીતે ઐતિહાસિક ઘાથતો પણ સિદ્ધ થઈ શકે
 તેવી છે. જો કે દરેક સંપ્રદાયને-પોતાનો સંપ્રદાય, આસ પુરુષથી
 ડતરી આવેલો છે-એમ બતાવવાને ગુરુપરંપરાનાં નામો ડપનાવી
 કાઢવાની જરૂર પડે છે. પરંતુ કલ્પસુત્રમાં-સ્થવિરો, ગણો,
 અને શાસ્ત્રાની નામાવેલી છે, તે કલ્પી કાલ્પમાં જનોને કોઈ પણ
 પ્રકારનું પ્રયોજન હોય તેમ હું માની શકતો નથી. આટલું સિદ્ધ

અહીં કેટલાક વિવાદગ્રસ્ત મુદ્દાઓનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા
 હચ્છું છું.

જેઓ જૈન અથવા આર્યના નામથી પ્રસિદ્ધ છે, તેઓ જ્યારે
 બૌદ્ધધર્મ સ્વચ્છ રહ્યો હતો, ત્યારે એક મહત્વશાલી સંપ્રદાય
 તરીકે વ્યારનાય પ્રસિદ્ધ થઈ ચુક્યા હતા. આ વિષયની સિદ્ધિમાં
 બૌદ્ધનામ પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાતા ૧ અંગુત્તરનિકાય,
 ૨ મહાવગ્ગ, ૩ દીઘનિકાય, ૪ પુદ્ગલોપની ટીકા આદિ
 અનેક ગ્રંથોનાં ઉદાહરણો આપી, સર્વ પ્રકારથી સિદ્ધ કરીને
 પતાવ્યું છે. જેમકે બૌદ્ધગ્રંથોમાં લખ્યું છે કે 'નાતપુત્ત-સર્વજ્ઞાન અને
 મર્મદર્શન પ્રાપ્ત કરવાનો દાવો કરે છે.' એ પ્રકારનું જૈન કથન છે
 તેને માણ આપવાની જરૂર નથી. કારણ કે-આ તો જૈનધર્મનું
 શ્યામ એક મૌલિક મંતવ્યન છે.

૫. ૪૧ માં લખ્યું છે કે-“ પાર્વ એ આચરનારના આશય ”

૧ ઈનોના ક્ષેત્રે આશય નિશ્ચય કરેલું નથી પણ મત્સરરોગ
 વગર છે, કેમકે-ગુરુનિવેશના, કુપ્તી, અટ, જાદી વાંચ સ્વાદરૂપ,
 મોરિય, મોરિય, મોરિય અને તેવડ સમૂહનું સંવેદનના યંત્રોને મન
 દોડે નથી, છતાં જાણતો પણ નો ધાર છે, તેથી પાત્રનું સંસ્કાર કેવલ
 આશયથી જ થાય છે તેમ નથી, પણ નિમ્બાશયકૃતિ આદિના કોને આશય

आवी रीते प्राचीन सिद्धांतनो त्याग करवामां शुं प्रयोजन ह्मणे ? आ विषयमां कल्पना शिवोंय अन्य कोई गति नथी.

आ उपरांत ए पण एक बात ध्यानमां राखवानी छे के, महावीर कोई एक नवा धर्मना संस्थापक न हता, परंतु जेम में सिद्ध करेलुं छे के, तेओ एक प्राचीन धर्मना सुधारक मात्र न हता. जैनधर्म ए स्वतंत्ररीति उत्पन्न थएल्लो छे. परंतु कोई अन्यधर्मनी जनं खास करीनं बौद्धधर्मनी शास्त्रारूपे बिलकुल प्रवर्तेल्लो नथी.

पृ. ३० थी—डॉ० हर्बिन जेकोवीनी जैनसूत्रों परनी प्रस्ता-
वनाना बीजा भागती मार—

[illegible]

અહીં કેટલાક ચિવાદગ્રસ્ત મુદ્દાઓનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા :
 રૂચું છે.

જેઓ જૈન અથવા આદિતના નામથી પ્રસિદ્ધ છે, તેઓ જ્યારે
 બૌદ્ધધર્મ સ્વપાદ રહ્યો હતો, ત્યારે એક મહત્વશાલી સંપ્રદાય
 તરીકે ક્યારના પ્રસિદ્ધ થઈ ચુક્યા હતા. આ વિષયની સિદ્ધિમાં
 બૌદ્ધનામ પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાતા ૧ અંગુત્તરનિકાય,
 ૨ મહાવગ્ગ, ૩ દીપનિકાય, ૪ સુલ્લઘોપની વીકા આદિ
 અનેક ગ્રંથોનાં ઉદાહરણો આપી, સર્વ પ્રકારની સિદ્ધ કરીને
 બતાવ્યું છે. જેમકે બૌદ્ધગ્રંથોમાં લખ્યું છે કે 'નાતપુત્ત-સર્વજ્ઞાન અને
 સર્વદર્શન પ્રાપ્ત કરવાનો દાવો કરે છે.' ૧ પ્રકારનું જે કમન છે.
 તેને ત્યાગ આપવાની જરૂર નથી. કારણ કે-આ તો જૈનધર્મનું
 સાત એક મૌલિક મંતવ્યન છે.

૭. ૪૧ માં લખ્યું છે કે-“ પાર્પ એ આચરનારના આશય ”

૧ જોનોના છોટા અગત્ય નિરૂપણ કરેલું નથી પણ સત્યરૂપેજ
 મળેલું છે, કેમકે-મુદ્દમનિગોદના, પૃષ્ઠી, જટ, આદિ પાંચ સ્થાવરના,
 ચૌદિય, ટેરેદિય, ચૌરેદિય અને છેવટ સન્મૂર્તિ પંચેદિયના જીવોને મન
 હોતું નથી, છતાં પાપનો વંચ તો થાય છે, તેથી પાપનું વંચન કેવલ
 આશયથી જ થાય છે તેમ નથી, પણ ક્રિયાત્મકશ્રુતિ આદિના યોગે આશય

ઉપર આધાર રાखે છે, બૌદ્ધના આ એક મહાન્ સિદ્ધાંતને, જૈનોએ મિથ્યાકલ્પિત અને મૂર્ખતાપૂર્ણ ઉદાહરણ સાથે મેલવી ઉપહાસ્ય પાત્ર બનાવી દીધો છે.

જૈનવિષયે બૌદ્ધોએ કરેલી મૂલ. પૃ. ૪૭ માં “ચાતુયામ” પાર્શ્વનાથને લાગુ પડે છે, તેને મહાવીર ઉપર આરોપિત કરવામાં મૂલ કરેલી છે. બૌદ્ધોની આ મૂલદ્વારા મહાવીરના સમયમાં પણ પાર્શ્વનાથના શિષ્યો વિદ્યમાન હતા.

પૃ. ૪૮ માં ટીજી મૂલ—નાતપુત્રને અગિવેસન કહે છે. પણ મહાવીરનો એક મુખ્ય શિષ્ય જે સુધર્મા હતો તે અગ્નિ-વેશ્યાયન હતો તેથી શિષ્યનું ગોત્ર ગુરુને લગાડી વેવડી મૂલ થવાથી મહાવીરના શિષ્ય સુધર્માની સાક્ષી આપે છે.

પૃ. ૫૦ બૌદ્ધધર્મનો પ્રાદુર્ભાવ થયો ત્યારે નિર્ગ્રંથોનો (જૈનોનો) સંપ્રદાય એક મોટા સંપ્રદાયરૂપે ગણાતો હોવો જોઈએ, કેમકે બૌદ્ધપિટકોમાં—એ નિર્ગ્રંથોમાંના કેટલાકને વિરોધી અને કેટલાકોને અનુયાયી થયેલા વર્ણવેલા છે, પણ નિર્ગ્રંથોનો એક

વિના પણ પાપ વંધાય છે. તેથી તે વિષયનું સંકલન અયોગ્યપણે થયું નથી, ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે.

સંગ્રાહક.

નવીન સંપ્રદાય છે એમ સૂચનમાત્ર પણ નથી. આ ઉપરથી અનુ-
માન કરી શકીએ છીએ કે—નિર્ગ્રંથો બુદ્ધના જન્મ પેહલાં ઘણા
લાંબા કાલથી અસ્તિત્વ ધરાવતા હશે.

૫૦ ૬૧ થી—વીજી એક વાતદ્વારા પણ જનોની પ્રાચીન-
તાને ટેકો મઢે છે.

ગોશાલે મહુપ્પ જાતિની છ વર્ગમાં વહેંચણી કરી હતી, તે
વર્ગમાના ધ્રીજા વર્ગમાં નિર્ગ્રંથોનો સમાવેશ કર્યો હતો.

જો તેમ અરસામાં હયાતીમાં આવ્યા હોત, તો તેમની ગ-
ણના યાસ તરીકે કદાપિ ન વરવામાં આવી હોત.

પુનઃ ૫૦ ૬૨ માં—મન્ઝિમનિકાયથી સચકનો વાલ્લો
આપી જગાવવામાં આવ્યું છે કે—નિર્ગ્રંથોનો સંપ્રદાય બુદ્ધના સમ-
યમાં સ્થાપિત થયો હોય તેમ માગ્યેન માની શકાય.

૫૦ ૬૯ થી—બુદ્ધ અને મહાવીરના સમયમાં પ્રચલિત
એવા અન્ય તાત્ત્વિક વિચારોના વિષયમાં જૈન તથા બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં
મઢી આવતી નોંધો ગમે તેટલી જુન હોય તો પણ તે નામાંકિત
કાઢના ઇતિહાસકારને અતિ મહત્ત્વની છે.

એક વાનૂ એ વધા પાપંદીમતોમાં મઢી આવતી પરસ્પરની

કેટલીક સામ્યતા, અને વીજી વાજુએ જન અને વૌદ્ધોની જણાતી વિશિષ્ટતા ઉપરથી અનુમાન કરી શકાય છે કે-કેટલાક વિચારો પાશંદિઓમાંથી લીધા હતા, અને કેટલાક તેમની સાથેના વાદ-વિવાદની અસરથી ઉપજાવી કાઢ્યા હતા.

પૃ. ૬૨ થી-અજ્ઞેયવાદની બુદ્ધના ઉપર કેટલી વધી અસર થઈ હતી તેનું સવિસ્તર વર્ણન કર્યું છે.

પૃ. ૭૨ થી-જૈનધર્મ એ એક પ્રાચીનકાલથી ચાલતો આવેલો ધર્મ હોય, મહાવીર બુદ્ધ કરતાં વધારે જૂનો છે. કેમ કે-સર્વલી વસ્તુ ચૈતન્યયુક્ત છે એમ વતાવતો સચેતનવાદ છે.

પૃ. ૭૩ થી-જનધર્મની પ્રાચીનતાનું વીજું ચિન્હ વેદાંત અને સાંખ્ય જેવાં સૌથી પ્રાચીન બ્રાહ્મદર્શનોની સાથે રહેલી સિદ્ધાંતવિષયક સમાનતા છે.

વૈશેષિક દર્શન સાથે જૈનોના વિચારો, કેટલાક મળતા અને કેટલાક જુદા હોવાથી જૈનધર્મની ઉત્પત્તિ તેના પછી થઈ, એવો જે મત ડૉ॰ માંડારકરે ઉપસ્થિત કર્યો છે, તેની સાથે હું મળતો થઈ શકતો નથી. ઇત્યાદિ કહી છેવટમાં કહ્યું છે કે-વશપિક પાર્થિવાદિક ચાર પ્રકારનાં શરીરો માને છે, પણ જૈનો પૃથ્વી આદિ ચાર કાય, તેના સૂક્ષ્મ વિભાગો, તેની સાથે એક એક

વિશિષ્ટ આત્મા રહેલો માને છે. આ જદ-ચૈતન્યવાદના સિદ્ધાંત ઉપર અસંતુષ્ટચેતનવાદનું વિશેષ પરિણામ છે. વૈજ્ઞેષિકોષ-લૌકિક પુરાણો ઉપરથી ગોટવેલો છે. આ બંનેમાં જૈનમત વધારે પ્રાચીન છે. વૈજ્ઞેષિકના ચાર શરીરવાળા કરતાં પણ, તત્ત્વજ્ઞાનના વધારે વિકાસક્રમના સમયનો મૈન છે. યેદાંત અને સાંખ્યના મૂલ-તત્ત્વમૂત વિચારો જૈનવિચારોથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે. તેથી જનો તેમના વિચારો સ્વીકારી શકે નહીં. રૂપાદિ કરી આગળ જતાં, જનભાગમોનો કેટલોક ઝઠ્ઠાપોહ કરીને કહે છે કે આ ગ્રંથનો વાંચનાર, માપાંતરકારનો અભિપ્રાય જાણવાની આશા રાખતો હોવાથી હું અત્યંત સંકોચ-પૂર્વક, મારો મત જાહેર કરું છું કે જૈનસિદ્ધાંતપ્રત્યયોના ઘણા જરા ભાગો, પ્રકરણો તથા આલપકો જોરે જૂના છે. અંગોનું આલેખન પ્રાચીનકાલમાં (પરંપરાનુસાર મદ્રચાહુના સમયમાં) થયું હતું. રૂપાદિ વિવેચન કરીને ઉત્તરાખ્યયનાદિકની વિશેષ ઝઠ્ઠાપોહ કરીને આ બીના માગની પ્રસ્તાવના પૂરી કરી છે.

૨૫૦૯૦ થી ૬૦૦ ઓ. પરટોલ્ડના ક્યાસ્યાનનો સાર-
ધર્મોની સરસામણીના વિજ્ઞાનમાં જૈનધર્મવાળાને કયું સ્થાન

આપી શકાય, અને તેના વિજ્ઞાનમાં કેટલું મહત્વ છે એ બતાવવું મારો પ્રયત્ન છે.

ધર્મોની સરસ્વામણીનું વિજ્ઞાન, એ શાસ્ત્ર નવીનજ છે.

પ્રથમ-ઈ. સ. ૧૮ માં શકમાં અંગ્રેજી તત્ત્વવિવેચનપદ્ધતિમાં અને જર્મનીના ધાર્મિક તત્ત્વવિજ્ઞાનમાં બીજા રૂપે જોવામાં આવે છે, પણ પ્રો. મેક્સમૂલ્લરે પદ્ધતિ સર સ્વરૂપ આપેલું. પછી ઘણા વિદ્વાનોએ વૃદ્ધિગત કરેલું. પ્રો. ટીલે આ સર્વ ધર્મવિજ્ઞાનની પુનર્વ્યવસ્થા કરી સ્વરો પાલો નાખ્યો છે. ગ્રેટબ્રિટનમાં સ્વતંત્ર શાસ્ત્ર સમજવામાં આવતું ગયું. આ શાસ્ત્રની વૃદ્ધિ માટે, બે ગૃહસ્થોએ બે સંન્યાઓ ન્યાયન કરી. આ શાસ્ત્રનો હેતુ સ્વરો ધર્મ કયો, અને કેવલ નામનો કયો, અને ધર્મના વિકાશનો કાલ કયો, એ ટરાવવાનો ઉદ્દેશ છે. એ કામ પ્રો. મેંટેટ વિદ્વાન સારી રીતે કરી ચુકેલું છે. આ પંદિતના મતથી કનિષ્ઠધર્મનું સ્વરૂપ આલેખીયામાં-ટેન્કુ અને માન, એ બેમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. હવે ધર્મની ઉચ્ચતમ સ્વરૂપ ટરાવવાનો વાકી રહે છે.

બીજાને અનુચ્છ સમજનારા અનેક ધર્મો વિદ્યમાન છે. કયા ધર્મ અનુચ્છ એ ટરાવવો અશક્ય નથી પણ કર્તાન છે. આ વિજ્ઞાન કયા કયા ધર્મના દૃષ્ટિમાન તરફ નજર નાખતાં

જેમનું સ્વરૂપ ઘટ્ટિગત થયું છે—એવી નિઃસંશય વે જાતિઓ છે. ‘સેમેટિક’ અને ‘આર્ય’ એ વે છે. સેમેટિકમાં—હિન્દી, યાદુદીન, મુસલમાનીન, આરબ વિગેરે છે. આર્યપૂર્વકાલના હિંદુસ્થાનમાં વે વિશિષ્ટ જાતિઓના ધર્મ હતા. આ બન્ને વર્ગ જીવદેવસ્વરૂપના હતા, કે, એક વર્ગ જીવદેવસ્વરૂપનો ચર્ચને બીજો જઠદેવસ્વરૂપનો હતો, એ યથાર્થ કહી શકાય નહીં. તેમાં જઠદેવસ્વરૂપનો પ્રાદુર્ભાવ કાંદક ગૂઢકારણથી ઉત્પન્ન થયેલો, ઉન્માદઅવસ્થામાં અથવા આનંદાતિરેકમાં મગ્ન થવાથી થયો.

જીવદેવસ્વરૂપવાલો જે બીજો વર્ગ હતો, તેમાં—વૈરાગ્ય, અને તત્ત્વવૃત્તિનો સંબંધ હતો. આ વે તત્ત્વથી આર્યધર્મના જુદા જુદા ધર્મ ઉત્પન્ન થયા.

અત્યાર મુધીનું વિવેચન, ઉપોદ્યાતરૂપે થયું. હવે યુરોપિયન-પદ્ધતિથી જૈનધર્મનો વિચાર કરવાનો છે. આ દેશમાં—ધર્મવિચારોમાંથી જૈનધર્મ ઉત્પન્ન થયો એમ માનવાની સાચાણ પ્રવૃત્તિ છે. આ મત સામાન્યથી યુરોપિયન પંડિતોમાં પ્રચલિત છે, પણ એ મત મૂઝ મેરેલો છે.

જૂની શાસ્ત્રાના યૂરો. વિદ્વાનો એવું માનતા હતા કે—મદાવીર ગૌતમવુદ્ધ કરતાં જરા મોટા સમકાલીન હતા । તેમણે જ જૈનધર્મની

આપણાથી વહેંચણી કરેલી હોવાથી, પ્રાચીન બ્રાહ્મણધર્મ, અને બૌદ્ધધર્મ, એમાં બૌદ્ધિકઅંગોનું વિના કારણ મોટાપણું વતાવેલું છે.

બીજા ધર્મના પ્રમાણમાં જૈનધર્મવાલાને કયું સ્થાન આપી શકાય ? તેનો નિશ્ચય કરવા, તેના અંતરંગનો થોડો અધિક વિચાર કરીએ.

જૈનધર્મને વધારા ધર્મોથી વિશેષ મહત્વ કેમ પ્રાપ્ત થયું છે તેજ હું વતાવું છું.

દેવ વિષયોના સંબંધે, જૈનધર્મનો પ્રમાણ તરીકે માનેલો મત, એજ તેનામાં પેહલી મોટી મહત્વની વાત છે. જૈનધર્મ મનુષ્યોત્સારી (નરથી નારાયણ સુધી ચઢેલો) ધર્મ ઠરે છે. વૈદિકધર્મ, અને બ્રાહ્મણધર્મ, એ પણ મનુષ્યોત્સારી છે સ્વરા, પણ તે કેવલ ઔપચારિક છે, કારણ દેવ એટલે કોઈ મનુષ્યાતીત પ્રાણી છે, તેને મંત્રોથી વશ કરી, ઇષ્ટ પ્રાપ્તિ કરી લેવું માની લીધેલું છે. પણ સ્વરૂપ મનુષ્યોત્સારીપણું જૈન અને બૌદ્ધમાંજ દેખાઈ આવે છે. બૌદ્ધનાં ઈશ્વરવિષયક મત ઘણોજ જુદો બની ગયો છે, મૂલમાંજ તે અનીશ્વરવાદી હતો કે કેમ ? એવો સંશય ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

જનોની દેવચિષયક કલ્પના, વિચારીપુરુષોના મનમાં આવી શકે તેવી છે. દેવ એ પરમાત્મા છે, પણ જગત્નો સ્વદ્યા અને નિયંતા નથી, પૂર્ણાવસ્થાને પોંદ્ધેલો—જીવન હોઈને, અપૂર્ણાવસ્થાવાલાની પેઠે, જગત્માં પાછો આવવાનો અશક્ય હોવાને લીધે પૂજ્ય અને વંદનીય થયો છે.

આમ વાતમાં મને જૈનધર્મનો અત્યુદાત્ત સ્વરૂપ દેખાવા લાગ્યો છે.

ઔદિકાદિપયોની ઉત્તમ પરિપુષ્ટિ કરવાને માટે તેટલાજ ઉચ્ચત્તમ ધ્યેયને (દેવની મૂર્તિને) જનધર્મવાલાએ હાથે ધર્યો છે.

આ વર્ગના કારણોને લીધે જૈનધર્મને આર્યધર્મનીજ નહીં, પણ એકંદર સર્વધર્મોની પરમ મર્યાદાવાળો સમજીએ તો પણ કોઈ પ્રકારની હરકત આવે તેમ નથી. આ પરમ સીમાવાળા જૈનધર્મને મોટું મહત્વ પ્રાપ્ત થયેલું છે. ધર્મનો સરલામણીના વિજ્ઞાનમાં જૈનધર્મશાલાને ઇચ્છુંજ એક મહત્વ નથી પરંતુ જૈનોનું— ૧ તત્ત્વજ્ઞાન, ૨ નાંતિજ્ઞાન, અને ૩ તર્કવિદ્યા, પણ તેટલાંજ મહત્વવાળાં છે.

અહીં જનોના નીતિશાસ્ત્રની—વેગ વાતાનો સહેલ કરું છું. તેમાં પેહલી એ છે કે—જગત્પાના સર્વ પ્રાણીઓને મુલ્ય સમાધાનથી

કુલ પૃથક્ પૂણું પડીને તેના અનુઆયિઓમાં જે ભેદ પડ્યા હતા તે નષ્ટ થઈને સર્વે વેદાનુયાયિઓનું એક્ય કરવાના હેતુથી ઋગ્વેદનું હૌથ્ર, યજુર્વેદનું આધ્વર્યવ, સામનું ગાયન, વિગેરે સંમિશ્ર કરવાથી અગ્નિષ્ટોમાદિયાગ તૈયાર થયા, પછી આ યજ્ઞયાગાદિકોનું કર્મકાંડ ઘણુંજ વધ્યું, સ્વેતરમાં વીજ વાવવાનું હોય તો પણ યાગ જોડ્યે, ક્ષાહ ઊગ્યા પછી અંદરનું ચાસ કાઢી નાખવું હોય તો પણ યાગ, પર્જન્યની જરૂર પડે કે તે માટે ઈષ્ટિ છે જ, સન્તતિ જોડ્યે તો કરો ઈષ્ટિ; ધન જોડ્યે તો કરો ઈષ્ટિ, સારાંશ એ પ્રમાણે વધે ઠેકાણે યજ્ઞ યાગ વિગેરે પુષ્કલ વધારી દીધાં. અશ્વમેધાદિ યાગોમાંતો માંસના ઢગલે ઢગલા દેખાવા લાગ્યા. યજ્ઞોમાં અતિશય-હિંસા થતી. કેટલાંક યજ્ઞોમાં તો કંપારી ઉઠે એવા પ્રકારની વિધિઓ અને કર્મો હતાં. સ્વાભાવિક રીતે મધ માંસ તરફ અભિ-રુચિ રાખનારાઓને એ યજ્ઞાદિ ક્રિયાઓમાંજ મધ માંસ ગ્રહણ કરવું વિગેરે પરિસંખ્યાદિ વિધાનોથી પ્રતિબંધ કરવામાં આવતો હતો. તો પણ આ-હિંસાદિ ક્રિયાઓ જે યાગાદિકોમાં થાય છે તે વિધિઓ નિંદ્ય અને વિહિત હિંસા હોય તો પણ તે પરમ ગર્હ્ય છે, એમ કેટલાંક વિદ્વાનોના મમજવામાં આવ્યું પરન્તુ ઘણા દિવસોની

હદમૂલ થઈ ગયેલી પ્રવૃત્તિઓનો એકદમ નિષેધ પણ શી રીતે કરી
 શકાય ? ' રાષ્ટ્રોમાં જેટલા પ્રમાણમાં કર્મકાંડ થતું જાય
 તેટલાન પ્રમાણમાં અજ્ઞાનનું જોર વધે છે. ' આ નિયમને અનુ-
 સરી યજ્ઞ યાગ અને પુત્ર, ધન, સંપત્ત્યાદિકોની પ્રાપ્તિ વિગેરેના
 કાર્યકારણભાવ વિષે જે નિવિઠનર અજ્ઞાન પસરેલું હતું તેમાં
 દિવસે દિવસે ફરક પડવા લાગ્યો. અમુક યાગથી અમુક ધાય છે
 એવું શાસ્ત્રમાં મળે પણ તેનો કાર્યકારણભાવસંબંધ શું હોવો
 જોઈયે ? એવી શંકાઓનો ઉદ્ભવ થવા લાગ્યો. તે વસ્તુના કર્મકાંડ-
 નિષ્પન્ન આચાર્યો એવી શંકા કાઢનારા સામાન્ય લોકોને કર્મોનો
 અને ફલોનો તુલનાદર્શક સંબંધ દર્શાવી ગમે તે ઉપપત્તિથી
 સમાધાન કરતા. આ પ્રમાણે કેટલાક દિવસો ચાલતાં
 ચાલતાં શાસ્ત્રીયદૃષ્ટિથી અથવા નિયુક્તયાગાદિકોના નિયુક્ત-
 નિયમોને અનુસરી કાંઈ તેમ હો, પણ તેટલામાં શક્યા
 સમાધાન અને ઉત્પત્તિ એ વિષે વિચાર થવા લાગ્યો.
 તે પછી પૂર્વમીમાંસા શાસ્ત્ર થન્યું. તો પણ મીમાંસકો
 કર્મકાંડના પૂરા અભિમાની હતા, બુદ્ધિવાદ કરનારા લોકોએ
 કર્મકાંડીઓની સાથે તેઓનાજ વેદવાક્યો લઈ શંકા કાઢી તે

કાર્યો ચઢાવનારો અને સર્વેનો નિયામક કોણ છે ? અથવા આ
 વ્યુત્તર સ્વભાવથીજ ચાલે છે, એ વિષે પંડિતો સ્વતન્ત્ર રીતે વાદવિવાદ
 કરતા લાગ્યા. “ સ્વભાવમેકે કવયો વદન્તિ ” इत्यादि અનેક
 સૈકાઓ સુધી પંડિતોમાં એવા પ્રકારના વાદવિવાદો ચાલતા હતા.
 પણ તે પંડિતોએ એવા મતનો સ્વતન્ત્ર પન્થ કહાડ્યો નહોતો. તે
 વગતના પંડિતોમાં જે મોટા પક્ષ પડ્યા હતા. તેમાં એક પક્ષ
 સંસારમાં મગ્ન રહેનારાઓનો, અને બીજો વિરક્ત રહેનારાઓનો હતો.
 પરન્તુ પ્રાચીન કાલથી ચાલતી આવેલી રુઢીઓ પેઠી દેનારાઓમાં
 વિરક્ત ધૈર્ય અને શ્રદ્ધાની જરૂર હોવી જોઈએ. પોતાના મતો
 કેવલ મામદામાદિ પ્રકારેથી પ્રસરી શકતા નથી. લોકોમાં પ્રાચીન
 રુઢિને વઢતી રહેનારાઓની મંચ્યા વધુજ હોય. એ કારણથી
 જોઈએ તેવો મત પ્રમાણ થતો નથી. એ પ્રકારે જોઈને જિનોએ અને
 જોઈએ માંમમમક વાગ્વેડિઓની માથે મંચામ કમવા માટે કમર
 કર્યો. અર્થાત્ દુનિયાના સ્વાભાવિક નિયમને અનુમતિ પ્રાચીન
 સ્વાભાવથી લોકો તરફથી તેઓને કહી શકા લાગ્યો. સમાજમાંની
 દુષ્ટ વાતોને ત્યાં જઈ જોઈએ. અને તે વગતની દુષ્ટ વાતોને
 સંસ્કારથી થઈ સંસ્કરનારોમાં જઈ લાગણી વગવતારા જે
 લોકો હતા તેઓને તે સંસ્કરનારોમાં જઈ વિચારોની વિશા કરવી

જુદા પ્રકારની દિશા 'ન્યાહવા માટે સ્વપ્ન' કરનારા લોકોની જુદી સંસ્થાન નિર્માણ કરવાની આવશ્યકતા ખાસત્રાં લાગી. અને એ કાર્ય માટે પોતાનું સંસારમુલ્ય વિગેરે સર્વનો મોગ આપવાનો એમણે નિશ્ચય કર્યો. જે કોઈને સમાનમાના દુઃખો દેહીને તે દૂર વતવાની ઇચ્છા હોય તો તેના માટે સર્વસ્વનો મોગ આપી તે વાનની પાછળ પડવા સંસાર છોડી દેવો એમ લાગે તે વચ્ચે તેણે સંસાર છોડી દઈ પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરવી. (સંન્યાસ લેવો) 'એવું એક વાક્ય છે. (યદહરેવ વિરજેત તદહરેવ પ્રવ્રજેત) ત્યાંથીજ અમો બૌદ્ધોના અને જૈનોના સંન્યાસની ઉત્પત્તિ સમજીએ છે. સાત્કર્ય—પછી બધા સંસારનો ત્યાગ કરી સંન્યાસ (દીક્ષા) ગ્રહણ કરી પોતાના મનોનો ઉપદેશ કરવો એમ માનનારામાં ધુદ્ધ અને મહાર્જીર એવા બે રાજવંશીય અગ્રગણ્ય નિકલ્યા. આમ્ના જગતમાના સંસારમુલ્યમાં અન્યત્ર સ્પૃહાજીય જે રાજ્યપદ તેનો શુદ્ધી— રીતે ત્યાગ કરી મન્યામ જે? ઉપદેશકને કામ કરવામાજ આનંદ તે એમ બોલેને નહીં પણ પ્રવ્રજ્યા કરીને વ્રતવનના ત્યાગે રાજ- પુત્રો 'તેનો ગા' નામ ન પાત્ર જાન તેમ મન્યુ ત્યાં જ્યાં એ પાદકારે મન્યા ગા ૬ મન્યામન્ય ન્યામનો ત્યાગ કરેતા તે ન્યામ તેના મન્યામન્ય મન્યામ ન્યામને મેળેજા મન્યામ

લેવા માટે તેઓની પાસે મેગા થતા. સારાંશ—માણસ માત્રને
 પરમપ્રિય જે સંસારસુખ તેનો ત્યાગ કરી સંન્યાસવ્રત લીધેલા
 લોકોને જોઈ સમાજમાંના લોકોને શું લાગ્યું હશે વારુ ? देखीतुन
 छे के, मोटा मोटा श्रीमान् अने संपत्तिमान् राजवंशीय लोको जे
 अर्ये प्रत्यक्ष सुखनो त्याग करी एकदम उपदेशकोनी दिक्षाओ
 लेवा लाग्या छे, एम ज्यारे लोकोना जोवामां आवे त्यारे तेओना
 माटे पूज्यबुद्धि उत्पन्न थई अने तेओना अनुयायिओनी संख्या
 झडपथी वधवा मांडी. माणस માત્રને પરમપ્રિય એવા સંસારસુખ
 અને વિષયસુખને લાત મારી ધર્મોપદેશ કરવા માટે વિરક્ત થયેલા
 લોકોનાં ટોળેટોળાં ધર્મોપદેશ માટે સર્વત્ર ભરતલુંડમાં જ્યારે
 દેખાવા લાગ્યાં, અને તેઓની સ્ત્રી લાગણી જોઈ તેઓના અનુયા-
 યિઓની સંખ્યા જે પ્રમાણમાં ઝપાટાથી વધવા માંડી, તેટલાજ
 પ્રમાણમાં તેઓના પ્રતિસ્પર્ધિઓ તરફથી તેઓનો વિશેષ હલ થવા
 માંડ્યો. પરમાર્ય—સુખશ્રદ્ધાથી પરિપૂર્ણ બનેલા તેવા હલને નહીં
 ગણતાં તે મહાર્વારોણ પોતાના ધર્મપ્રચારનું કામ આગલ ચલાવવા
 માટે તેઓમાં લોકોત્તર ધૈર્ય ઉત્પન્ન કરનારા શાસ્ત્રો પણ તેઓના
 સ્થાપકોણ નિર્માણ કર્યાં. તે શાસ્ત્રશ્રદ્ધાથી પરિપૂર્ણ થઈને તે મહાવીરોણ
 તે કામ આગલ ધમ્મી ઝડપથી શરુ કર્યું. તેનું પરિણામ કેટલું પ્રચન્ડ

યુદ્ધ પાછલ યજ્ઞ પ્રમાણે જૈન અને બૌદ્ધમતનો સર્વજ ભરતતંડમાં
 પ્રચાર થયો તે શિશય બૌદ્ધપન્થિયોનો ઘસેદેશ, સયામ, ચીન,
 જાપાન, સીલોન, તિબેટ, અફઘાણ, સૈર્વરીયા વિગેરે પૃથ્વીના લગ-
 ભગ અર્ધા ભાગ ઉપર પ્રચાર થયો હતો, એમ લોક માનતા હતા.
 પણ પાછલ યજ્ઞ પ્રમાણે જૈન અને બૌદ્ધમત સર્વજ ભરતતંડમાં
 તો પ્રસરેલાજ હતા એ ઉપરથી સહેજ ધ્યાનમાં આવશે. પછી
 કાલાન્તરે યદ્યપિ તે છુપ થયો તો પણ હાલના આપણા આચાર
 વિચારો જોતાં તેમાં બૌદ્ધોએ અને જૈનોએ અમારા માગ્નીયો ઉપર
 થયેલી પ્રિયા કર્તવ્યિ થતાવી છે એ નિર્વિવાદ રીતે મિદ્ધ થાય છે.
 લાનો માગે, માલો આપો, હાંકી કહાદો, પથરા માગે, મારી
 નાંગો. થકને મ્વાથા મલો થા ન મલો, તો પણ ઉપદેશનુ કામ
 હાનુ રીતે થાલુ શાગરું તેમા જગા પણ પાછલ દટવું નહીં. છું જૈ
 નિર્વિવાદપ્રદેશીયોમ અને રૂઝવર છે, અને તત્વાન્યય લેશો તેવું
 મોટું અભિમાન ધરાવ તે ન હોયમ અને થયા પ્રાચીનકાલ્યા
 જનર મયે મે હતા એમ પ્રમાણે અને જગા પ્રાચીનકાલ્યા
 પ્રમાણે મે હતા એમ પ્રમાણે અને જગા પ્રાચીનકાલ્યા
 અને પ્રાચીનકાલ્યા પ્રમાણે મે હતા એમ પ્રમાણે અને જગા પ્રાચીનકાલ્યા
 પ્રમાણે મે હતા એમ પ્રમાણે અને જગા પ્રાચીનકાલ્યા પ્રમાણે મે હતા એમ પ્રમાણે

कर्मों, कर्मों अथवा निरिद्धमतनो प्रचार समाजमा हाजिरा
 प्रमाण प्राप्तनारा, अथवा सामिक पुस्तकोद्वारा यथो नथी तो
 ते यथो निरिद्ध करनारी ते कथानी कांइ जूरीन संस्थाओ हती.
 (ती संस्थाओंनु अमारा महाराष्ट्र साधु मंडळीए महाराष्ट्रमा
 हजिरा अणुप्रमाण करी लीधुं. एउठे ते पद्धति उपर पोताना पन्थोनी
 संस्थाओ तेउठे स्थापन करी). ते मत प्रचार करनारी अतिशय
 लक्ष्मणी लियेओ करी : एतों स्वाभाविक प्रश्न उद्भवो, माते
 ते तिन बोली भाषिनी आप्तानी आवश्यकता छे. ते संस्थाओ
 एउठे कायस्थलियाओ, कर्मो, उत्पत्ति, मतनो, तीर्थयात्राओ
 स्थिते हती. ते स्थिते हमारे आपो लोकों भेगा यता पक्षी यति-
 संस्थाओ अने देउठे अनुयायिपंडित निगो नाना प्रकारना शोभा
 तेमन कुटुंबुन मनोमनक अंशमा कया मज्जुल प्योनी तेनवने
 तिन कुटी कुटी भाषिनी तिमो देना भेगा करी मतमानुशोना
 कर्मो, कर्मो, प्रार्थनाओ प्योको उम्मेद निगो नेमा भोत-
 भोत भेगा हता एउठे कर्मोने करतो समाजमा गाना, तेउठे
 कर्मोने हजिरा ते मतनो प्रकार कया हता तेउ प्रमाणे तेउ
 कर्मोने प्रमाणनो कया कया कयाओ हजिरा, गाना, कुटी-
 हता कर्मोने अने कर्मोने कर्मोने अने मनोमनक

ચરિત્રો, કાવ્યના રૂપમાં રચી તેઓમાં ઠેકઠેકાણે પ્રસંગો સાર્થો
 મોટા મોટા યતિઓના અને સાધુપુરુષોના સંવાદો નાંખી ધર્મતત્ત્વનું
 પ્રતિપાદન કરતા. સામાન્યજનોની તેમજ શ્રીમાન્ રાજવર્ગો વિગે-
 રેની ધર્મ ઉપર અને ધર્મપ્રચારક સંસ્થાઓ (રચયાત્રાઓ, રથો-
 ત્સત્રો, નગર પ્રદક્ષિણા વિગેરે) ઉપર ધ્રુવા ઉત્પન્ન થઈ. એવી
 વિધિઓ કરવા તરફ તેઓની પ્રવૃત્તિ થવા માટે પહેલાનાં
 જે જે મોટા મોટા રાજાઓ, તેવી વિધિઓ કતોદ્ધો રૂપિયા
 સ્તરવ કરી કરી હતી તેઓના પૂર્વેના ધર્માચરણોના રસનિભૂત
 વર્ણનો વિગેરે કરી મુકતા, અને તે વર્ણનો પાઠારણ લોકો,
 શ્રીમાનો, રાજાઓ, રાજપુત્રો, ગણીઓ વિગેરેને પહેલાનાં રાજા-
 લોકોનાં એવું એવું કાર્યું વિગેરે વાંચી બનાવી તેઓ કમનાં વધારે
 અથવા તેઓના જેટલુંજ આપણે કરીશું એવો ઉન્માદ નિર્માણ કરતા.
 ધર્મી વ્યક્તિ જૈનધર્મના પાંચાના ધર્મપ્રચાર અથવા પન્થાપ્રવર્તન
 કામના બહુ નાનુરૂપ વાગ્યું. જૈનધર્મના પ્રચારને શ્રીમાચરણોના
 કામના ગણાયે તે ૧૨ વર્ગના હતાં. તેમાં પહેલો જો હાલ
 સામાન્ય જનમધ્યમા એ જૈન અને ચાલુ નો નામ પોમી
 જોમમનુષ્ય એવું નો હાલનામય રાજા પોમી એવો
 જૈનધર્મ એવો હાલનામય નો હાલનામય નો હાલનામય

વૈદિકધર્માનુયાયિઓના અને જૈનમતાનુયાયિઓના
શબ્દો. તેવાજ અર્થના શબ્દો.

અહિંસા.

પ્રાણાતિપાતવિરમણવ્રત.

સત્ય.

મૃષાવાદવિરમણવ્રત.

અસ્તંય.

અદત્તાદાનવિરમણવ્રત.

વ્રણચર્ય.

મૈથુનત્યાગવ્રત.

ઉપર આપેલા શબ્દો ઉપરથી અને વૈચિત્ર્ય ઉપરથી એમ
દેખાઈ આવે છે કે એકાદ નવીન ધર્મને જ્યાં સુધી તે જુદો પંથ છે
એમ માનવામાં આવતો નથી ત્યાં સુધી ઠીક હોય છે પણ પછી
એક કવને જુદાપણું થવા લાગ્યું છલે અમો તમારા કરતાં ચિલકુલ
સ્વતન્ત્ર અને જુદા છીએ એમ વતાવવા માટે કેવા કેવા વિચિત્ર
પ્રયત્નો કરવાં પડે છે તેનું પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ જૈન ધર્મના
શબ્દો ઉપરથી અને ગ્રંથો ઉપરથી દેખાઈ આવે છે
વૈદિક ધર્મિઓનું અને જૈનધર્મિઓનું આગળ જે જુદાપણું મનાય
એને તે કલ્પમા જે દ્વેષભાવ મન્યો અને જે દ્વેષપણું ઉત્પન્ન થયું તે

જેના કારણે એકબીજાને દુઃખ પાડે. એવા મનના મૂલ પ્રયોગ તાત્પર્ય
રહિત છે. એક છે એક તન્ત્રના મુદ્દાના માટે જાગૃત પાડેલ કેવળ
જોડાણના એકાદ નવીન ધર્મના ઉદ્ભવ અને જૈનધર્મના ઉદ્ભવ બંને છે.

પણ ઇટલી હદ સુધી પહોંચું કે, 'એકન વિષય ઉપર બ્રાહ્મણી
 ગ્રન્થો અને જૈન ગ્રન્થો એવા ભેદ પડવા લાગ્યા. બ્રાહ્મણોએ જૈન
 ગ્રન્થોનું અધ્યયન કરવું ઇટલે પાપ, અને જૈનોએ બ્રાહ્મણ ગ્રન્થોનું
 અધ્યયન કરવું એમાં હલ્કાપણું છે, એમ માનવાનો રિવાજ પડ્યો.
 એ વાતથી, અમરકોષ, હૈમવ્યાકરણ, વિગેરે વિષે જે વાર્તાઓ છે
 તે ઉપરથી સુધ્ધી રીતે જણાય છે. જે પ્રમાણે જૈનોએ વૈદિક
 રાતાઓ, પંડિતો અને દેવ વિગેરેને પોતાના ગ્રન્થોમાં જૈન બનાવ્યા
 તે પ્રમાણે બ્રાહ્મણોએ પણ ભાગવત વિગેરે ગ્રન્થોમાં જૈનોના આદ્ય
 ધર્મસ્થાપક ઋષભદેવ વિગેરેને ભાગવત બનાવ્યા. એ પ્રમાણે ભરત-
 સંદર્ભમાં પોતાના કટકઠિત વૈરાગ્યથી અનેક સૈકાઓ સુધી પોતાનો
 કાયમ અમલ વેસાડ્યો. છતાં કુમારિલભટ્ટ, શકુરાચાર્ય, રામાનુજ,
 મધ્વ, વલ્લુભ ઇત્યાદિ અનેક આચાર્યોએ અવિશ્રાન્ત પરિશ્રમથી
 તેઓની સત્તા નષ્ટ કરી વૈદિકધર્મનું પુનરુજ્જીવન કર્યું. લાલો નહીં
 પણ કરોડો લોકો સમજે છે કે, કુમારિલભટ્ટ, વિગેરે મોટા મોટા
 મહાપુરુષોએ જૈન ધર્મિઓનો નમોનમો પર પરાભવ કરી તેઓના
 સ્થાપન કરેલા ધર્મનું સત્યાનાશ કરી પોતાના પરમપૃથ્વ પ્રાચીન
 વૈદિક ધર્મની સ્થાપના કરી.

એ વાતમાં સામાન્ય લોકો કરતાં અમારી સમજુતી

બિલકુલ જુદા પ્રકારની છે. જૈનધર્મનું પહેલું સ્વરૂપ એટલે વિશુદ્ધ વૈદિક ધર્મ એ છે. પછી અનેક કારણોથી તે જૂદો ધર્મ છે એમ મનાયો. (આ જૈનધર્મનું પાંચઠનું સ્વરૂપ) અને પછી લોકમત પ્રમાણે કુમારિભટ્ટ વિગેરે મોટા મોટા મહા-પુરુષોએ જૈનોનો અને બૌદ્ધોનો જગોજગો પર પરાભવ કરી તેઓના ધર્મનો સર્વથા પ્રકારે (જડા મૂલ્યથી) નાશ કરી વૈદિક ધર્મની સ્થાપના કરી આ જૈનધર્મનું છેલ્લું સ્વરૂપ.

સામાન્ય લોકોના મતમાં અને અમારા મતમાં જે તફાવત છે તે હવે કહીએ છે—કઢકઢિત તીવ્ર વૈરાગ્યાદિના આચરણોથી પછી રાજ્યાશ્રયથી. અને સ્વાર્થત્યાગથી જૈનોએ ભારતીય લોકસમાજ ઉપર જે ક્રિયાઓ કરી અને અનેક સદ્ગુણોથી જે ફેરફાર કર્યો, જે જુદી જુદી સંસ્થાનું સ્થાપન કરી અનંક વિધિઓ શરૂ કરી, તેમજ લોકોને સન્માર્ગ તરફ ઝુકાવવા માટે જે સાહિત્ય નિર્માણ કર્યું, અને વૈદિક ધર્મનુ-યાયિઓમાં રહેલા—પ્રાચીન ચિત્તશુદ્ધિ, સદાચરણ, ચારિત્ર્ય, इत्यादि વિષયોના સંવન્દમાં આપણા હૃદયને હરી લેનારા અને તહીન કરીને જ ડોડી મુંકનારા માહિત્યથી વિષયરસમાં તન્મય થઈ ગયેલાઓને માત્ર શ્રવણથીજ તત્કાલ ઠેકાણે લાવનાર જે

વિચાર પ્રચલિત કરેલો તેનો નાશ કુમારિલમટ વિગેરેના હાપ્પી નિલકુલ યયોન નથી. હવે હાલમાં ભારતીય લોકોના જે આચાર વિચાર અને ધર્મસંસ્થાઓ છે તેઓમાં જૈન ધર્મસંસ્થા અને વિચાર મઝી ગયા છે. એ નગર પ્રદક્ષિણા, આલંદીની પાલ્લવી, પોતાના પોઢપોષવારની પૂજા, નૈવેદ્યત્તર્પણ વિગેરે જૈનવર્મિઓના સાથે મુલાકાત કરી જોતાં તરત ધ્યાનમાં આવી મરો. એ શિવાય કુમારિલમટાદિકો જૈનોની સાથે ઠેકઠેકાણે ઘાટવિવાદ કરી તેઓનો પરામર્શ કર્યો વિગેરે જે દંતકથાઓ છે તે વિષે શોષ કરતાં સામાન્ય લોકો તે વિષે જેટલું માને છે તેટલું તેનું સ્વરૂપ નહીં હોઈને દયાનન્દ સરસ્વતીના સંહન પ્રમાણે તેમાં ભ્રષ્ટ અને ગ્રામ્ય વ્યવહાર વિશેષ દેખાય છે.

તાત્પર્ય—જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મવિષે ભારતીય લોકોમાં આજ-
 દિનમુધી જે મંચર ગેર સમજૂતીયો થઈ છે, તે ગેરસમજૂતિઓ
 ધવાને જૈનધર્મનું અને બૌદ્ધધર્મનું પડીનું સ્વરૂપ તપાસીએ છીએ
 તેવા પ્રકારના જુદાજુદા કારણો પણ યયાં હતાં એમ દેખાય છે.
 પરન્તુ જૈનધર્મનું અને બૌદ્ધધર્મનું આદ્યસ્વરૂપ જોઈશું તો જૈન અને
 બૌદ્ધ એ જુદા નથી પણ વિશુદ્ધ વૈદિક ધર્મ તેજ જૈન અને
 બૌદ્ધ ધર્મ છે એમ જણાશે.

ભારતીય લોકસમાજમાં જૈન અને બૌદ્ધધર્મ ઇટલો વધો વ્યાપી ગયો છે કે 'પૌરાણિક ધર્મમાં અને પછીના પંથમાં તેમાંના વિચારોનું, આચારોનું અને તેઓની ધર્મપદ્ધતિનું તાદાત્મ્ય થઈ ગયું છે. એ ભગવદ્ગીતાદિગ્રંથોમાં બોદ્ધોના નિર્વાણાદિશબ્દો જે વિલકુલ લીન થઈ ગયા છે તે ઉપર તુરત ધ્યાન આપવા જેવું છે. પછી જૈનધર્મનો દ્વેષ કરતાં કરતાં અમારા આચાર વિચાર ઉપર, સંન્યા પૂજાદિ વિધિઓ ઉપર, હમેશ બોલવાના સ્તોત્રો વિગેરે ઉપર પણ તેનો અસર થયેલો છે. એ જૈન અને બૌદ્ધોના સર્વે ગ્રંથોનું કાલજી પૂર્વક અવલોકન કરીએ તો તરતજ ધ્યાનમાં આવી જશે. છેવટે વાંચકોને ઇટલુંજ કહેવાનું કે, એક વખતે જૈન અને બૌદ્ધ એ વિષે અનેક કારણોથી જે વિરુદ્ધ સંબંધ ઉત્પન્ન થયો તે હવે મુલી જડને જે ધર્મ હાલના હિંદુધર્મમાં વિલીન થઈ ગયેલો છે, તે ધર્મના ગ્રંથો તરફ હાલના વિદ્વાનો કદાચ અનુકંપાની બુદ્ધિથી જ જોશે તો

૧ પ્રથમ બૌદ્ધોને વૈદિકધર્મવાલા તરફથી શત્રુભૂત માનેલા પરંતુ જૈન ધર્મના અને બોદ્ધ ધર્મના પૂર જોસમાં પોતાના સ્વાર્થની રક્ષા માટે પુરાણોની રચના કરી બુદ્ધને અવતારરૂપે માન્ય રાખી જૈનોના અને બૌદ્ધોના આચાર વિચારોને મેલસેલપણે ગૂંથન કરી લોકોને થોભાવી રાખવા પ્રયત્ન કરેલો પણ પછી આદ્યશંકરાચાર્યના વચ્ચે રાજ્યાધ્રય મળ્યા પછી બૌદ્ધોનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરેલો માત્ર જૈનો ઉપર પોતાની પ્રભા પાછી શકેલા નહીં. એમ વિચાર કરવાથી સુસ્ત્રી રીતે જણાઈ આવે છે.

પ્રસંગવશાત્ જૈન ધર્મની ઉત્પત્તિ સંબંધે કાંઈક વિચાર.

(લેખક—વાસુદેવ નરદર ઉપાધ્યે.

પરોદરા, મરાઠી શાળા નં. ૧ ફે. મા.)

ન ધર્મની ઉત્પત્તિ અને વિકાસ એ સંબંધિની ઘણીભરી માહિતી મળી શકે તેમ છે છતાં કેટલાક પંદિતો આજદિન સુધી એ વિષય ઉપર સારાંક લેખ પ્રસિદ્ધ કરતા રહ્યા છે.

ત્વરં જોતાં એમ કરવાનું બીલકુલ કારણ નથી.

કારણકે જેમને એવી શોધખોળ કરવાની ઇચ્છા હોય તેવા પંદિતોને માટે જોડે તંવા જૈન ધર્મના પ્રાચીન ઘણા ગ્રંથો ઉપલબ્ધ થયેલાજ છે, અને તે ઉપરથી જૈન ધર્મનો શસ્ત્રાતનો ઇતિહાસ મેઝવવા માટે ઘણીજ સામગ્રી મળેલી છે. શિવાય આ ગ્રંથોની યોગ્યતા જોતે તેના ઉપર અજાણતા રાખવાને બીલકુલ કારણ જણાતું નથી.

પ્રસંગવશાત્ જૈન ધર્મની ઉત્પત્તિ સંબંધે કાંઈક વિચાર.

(લેખક—ચામુદેશ નરહર ઉપાધ્યે.
વડોદરા, મરાઠી ઘાલા નં. ૧ હે. મા.)

ન ધર્મની ઉત્પત્તિ અને વિકાસ, એ સંબંધિની ધર્મીજ્ઞતા માહિતી મળી શકે તેમ છે છતાં કેટલાક પંડિતો આજે સુધી એ વિષય ઉપર સાશંક લેતા પ્રસિદ્ધ કરતા રહ્યા છે. સર્વ જોતાં એમ કરવાનું બીલકુલ કારણ નથી.

કારણકે જેમને એવી શોષલોઢ કરવાની દૃષ્ટિ હોય તેવા પંડિતોને માટે જોડે તેવા જૈન ધર્મના પ્રાચીન ધર્મા ગ્રંથો ઉપલબ્ધ થયેલા છે, અને તે ઉપરથી જૈન ધર્મનો શરૂઆતનો ઇતિહાસ મેળવવા માટે ધર્મીજ્ઞતા મળેલી છે. શિવાય આ ગ્રંથોની યોગ્યતા જોતાં તેના ઉપર અજાણતા રાજકારણ બીલકુલ કારણ જગાતું નથી.

પ્રસંગવશાત્ જૈન ધર્મની ઉત્પત્તિ સંબંધે કાંઈક વિચાર.

(સ્વિકૃત—શાસુદેવ નરહર ઉપાધ્યે.)

(મોદરા, મરાઠી શાસ્ત્ર મં. ૧ ફે. મા.)

ન ધર્મની ઉત્પત્તિ અને વિકાસ ૯ સંબંધિની
પળીયરી માહીની મટી શકે તેમ છે છતાં
કેટલાક પંદિતો આજદિન સુધી ૯ વિષય
ઉપર સાદાંક ભેગ પ્રમિટ કરના રહ્યા છે.

તેમ જોનાં ૯મ કરવાનું બીજાકુલ કારણ નથી.

કારણકે જૈમનં ૯વી શોધકોટ કરવાનો ફચ્છા હોય તેમ પંદિતોને
માટે જોદ્ તેવા જૈન ધર્મના પ્રાચીન પળા કંથો ઉપરજીવ પંદિતો
છે, અને તે ઉપરથી જૈન ધર્મનો રાજ્જાનનો ફનિહત્ત મંદ્દવા માટે
પળીમ સામગ્રી મંદ્દી છે. રિચાય આ કંથોનાં કંથ્યના માંનાં
રેના ઉપર અજ્ઞાનિધત્ત રાજ્જાન બીજાકુલ કારણ કરાતું નથી.

સાધારણ રીતે જોતાં સંસ્કૃત ભાષામાં ગ્રંથો ઘણા પ્રાચીન છે તે
 છેજ એવી ઘણાંકારાની સમજ થાલી હોય છે. પણ જૈન ધર્મના
 ગ્રંથો તેનાથી પણ પ્રાચીન છે. પ્રાચીનપણાના સંબંધનેજ દેખીએ તો
 તેમાંના ઘણાંકારા પુસ્તકો ઔત્તરીય બૌદ્ધ ધર્મીઓના અતિપ્રાચીન
 પુસ્તકોના વંશતનાજ છે. બુદ્ધોનો અને બૌદ્ધધર્મનો ઇતિહાસ
 લખવાને જ્યારે ઉપરના બૌદ્ધધર્મીય પ્રાચીન ગ્રંથો નિર્વિવાદરીતે
 સાધન તરીકે મનાય છે ત્યારે જૈનોના ધર્મનો ઇતિહાસ લખવાને
 તેમના ગ્રંથોના માટે શંકા લેવાનું આપણને બીલકુલ કારણ રહેતું જ
 નથી. જૈનધર્મના ગ્રંથોમાં જ્યારે પરસ્પર વિરુદ્ધ વાંતો મળી આવે,
 અથવા તો તેમાં આપેલા દિવસો ઉપરથી પરસ્પર વિરુદ્ધ એવાં
 અનુમાનો જ્યારે નીકળતાં હોય ત્યારે કદાચ તેમના ગ્રંથો ઇતિ-
 હાસના કામમાં સાધન તરીકે ન ગણવાને કારણ છે. પરંતુ એવાં
 સંબંધનીજ દૃષ્ટિથી જોવા લાગીએ તો બૌદ્ધધર્મના ગ્રંથો કરતાં
 વિશેષ કરી ઉત્તરીય બૌદ્ધ ગ્રંથો કરતાં જૈનગ્રંથોનું ધોરણ ઘણું જ
 જુદું જણાય છે. એમ છતાં વાસ્તવિક રીતે તેમના ધર્મગ્રંથથી
 પણ ઉપરનો જૈન ધર્મનો જે ઉદ્ભવ અને ઉત્પત્તિકાલ માનવો
 જોઈએ તેમ ન માનતાં પુષ્કળ પંડિતો તે વિષયમાં જુદાજ અનુમાનો
 કરી વેસે છે. તેનું કારણ શું હશેવારુ? તેનું કારણ જોતાં સાધારણ

લોકોને પણ દેખાતું. એવું જન ધર્મોનું, બાહ્ય નિકટ સામ્ય હોવામાં કેંદ્ર સંશય નથી. જે જે ધર્મોમાં, એવી અનેક જાનતો બીલકુલ સામાન્ય હોય તેવા જે ધર્મો બીલકુલ સ્વતંત્ર હોય એ અશક્ય છે. કારણ એવું સામ્ય જે ધર્મોમાં હોય એમાંનો કોઈપણ એક ધર્મ બીજામાંથી નીકળેલો હોવો જ નોંદ, એવા પ્રકારની જે એક વસ્તુ કેટલાક પંડિતોની મમ્મજ પડે ગઈ છે તેજ કારણથી અનેક પંડિતોના મતો તે બાજુ તરફ વળેલાં છે અને આનંદિન સુધી પણ ધણાજવા પંડિતો તેવાન પ્રકારનો મત પકડીને પેઠા છે. જૈનધર્મપ્રયોગની જે વાસ્તવિક યોગ્યતા છે તેનું તેવા પ્રકારનું સ્વરૂપ લોકોના સમક્ષ મુકવું અશક્ય છે.

એ મંત્રથી શોધસોલ કરતાં જૈન ધર્મના સાંખ્યાપક અને છેલ્લા તીર્થંકર જે મહાવીર તેમના વિષયમાં વિશેષ ત્રિવેચન કરવું નોંદ. પુણી શોધને અન્તે મહાવીર નામની રસેસર કોઈ વ્યક્તિ નથી પણ જૈનધર્મના અનુયાયીઓએ જૈન ધર્મ ઉત્પન્ન થયા પછી કેટલાક સૈકાઓ ગણ મહાવીર નામની એક વ્યક્તિ ડખી કરી છે, એવો જે આક્ષેપ છે તેનું મારી મીને અને સપુષ્ટિતક નિરાકરણ થઈ શકે તેવી માહિતી હાલ ઉપલબ્ધ થઈ છે એમ સમજવામાં આવશે. શ્વેતાંવર જૈન અને દિગંવર એ મંત્ર મહાવીર એ પુણ્ડ-

તેની પાસે અંબાપાલાંતું એક અંબાપાલીવન નામનું સ્થાન હતું. તે બુદ્ધ અને બુદ્ધના અનુયાયીઓને સમર્પણ કર્યું. પછી ત્યાંથી તે વિશાલી ગયો ત્યાં તેણે 'નિગ્રંથીઓમાનો ગૃહસ્થાશ્રમી' જે ઈલિચી લોકોનો નાયક તેને પોતાનો અનુયાયી બનાવ્યો. બૌદ્ધધર્મીઓની કુણ્ડગ્રામ એવી કોઈ જગ્યા હોવીન જોઈએ એમ કળા અંશે માની શકાય. નામના સામ્યનો વિચાર એક માનુષ્ય મુકીએ તો નાટિકા નામનો જે ઉલ્લેખ બૌદ્ધોએ કર્યો છે તે ઉપરથી પણ ઉપરનું અનુમાન દૃઢતર પાય છે. નાટિકા, મહાવીર જે જ્ઞાત્રિકા સત્રિયમંડલમાંનો હતો તે પૈકીન એ હોય એમાં સંશય જણાતો નથી.

ત્યારે એકંદર રીતે કુણ્ડગ્રામ એ વિદેહાની રાજધાની જે વિશાલી નગર તેના નજીવત્તુંન એક સ્થાન હોવું જોઈએ એ વિશેષ સંભવનીય લાગે છે. સૂત્રકૃતાંગ નામના જૈનગ્રંથમાં મહાવીરને વૈશાલિક એમ જે કહેલું છે તે ઉપરથી અમારું માનવું સપ્રમાણ છે એમ સિદ્ધ પાય છે. (સૂત્રકૃતાંગ ૧, ૨ જુઓ) ટીકાકારોએ વૈશાલિક શબ્દનો અર્થ બે રીતે કરી તેનો ત્રિજો પણ એક નક્કી અર્થ ન આપતાં જ્યારે જુદો જુદો અર્થ આપ્યો છે ત્યારે તે કલ્પે પણ તે

શબ્દના અર્થના વિષે નિર્વિવાદ એકમત ન હતો એમ સ્પષ્ટ દેખા
 છે. અર્થાત્ તે શબ્દનો હાલના જૈનગ્રંથકાર જે અર્થ કરે છે તે
 અમો પ્રમાણ આપતા નથી તો એમાં કાંઈપણ સ્વોદું નહીં એ પ્રગટ
 છે. સતારાના આસપાસના ગામમાં રહેતા છતાં “ અમે સતારાના
 છીએ ” એમ કહેવાનો જે પ્રમાણે એક લોકવ્યવહાર છે તે
 પ્રમાણેજ વૈશાલિક શબ્દનો વ્યવહાર સમજવો જોઈએ. વૈશાલિક
 શબ્દનો યદ્યપિ વિશાલીમાં રહેનારો એવો અર્થ થાય છે તોપણ
 જે પ્રમાણે સતારાનો રહેનારો કહેવાયી નજીકના ગામડાઓમાં
 રહેનારાઓનો સમાવેશ થાય છે તેજ પ્રમાણે કુણ્ડગ્રામ એ
 વિશાલીના નજીકનું હોય તોપણ કુણ્ડગ્રામના રહેનારાઓનો પણ
 વૈશાલિક શબ્દથી ગ્રહણ થાય છે. હવે કુણ્ડગ્રામ એ વિશાલીના
 પાસેનું એક નહાનું ગામડું ગણીએ તો કુણ્ડગ્રામાધિપતિ એટલે મોટો
 સાર્વભૌમ રાજા એવો અર્થ ન લેતાં એકાદ ગામડાના અધિપતિ
 એમજ માનવું જોઈએ. હવે જૈનગ્રંથકારોએ મિદ્ધાર્થને મોટો વદાદ્ય
 રાજા ગણી એના ઠાટમાટનો અને વૈભવનું જે મપકાદાર વર્ણન
 આપ્યું છે તેમાંથી અનિદાયોક્તિ વાદ કરી યથાર્થ રીતે ગણીએ તો
 મિદ્ધાર્થ એ એક નહાનો નર્માનદાર હતો એવું જ સ્વ. કાશ્મીર ને
 ટેકાણે તેને ઉલ્લેખ આવે છે તે ટેકાણે પણ તેને અત્રિયજ કહ્યો

તેની સ્ત્રીના નામનો ઉલ્લેખ દેહીશું તોપણ તેને દેવી ન કહેતાં
 ત્રિયાણી એમ કહેતું મઠી આવે છે. જ્ઞાતિક શત્રુિયનો પણ બે
 ઠાણે ઉલ્લેખ આવે છે તે ઠેકાણે પણ તેમને સિદ્ધાર્થના સામન્ત
 યથા તદ્વત્તવાયી એમ ન કહેતાં તેના સમાન ડરજ્જાના ગણ્યા છે.
 I પ્રમાણે તે સંવંધી જુદા જુદા ઉલ્લેખોનો વિચાર કરીએ તો
 હું નક્કી માપ છે કે, સિદ્ધાર્થ એ માર્યમૌમ રાજા તો
 નૌન પણ સાધારણ ઠાકોર જેટલો અથવા એકાદ ટોલીના
 ચ અધિકારી નહીં પણ સામાન્યતઃ એકાદ સમીનદાર
 યાં તેનો ડરજો હતો એમ દેખાય છે. આમ જતાં
 તેના ડરજ્જાના લોકો કરતાં તે વ્યવતની મંદલીમાં તે
 ૧૫ પ્રતિષ્ઠિત અને સામાન્ય ગણાતા હતાં એની વિશેષ
 યાદ અને વનન હોવાનું કારણ તેનો વિવાહ મંવંધ
 I રાજાના માથે થયો હતો અને તે મંવંધ વિશાલ નગરીના
 II રાજાની રહેલની માથે થયો હતો. સિદ્ધાર્થની સ્ત્રીને વૈદેહી
 યા વિદેહદત્તા એમ કહેતા હતા. કારણ વિદેહ નગરીના
 રાજાના માથે તેનો આગ્ર મંવંધ હતો.

ચોટ્ટ પંચાંગ પ્રમાણે વિશાલ નગરીના રાજા જે ચેટક
 ૨૧૫ વિશવ ઉલ્લેખ કરતાં નથી. બુદ્ધ પ્રમાણે ઇસ્ટન મલ્લે છે કે

વિશાલીના રાજાની રાજપદ્ધતિમાં રાજ્યવ્યવસ્થાનો અધિકાર એક સરદાર સમાના હાથમાં હતો અને તેની સાથે રાજાનો સંવંધ અધ્યક્ષ તરીકે હશે અને તેનો અધિકાર હાલના વ્હૅઈસરૉય અથવા જનરલ ઈન ચીફ જેવો હશે. લિખિતી લોકોની રાજ્યપદ્ધતિનો જૈન ગ્રંથોમાં પણ ઉલ્લેખ મળે છે. નિરયાવલિસૂત્રમાં એમ કહ્યું છે કે ચંપાના રાજા ઈજાતશત્રુણુ ચેટક રાજા ઉપર સ્વારી કરવાની તૈયારી કરી તે વખતે તેણે પોતાના જેવા વીજા કાશીકૌશલના ૧૮ રાજાઓને ‘ તમે શત્રુઓની માગણીઓ કબુલ રાખશો કે તેની સાથે લડવા તૈયાર થશો ? ’ તે અમોને જણાવો એમ પૂછાવ્યું હતું. તેજ પ્રમાણે મહાવીરના કાલ ધર્મ થયા પછી ૧૮ રાજાઓએ તેમની મરણપ્રીત્યર્થે એક ઉત્સવ કરવાની સંસ્થા નિર્માણ કરી હતી તેમાં પ્રમુખ ગણેલા ચેટક રાજાનો કોઈ પણ ઠેકાણે જુદો ઉલ્લેખ નથી. એ ઉપરથી ચેટક રાજા તે ૧૮ રાજા પૈકીજ એક હોઈ તેનો અધિકાર પણ ઇતર રાજાઓના જેટલોજ હતો એમ લાગે છે. શિવાય તેનો અધિકાર વિશાલીની રાજ્યપદ્ધતિથી નિયમિત થયો હતો. બૌદ્ધ ગ્રંથકારોએ ચેટકના નામનો પોતાના ગ્રંથોમાં ઉલ્લેખ કર્યો નથી એની આ ઉપરની હકીકત ઉપરથી ખુલાસો

પાય છે. કારણ એક તો તે મોટો વગનદાર નહોતો, અને વીજું તેણે પોતાનું વગન જૈનધર્મનો મહિમા કરવા માટે વાપર્યું હતું. બૌદ્ધ પ્રંયકારોએ યદ્યપિ ચેટક તરફ દુર્લ્લેખ્ય કરેલું તોપણ જૈનોએ તેમના ધર્મ સંસ્થાપક જે મહાવીર તેના મામા અને આશ્રયદાતા જે ચેટક તેને ન વિસરી જતાં તેના મામનો ઉલ્લેખ પોતાના ગ્રંથોમાં સારી રીતે કર્યો છે. જૈન પ્રંયકારોનું પોતાના ગ્રંથોમાં ચેટક રામાનું વર્ણન કરવાનું કારણ પ્રગટન છે તે એવી રીતે કે તેના વગનથી વિશાલી નગરી જૈનધર્મનું આશ્રમસ્થાન બનાવી અને તેમ કારણથી અર્પાત્ જૈનોના પ્રતિસ્પર્ધી જે બૌદ્ધ તેમણે વિશાલી નગરીને પામ્વંદીની મૃમિકા અથવા શારદાપીઠ એવું નામ આપ્યું. ઉપર મહાવીરના આસ સંબંધી વિષે જે માહિતી આપી છે તે કદાચ નિરર્થક જેવી લાગશે પણ તેમ માનવાને કોઈકુલ કારણ નથી. મહાવીર ધર્મ સંસ્થાપક થયા પછી તેમના ધર્મનો પ્રચાર કેવી રીતે થયો તે, ઉપરના તેના આસ સંબંધીની માહિતી ઉપરથી સારી રીતે મમગ્રી શકાય છે. બુદ્ધ અને મહાવીર એ હાલના રમણનું જેવાના અથવા શ્રીકૃષ્ણના વંશના હતા. સપ્તિઓના વંશમાં અને જાતિમાં આસ સંબંધીનો તથા મગો પ્રચલ્લ હોય છે. અને તેમનામાં આસ સંબંધીઓને

ષષ્ઠ દિવસ સુધી ચાંદ રાખે છે. (મહાવીરના આસ મંચંધી
 જનોના નામો અને ગોત્રો કહેવાના વિષે જૈન લોકોનો વિશેષ
 લક્ષ્ય હોય છે) બુદ્ધે પોતાના ધર્મનો ઉપદેશ પ્રથમ ક્ષત્રિય
 લોકોમાં કર્યો; તેજ પ્રમાણે જૈનધર્મસંસ્થાપકોએ પણ બ્રાહ્મણો
 કરતાં ક્ષત્રિયોનેજ ઉપદેશ કરવાનું વિશેષ પસંદ કર્યું. એ ઉપરથી
 મહાવીર અને બુદ્ધ એ બન્નેએ પોતાના ધર્મનો પ્રસાર કરવા માટે
 પોતાના આસ મંચંધીઓની આ કાર્યમાં વિશેષ મદદ ગ્રહણ કરી.
 જૈનોએ અને બૌદ્ધોએ જે પ્રદેશોમાં પોતાના ધર્મનું વર્ચસ્વ મહત્વ
 સ્થાપન કર્યું તે પ્રદેશોમાં ઘીજા ધર્મો ઉપર જૈનોએ અને બૌદ્ધોએ
 વ્યસત્તા સ્થાપન કરવામાં તે પ્રદેશોના જે મોટા મોટા વંશોના
 પુત્રો તેમની માથે થયેલો તેમનો સંબંધ થયેલો અંશે કારણભૂત થયો.
 મહાવીરની માતાના મંચંધી મગધ દેશના રાજવંશની માથે
 સંબંધ થયો હતો. ચેટક રાજાની ચેલદળા નામની પુત્રીનું રાજગૃહ-
 ગર્ભમાં રહેનારા વિવસાર રાજાની માથે લગ્ન થયેલું હતું. જૈનોએ
 અને બૌદ્ધોએ વિવસારને તો મહાવીરનો અને બુદ્ધનો આશ્રય
 પાત્ર તરીકે માગે રીતે ગણવેલો છે. ચેલદળાના ઉદયી વિવસાર-
 કાળિક નામનો પુત્ર થયો (જેને બૌદ્ધ ઇજાતશત્રુ કહે છે)

तेने बौद्ध धर्मना विषये नीलकुल लागगी होती नही. मुदना मृत्यु पहेलां ८ वर्षे तेणे बौद्धधर्मने आश्रय आप्यो हतो, एव्हा उपरयी तेना मनमां बौद्ध धर्म विषे मोटी श्रद्धा उत्पन्न थइ होती एवं यद्यपि कोइ मानतुं होय तो ते मात्र मोटी मुल भरोखुं छे एमां संशय नथी. कारण प्रत्यक्ष रीते जेणे पोताना पितानो वध कर्यो अने दादाना राज्य उपर स्वारी करी ते धर्मने थोडोज माननारो हनो ए देखीतुंज छे. कृणिके प्रथम बौद्ध धर्म विषे नीलकुल सहानुभूति न दर्शावतां पाछळथी तेणे बौद्धधर्मने आश्रय शा मोटे आप्यो? एतुं कारण हवे आपणी ध्यानमां सहज आवशे. जे प्रमाणे तेना पिताए अंगदेशनुं राज्य पोताना राज्यनी साथे जोटी दीधुं हतुं तेन प्रमाणे विदेहदेशनुं राज्य पोताना राज्यनी साथे जाडवानी व्युह रचना तेणे पोताना मनमां करी मुकी होती. विदेहदेशना लोकांने कहाडी मुक्तवाना इगदे नही पण ते लोकांने पोताना ताबामा राखवाना हेतुथी तेणे पाटलीग्राममां एक मोटी किल्ला बांध्यो अने पळी हळवे रहीं पोतानो दादो जे विशालानो राजा तना साथे रतो उपस्थित कर्यो. विशालीनो राजा महारवारनो मामा यना हनो. एता न तेन धर्मना आश्रयदाना उपर न्यांने स्वार्ग करी न कारणथी जैनधर्मी लोको तेना

ઉપર ગુસ્સે થયા. તેથી હવે કુણિકે તેમના પ્રતિસ્પર્ધી જે બૌદ્ધ
 તેઓને આશ્રય આપવાનો નિશ્ચય કર્યો. એજ બૌદ્ધલોકોનો
 પોતાના પિતાના પ્રીતિપાત્ર હોવાથી તેણે ઘણો છલ કરી છેવટે
 તેમનો વધ પળ કર્યો હતો. (?) અજાતશત્રુને હવે જય મળ્યો તેથી
 તેણે વિશાલી નગરી પોતાના તાવામાં લીધી હતી તથા નંદ અને
 મૌર્ય એમના સામ્રાજ્યનો પાયો તેણે નાશી મુક્યો હતો. એ પ્રમાણે
 મગધ રાજ્યની સીમા વધ્યા પછી વન્ને ધર્મીઓને પોતપોતાના
 ધર્મનો પ્રસાર કરવા માટે વિપુલ ક્ષેત્ર મળ્યું. અને તેજ પ્રમાણે એ
 પ્રદેશોમાં આ વન્ને ધર્મોનો પ્રસાર ઘણીજ ઝડપથી થયો. તે
 વસ્તુના વીજા અનેક પંચો તેવાજ સંકુચિત રહી જૈન અને બૌદ્ધ
 એ વન્ને ધર્મોનોજ ઉદય શા માટે થયો ? એનું સ્વભાવિક કારણ
 જોતાં કુણિકે કરેલો મગધ દેશનો રાજ્યવિસ્તાર એજ હોવો
 જોઈએ એમાં સંશય નથી. એમ મહાવીરના સંપૂર્ણ ચરિત્રનો વિચાર
 હવે લેખવા વેસતા નથી પણ કેવલ જેના યોગથી બુદ્ધમાં અને
 તેનામાં જે તફાવત છે તે સમજાય તેટલીજ બાબતોનું દિગ્દશન
 કરીએ છીએ.

વર્ધમાન એ કાશ્યપ ગોત્રીય હતા. મા વાપ મરતાં સુધી તે
 પોતાના ધર્મમાંજ હતા. તેમની પાછલ તેનો નંદિવર્ધન નામનો મોટો

સ્પર્ધા અને તેમાં મહાવીરને મળેલો વિજય અને છેવટે પંપામાં
 થયેલું તેનું મૃત્યુ એ વિગતો વિશેષ વિચાર કરવા જેવી છે. જૈન
 ગ્રંથો શિવાય મહાવીરના ચરિત્રની માહિતી વૌદ્ધોના
 ગ્રંથોમાં પણ મળી આવે છે. વૌદ્ધ લોકોએ તેને નટપુત્ર એવું
 નામ આપીને તે નિગ્રંથનો મુખ્ય અને બુદ્ધનો પ્રતિસ્પર્ધી
 હતો એવું વર્ણન કર્યું છે. વૌદ્ધ ગ્રંથોમાં મહાર્વારનું ગોત્ર
 અગ્નિવૈશ્યાન એમ આપ્યું છે. તો હવે સ્વહં જોતાં તેમના શિષ્ય
 એ સુધર્મા તેનું તે ગોત્ર હતું. મહાવીર અને બુદ્ધ વચ્ચે સમકાલીન
 હોવાથી વિવસાર અને તેના અમયકુમાર, અજાતશત્રુ, લિલિ-
 વામલ્લ, ગોશાલ (મંસ્વલીપુત્ર) વિગેરે રાજપુત્રો પણ તેઓનાજ
 સમકાલીન હતા. જૈન લોકો તેની જન્મભૂમી વિશાલીની આસ-
 પાસ હતી એમજ કહે છે. તેનો તેની સાથે સારી રીતે મેલ ચાલ્યો છે.
 ઉદક સર્વ જીવમય છે વિગેરે જૈન ધર્મના મતનો અનુવાદ વૌદ્ધ
 ગ્રંથોમાં કરેલો મળી આવે છે. વૌદ્ધ લોકોએ નટપુત્રના મૃત્યુનું
 પંપા (પાવાપુરી) નામનું જે સ્થાન આપ્યું છે તે અત્યુક્ત વરાવર છે.
 મહાવીરની બુદ્ધની સાથે સરસામણી કરીએ તો બુદ્ધના અને
 મહાર્વારના આયુષ્યક્રમમાં જે વિલક્ષણ સરસામણું મળી આવે છે
 તેનું સાહજીક કારણ એવું હતું કે તે વચ્ચે મંન્યાસીઓ હતા.

મહાવીરના કેટલાક આસ સંબંધીઓના નામો બુદ્ધના આસ-
સંબંધીઓની સાથે સારી રીતે મેલ લાય છે. મહાવીરની સ્ત્રીનું
નામ યશોદા ત્યારે બુદ્ધની સ્ત્રીનું નામ યશોધરા હતું. મહાવીરના
જ્યેષ્ઠપુત્રનું નામ નંદિવર્ધન હતું ત્યારે બુદ્ધના સાવકા માર્દેશું
નામ નંદ. એ બુદ્ધ રાખા હતા તે વચ્ચે તેનું નામ સિદ્ધાર્થ હતું.
ત્યારે મહાવીરના પિતાનું નામ સિદ્ધાર્થ હતું. નામોમાં સામ્ય હોવાનું
કારણ ઇટલુંજ કે તે વચ્ચે એવા પ્રકારના નામો રાખવાનો વિશેષ
રિવાજ હતો. બંને ક્ષત્રિયપુત્રોએ બ્રાહ્મણોના ધર્મ વિરુદ્ધ ધર્મ સ્થાપન
કાર્યો એમાં આશ્ચર્ય માનવાને બીજીકુલ કારણ નથી. બ્રાહ્મણો
જેમને મિથ્યા સંન્યાસીઓ માનતા હતા તે એ બૌદ્ધોજ હતા.
બંનેમાંનો નફાવત સોઢી કાઢવા માટે હવે આપણે બુદ્ધ અને
મહાવીરના જીવનક્રમમાંની કેટલીક બાબતોનો વિચાર કરીશું.

- ૧ બુદ્ધનો જન્મ કપિલવસ્તુ
રાજ્યમાં થયો.
- ૨ બુદ્ધની માતા તેનો જન્મ
પર્તાજ મૃત્યુ પામી.
- ૩ બુદ્ધે પોતાના વડીલોની
પરવાનગી ન લેતાં અને તેમની

- ૧ મહાવીરનો જન્મ ત્રિશાલી
નગરીની પાસે થયો.
- ૨ મહાવીરના માં પાપ ધણો
મોટો પતાં મુધી રૂપાત હતા.
- ૩ મહાવીરે પોતાના વડીલોની
પરવાનગી લઈ તેમની સમક્ષ

હયાતી છતાં સન્યાસ લીધો.

૩ બુદ્ધે ૬ વરસ તપશ્ચર્યા કરી.

૪ તપશ્ચર્યાનો કાળ ફોગટ છે
એમ બુદ્ધનો મત હતો.

૫ બુદ્ધનું દેહાવસાન કુડિ-
ગંઢમાં થયું.

સન્યાસ લીધો.

૪ મહાવીરે ૧૨ વરસ તપશ્ચર્યા
કરી.

૫ તપશ્ચર્યા જત્થરની છે એમ
મહાવાંરનો મત હતો માટે જ
તેણે તીર્થઋરના નિર્વાણ (?)
પછી તપશ્ચર્યાનું વ્રત પાળ્યું.

૬ મહાવીરનું દેહાવસાન પંપા
(પાવાપુરી) શહેરમાં થયું.

મહાવીરના ચરિત્રનું ઇટલું વિદેશન કરવાનું કારણ ઇટલું જ
કે, જૈન ધર્મની ઉત્પત્તિ બુદ્ધ ધર્મમાંથી ન હોઈને વીલકુલ સ્વતંત્ર
છે કે નહીં એનો નિકાજ કરતી વગેરે તેમાંની ઘણી વાચનો ઉપ-
યોગી થઈ પડશે. કેટલાક પંડિતો મહાવીર અને બુદ્ધ એ બંને
જુદા જુદા મહાપુરુષો હતા એમ જો માને છે. છતાં તે ઉપરથી
જ્યાં આ સંશયયુક્ત પ્રશ્નનો નિકાજ થાય છે એમ મમત્સ્યા તપી.
જૈનમાર્ગિય વિદેશનના પ્રોફેસર જેવર એમ કહે છે કે જૈન એ
આનંદ પ્રાચીન વૈદ્ય ધર્મનો નાસ્તિક હોય.

જૈનધર્મ બૌદ્ધધર્મમાંથી નીકળ્યો હોવો જોઈએ એમ માનવા તરફ મોટા મોટા પંડિતોની પ્રવૃત્તિ થવાનું કારણ મન્ને ધર્મોમાં જે સામ્ય દેખાય છે તે છે. તે વિષે હવે આપણે વિચાર કરવો જોઈએ. જૈન ધર્મ એ બૌદ્ધ ધર્મની શાખા હોય એમ પ્રોફેસર છેલ્લે ચાર અંતઃ પ્રમાણોથી સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે. તે વિષે હવે પ્રમથાર વિચાર પડે.

મને ધર્મોમાં તેમના સંસ્થાપકોને જિન, અર્હત, મહાવીર, સર્વજ્ઞ, સુગત, તથાગત, સિદ્ધ, યુદ્ધ, સંયુદ્ધ, પરિનિવૃત્ત અને મુક્ત એવા નામો આપવામાં આવ્યા છે. ધના વસ્તુતના સમયને અનુસરીને ધર્મેના પ્રવેશમાં ઉપરનાં નામો અપાયાં. પરંતુ તેમાં વિશેષ ઇચ્છુ કે જિન અને થયગ એ સિવાય તે સંબંધી કેટલાક નામો એકસંયમાંના છોડોએ વિશેષ પધંદ કર્યા અને કેટલાંક ધર્મનાં વિરુદ્ધ બીજા પંથમાંના લોકોએ વિશેષ અર્પણની દૃષ્ટિથી કર્યાં.

ઉદાહરણ તરીકે—યુદ્ધ, તથાગત, સુગત અને સંયુદ્ધ એવા શાક્યમુનિના હમેશના નામો છે. મહાધારની સાથે એક નામોનો પ્રત્યક્ષવિરોધન ઉપર તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો.

तेज प्रमाणे वर्धमानना उपपदार्थक जे वीर अने महावीर एवा शब्दो तेज प्रमाणे उपपदना अर्थे उपयोगमां लीधेला जगाई आवशे.

तीर्थकर शब्दनो ते एथी पण जुदा स्वरूपे उपयोग करता हता. जैनोना मत प्रमाणे तीर्थकर एटले धर्मसंस्थापक अने तेज तीर्थकर शब्द बौद्ध अनुयायीओना मतमां बुद्धधर्मविरुद्ध नास्तिक-मंथ काढनाराओना भाटे वपराएलो छे. सुगत अने तथागत विंगेरे शब्दोमांथी हरएक पंथानुयायी. तेमना केटलाक विशेष शब्दो पसंद करी पोताना ग्रंथोमां वापरता हता. ए उपरथी शुं सिद्ध थाय छे ? ते शब्दो जैनोए बौद्धो पासेथी लीधा एम सिद्ध थई शके खरं ? बिलकुल नहींज. कारण उपरना शब्दनो धात्वर्थो करतां कांई जुदाज अर्थे एक वखत एनो नक्की उपयोग थई चुक्यो एटले पछी एक तरफ ते शब्दनो उपयोग तेज अर्थमां करवो जोईए अथवा तो ते शब्दनो कायमनो त्याग करवो जोईए. तथागत, सुगत, विंगेरे शब्दोना एक वखत अर्थ करी चुक्या पछी जैनोए तेओना पासेथी ते शब्दो लेईने तेज अर्थमां वापरला होय एम संभवतुं नथी. ए विषे विचार करनां एम देखाय छे के सामान्य-माणमो करतां विशेष सद्गुणी पंडित एवा पुरुषोने

ય્ગાદવા જેવા કેટલાક વિશેષણો અને શબ્દસમુદાય હોય તે
 તે પ્રમાણે તે વસ્તુ મોટા મોટા સદ્ગુણી મહાન્ પુરુષોને ય્ગાદ
 જેવા કેટલાક વિશેષણો અને નામો હોય છે. તે શબ્દોના મ
 અર્થને અનુસરીને તે વસ્તુ તેવા શબ્દો અનેક મહાન્ પુરુષો
 ય્ગાદતા હતા. પછી તેવા શબ્દો પોતાના વિરુદ્ધ પંપોમાં લોકો
 પોતાના ધર્મસંસ્થાપકોને ય્ગાદ્યા એ કારણે અથવા પોતાના મહ
 સ્ત્રોતોત્તર સદ્ગુણયુક્ત ધર્મસંસ્થાપકોને ય્ગાદવા તેવા શબ્દો ધર્યો
 લાગેલા એટલે પછી તે શબ્દોનો ધર્મસંસ્થાપકોના ઉપપદ એ
 ઉપયોગ થવા લાગ્યો. ઉદાહરણ તરીકે:- તીર્થંકર શબ્દ
 યોગસ્વાર્થ દેખીએ તો ધર્મસંસ્થાપક એવો થાય છે. જૈનધર્મગ્રંથો
 તેવા અર્થે તે શબ્દ વાપરેલો છે. પરંતુ બૌદ્ધ લોકો તે શબ્દ તે
 મૂળ અર્થે ન વાપરતાં નાસ્તિકપંથપ્રવર્તકોને ય્ગાદતા રહ્યા.
 કારણથી બૌદ્ધ લોકો પોતે જૈનવર્મના દ્વેષિઓ છે એમ સ્પષ્ટ
 દર્શાવે છે. શુદ્ધ શબ્દનો મુક્ત એવા અર્થે ઉપયોગ કરે છે. જૈન
 ગ્રંથોમાં એવા અર્થે એ શબ્દનો ઘણાં વસ્તુ ઉપયોગ કર્યો
 પરંતુ બૌદ્ધગ્રંથોમાં શુદ્ધશબ્દનો ધર્મસંસ્થાપક એવા અર્થે
 ઉપયોગ કરેલો મઝી આવે છે. ઉપરની હકીકતનો માર કારણ
 તો એટલો જ દેખાય છે કે બૌદ્ધલોકોએ જ્યારે ઉપરના શબ્દો

પરિભાષા ગોઠવેલી ત્યારે તેમનું જૈનોની સાથે સહ્ય તો નહોતુંજ
 ણ તેમનો તેમની સાથે જગડો ચાલતો હતો.

જૈનો કરતાં બૌદ્ધો પૂર્વેના એમ નક્કી કરવાને માટે—પ્રોફેસર
 લેસને એક પ્રમાણ આપ્યું છે. તે કહે છે કે બન્ને ધર્મોમાં તેમના
 ધર્મસંસ્થાપકોના મૃત્યુ થયા પછી તેમની મૂર્તિઓની પ્રતિમા
 વિગેરેની દેવઝોમાં પૂજા કરે છે. જગતમાં આજ સુધી જે અનેક
 ધર્મસંસ્થાપકો થયા કે જેમણે બુદ્ધ પ્રમાણે અમે સર્વજ્ઞ સર્વશક્તિ-
 માન્ છીએ એમ લોકોને દર્શાવ્યું તે પૈકી જૈન અથવા બુદ્ધ એમના
 અનુયાયીઓ શિવાય કોઈએ પણ જૈન અને બુદ્ધ પ્રમાણે પોતાના
 ધર્મસંસ્થાપકોના ઈશ્વરોને માન આપેલું નથી. તેવાજ કારણથી
 અર્થાત્ એક તો બૌદ્ધો પાસેથી જૈનોએ આ પદ્ધતિ લીધી હોવી
 જોઈએ અથવા તો બૌદ્ધોએ જૈનોની પાસેથી લીધી હોવી જોઈએ એ
 શિવાય ત્રીની ઉત્પત્તિ લાગુ થતી નથી.

આમ છતાં પણ એ મૂર્તિપૂજાનો અને મૂલ્કના જૈનધર્મનો
 અથવા બૌદ્ધધર્મનો એક ત્રીજાની સાથે કોઈપણ પ્રકારનો સંબંધ
 નથી. કારણ સ્વામીપૂજા, પ્રતિમાપૂજા અથવા ત્રૈવિધ્યત્તન વિગેરેની
 શાસ્ત્રોત્ત મૂલ્ક જોતાં તેનો આરંભ મૂલ્કના યતિજનોની સાથે જ
 હોઈને મૂલ્ક યજનોની સાથે વિશેષ દેશ્વાય છે સામાન્યજનોને

તેમના પ્રાચીન પરંપરાગત યજ્ઞ, મૃત, પિશાચ દેવતાઓ કરતાં કોઈપણ વિશેષ પૂજ્યતમ માવ હોવો જોઈએ એ જ્યારે માત્ર યજ્ઞ છામ્પો, ત્યારે ઊપરનો પ્રકાર (પ્રતિમાપૂજા વિગેરે) ગૃહસ્થ-જનોના તરફથી હલ્લે હલ્લે પ્રચારમાં આવેલો હોવો જોઈએ. પ્રતિમાપૂજા ચૈત્યચંદન વિગેરે વિશેષ પ્રકારો ઉત્પન્ન થવાનું કારણ તે બલતે ૮૪ લક્ષ યોનિઓના ફેરીમાંથી પાર ઉતરવાનો મક્કિ-માર્ગ એક એક રસ્તો છે એવો ભરતચંદમાં તે સમયે પ્રચલિત થયેલો મત હોય. ત્યારે જૈનોએ તીર્થંકરાદિકોની પૂજા વિગેરે વિધિઓ બૌદ્ધો પાસેથી લીધી અને બૌદ્ધોની તે વિધિઓ માત્ર સ્વયંભ હતી એવું માનવા કરતાં તે બલતે ભરતચંદમાં જે સામાન્ય ધાર્મિક ઉત્તરોત્તિ ચાલેલી હતી તે મૂળ કારણથીન બંધે પોતપોતાની વિધિઓ લીધી એમ માનવું એ બધારે સંપુર્ણ લાગે છે. બંધે ચર્મોમાં ગ્રીજું એક સામ્ય 'અહિંસા પરમો ધર્મઃ' એ પણ છે તે વિશે આગળ એકાદ બલત વિચાર કરીશું.

ઉપરના સિદ્ધાંતોનું સમર્પન કરવા માટે પ્રોફેસર લેસને જોણું એક પ્રમાણ આપ્યું છે, તે એ છે કે જૈન અને બૌદ્ધ એ બંને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના કાઢતી કલ્પનાતીત અસરિમેય સંભ્યાયી ગણના કરે છે. જૈન શાસ્ત્રોનાં વાંટે, યુગો વિગેરે વિશે જે તેઓનો હેતુ છે તેમાં

તેઓ એવી કલ્પનાઓ બૌદ્ધો ઉપરથી લેંચી હોય એમ નથી તોપણ એ કલ્પના તેઓએ બ્રાહ્મણો પાસેથી લીધી હોય એમ વિશેષ સંભવનીય લાગે છે. યુગો વિગેરેની કાલગણના વિષે જૈનોએ બૌદ્ધો કરતાં અને બ્રાહ્મણો કરતાં પણ મુખ્ય વાતમાં એક વિચિત્ર નવીન યોજના કાઢેલી છે. જૈનોએ ઉત્તર્પિણી, અવતર્પિણી અને આરા એવા નામથી કાલગણનાની પદ્ધતિ કાઢેલી છે તેની ઉત્પત્તિ બૌદ્ધોના ૪ મોટા અને ૮૦ નહાના કલ્પોમાંથી પણ કાઢી શકાય તેમ નથી અને તેજ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોના કલ્પોમાંથી અને યુગોમાંથી પણ કાઢી શકાય તેમ નથી. તેમની ઉત્તર્પિણી અને અવતર્પિણી બ્રહ્મદેવની રાત્રી દિવસથી નીકળી હોવી જોઈએ એમ લાગે છે.

અહિંસા વિષે પછી વિવેચન કરીશું એમ પાછલ કહેલુંજ હતું તેથી તે વિષયે હવે થોડું વિવેચન કરીશું. પ્રોફેસર વેન્નેરે જૈનોના પાંચ મુખ્ય ધર્મો અને બૌદ્ધોના દશ ધર્મો એમાં નિકટ સામ્ય છે એમ વતાવ્યું છે તે નીચે પ્રમાણે:--

* બૌદ્ધ યતિઓના ૧૦ ધર્મો તે નીચે પ્રમાણે—

૧ પ્રાણિઓની હિંસા નહિં કરવાનું વ્રત.

* આ વ્રતોની વાતમાં—ડૉ. હર્મન્ જેકોબીના લેખ સાથે અંકોની સ્પષ્ટતામાં ફરક પડે છે.

૧. ચોરી નહિ કરવાનું વ્રત.
૧. અપવિત્ર ફૂલ્ય નહિ કરવાનું વ્રત.
૧. અસત્ય નહિ બોલવાનું વ્રત.
૨. અસત્ય ધાપણ કરવું નહિ (અહિંસા).
૩. અદત્ત વસ્તુનું ગ્રહણ કરવું નહિ (અસ્તેય).
૪. વ્રત્તચર્ય ધારણ કરવું (વ્રત્તચર્ય).
૫. અને એહિકં વસ્તુ ઉપર મમત્વ રાખવો નહિ.
- બૌદ્ધો અને જૈનોના ૫ વ્રતો મીલકુલ સરસા છે.

આ સામ્ય જોતાં એ પૈકી કોઈએ પણ મીજાની નકલ કરેલી હોવી જોઈએ એમ માનવું જ ઠીક દેખાય છે. તો પણ આ વ્રતો જૈનોએ બૌદ્ધો પાસેથી લીધાં કે બૌદ્ધોએ જૈનો પાસેથી લીધાં એ વાદ તો હજુ વાજમ છે તે છેજ. તેનો આ ઉપરના પ્રમાણોથી કોઈ પણ નીકાલ થઈ શકતો નથી. હવે એ વિષે ગ્રાહિત દષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો એમ જણાઈ આવશે કે આ વ્રતો મૂળનાં જૈનોના પણ નથી પરંતુ ત્રણેય આ વ્રતો ગ્રીના પાસેથી (વ્રાહ્મણ સંન્યાસીઓ પાસેથી લીધા છે) થવું સપ્રમાણ સિદ્ધ થાય છે. (જુઓ બૌદ્ધાચન સ્મૃતિ ૨-૧૦-૧૮ જુઓ માળાંતર Sacred Book in the East) ભાગ ૧૪ પાનું ૨૭૬

૧ પ્રગતિ અને સદ્ગુણ વંધ કરનારા માદક દ્રવ્યોનું સેવન નહિ કરવાનું વ્રત.

૨ નિષિદ્ધ સમયે ભક્ષણ નહિ કરવાનું વ્રત.

૩ ગાયન, નર્તન, વાદન અને નાટ્ય इत्यादિથી દૂર રહેવાનું વ્રત.

૪ મૃત્યુ, અલંકાર, હાર, મુગંધી દ્રવ્યો વિગેરેનું સેવન નહિ કરવાનું વ્રત.

૫ મોટી શય્યા નહિ સ્વીકારવાનું વ્રત.

૬ મુક્ત અને ગૌરવનું પ્રદર્શન ન કરવાનું વ્રત.

૭ શિષ્યાય ચૌદોની વીજી ૮ વિવિધો છે તે પૈકી પ્રત્યેક કૌણે પહેલી ૯ વિવિધો પાઠીત જોઈ. અને છેવટની ગૃહસ્થોના માટે છે. તે આઠ વર્ષ નીચે પ્રમાણે—

૧ ક્ષીરહિના કરવી નહિ.

૨ અપ્પ્યા કામ લેવું નહિ.

૩ અપ્પ્યા ભક્ષણ કરવું નહિ.

૪ માદક દ્રવ્યોનું સેવન કરવું નહિ.

૫ અર્ધાક્ષર કરવો નહિ.

૧ રાત્રે નિષિદ્ધ અજ સ્નાતું નહિ.

૭ માઢા, મુગંધી દ્રવ્યો દિગેરું સેવન કરવું નહિ.

૮ ખંટાઈ ઉપર ઉંપવું.

બૌદ્ધોના ૬ મતો જૈનચરિત્રોના ૬ મતોની સાથે સારી રીતે મળી જાય છે.

૧ હવે જૈન અને બૌદ્ધ ઇમાના ચરિત્રોના આજાર વિચારોનો તુલ્ય વર્ણાધી થયો હતો! એ રીતે પણ આપણે શોષ કરવાના છે. સંન્યાસાધ્ધમની અનેક વિધિઓ જિનોઈ અને બૌદ્ધોઈ પ્રાકળ સંન્યાસીઓના નિયમો ઉપરથી લીધી છે. જ્યો વસ્ત્ર અમારોજ મત નથી. ટૉક્ટર સ્મુટરે બૌદ્ધોઈન મુખનું આપાંતર કર્યું છે તેમાં તેણે પોતાનો મત જ્યોન દર્શાવ્યો છે. પ્રોફેસર કેને ' મલ્ટાંટ-માના બૌદ્ધોનો ઇતિહાસ ' નામનો ટ્રંપ કર્યો છે તેમાં પણ પોતાનો મત અમારા પ્રમાણેજ આપ્યો છે. જૈનોના ચરિત્રોના જે નિયમો છે તે પ્રાકળોના ધર્મધ્ધમના નિયમોની કેટલીક આદેશુચ મદદ છે એ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવ્યા માટે હવે અમે ગૌતમ અને બૌદ્ધોઈન સ્મૃતિધાના સંન્યાસીઓના નિયમોની જૈનચરિત્રોના નિયમોની સાથે જુદા કરીને વચાસીશું જુદે પણ ટેકાને બૌદ્ધોના નિયમો

પણ સ્મૃતિમાંના નિયમોની સાથે મળે છે તે હવે સ્પષ્ટ રીતે ધ્યાનમાં આવશે.

૧૧ સન્યાસીએ ધાન્યનો સંગ્રહ કરવો નહીં. બૌદ્ધ અને જૈનયતિઓને પણ સાંસારિક પ્રમાણે સંગ્રહનો નિષેધ છે. (જૈનોનું ૬ મું વ્રત જુઓ) જૈન યતિઓ પોતાની સાથે ભિક્ષા-પાત્ર, * કુંચલો, કપડા વિગેરે જે કાંઈ રાખે છે તે પણ તેમની માલમત્તા होती નથી પણ ધાર્મિક વિધિ માટે આવશ્યક છે એ દૃષ્ટિથી તે રાખે છે.

૧૨ સન્યાસિઓએ વ્રહ્મચર્ય પાલવું, બૌદ્ધાયનસ્મૃતિ પ્રમાણે અને જૈનયતિઓના નિયમો પ્રમાણે આ વસ્ત્રોનું ચોથું વ્રત છે. બૌદ્ધોના યતિઓનું એ પાંચમું વ્રત છે.

૧૩ પર્જન્યકાલમાં સન્યાસિએ એકજ શહેરમાં રહેવું. એ ઉપરથી એમ દેખાય છે કે, બૌદ્ધ અને જૈન એમનું વસો નામનું જે વ્રત છે તે પણ બ્રાહ્મણો પાસેથીજ લીધેલું હોવું જોઈએ.

૧૪ તેણે નાના ગામમાં ફક્ત ભિક્ષા માટે જવું. જૈનોનો નિયમ એ વાચનમાં એટલો કડક નથી. જૈનયતિઓને શહેરમાં અગર ગામમાં મુલાની પરવાનગી છે, તોપણ તેણે ત્યાં વધારે દિવસ

શુકામ કરવો નહીં. મહાવીર શહેરમાં ૬ દિવસ કરતાં વધારે
અને ગામમાં ૧ રાત્રિ કરતાં વધારે રહેતા નહોતા.

૧૧ સંન્યાસિણ મોઢા મિશ્તા માટે જનું (જોકાના ઘરનું
જમણ મયા પડી) જૈનયતિ સવારે અથવા ચપોરે પોતાની મિશ્તા
આણે છે. એનું કારણ જમવાના વસ્ત્રે જતાં આવતાં મિશ્તા માટે
નિવૃત્તતા પોતાના પ્રતિસ્પર્ધિઓની મુલાકાત પંવાનો સંભવ હોય
છે તે ટાળ્યા માટે તેઓ સવારે અથવા ચપોરે જતા હશે. જૈનયતિ
જળા ભાગે દિવસમાં એક જ વસ્ત્ર મિશ્તા માટે નિકલે છે. એક
દિવસ કરતાં વધારે ઉપવાસ કર્યા હોય તો તેઓ બે વસ્ત્ર પણ
મિશ્તા માટે નર્દ શકે છે.

૧૨ મિદ્યાન ભક્ષણ વિષે ઇચ્છાનો ત્યાગ, જૈનયતિઓના
પાંચ મહાવ્રતો પૈકી ચોથા વ્રતમાં એન વહેલું છે.

૧૩ વાચા, નેત્ર અને કૃતિ એનું નિયમન કરવું. જૈનોની
વ્રણ શુષ્કિઓની સાથે અથવા કાયા વાચા અને મન એના મંચમની
સાથે જ જળા અંશે મળે છે.

૧૪ શુષ્કેન્દ્રિયોનું આચ્છાદન કરવા માટે તેમણે વસ્ત્ર ધાગ્ય
કરવું. પોષાક વિષે જૈનયતિઓના નિયમો ઘટલા માદા નથી.
જૈનોના શારીર પ્રમાણે યતિઓ નમ્મ પતી શકે છે અથવા નેત્રો

એક, બે, ત્રણ વસ્ત્ર પણ ધારણ કરી શકે છે. તરુણ અને સશક્ત યતિને માત્ર એકજ પોષાક ધારણ કરવાની આજ્ઞા છે. મહાવીર નયન ફરતા હતા. જિનકલ્પિકો પણ તેમજ વર્તતા હતા. અને જૈને જૈને મહાવીરને અનુસરવું શ્રેયસ્કર લાગ્યું તેઓએ પણ મહાવીર પ્રમાણેજ આચરણ કર્યું. પરન્તુ તે સર્વેને ગુહ્યેન્દ્રિયનું આચ્છાદન કરવા માટે વસ્ત્ર ધારણ કરવાની પરવાનગી હતી. (આચારાંગસૂત્ર ૧, ૭, ૭, ૧).

૧૯ કેટલાકના મત પ્રમાણે જુના કપડા ધોવા પછી સંન્યાસિએ વાપરવાં. બૌદ્ધાયન કહે છે કે, તેણે રંગાવેલું વસ્ત્ર ધારણ કરવું. આ નિયમોનું જૈનો કરતાં બૌદ્ધયતિઓના નિયમોની સાથે વિશેષ સામ્ય મળી આવે છે. જૈનોમાં કપડા રંગાવવાનો અથવા ધોવાનો નિષેધ છે. જૈનયતિઓએ તેઓને જે અવસ્થામાં કપડાં આપ્યાં હોય તેવીજ અવસ્થામાં તે ધારણ કરવાનું કહ્યું છે. કપડાઓને રંગ આપવાની અને ધોવાની અનુજ્ઞા આપવાનો દ્રાહણ સંન્યાસિઓના નિયમોનો સારાંશ દર્શાવે છે કે, સંન્યાસિઓના કપડાં વિલકુલ સાદાં હોવાં જોઈએ. (જૈનયતિઓને દ્રાહણોથી યધી જવાની ઇચ્છા. તો હવે વિશેષ તાણ તે કઈ કરવાની ? તે એજ કે, કપડાં વિલકુલ ધોવડાવાં નહીં. ગલીચપણાની સીમા

કરીને છોડી દેવાં. અને લોકોને એવા પ્રકારનું કહકાપણું બતાવી
અમો બ્રાહ્મણો કરતાં ઘ્રષ્ટ છીએ એમ દર્શાવ્યું.) બૌદ્ધોએ મૃતદયા
તરફ પોતાનું વિશેષ ધોરણ રાખ્યું.

૨૦ ઘૂસ, ઘડી વિગેરેની શાલાઓ તેણે તોલવી નહીં.
જેનોનું શ્રત એવાજ પ્રચારનું છે પણ તેમાં એમના કરતાં ઘણે
દરદુ છે કે, જેમાં અણુમાત્ર પણ ચત્તન્ય ન હોય એવાં ફલો અને
પનસ્પતિનું ભક્ષણ કરવાની તેઓને પરવાનગી છે.

૨૧ પર્વન્યકાલમાં તેણે તેજ ગામમાં વીંછી રાત્રે રહેવું નહીં.
જનયતિઓના નિયમો ગમે તેમ હોય પણ મહાવીર એ નિયમ
પાલ્યો હતો.

૨૨ તેણે માયા ઉપર નહાની ચોટલી રાસતી અથવા મધું
મુંદન કરાવ્યું. એ માત્રમાં જનોએ બ્રાહ્મણોથી સ્નેહ કરી છે. તે
દેવી છે કે, જૈન યતિઓને કેશદુષ્કન કરવું પટે છે. કેશદુષ્કન
દરેલે ચપટીથી કેશ રત્તી કાઢવાં * (અજ્ઞાની માણસો ઉપર સાદ
મેસાદવા માટે આ મુક્તિ હોવી જોઈએ) બૌદ્ધાપનસ્મૃતિમાં
બ્રાહ્મણે સંન્યાસ લીધો દરેલે શરીર ઉપરના અને માયા ઉપરના

* પ્રપમનીર્થકર-કલમદેવથી ચાલતો આવેલો કારા પ્રહારના ટપમાંદ્રે
મા પણ એક તર છે, નહીં કે કલમ દેવમાંદ્રે માટે કલ્પેલો છે.

કેશ અને હાથના નાલોતું નિયમન કરવું (કાઢી નાંતવાં) એમ
કહ્યું છે. સંન્યાસના વ્રતે જોનો પણ કેશ વિગેરે કાઢી નાંતે છે.

૨૩ તેણે વીજ નાશ કરવો નહીં. આચારાંગસૂત્રના વીજા
અધ્યયનમાં જૈનયતિણે ઇંડાં, જીવતા પ્રાણિઓ, વીજ વિગેરેને
પીડા ન આપવા વિષે અને અતિશુદ્ધ પ્રાણી અથવા વનસ્પતિને
પણ પીડા ન કરવા વિષે જૈનયતિઓનો ઘણો કટાક્ષ છે.

૨૪ કોઈ ઉપકાર કરો અથવા અપકાર કરો તે સર્વેની
માથે ઉદાસીન પણે વત્તવું.

૨૫ ઇંદ્રિક અથવા પારત્રિક કલ્યાણ * વિષે પણ પ્રયત્ન
કરવો નહીં.

હેતુના જે નિયમો જૈનધર્મમાં પણ મળી આવે છે. કારણ
જૈનધર્મનું પણ વૈષ્ણવ ધર્મના નિયમોના વૈષ્ણવ પ્રમાણેજ છે.
મહાવૈષ્ણવ ધર્મના વ્રત નિયમોને અનુમરિતેજ યોનાનું વર્તન મળ્યું
હતું તેમ જાણના જાન કરવા કાલક્રમુર્તે જાનાપ્રકારના મોર,
જાનુઆર જેવા જાણે પણ વદના વ્રત કરવા તેમજે વેદના પણ
જાણે જાના તેમજે જાણે પણ જાના વ્રત કરવા અને મહાવૈષ્ણવ

અમના સંવન્ધથી જુદા જુદા પ્રકારના દુઃખો સહન કર્યો. તેને નાના-પ્રકારના દેવી અને માનવી પ્રાણિઓથી ઉત્પન્ન થનારા સર્વ પ્રકારના સુખદાયક અને દુઃખદાયક પ્રસંગો ઘણી ધીરજથી સહન કર્યો.

સંન્યાયાશ્રમની છેલ્લી સ્થિતિમાં જીવન-મરણ વિષે સંન્યાસી બિલ્કુલ ઉદાર્તન હતા. બૌદ્ધાયનસૂત્રમાંના અનેક નિયમો જૈનોના નિયમોની સાથે બિલ્કુલ નજીકમાં મળે છે. યતિએ કાવિક, યાચિક અને માનસિક રીતિથી કોઈ પણ સૃષ્ટપ્રાણિને દુઃખ કરવી નહીં.

જેના વિષે પહેલી યોજના કરેલી નથી અને જે અકસ્માત પ્રાપ્ત થયું છે એવા પ્રકારનું અચાચિત અન્ન સંન્યાસિએ મક્ષણ કર્યું. તેનું પણ પ્રમાણ શરીર ધારણને જેટલી જરૂર હોય તેટલું જ તે હોવું જોઈએ. એ વિષે જૈનયતિઓના નિયમો, બૌદ્ધાયનસ્મૃતિમાં વ્રાહ્મણ-સંન્યાસી વિષે જેવા નિયમો છે તેમ પ્રમાણે છે એમ જણાઈ આવશે. એ વિષે બૌદ્ધમિશ્ત્રનો કાંઈ વિરોધ કદાચ નથી. તેનામાં તેઓના મોજનની પહેલી વ્યવસ્થા કરી મુકી હોય તોપણ ચાલે છે અને મોજનના આમંત્રણો આવે તોપણ તે સ્વીકારે છે. વ્રાહ્મણસંન્યાસિઓના અને જૈનયતિઓના નિયમોની આપણે ઉપર જે તુલના કરી તે ઉપરથી જૈનોએ વ્રાહ્મણોના નિયમોનું અનુકરણ કરેલું હોવું

જોઈએ એ સિદ્ધ થાય છે. કારણ એટલા નહાના પ્રદેશમાંના વૈ-
 શ્વતિઓનું સર્વ ભરતહંડમાં પ્રસરેલા સંન્યાસિઓએ અનુકરણ
 હોય એમ માનવું તે અસંભાવ્ય લાગે છે. સિવાય ગૌતમસ્મૃતિકાર
 બૌદ્ધધર્મસ્થાપનાના પહેલાં થઈ ગયો છે. પ્રોફેસર વ્યૂલરના
 પ્રમાણે આપસ્તંબસૂત્ર ઈ. સ. પહેલા ૪૦૦-૬૦૦ વર્ષ પૂર્વે રચે
 હોવું જોઈએ. તેજ પ્રમાણે વ્યૂલરના મતથી બૌદ્ધાયન, આપસ્ત-
 કરતાં પુષ્કલં પ્રાચીન છે. ૧૦૩૬ વર્ષ નહીં પણ કેટલાક સૈકાઓ
 પ્રાચીન હોવો જોઈએ એવો તેમનો મત છે. બૌદ્ધાયનસૂત્ર કરતાં
 ગૌતમ-સ્મૃતિકાર પ્રાચીન, અને ગૌતમ અને બૌદ્ધ એ બન્ને પાસે
 બૌદ્ધધર્મસ્થાપનાના પૂર્વેના હતા. અર્થાત્ તેવાજ કારણથી એ બન્ને
 બૌદ્ધોનું અનુકરણ કર્યું એમ કહેવું અસંવદ્ધ છે એ સ્પષ્ટ છે. કદાચ
 વ્યૂલર સાહેબની કાલગણનામાં ભૂલ થઈ હશે એમ ગણિત અને
 બૌદ્ધધર્મ પછી એ બન્ને સ્મૃતિકાર થયા એમ તુલ્યદુર્જનન્યાયથી
 કદાચ માન્યું તોપણ બ્રાહ્મણોએ બૌદ્ધો પાસેથી પોતાના સંન્યાસના
 નિયમો લીધા હોવા જોઈએ એમ માનવું શુક્તિવિરુદ્ધ થાય. કારણ
 સર્વત્ર પ્રગટ નામ્નિક ગણાણલા બૌદ્ધોના નિયમોનું અનુકરણ
 બ્રાહ્મણોએ કર્યું હોય એ કેવી રીતે સંભવે ?, હવે એ ઉપર કેટલાક
 એમ કહેશે કે, બૌદ્ધોએ બ્રાહ્મણોનું અનુકરણ કર્યું એમ તમો કહો

હો તે પણ કેવી રીતે સંભવે ? , કારણ ચોક્કસી રીતે દેવી ગણાણા
 બ્રાહ્મણોનું બૌદ્ધો કેવી રીતે અનુકરણ કરશે ? તો તેનો ઉત્તર એ
 છે કે, બૌદ્ધધર્મની સ્થાપના કરતે બૌદ્ધો પણ બ્રાહ્મણોને તેઓની
 વિદ્વત્તા બહુ અને નીતિ માટે ઘણું સન્માન આપતાં માટે બૌદ્ધોએ
 બ્રાહ્મણોનું અનુકરણ કર્યું. તોપણ જૈનોએ જુદાં બ્રાહ્મણોના નિયમોનું
 અનુકરણ કર્યું કે બૌદ્ધોએ બ્રાહ્મણોનું અનુકરણ કર્યું અને બૌદ્ધોનું
 જૈનોએ અનુકરણ કર્યું ? એ પ્રશ્ન તો હવે રહે છે. એ શંકાનું
 નિરાકરણ એ પ્રકારથી થઈ શકે છે. એક તો જૈનોએ અનુકરણ
 કરવાનું તે બૌદ્ધો કરતાં બ્રાહ્મણોનું અનુકરણ કરવું તેઓને ઘણું
 પ્રશસ્ત લાગશે. કારણ એક તો નાસ્તિક ગણાણા બૌદ્ધ માર્ક્ત
 અનુકરણ કરવા કરતાં પ્રાચીન કાલથી સન્માન પામેલા બ્રાહ્મ-
 ણોનું જુદાં અનુકરણ કરવું વિશેષ સંભવનીય લાગે છે. શિવાય
 કેટલેક ઠેકાણે જૈનોએ જે બ્રાહ્મણોના નિયમો લીધા તે બૌદ્ધ-
 ગ્રન્થોમાં મળી આવતા નથી (બૌદ્ધોએ તે લીધા નથી). જો
 બૌદ્ધોએ બ્રાહ્મણો પાસેથી નિયમો લીધા અને બૌદ્ધો પાસેથી જૈનોએ
 લીધા એમ માનીએ તો ઉપરના બૌદ્ધગ્રન્થોમાં નહીં હોય એવા
 પરંતુ બ્રાહ્મણગ્રન્થોમાં અને જૈનગ્રન્થોમાં મળી આવનારા નિય-
 મોની ઉત્પત્તિ શું ? અર્થાત્ તેવામ કારણથી જૈનોએ બૌદ્ધો માર્ક્ત

અનુકરણ ન કરતાં બ્રાહ્મણો પાસેથી તે નિયમો લીધા એ સિદ્ધ થાય છે. *

હવે કદાચ કોઈ એમ કહે કે, બ્રાહ્મણોએ સંન્યાસિઓના નિયમો જૈનો પાસેથી અથવા બૌદ્ધમિશ્ત્રુઓ પાસેથી લીધા એમ કેમ ન માનિએ ? આ આક્ષેપનો એક ઉત્તર છે, તે આ પ્રમાણે— બ્રાહ્મણોના ચારઆશ્રમો પૈકી છેલ્લો ત્રીયો આ સંન્યાસાશ્રમ છે. આ સંન્યાસાશ્રમ બ્રાહ્મણસંસ્થા ઉત્પન્ન થવાના પૂર્વે પણ હતો એમ ચદ્યપિ માની શકાય નહીં તો પણ તે આશ્રમ જૈન અથવા બૌદ્ધ કરતાં ઘણો પ્રાચીન હતો એ નિર્વિવાદ છે.

વીજું—બ્રાહ્મણસંન્યાસિઓ આજના હિંદુસ્તાનમાં પ્રસારેલા હતા અને બૌદ્ધયતિજનોનો ધર્મ સ્થાપન થયાને વે સૈકાઓ થયા તો પણ તેનો પ્રસાર નિયમિત પ્રદેશોમાં જ હતો, સન્માનનીય અને

* પૃ. ૪૫ થી લઈને અહિં સુધી જે જે વિચારો કરવામાં આવ્યા છે તે પ્રાયઃ જૈનધર્મની સામાન્ય કથાઓને જોવા વાલા લેખકોના વિચારોને લઈને જ કરવામાં આવ્યા છે, વારીક દૃષ્ટિથી વિચારીએ તો બૌદ્ધ તથા બ્રાહ્મણો કરતાં વિશિષ્ટ—અનેક સૂક્ષ્મતત્ત્વવિચારરત્નોને નિરૂપણ કરનાર જૈનધર્મને—યમનિયમાદિ જેવી સામાન્ય વાવતો વીજા પાસેથી લેવાની સંભવી શકેજ નહીં. આગલ જતાં લેખકના છુલાસા પણ એવાજ રૂપમાં અનેક જોવામાં આવશે.

વિદ્વાન્ એવા બ્રાહ્મણોનું અનુકરણ કરવામાં બૌદ્ધોને સમાવવાનું ચિલ્કુલ કારણ નથી એ દેખીતું છે. એટલા માટે જ જૈન અને બૌદ્ધ જાતે બ્રાહ્મણ નહીં હોય છતાં પણ વહુમાનપી પોતાના પ્રયોગમાં બ્રાહ્મણ શબ્દ લગાડે છે.

હવે કેટલાક વહેંચે કે, આ સંન્યાસ વદાત જૈનોએ અને બૌદ્ધોએ બ્રાહ્મણો પાસેથી લીધો હોય તો પણ તેનો ઉદ્દેશ શત્રિઓની પ્રીતિના માટે જ હતો એમ દેખાય છે.

બુદ્ધ પ્રથમ મોટા મોટા મંડળોને ઉપદેશ કર્યો એમ ઓલ્ટેન-બર્ગે મિદ્ધ કરીને બતાવ્યું છે. કારણ બુદ્ધ પ્રથમ બનારસમાં જે ધ્યાન્યાન આપ્યું હતું તેનો ખાતર એમ છે કે, “ એમના માટે મોટા વંશના મોટા મોટા પુરુષો ગૃહપ્યાશ્રમનો ત્યાગ કરી યતિ-ધર્મની દિક્ષા લે છે ” જૈનો પણ બ્રાહ્મણો કરતાં શત્રિયોને વિશેષ પુણ્ય ગણે છે એમ તેમનો ધર્મસંન્યાસક જે મહાત્મીર તેમની દલીલ લખતાં જૈન નિગ્રિહારોએ તેના નિશાનુર્ગમને બ્રાહ્મણથી દેવતાન્દાના ગર્ભાશયમાંથી કાઢીને શત્રિયાળીના ગર્ભાશયમાં રૂંચવો એ ઉપરથી સ્પષ્ટ દેખાય છે. એન થવાનું કારણ જૈનઓએ એમ કહે છે કે, તથિયર જેવા ધર્મસંન્યાસકોનો જન્મ બ્રાહ્મણ જેવા દલિલ કુલમાં પણ નથી. દુઃખનાતિઓના યતિઓને બ્રાહ્મણસંન્યાસી

અનુકરણ ન કરતાં બ્રાહ્મણો પાસેથી તે નિયમો લીધા એ સિદ્ધ થાય છે. *

હવે કદાચ કોઈ એમ કહે કે, બ્રાહ્મણોએ સંન્યાસિઓના નિયમો જૈનો પાસેથી અથવા બૌદ્ધમિશ્ત્રુઓ પાસેથી લીધા એમ કેમ ન માનિયું ? આ આક્ષેપનો એક ઉત્તર છે, તે આ પ્રમાણે—બ્રાહ્મણોના ચારઆશ્રમો પૈકી છેલ્લો ચોથો આ સંન્યાસાશ્રમ છે. આ સંન્યાસાશ્રમ બ્રાહ્મણસંસ્થા ઉત્પન્ન થવાના પૂર્વે પણ હતો એમ ચઘાપિ માની શકાય નહીં તો પણ તે આશ્રમ જૈન અથવા બૌદ્ધ કરતાં ઘણો પ્રાચીન હતો એ નિર્વિવાદ છે.

વીજું—બ્રાહ્મણસંન્યાસિઓ આજા હિંદુસ્તાનમાં પ્રસારા હતા અને બૌદ્ધયતિજનોનો ધર્મ સ્થાપન થયાને વે સૈકાઓ થયા તો પણ તેનો પ્રસાર નિયમિત પ્રદેશોમાંજ હતો, સન્માનનીય અને

* પૃ. ૮૫ થી ૮૬ને અંદર મુશી જે જે વિચારો કરવામાં આવ્યા છે તે પ્રાયઃ જૈનધર્મની સામાન્ય કથાઓને જોવા વાલા લેખકોના વિચારોને સ્ફર્ષિત કરવામાં આવ્યા છે, વારીક સ્ફર્ષિથી વિચારીએ તો બૌદ્ધ તથા બ્રાહ્મણો કરતાં વિદિગ્ધ-અનેક સુક્ષ્મતત્ત્વવિચારગત્તોને નિરૂપણ કરનાર જૈનધર્મને—યમનિયમાદિ જેવો સામાન્ય વાવનો વીજા પામેથી લેવાની સંભવી શકેજ નહીં. આગલ જતાં લેખકનાં છુલમાં પણ એવાજ રૂપમાં અનેક જોવામાં આવશે.

વિરુદ્ધ પંચો નિર્માણ થયા. અને એજ કારણથી વ્રાહ્મણેતરયતિનનોને
 મોક્ષવન્ય સર્વેને મુગમ કરવા માટે જુદા જુદા પંચો કાઢવાની
 જહા પહી. વ્રાહ્મણધર્મપ્રમાણે અનધિકારી યતિનનોને પોતાના
 જુદા જુદા પંચો કાઢવાને વધુ શું સાવન થયું એ વશિષ્ઠોક્તિ ઉપ-
 રથી સારી રીતે ધ્યાનમાં આવશે. વશિષ્ઠ કહે છે, સંન્યાસિણ
 સર્વનો ત્યાગ કર્યો તોપણ વેદાધ્યયનનો ત્યાગ તે કરી શક્તા નથી.
 સંન્યાસ લીધા પછી કેટલાક પંડિતોના મતથી વેદોક્ત કર્મકાંડની
 વંદે પણ જરૂર નથી. છટું કારણ મળ્યા પછી શું પૂછવું ? કેટલા-
 કોણ તો કર્મકાંડ બંધન કર્યું, અને વેદપઠન પણ બંધ કરી દીધું.
 એ વિષે વશિષ્ઠ કહે છે, સંન્યાસિણ કર્મકાંડનો ત્યાગ કર્યો તો પણ
 હરવત નથી પણ વેદપઠન કરવું જોઈએ, કારણ વેદપઠન તે કરે
 તો તે શુદ્ધ થાય છે. માટે તેણે વેદપઠન બંધ કરવું નહીં જોઈએ.
 વશિષ્ઠના છટા કમન ઉપરથી કેટલાકોણ કાલે તેમ હોય તોપણ
 વેદપઠન તે વચ્ચે બંધ થયું એ નિર્વિવાદ છે. હવે કેટલાકોણ વેદ-
 પઠન બંધ કર્યું અને અર્થ યત્નાં યત્નાં રહવે રહવે કેટલાકોણ તો
 વેદોમા કાંઈ નાનપર્ય નથી, તે નિમ્નયોગી ભાગ છે. એમ માનવાની
 જાગ્રત્ત વર્ગ પણ પ્રભાગે વ્રાહ્મણો નમકથી વિકાર પામેલા
 વ્રાહ્મણવચ્ચનનોને કાલે આપું કેટલાક વ્રાહ્મણેન્યાસિઓણ

સંન્યાસ લીધા પછી વેદપઠન બંધ કરેલું જોયું તેનો અર્થ તે નિરુપયોગી અને અપ્રમાણ છે એટલા માટેજ બ્રાહ્મણસંન્યાસિઓએ છોડી દીધો એવું બ્રાહ્મણેતર લોકોએ લોકોમાં ફેલાવ્યું. એવી દૃષ્ટિથી જોતાં જૈન અને બૌદ્ધ એમના જેવા જુદા જુદા પંથો ઉત્પન્ન થવાનું મૂળ ચતુર્થાશ્રમ છે. અને તે ચતુર્થાશ્રમ નાસ્તિકપંથનો નમુનો હોવો જોઈએ એમ લાગે છે. એકંદર રીતે જૈન અને બૌદ્ધ એ બ્રાહ્મણ ધર્મોમાંથી નિકળ્યા એમ માનવુંજ યોગ્ય લાગે છે. માત્ર જૈન અને બૌદ્ધ એ એકી વચ્ચે બ્રાહ્મણધર્મોમાંથી નિકળ્યા એમ નથી તો પણ કેટલાક વર્ષે હઠ્ઠે હઠ્ઠે ફેરફાર થતાં થતાં પરિણત અવસ્થામાં આવતા ગયા બ્રાહ્મણધર્મમાંથી તે નિકળ્યા હશે એમ માનવું વિશેષ પ્રશસ્ત લાગે છે.

જૈનોએ પોતાના છેલ્લા તીર્થંકર મહાવીર વિષે જે વિગતો આપી છે તે તપાસતાં અને જૈનયતિઓના નિયમો તથા જૈનોના અનેક આચાર વિચાર તપાસીશું તો જૈનધર્મ બૌદ્ધધર્મમાંથી નિકળ્યો એમ કહેવાનું બિલકુલ પ્રમાણ મળતું નથી. બૌદ્ધ અને જૈન એ બંને ધર્મોમાંના મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દાઓના મતો એટલા વધા ભિન્ન છે કે, બંનેના મુખ્ય મતો એક છે અથવા સામાન્ય છે એમ પણ કહી શકશે જ નહીં. ઉદાહરણ તરીકે—બુદ્ધના નિર્વાણ વિષે ગમે

તેમ હોય પણ સર્વજગત્ની ઉત્પત્તિ શૂન્યથી પડે ને તેનો શૂન્યમાં
 હય થાય છે. એવી ઉત્પત્તિ તે કરે અથવા અન્યથા કરે પણ
 સર્વવ્યાપિ આત્મા તત્ત્વ છે એમ જે અદ્વૈતવાદિઓનો મત છે તેના
 વિરુદ્ધ બુદ્ધનો મત હતો એ દેખીતો છે. જૈનલોકો બ્રાહ્મણો પ્રમાણે
 આત્મતત્ત્વ માને છે પરંતુ સાંખ્ય, ન્યાય અને વૈશેષિકદર્શનકારો
 પ્રમાણે તે જગત્વ્યાપિ ન માનતાં તેનું વિમુક્ત્વ નિયમિત માને છે.
 બૌદ્ધલોકોના પંચસ્કન્ધ વિગેરે જે સિદ્ધાન્તો છે તેની નજરે જૈન-
 શાસ્ત્રમાં નથી. જૈનોનાં અધ્યાત્મગ્રંથોમાં સર્વ જગો પર જે એક
 વિશેષ ઉપલબ્ધ થાય છે તે એ છે કે, કષ્ઠ પ્રાણી અથવા વન-
 સ્પતિમાંજ જીવતત્ત્વ ન માનતાં પંચમહાભૂતોના અત્યંતનારિક
 પરમાણુમાં—પૃથ્વી, આપ, તેજ, વાયુ અને આકાશ—ઇત્યા-
 દિકોમાં પણ જીવતત્ત્વનું અસ્તિત્વ માને છે. બૌદ્ધોના અધ્યાત્મ-
 ગ્રંથોમાં એવા પ્રકારનું કયાંય પ્રતિપાદન કરેલું નથી. હિંદુતત્ત્વજ્ઞાનમાં
 જ્ઞાનની સંપૂર્ણ અવસ્થા મુષો જુદાં જુદાં પગથિયાં માનેલાં છે પણ
 એ વિષે જૈનોનો સ્વતંત્ર મત છે. એ સંબંધિ તેઓની પરિમાપા
 બ્રાહ્મણો કરતાં અને બૌદ્ધો કરતાં વિલક્ષણ જુદીજ છે. તેઓના
 મત પ્રમાણે ચાર્ય જ્ઞાનના ૧ પ્રકાર છે. તે એવા પ્રકારે કે,
 ૧ મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન, ૩ અવધિજ્ઞાન, ૪ મનઃપર્યવજ્ઞાન,

૧ કૈવલ્યજ્ઞાન, જૈનોના ગ્રન્થકારો જુદા જુદા સાધુઓનાં ચરિત્ર આપતી વલ્લભે એ પરિભાષાનો ઉપયોગ કરે છે. એવા પ્રકારનું સામ્ય દર્શાવનારું વર્ણન બૌદ્ધઅધ્યાત્મગ્રન્થોમાં કંઈ પણ દેખાતું નથી. જૈનોના કેટલાક મતો બૌદ્ધોની સાથે મળતા નથી તે પૈકી કેટલાકોનું ઉપર વિવેચન કર્યું છે. હવે જૈન અને બૌદ્ધ એ બંનેના મતો બ્રાહ્મણદર્શનકારોની સાથે મળે છે તેનું નિર્દર્શન કરીશું. ૧ પુનર્જન્મ, ૨ પૂર્વજન્મમાં કરેલા સારા યોગ્ય કૃત્યો પ્રમાણે જન્મમાં ફલપ્રાપ્તિ થવી. ૩ તેમજ ચર્યાર્થજ્ઞાનથી અને દ્વર્તનથી પુનર્જન્મ અને મરણ એની યાતનાઓમાંથી મુક્ત થઈ શકવું. ૪ ધર્મની ગ્લાનિ થઈ એટલે અવતાર * થઈ ધર્મસ્થાપના થવી એવો જૈમ જૈનો અને બૌદ્ધો માને છે તે પ્રમાણે જ બ્રાહ્મણોમાં પણ માનેલું છે. જે પ્રમાણે અનેક વલ્લભે અસુરોએ વેદ ચોરી અને ણુએ મત્સ્યાદિ અવતાર ધારણ કરીને તેઓનો ઉદ્ધાર કર્યો એમ બ્રાહ્મણો માને છે. તે જ પ્રમાણે પ્રાચીનકાલમાં થઈ ગયેલા જૈન-

* મુક્તાત્મા તો ફરીથી જન્મ ધારણ કરેજ નહીં પરંતુ વીજા વીજા થી અનેક જન્મોમાં મુકુતનો સંચય કરી તેવા પદની યોગ્યતા મેળવી કાલચક્રમાં માત્ર ૨૪ તીર્થદ્વરજ થાય છે અને તે તત્ત્વજ્ઞાનને પુનઃ ટકાવે છે. પણ એક જ વ્યક્તિ ફરી ફરીથી અવતાર ધારણ કરીને ધર્મની નિ થતી મટાઢે એમ જૈનોનું મન્તવ્ય નથી.

મંથોનો ઉદ્ધાર મહાવીરાદિ તીર્થંકરોએ કર્યો એમ જૈનોનું માનવું છે. અને બૌદ્ધમંથોમાં પણ ' જૈનોના નવીન ઉત્પન્ન થયેલા પંથવાલાએ એમ કહ્યું છે ' એવા પ્રકારના ઉદ્દેશો છે. તેથી બૌદ્ધોના ક્ષત્રે પણ જૈનોને પ્રાચીનપંથમાંના ગણતા હતા. અને નટપુત્ર એમને યદ્યપિ જૈનધર્મનો સંસ્થાપક માનતા તો પણ ૨૩ મો તીર્થંકર. જે પાર્શ્વનાથ તેમણે સ્થાપન કરેલો, પરંતુ આગલ જતાં માંગી પડેલા ધર્મનું પુનરુજ્જીવન કરનાર ઇટ્થુંજ સમજતા.

જૈન અને બૌદ્ધ એ બન્ને ધર્મોનો વિચાર કરતી વખતે આશ્ચર્ય લાગવા જેવી એક વાત છે તે એ છે કે, બન્નેના ધર્મસંસ્થાપકોની સંખ્યા બિલકુલ પાંચે પાંચે છે. ઇટ્થે જૈન ૨૪ તીર્થંકરો માને છે. અને બૌદ્ધો ૨૫ મુદ્ધો માને છે. એવા પ્રકારનું સામ્ય દેખાય ઇટ્થે બન્નેનો એક ધીજાની સાથે સંબંધ હોવો જોઈએ અને એવા પ્રકારની માન્યતાવાલાઓના મતનું સંદેહન કરવાને ઘણી અટકણો પડે છે. તો પણ એ સામ્યતામાં બન્ને પૈકી એકે સંખ્યા કોણે કોના પાંચેથી ઊંધી હશે ? અથવા બન્ને ધર્મવાલાઓએ અવતારસ્વરૂપના ગ્રાહણો પાંચેથી ઊંધી હશે કે શું ? એ પ્રશ્નનો નિર્ણય પડે શકતો નથી. બુદ્ધના નિર્વાણ પછી પડેલા સંક્રામાં બૌદ્ધલોકો ૨૫ મુદ્ધોની પૂજા કરતા હતા. એ ઉપરથી બૌદ્ધ

પ્રાચીન છે એમ કહીએ તો જૈનો પણ ઓછા પ્રાચીન ન હતા એમ માનવાને વિલકુલ કારણ નથી. કારણ નિર્વાણ પછી વીજા સૈકામાં વિષ્ણુ થયેલા જૈનોના જુદા જુદા જે શ્વેતામ્બરજૈન, અને દિગમ્બર જૈન તે વચ્ચે પણ ૨૪ તીર્થંકરોને પૂજ્ય માનતા હતા. એ ઉપરથી ૨૪ તીર્થંકરોની કલ્પના જુનીજ ઠરે છે. ૨૪ તીર્થંકર અને ૨૯ બુદ્ધ એ અવતારોની કલ્પના બૌદ્ધોએ જૈનો પાસેથી લીધી કે જૈનોએ બૌદ્ધો પાસેથી લીધી એનો વિચાર કરીએ તો નિર્ણય થઈ ગયેલો છે તોપણ હાલ અમે જે કેટલીક વાતો ઠરાવવાના છીએ તેને યાદી કોઈએ ધક્કો લાગતો નથી તે વાતો આ પ્રમાણે છે—

૧ જૈનધર્મ એ બૌદ્ધ ધર્મમાંથી નિકળેલો નથી. તેનો ઉદ્ભવ સ્વતન્ત્ર હોવાથી તેણે બૌદ્ધધર્મમાંથી વિશેષ લીધેલું પણ નથી.

૨ બૌદ્ધ અને જૈન એ વચ્ચેઓ પણ પોતાનો ધર્મ, નીતિ, શાસ્ત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન અને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની કલ્પનાઓ વિગેરે વધો પ્રકાર બ્રાહ્મણો પાસેથી વિશેષ કરી સંન્યાસિઓ પાસેથી લીધેલો છે. અહિં સુધી જે વિવેચન થયું હતું તે જૈનલોકોના પવિત્રગ્રંથોમાં લખેલી તેઓની દંતકથાઓ વિગેરે પ્રમાણ માનીને કયું હતું. ચાર્યનામના એક મોટા વિદ્વાન હતા તે દરેક વાતમાં વિશેષ ઠંડા ઉતરી વિચાર કરતા અને પછી ઘણી કાઠજીથી

પોતાને યોગ્ય લાગે તે મત જાહેર કરતા હતા, તે આ જૈનપ્રત્યો-
 માની દંતકથાઓને પ્રમાણમૂત માનતા ન હતા. નટપુત્રને તે
 વચ્ચે રાજના હતા પરંતુ જૈનોનો મત સ્થાપન થયા પછી પ્રકટપણે
 ૬૦૦ વર્ષે છઠ્ઠાણના પ્રધાને પ્રમાણ્ય માનીને તેના ઉપરથી તર્ક
 કાઢતા રહેવું તેઓને પસંદ નહોતો. તે કહે છે કે કેટલાક સૈકા-
 ઓ સુધી જેઓનું વિશેષ મહત્ત્વ નહોતું એવા સંન્યાસિઓના
 અનેક ટોળાઓથી જૈનલોકો ઘૂયક થયા નહોતા. જૈનોની
 દંતકથાઓ બૌદ્ધોની દંતકથાઓ ઉપરથી લીધેલી હોવી જોઈએ.
 એવું બાર્ય સાહેબનું મત છે. જ્યારે અનેક સૈકાઓમાં જૈનમત
 વિશેષ પ્રચલ પયો નહોતો તે વખતે તેઓ પોતાના પવિત્રમંથો
 છત્રી રાખ્યા નહોતા એવું માનીને બાર્ય સાહેબે ઉપરની દલીલો
 કરી છે.

જનોનો પન્થ કેટલાક સૈકાઓ સુધી બિલકુલ ક્ષુદ્ર
 અવસ્થામાં હોવાને લીધે તેઓ પોતાના ધર્મમંથો વિગેરે લાલેલા
 નહી હોવા જોઈએ, વિગેરે દલીલો તેઓ પ્રમાણીમૂત માનેલા
 મંથોમાંની કેટલીક શાસ્ત્રોમાં જેઓનો જુજગાન મતપેદ પયો
 તેઓને તેઓ પોતાથી જુદા રાખ્યા વિગેરે જે હકિકતો છે તે
 ઉપરથી તે દલીલો ચર્ચા નથી એટલુંજ નહતું પણ એ ઉપરથી

જૈનલોકો પ્રાચીનકાલે પણ વિલકુલ ક્ષુદ્ર ન હોઈને
 ધર્મમતો વિષે કેવલ ઉપર ઉપરની કલ્પનાઓ કરનારા
 વિશેષ હોંશિઆર હતા એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે.

ડૉક્ટર લુમાને શ્વેતામ્બર જૈનોના સાત વિભાગો
 જે માહિતી આપી છે તે ઉપરથી પણ ઉપરના મતનેજ પુષ્ટિ
 છે. વીજા અથવા વીજા સૈકામાં શ્વેતામ્બર જૈનો પાસેથી
 અધ્યાત્મવિચારોની વાતમાં મતફેર પડવાથી દિગમ્બર
 વિષ્ણુત યયા. અધ્યાત્મવિચારોમાં મતમેદ થયો તોપણ આચાર
 વિચારોમાં મતમેદ નહીં હોવાથી શ્વેતામ્બરોએ તેઓને કદી પણ
 પાસ્ટદમાં ગણ્યા નથી. આ જુદા જુદા પ્રમાણો ઉપરથી જૈનલોકોના
 પવિત્રગ્રન્થો પરિણત અવસ્થામાં આવવાના પહેલાં પણ તે લોકો
 કેવલ ક્ષુદ્ર અને તેઓના ધર્મમતો અવ્યવસ્થિત અને વીજા ધર્મને
 અસહીને બદલનારા, એમ ન થતાં તેઓના મતમાં ચિલકુલ શ્રીળી
 શ્રીળી વાવતો પણ નિયમિત ટરાવેલી હતી એમજ માનવું યોગ્ય
 લાગે છે. જૈનધર્મગ્રન્થો પ્રમાણે તેઓની ऐतिहासिकदन्तकथाઓ
 વિષે પણ વિચારતાં જુદી જુદી ગાથાઓમાં જે જે વિસ્તૃત ગુરુપર-

અધ્યાત્મવિચારોમાં મેદ તો છે પણ આચારવિચારોમાં વિશેષ મહત્ત્વ
 મિલકે છે ॥

પગથો આપી છે તે ઉપરથી નેઓ પોતાના મતના સ્તિહાસ તરફ વળી
 દુર્લભ્ય કરતા નહોતા એ પોતેજ દેખાય છે. કદાચ એ પરંપરાઓ
 કલ્પિત હોવી પણ સંભવનીય છે પરંતુ કલ્પમૂલકતા તેઓએ જે ગણ,
 શાસ્ત્ર અને ગુરુસંપરાની યાદિ આપી છે તે જોઈને બનાવેલી હોય
 એમ માનવાને કયાં સ્વલ્પ કારણો છે વારુ ? હાલના જોનોને
 કલ્પમૂલકતા આપેલી યાદિ શિવાય કંઈ વિશેષ માહિતિ નથી, અને
 માહિતી છે એમ તેઓ કહેતા પણ નથી. તેઓએ કેવલ નામોની જે
 એક વિસ્તૃત યાદિ રક્ષણ કરીને મુકી છે તે ઉપરથી પ્રાચીનકાલના
 ધર્મપત્રના અનુયાયિઓની માહિતી હોવા તરફ તેઓનું ધ્યાન
 હતું એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે.

મૈત્રચર્મના ગ્રન્થો વલ્લભરાજાની કારકીર્દીમાં દેવદ્વિગણિ-
 સમાધ્રમણના પરિધ્રમથી પરિણત અવસ્થામાં આગ્યા છે એમ ઘણા
 સારા પંદિતોના મતથી માન્ય થયું છે. દેવદ્વિગણિને પૂર્વે ઉપલબ્ધ
 યજ્ઞા ગુદા ગુદા ગ્રન્થોના આધારે સિદ્ધાન્તના ગ્રન્થો બનાવ્યા.
 હવે જનગ્રન્થો કયા કાલમાં રચાઈ હોવા જોઈએ એની શોધ
 કરીશું. જોનોના સિદ્ધાન્તગ્રન્થો પૈકી આચારક્રમનો પહેલો
 માગ અને સૂત્રપટનાક્રમ એ માગો અતિશય પ્રાચીન હોવા જોઈએ.
 સૂત્રપટનાક્રમ વૈતાલ્યીયલ્લંઘમાં લખાઈ છે. જોનોના

ચીજા અનેક ગ્રન્થો વૈતાલીયછંદમાં લખાણ છે. લલિતવિસ્તાર-
 ગ્રન્થમાંની વૈતાલીયછંદોવદ્ધ કવિતાઓ કરતાં મુવકૃતાઙ્ગ-
 ગ્રન્થમાંની કવિતાઓનું સ્વરૂપ પ્રાચીન દેસાય છે, એકંદરોતે
 અનેક સાધકલાધક પ્રમાણોનો વિચાર કરતાં ई. સ. ૪૦૦. વર્ષ
 પહેલાં જૈન ગ્રન્થો રચાણા હોવા જોઈએ એમ દેસાય છે. જૈન-
 ગ્રન્થોમાંના પ્રમાણ માનેલા જે અઙ્ગગ્રન્થો છે તે તેનાથી પૂર્વેના
 હતા એવું શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર એ બન્નેનું કહેવું છે. તે કહે છે કે,
 પૂર્વેના ગ્રન્થો જ્ઞાન દહાડે દહાડે ચાલ્યું જતાં જતાં આગળ
 વિલકુલ ચાલ્યું ગયું. કોઈ પણ ધર્મસ્થાપકોને પોતાના નવા મતો
 પ્રાચીન આધાર ઉપર ચલાવી દેવાના હોય તો ‘ ફલાણા પૂર્વગ્રન્થો
 હતા તે આગળ જતાં હુસ થઈ ગયા તેમાંનો જે ભાવાર્થ તે હું
 તમોને કહું છું ’ એમ કહેવા માટે જે પ્રાચીન ગ્રન્થો હુસ થયાનું
 ચહાનું ઘણા ઠેકાણે વતાવે છે પરન્તુ જૈનગ્રન્થો માટે એમ
 માનવાનું કારણ નથી. અઙ્ગગ્રન્થો પૂર્વેના આધારે થયા છે એમ
 જૈનલોકો માનતા નથી. તે તેને અનાદિ માને છે. પૂર્વશબ્દના
 ઉપરથી જ્યારે જોઈશું ત્યારે પણ પૂર્વ એટલે પહેલાં ઉપલબ્ધ
 થયેલા ગ્રન્થો એમ માનવું વિશેષ યોગ્ય લાગે છે. શિત્રાય પૂર્વ-
 ગ્રન્થોનું જ્ઞાન એકી વચ્ચે હુસ ન થતાં ક્રમવાર રીતે હુસ થયું છે.

'મનૌનું એમ કહેયું છે કે—મદવાદી પછી ૧૪ પૈકી ૧૦ પૂર્વો ઉપલબ્ધ
 હતા. ૫ ઉપરથી તે કેવલ સ્વોદ્દેશ છે એમ કહી શકાય નહીં.
 'મનૌના ૧૪ પૂર્વો વિષે વિચાર કરતાં એમ દેખાય છે કે, આ
 પૂર્વગ્રન્થો 'મનૌના પહેલાંના ધર્મગ્રન્થો હોવા જોઈએ.' પછી ત્રણ
 ગ્રન્થો થયા છતાં તે ગ્રન્થો જુના થઈ પડ્યા. દષ્ટિવાદમાં ૧૪
 પૂર્વોનો સમાવેશ થયેલો હતો. આ ગ્રન્થોમાં દષ્ટિ છતાં 'મનૌના
 અને તેની સાથેના ધીમા યતિઓના સિદ્ધાંતોનું નિરૂપણ કોણ
 હતું એમ દેખાય છે. ૫ પ્રમાણે પૂર્વોમાં 'મહાવીર અને તેમના
 પ્રતિસ્પર્ધિયત્વાલાના વાદવિવાદનું કથન હોયું જોઈએ એમ લાગે
 છે. દષ્ટિવાદમાં પ્રવાદ વિગેરે શબ્દો વાપર્યા છે. તે ઉપરથી તેમાં
 વાદવિવાદની વાત જોઈએ એમ લાગે છે, પહેલાં એમ કહ્યું છે
 કે, 'મહાવીર નવો પન્થ નહીં કાઢનાં પહેલાંના ધર્મમતોમાં સુધારણા
 કરીને પ્રાચીન મતોનો ઉદ્ધાર કર્યો છે. અર્થાત્ તેમનો પોતાનો મત
 સ્થાપન કરતી વખતે અનેક જુના મતશાદિઓ સાથે વાદવિવાદ
 કરીને પેટલાવોના મનનું સ્વદેશ કરીને પોતાનો મત સ્થાપન કરવો
 પડ્યો હતો. કારણ ધર્મગ્રન્થોમાં એમ વચ્ચેની ગતિ પડે છે.
 હવે મહાવીરનું અને તેમના પ્રતિસ્પર્ધિઓનું મહત્ત્વ મહાવીરનું
 પ્રતિસ્પર્ધિમંદર નહીં થયા પછી અર્થાત્ નહીં એવું થયું હતો કે

શ્રી: ।

ઉપાધ્યેજીના વસ્ત્રે લેખોનો ટુંકમાં સાર.

વેદશાસ્ત્રસંપન્ન શ્રીવાસુદેવ નરહર ઉપાધ્યે પોતાની મરાઠી માપામાં આ વસ્ત્રે લેખો નિર્મલહૃદયથી લેખેલાં એ તો નિર્વિવાદન છે, છતાં કેટલાકોના તરફથી મને એવી સૂચનાઓ મળી કે—આ લેખોમાં કેટલેક ઠેકાણે જૈનધર્મના તત્ત્વોથી વિરુદ્ધ માસે છે, મારી સમજ મુજબ તો પ્રાયઃ લેખક પોતાના વિચારોને આગળ પાછળ જાહેર કરી ગયા છે, કદાચ તેવા અધીતજૈનસાધુના સમાગમનાં અભાયથી અથવા જૈનધાર્મિકમન્યોના અધ્યાસનો વિશેષ છાપ ન મળવાથી સહેજ ગફલતમાં આવ્યા હોય તો તે મુધારીને વાંચવું એ આપણી (વાંચકની) ફર્જ છે.

એકન લેખમાં કોઈની સમજ કેવા પ્રકારની થાય અને કોઈની કેવા પ્રકારની થાય એ દેરકના વિચારો ઉપર આધાર રાખે છે. માટે સૂચ્ય વાતોને છોડી દઈ તેમના મુખ્યવિચારોનો સંબંધ જોડી આપું છું. આગળ પાછળનો વિચાર કર્યા વગર

કોઈ અજાણ માણસ તેમનું એકાદ વચન માત્ર પકડીને તેનો સંબંધ બેઠ્ઠા વિના આડો અવલો અર્થ કરી વેસે નહીં.

‘ જૈનધર્મ વિષયે બે વોલ. ’

નામના તેમના પહેલા લેખમાં વેદ પ્રથમ કેવી અવસ્થામાં રહ્યો, પછી તેણે કેવું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું અને તેથી કેવું બીમત્સંપૂર્ણ જગત્માં ચાલતું હતું વિગેરેનું વિવેચન કરેલું છે.

આ વેદનો વિષય તો લેખકના ઘરનોજ હતો.

પછી જૈન અને બૌદ્ધના દયાલુ મહાત્માઓથી તે વેદોક્ત હિંસાકર્મ કેવી રીતે હટવા પામ્યું, તે મહાપુરુષોનો તપ, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાન કેટલી વધી ઊંચી હદનું હતું અને તેમણે લોકો ઉપર કેટલો વધો અપરિમિત ઉપકાર કરેલો વિગેરે જણાવેલ છે.

છેવટમાં ઋષિ પણિડતોને પણ જૈન અને બૌદ્ધોના ગ્રંથોમાં રહેલાં અગાધતત્ત્વગ્નોને જોવાની મલામણ કરી લેખની સમાપ્તિ કરેલી છે.

‘ જૈનધર્મની ઉત્પત્તિ અને વિકાસ. ’

આ મથાલના ઋષિ પણિડતોને પ્રથમ સંસ્કૃતગ્રંથોને પ્રાચીનતાનું મ્યાન આપી બૌદ્ધોના ગ્રંથોને વિશેષ પ્રાચીન ઠરાવ્યા

औत्तरीय बौद्धग्रन्थोनी अधिक प्राचीनता उहरावी तेना जटलीज प्राचीनता जैनधर्मना ग्रन्थोने आपेली छे. परंतु जैनोना ग्रन्थोनुं धोरण धरुंन जुदा प्रकारनुं छे ए पण स्पष्टपणे दर्शविलुं छे.

आगळ जतां जैनधर्मना नायक महानीरप्रमुतुं अने बौद्ध-धर्मना नेना बुद्धभगवानुं हुंक वृत्तान्त आलेखी ते बने धर्मनायकोने भित्ति टराववा प्रयत्न यत्नेल छे अने बने धर्मोना आचारो विचारोने अरसरस सस्त्रावीने ते कोनामांधी कोनामां गया हरो दिगोरे अनेक कल्पनाओ करीने पृ. ४५ मां फरीधीएवी तर्क उठावी के—जैन अने बौद्ध ए बनेना आचार विचारोना उद्भव कयांपी थपो हरो ? भ्रातणो पासेधी के तेमना संन्यासिओ पासेधी ? छेवटे पृ. ५४ मां तो एवो निश्चय करी देवामां आब्यो के—जैनोए बौद्धोनुं अनुकरण न करतां भ्रातणो पासेपी ते नियमो लीवा एन सिद्ध धाय छे.

एन पृष्टनी टीपमां अमोए जगावुं हतुं के—अनेक मूखमतत्व-ग्रन्थोने निरूपण करनारा जैनधर्मिओने यमनियमादि जेवी सामान्य भावतो बीजा पासेधी लेवानी संभवि शके नहीं. आगळ जतां

લેખકના પળ એવાજ પ્રકારના અનેક ખુલાસા જોવામાં આવશે. તે
ખુલાસા નીચે પ્રમાણે—

(૧) પૃ. ૧૯ માં “ હિન્દુજ્ઞાનમાં જ્ઞાનની સંપૂર્ણ અવસ્થા
સુધીનાં જુદાં જુદાં પગથિયાં માનેલાં છે પણ એ વિષયે જૈનોનો
સ્વતન્ત્રજ મત છે. એ સંત્રન્ધી તેઓની પરિભાષા બ્રાહ્મણો કરતાં
અને બૌદ્ધો કરતાં બિલકુલ જુદી છે. ”

અહિં વિચાર કરવાનો એ છે કે મોક્ષની પૂર્ણ અવસ્થાનો
પાયો સર્વ મતોમાં મુખ્યપણે જ્ઞાન ઉપરથી રચાઈ છે. જ્ઞાનાદર્શને
ન મુક્તિઃ એવું વેદવાક્ય પણ છે તેનો વિચાર હજારો શ્લોકોના
વિસ્તારથી જૈનગ્રન્થોમાં કરેલો છે. જ્યારે તેવા મુખ્ય મુખ્ય વિષ-
યોમાં પણ જે જૈનધર્મ ઓળખાઈને પડે તેનો પણ અપેક્ષા રાખવો નથી તેવા
સ્વતન્ત્રમત (જૈનધર્મ) વાલાને યમનિયમાદિ જેવી સામાન્ય વાતો
ઓળખાઈને પડે તેવી રીતે જરૂર પડે. અર્થાત્ નજ પડે એમ
અર્થાપત્તિન્યાયથી લેખકે સ્વયં મિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે.

(૨) પૃ. ૬૨ માં “ જૈનધર્મ એ બૌદ્ધધર્મમાંથી નિકળેલો નથી,
તેનો ઉદ્ભવ સ્વતન્ત્ર હોવાથી તેણે બૌદ્ધધર્મમાંથી વિશેષ લીધેલું પણ
નથી. ”

(૩) પૃ. ૬૨ માં “ બૌદ્ધ અને જૈન ૯ વસ્ત્રોએ, પણ પોતાનો ધર્મ, નીતિ, શાસ્ત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન અને સુદિની કલ્પનાઓ વિગેરે વધો પ્રકાર દ્રાઘગ્નો પાસેથી વિશેષ કરી સંન્યાસિઓ પાસેથી લીધેલો છે, અર્હિ સુધી જે વિવેચન કર્યું હતું તે માત્ર તેમની દન્તકથાઓ વિગેરેને પ્રમાણ માનીને કર્યું હતું પણ પુલ્લ વિચાર કરનાર વાર્ય સાહેબ તે દન્તકથાઓ ઉપરથી અનુમાન કરી ચેમવાતું યોગ્ય માનના મહતા. ” इत्यादि.

આ કવતાથી છેલ્લેકે ૯ સિદ્ધ કરી મતાચું છે કે—જૈનોના મુખ્યસિદ્ધાન્તોને જોતાં પૃ. ૪૬ થી તે પૃ. ૬૨ સુધી જે જે અનુમાનો કરી મતાચ્યાં છે તે ચર્ચાર્થપણે ચણ્યાં નથી.

(૪) પૃ. ૬૪ માં “ જૈનલોકો પ્રાચીનકાળે પણ બિહકુલ કુદ ન હોઈને પોતાના ધર્મમતો વિષે કેવળ ઉપર ઉપરની કલ્પના કરનારાઓ કરતાં વિશેષ હોંશિયાર હતા ૯ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે. ”

આ છેલ્લેથી તો અમોને ૯ વિચાર ઉદ્ભવે છે કે—બૌદ્ધધર્મના અને દ્રાઘગ્નધર્મના તત્ત્વો કરતાં પણ જૈનધર્મના તત્ત્વો છેલ્લેકને કેટલાવયા મહત્ત્વવાળા મામમાન થયા હશે વારુ ?

આમઝ નતાં છેલ્લેકે ગણાચું છે કે—“ જૈનોના પોદપૂર્વનું જ્ઞાન ચર્ચા/૫ હુત થઈ ગણું છે તોપણ તે જૈનોની વાનો કલ્પિત નથી

ચૂળ સત્યરૂપજ છે” ઇત્યાદિ લેખીને છેવટમાં “જૈનધર્મનો ઉદ્ભવ અને વિકાસ એ વીજામાંથી ન થતાં સ્વતન્ત્રજ છે” આ છેવટના ફક્ત રાંધી વિચાર કરીએ તો પણ જૈનોએ પોતાના આચારો અને વિચારો વીજા કોઈની પાસેથી લીધા નથી એ ચોકસાઈ ચોકસું લેખકે સિદ્ધ કરી વતાવ્યું છે. ઉદાહરણ તરીકે—પૃ. ૧૭ માં લેખક લખે છે કે—

“ હાલમાં ભારતીયલોકોના જે આચાર વિચાર અને ધર્મસંસ્થાઓ છે તેઓમાં જૈન ધર્મસંસ્થા અને વિચાર મઠી ગણા છે. એ નગર પ્રદક્ષિણા, આલંદીની પાલ્લવી, પોતાના ષોડશોપચારની પૂજા, નૈવેદ્ય-સમર્પણ વિગેરે જૈનધર્મિઓના સાથે તુલના કરી જોતાં તરત ધ્યાનમાં આવશે. ” તથા પૃ. ૧૮ માં “ ભારતીય લોકસમાજમાં જૈન અને બૌદ્ધધર્મ એટલો વધો વ્યાપી ગયો છે કે—પૌરાણિક ધર્મમાં અને પછીના પંથમાં તેમના (જૈનધર્મના) આચારવિચારોનું અને તેઓની ધર્મપદ્ધતિનું તાદાત્મ્ય થઈ ગયું છે, એ ભગવદ્ગીતાદિગ્રંથોમાં બૌદ્ધોના નિર્વાણાદિશબ્દો જે ચિલકુલ હીન થઈ ગયા છે તે ઉપર તરત ધ્યાન આપવા જેવું છે. પછી જૈનધર્મનો દ્વેષ કરતાં કરતાં અમારા આચાર વિચાર ઉપર, મન્દ્યાપૂજાદિ વિધિઓ ઉપર, હંમેશાં ચાલવાના મનોચો ઉપર પણ તેનો અમર ચણો છે. ”

પૃ. ૧૯ માં “ ભગવત્ગણ્ડમાં તો શું પણ આત્મા જગત્ ઉપર વ્રતે

ધર્મોદ્ધર કેટલો વધો અપરિમિત ઉપકાર કર્યો છે એ નજરે આવ્યા પછી હાલના જગત્માંના પ્રચલિત ધર્મો તથા બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મો ઇમનો જેવો જેવો સંતન્ત્ર તેઓની (પંડિતોની) નજરમાં આવતો જશે તેમ તેમ આ નવીન યજ્ઞેત્રી વિલક્ષણ રત્નોની અગાધ સ્થાણ દેખીને તેઓનું મન આનન્દસાગરમાં તહીન થઈ જશે પરંતુ આ ટેકાણે કહેવું થતું છે. ”

લેખકના આ શાયરોયી પણ એમ સિદ્ધ થાય છે કે—હિન્દુ-ધર્મના આચારોનું, વિચારોનું અને તેમની ધર્મપદ્ધતિનું મૂલમાંના તે જૈનધર્મના ગ્રન્થોનેજ આધારી છે. અને સંધીએ તે ધર્મો યત્નિશ્ચિત્તે સોભાપાત્ર થઈ શકે એ પણ લેખકના વિચારોયીએ સિદ્ધ થાય છે.
 इत्यलं विष्णोरेण.

સંપ્રાદય.

ॐ

परमहंसश्री योगजीवानन्दस्वामिजीનો पत्र ।

आ दुनियामां घणा माणसो तो पोताना धर्ममां चालता आवेला गमे तेवा विचारोने वळ्ळीनेज रहेला होय छे. कदाच कोई कोई पंडितो बीजाना धर्ममां रहेला महत्त्वना विचारो जाणी शंके छे अने विचारो पण शंके छे छतां पोताना व्यवसायमां फसेला होवाथी गौणपणामां गणी कांटे छे, अने केटलाक पंडितो तो वातचितना प्रसंगमां बीजामां रहेला महत्त्वना विषयोने मुख्थी कही पण बतावे छे, अमुक धर्ममां अमुक विचारो विचार करवा जेवा छे. परन्तु खरी लागणीथी तो कोई महात्मा पुरुषोज बीजाधर्मना तत्त्वोनो अभ्यास करी तेनी वामनाथी वासित थवाथी खेरखरं अन्तःकरण महमहाट्वालुं थया पछी लोकप्रसिद्धिमां मुंकी शंके छे. कदाच एकाद पण्डितना तेवा विचारो बहार पडेलो होय तो तेमां शुं सन्य छे अने शुं अमन्य छे ते जाणवानी इम्कार कर्या विना मात्र पोतानो कको खगे करवाना हेतुथी तेनो यद्वा तद्वा पणे उत्तर बडी काडीनें ओकोमां तेने समजविनानो ठराववा प्रयत्न करे छे, पण ए वात

તત્ત્વજ્ઞપુરુષોને કરવી તે યોગ્ય ન ગણાય. મહેતુ અમાણ ગમે તેમ બોલે.

અમો એ જૈનધર્મવિષયના વિચારો જે ઉપાધ્યેયીના ગણા છે તે પ્રસિદ્ધિમાં મુકયા છે છતાં પણ કોઈના મનમાં એવી શંકાનો પણ ઉદ્ભવ થવા પામે કે—આ એક જ માણસના વિચારો સરા છે એમ આપણાથી કેવી રીતે નિશ્ચય થઈ શકે ? માટે અમો આગળ બીજા પણ અનેક પંડિતોના નાના મોટા લેખો જે અમારા મોવામાં આવ્યા તેમાંના કેટલાક લેખો આ લેખસંગ્રહમાં ટાંચી દેવાઈ ચૂકે તેવી ધોરણે વાંચકોને વિચાર કરવાની સુગમતા કરી આપવાનું દુરસ્ત ધારી ટાંકી બતાવી દીધી છે. જુઓ કે—જેવી રીતે વેદશાસ્ત્રસંપન્ન ઉપાધ્યેયીનો પહેલો લેખ છે તેના અભિપ્રાયોને પ્રાયઃ મળતો વેદશાસ્ત્રમાં નિપુણ આ એક પરમહંસ કે જેમણે કોઈ પણ જૈનનો સમાગમ થયા વગર અમારા મુસ્તવ્ય મહારાનાના હાથથી લખાવેલા માત્ર વેદ પ્રન્યોના પરિચયથી પ્રન્યકારનો પત્તો મેળવી પોતાના અંતઃકરણનો ઉભરો કેવલ પત્રદ્વારા જ કેવી રીતે ઠાઠવ્યો છે તે આ ઢેકાળે ટાંચી દેવાઈ ચૂકે તેવી સુગમતા કરી આપવાનું તો તે અસ્થાને નહીં ગણાય.

तत्त्वनिर्णयप्रासाद ग्रन्थ पृष्ठ ९२६ मां प्रगट यएलो पत्र नीचे प्रमाणे छे—

पूर्वपक्ष—ऐसे महात्मा योगजीवानंदसरस्वतीस्वामीजी कौन है ?

उत्तरपक्ष—संवत् १९४८ आपाठ सुदि १० मीका छिया एक पत्र गुजरांवाले होके हमारे पास (अर्थात् ग्रंथकार आत्मारामजी महाराजके पास) माझापट्टीमें पहुँचा तिस पत्रको वांचके तिस लिखनेवाले निःपक्षपानी और सत्यके ग्रहण करनेवाले महात्माकी बुद्धिको कोटीशः धन्यवाद दीया और निम्के जन्मको सफल माना सो असली पत्र तो हमारे पास है निम्की नकल अक्षर अक्षर हम यहां मध्यजन पाठकोंके वांचने वास्ते दाखिल करते हैं.

स्वामि श्रीमज्जेन्द्रचरणकमलमधुपायितमनस्क श्रीलक्ष्मीपुच्छ
परिव्रजकाचार्य सगर्वप्रतिपादक श्रीआरमारामजी तपस्वी
श्रीमन्मन्त्रिबुद्धिबिजयशिष्यश्रीमृगजीको परिव्रजक योग-
जीवानंदस्वामी परमहंसकाप्रदाक्षणात्रयपूर्वकं समाप्रार्थनमेतत् ॥
नमस्तु आकाशमादमनाशास्त्रोंके अध्ययनाभ्यासद्वारा वेदमन ग-

छेमें बांध मैं अनेक राता प्रजाके सभाविनय करे देखा व्यर्थ मगन
 मारना हूँ इतनाही कलसाधनांश होता है कि राते लोग जानते
 समझते हैं फलाना प्ररूप बड़ा भारी विद्वान् है परंतु आत्माको
 क्या लाभ होसकता देखा तो कुछ भी नहीं । आन प्रसंगस
 रेखादीप्ति उतरके बटिटा रावाकृष्णके मंदिरमें बहुत दूरसे आनके
 डेरा किया था सो एक जैनशिष्यके हाथ दो पुस्तक देखे, तो
 जो लोग (दो चार अच्छे विद्वान् जो मुझसे मिलने आये) ये
 कहने लगे कि ये नास्तिक (जैन) ग्रंथ है इसमें नहीं देवता
 चाहिये अंत उनका मूर्खपणा उनके गले उतारके निरपेक्षपुद्धिके
 द्वारा विचारपूर्वक जो देखा तो वो लेख इतना सत्य वो निष्पक्ष-
 पानी लेख मुझे देसपडा कि मानो एक जगत छोड़के दूसरे जगत्में
 आन खंड हो गये और आबाल्यकाल ७० वर्षमें जो कुछ अव्ययन
 करा वो वैदिकधर्म बांध फिरा सो व्यर्थसा मालूम होने लगा
 जैनतत्त्वादर्श वो अज्ञाननिमिरभासकर इन दोनों ग्रंथोंको तमाम
 रात्रिदिन मनन करता बैठा वो ग्रंथकारकी प्रशंसा अज्ञानता
 बटिटेमें बैठा हूँ संतुबंधरामेधरयात्रामे अब मैं नैराशेदश बड़ा
 हूँ । परंतु अब मेरी ऐसी अस्मापान्त्य महती इच्छा मुझे सताय
 रही है कि किन्हीं प्रकारसे भी एकवार आपका मेरा सनागम वो

परस्पर संदर्शन हो जावे तो मैं कृतकर्मा होजाऊं ! महात्मन् हम संन्यासी है आजतक जो पांडित्यकीर्तिलामद्वारा जो सभाविजयी होके राजा महाराजाओंमें ख्यातिप्रतिपत्ति कमायके एक नाम पंडिताईका हांसल करा है, आज हम यदि एकदम आपसे मिले तो वो कमायी कीर्ति जाती रहेगी । ये हम खूब समजते वो जानते है परंतु हठधर्म भी शुभपरिणाम शुभआत्माका धर्म नहीं । आज मैं आपके पास इतना मात्र स्वीकार कर सकता हूं कि प्राचीनधर्म परमधर्म अगर कोई सत्यधर्म रहा हो तो जैनधर्म था. जिसकी प्रभा नाश करनेको वैदिकधर्म वो पट्टशाला वो ग्रंथकार खड़े भये थे. परंतु पक्षपातशून्य होके कोई यदि वैदिकशास्त्रोपर दृष्टि देवे तो स्पष्ट प्रतीत होगा कि वैदिकज्ञात कही वो लोई गई मां सब जैनशास्त्रोंसे नमूनाईकटी करी है इसमें संदेह नहीं. किन्ती कबाने ऐसी है कि जो प्रत्यक्ष विचार करे बिना मिथ्य नहीं होती है. संवत् १९४८ मिनो आपादमुदि १०॥

पुनःप्रवृत्ति यह है कि यदि आपकी कृपाकरी पाई तो एक दस मिनोका उद्यम करूंगा । इति योगानंदस्वामी केवा योग-जीवानंदभारतम् स्वाम

॥ मातायै नमः ॥

योगयोगानुगामी द्विममननमनिः शारदारधिरसो
दिग्नेतामेतुनेता मतिनुतिगतिभिः पुनिनो मिश्रुभिः ।

मीयादायादयात्री खलमल्लदलो लोललीलस्वल्लभः
केदारौदात्मदारी विमलमधुमदो—रामधामप्रमत्तः ॥१॥

इस श्लोकके ५१ अर्थ है वैसे-अपने जैनप्रशंसा को श्रीभा-
त्मारामजीकी विभूतिकी प्रशंसा निकले है प्रत्येक पुष्पोंके बीजका
जो अक्षर है वो तीनबार एक अक्षरको कहना चाहिये ऐसा काण्व
दशवीश श्लोक बनाय के जरूर चाहता था कि जैनतत्वादश वो
अज्ञाननिमिरभास्करमें जैनदेवप्रशंसा होनी चाहेती थी । एकबार
आपको मिलने बाद अपना सिद्धांतका निश्चय फिर करना बने
तो देखी जायगी ॥

यह लेख उनका एक कागजके टुकड़ेमें अलग था यह सब
लेख पूर्वोक्त महात्मा का है ॥

* भा काण्वजुं चित्र साधनना अगावे अमोए दासल कोलुं नयी
माटे जेन ओवानी इच्छा होय तेमवे साधनिर्णयप्रासाद ग्रन्थ पृ. ५२८
मां ओई केजुं.

श्रीसुजनसम्मेलनम्

नामः

सर्वतन्त्रस्वतन्त्रसत्सम्प्रदायाचार्यस्वामिराममिश्रशास्त्रिप्रणीते
जैनधर्मविषये व्याख्यानदशके प्रथमव्याख्यानम् ।

॥ श्रीमते रामानुजाय नमः ॥

सज्जन महाशय !

आज बड़ा सुदिन और माङ्गलिक समय है कि हम भारत-
वर्षीय जिनके यहाँ सृष्टिके आदिकालहीसे सभ्यता, आत्मज्ञान,
परार्थे आत्ममर्पण, आत्माकी अनाद्यन्तता ज्ञान चला आया
है, बल्कि समयके फेरसे कुछ पुरानी प्रणिष्ठा पुरानी सी पड़गयी
है, वे इस म्यानमें एकत्र हुये हैं, अवश्यही इसे सौभाग्य
मानना, और कहना चाहिये, क्योंकि वैदिक मत और जैन मत
सृष्टिकी आदिसे बराबर अविच्छिन्न चले आये हैं, और इन

१ गणने विद्यमानता यस्य प्रथम नाम घोष्यत ।

सर्वतन्त्रस्वतन्त्रोऽसौ राममिश्रमुधारयम् ॥

दोनों मजहबोंके सिद्धान्त विशेष घनिष्ठ समीप संस्व रखते हैं, जैसा कि पूर्वमें मैं कह चुका हूँ और जैसा कि—सत्कार्यवाद, सत्कारणवाद, परलोकास्तित्व, आत्माका निर्विकारत्व, मोक्षका होना, और उसका नित्यत्व, जन्मान्तरके पुण्यपापसे जन्मान्तरमें फलयोग, अतोपवासादिव्यवस्था, प्रायश्चित्तव्यवस्था, महाननपूजन, शब्दप्रामाण्य इत्यादि समान हैं, बस तो इसी हेतु श्रुते यहाँ यह कहते हुए मेरा शरीर पुलकित होता है कि—आज का यह हमारा जैनोंके सह एकस्थानमें उपस्थित होकर समापण वह है कि जो चिरकालके बिहुड़ भाई भाईका होता है। सज्जनों ! यह भी याद रखना जहाँ भाई भाईका रिस्ता है वहाँ कभी कभी लड़ाईकी भी लीला लग जाती है, परन्तु याद रहे उसका कारण केवल अज्ञानही होता है।

इस देशमें आज बल अनेक अन्यज जन बौद्धमत और जैनमतको एक जानते हैं, और यह महा भ्रम है। जैन और बौद्धोंके सिद्धान्तको एक जानना ऐसी भूल है कि—जैसे वैदिक सिद्धान्तको मान कर यह कहना कि वेदोंमें वर्णाश्रमव्यवस्था नहीं है, अपना जानिव्यवस्था नहीं है, अपना यह कहना कि द्विजोंन शुद्रोंको शूद्र मूठ छोटा बनाकर उन्हें बड़े ब्रह्म दिये,

अब हम उन्हें केशमुक्त करेंगे । सज्जनों ! आप जानते हैं दुनियामें रुपया बहुतही आवश्यक वस्तु है, और वह बड़ेही कष्टसे मिलता है । यदि कोई उसका सीधा और उत्तम द्वार है तो—शिल्प, और सेवा, तो अब ध्यानसे जानना, कि द्विजोंमें ब्राह्मण, क्षत्रिय सबसे बड़े समझे गये हैं, उन्होंने अपने हाथमें आवश्यक बात कोई न रक्खी । ब्राह्मणोंने अपने हाथमें केवल कुशमुष्टि रक्खी, और क्षत्रियोंने खड्गकोशमुष्टि रक्खी । तब भला देखो तो जिन्होंने अपने हाथमें निकम्मी चीजें रख कर वैश्योंको कृपिवाणिज्य दे डाला, और शूद्रोंको उससे भी बढ़ कर शिल्प और सेवा दे डाली । सज्जनों ! जानते हो—शिल्प कौन चीज है ? शिल्प वह है कि जिसके कारण इंग्लैंड जगत्का बादशाह है, नहीं २ कहो शाहनशाह है, और जिसके अभावही से हमारा देश, देश इसे क्या कहें, जन्मभूमि, जननी, भारतभूमि रसातलको जा रही है । विचारका स्थान है जब शिल्प शूद्रोंके हाथमें दे डाला तब तो वैश्य भी विचारे शूद्रोंके पीछे पड़ गये, क्योंकि कृषिमें देवीआपत्का भय रहता है, और वाणिज्यमें तो और भी अधिक आपत्ति है, मगसे अच्छी शूद्रोंकी जीविका है । शिल्प, और सेवा, जिसके न कोई आपत्त है नतो नुकसान । तब ही तो कहा गया है—

स्वर्गमृषमयीं पृथ्वीं चिन्वन्ति पुरुषाग्रयः ।

शूराश्च कृतविद्याश्च ये च जानन्ति संवितुम् ॥

तब तो देखनेका स्थान है कि क्षत्रियकी जीविका तो हथेलीमें जान रख कर है और ब्राह्मणकी तो उससे भी कठिन है । जब वह बारह और बारह चौबीस वर्ष विद्यार्जन करेगा तब वह जीविका करेगा परन्तु शूद्रका जीवन कैसा सुलभ है । नहीं पर देखो वहाँ पर सर्वत्र शूद्रों पर अनुग्रह है—

नै शूद्रे पातकं किञ्चिन्नच संस्कारमर्हति ।

द्विजोंके लिये मनुन नियम किया है कि वे कला पला देशमें निवास करें । परन्तु शूद्रोंके लिये वे कहते हैं—

एतान् द्विजातयो देशान् संश्रयेरन् प्रयत्नतः ।

शूद्रस्तु यत्र कुत्रापि निवसेद् वृत्तिकर्षितः ॥

१ आ पृथ्वी सोनाना मृत्तमयी छे. से फूलोने शूरा पुरुषो, विद्यावाला, अने राजादिकनी सेवा करवानुं जाने छे एका भय पुरुषोच सुंदी ग्या छे ॥ सं०

२ शूद्रोंमां कोई पातक नही तम मस्कारनी जरूर पण नही ॥

३ ब्राह्मणो आ बतावेला दशमाज रह पण शूद्र तो पोतानी आ-जीविका माटे गमे त्या रही शूद्र ॥ सं०

तब तो शूद्रोंके लिये मनुने देशकी यथेच्छ आज्ञा दे दी ! अब क्या चाहिये ।

बस तो इस रीति पर यह भी अज्ञोंकी दन्त कथा है कि जैन और बौद्ध एकसमान हैं । सज्जनों ! बुरा न मानों, और बुरा माननेकी बातही कौनसी है ? जब कि खाद्यखण्डनकार श्रीहर्षने स्वयं अपने ग्रन्थमें बौद्धके साथ अपनी तुलना की है, और कहा है कि हम लोगोंसे [याने निर्विशेषाद्वैतसिद्धान्तियोंसे] और बौद्धोंसे यही भेद है कि—हम ब्रह्मकी सत्ता मानते हैं, और सब मिथ्या कहते हैं, परन्तु बौद्धशिरोमणि आध्यत्मिक सर्व-शून्य कहता है, तब तो जिन—जैनोंने सब कुछ माना उनसे नफरत करने वाले कुछ जानते ही नहीं, और मिथ्या द्वेषमात्र करते हैं यह कहना होगा ।

सज्जनों ! जैनमतसे और बौद्धसिद्धान्तसे जमीन आसमानका अन्तर है । उसे एक जान कर द्वेष करना यह अज्ञानोंका कार्य है । सबसे अधिक वे अज्ञ हैं कि जो जैन-सम्प्रदायसिद्ध मेलोंमें विघ्न डाल कर पापभागी होते हैं ।

सज्जनों ! आप जानते हैं जैनोमें जब रथयात्रा होती है

तब किसकी मूर्ति खमें बिराजती हैं ? सज्जनों ! देव, गन्धर्वों से लेकर पशु, पक्षि पर्यन्त जो पूजा की जाती है वह किसी मूर्तिकी ? अथवा मट्टी पत्थरकी ? नहीं की जाती है, जो ऐसा जानते हैं वे ऐसे अज्ञ हैं कि—उन्हें जगत्में देव अकल माधुम होती है—याने एकमें आप स्वयं, आधीमें सब जगत् । क्या मूर्तिपूजक मूर्तिनिन्दकोंसे भी कम अकल हैं ?

सज्जनों ! मूर्तिपूजा वह है कि जिसे मूर्तिनिन्दक नित्य करते हैं परन्तु यह नहीं जानते कि इस्में हमारी ही निन्दा होती है । देखिये ऐसा कौन देश, नगर, ग्राम, वन, उपवन है कि जहाँ पूज्य महारानी विक्टोरियाकी मूर्ति नहीं है और लोग उसे पवित्रभावसे पूजन नहीं करते ? । ठीक ही है ।

गुणाः सर्वत्र पूज्यन्ते । पदं हि सर्वत्र गुणैर्निधीयते ।

जब उनमें ऐसे गुण थे तो उनकी पूजा कौन न करे ? । बस तो अब आपको दोल्दकी पोल अवश्य ज्ञात हुई होगी, मिशनरीलोंकी मूर्तिपूजननिन्दा देख करही हमारे (मजहबी

१. ४५ छन्दो गुणोर्वा पूजा यव उ. जब ठीकी पदकी मूर्ति थे तो पण हीन गुणोर्वा ३०

न सही देशभाई ब्रह्मसमाजी आर्यसमाजी) देशवासी मूर्तिनिन्दा करने लगे हैं ।

सज्जनों ! बुद्धिमान् लोग जब गुणकी पूजा करते हैं तब जैसी हमारी पूज्यमूर्तियोंमें पूज्यताबुद्धि है वैसेही जहां पूजायोग्य गुण है वहाँ सर्वत्र पूजा करनी चाहिये । सज्जनों ! ज्ञान, वैराग्य, शान्ति, क्षान्ति, अदम्भ, अनीर्ष्या, अक्रोध, अमात्सर्य, अलोलुपता, शम, दम, अहिंसा, समदृष्टिता इत्यादि गुणोंमें एक एक गुण ऐसा है कि जहाँ वह पाया जाय वहाँ पर बुद्धिमान् पूजा करने लगते हैं तब तो जहाँ ये पूर्वोक्त सब गुण निरतिशयसीम होकर विराजमान हैं उनकी पूजा न करना अथवा गुणपूजकोंकी पूजामें बाधा डालना क्या इनसानियतका कार्य है ? महाशय ! वैदिक जन ! अथवा मूर्तिपूजाविद्वेषि नूतनमजहबी सुजन जन ! जैनोंमें जिनका रथ प्रायः निकलता है वह किनका निकलता है ? आप जातने हैं ? वे महानुभाव हैं पारसनाथ स्वामी, महावीर स्वामी भिनदेव और ऐसेही ऐसे तीर्थंकर तब तो उनकी पूजाका विरोध करना अथवा निन्दा करना यह अज्ञका कार्य नहीं है ? सुजनों ! आपने कभी यह श्लोक सुना है जिनमें पार्श्वनाथस्वामीके विषयमें कामदेव और उनकी पत्नीका सम्वाद है ।

कोऽयं नाथ ! जिनो भवंत्तव वशी हूँ प्रतापी प्रिये !

हूँ तर्हि विमुक्त कातरमते ! शौर्यावशेषत्रियाम् ॥

मोहोऽनेन विनिर्जितः प्रभुरसौ तत्त्विकूरुः के वय—

मित्येवं रतिकामनल्पविषयः पार्श्वः प्रभुः पातु नः ॥

सज्जनों ! जिनके ब्रह्मचर्यकी स्तुति काम और रति करते हैं वे कैसे हैं ? जिसकी दुशायारीको चोर सराहें वही तो दुशायार हैं । पूरा विश्वास है कि अब आप जान गये होंगे कि वैदिक सिद्धान्तियोंके साथ जैनोंके विरोधका मूल केवल अज्ञाकी अज्ञता है और वह ऐसी अज्ञता है कि अनेक बार पूर्वमें उस अज्ञताके कारण अदालत हो चुकी है । सज्जनों ! अज्ञता ऐसी चीज है उसके कारण अनेक बेर अनेक लोग बिना जाने बूझे दूसरेकी निन्दा कर

१ ध्यानासु ब्रह्मज्ञानं पार्श्वनाथने देखीने—रति पोताना पति काम-
देवने पुछे छे—ह नाथ ! आ कोन छे ? उ० जिनदेव छे । प्र. शुं नमारा
बंशमां छे ? । उ. ना ना, प. नो पणा प्रतापी छे । अं० कातरमति !
जगन्ने पश करवा क्य आ नारा शौर्यपणाना गर्बने छोट, हे प्रिये ! एते
मोहने जितयावाला जगन्ना प्रभु छे, अमे तो एना किछरो, एमना आगळ
जगारो सो दिनाव !, जेमना विषयमां रति अने कामदेव जावा प्रकारने
यातालाप करी एया छे तवा पार्श्वनाथ प्रभु जमार्ह स्थण करो ॥ सं० ॥

बैठते हैं । थोड़े ही दिनकी बात है कि—किसीने नये मजहबी जोशमें आकर जैनमतमें मिथ्या आरोप किये और अन्त-में हानि उठाई । मैं आपको कहाँ तक कहूँ बड़े २ नामी आचार्योंने अपने ग्रन्थोंमें जो जैनमतखण्डन किया है वह ऐसा किया है कि जिसे सुन देख कर हँसी आती है ।

मैं आपके संमुख आगे चल कर स्याद्वादका रहस्य कहूंगा, तब आप अवश्य जान जाँयगे कि वह एक अभेद किला है, उसके अंदर मायामय गोले नहीं प्रवेश कर सकते । परंतु साथही खेदके साथ कहा जाता है कि अब जैनमतका बुढ़ापा आगया है, अब इस्मे—इने गिने साधु, गृहस्थ, विद्यावान् रह गये हैं । जैसे कि साधुवर्य परमोदासीनस्वभाव, आत्मविज्ञानपरायण, —ज्ञानविज्ञानसंपन्न श्रीधर्मविजयजी साधुसंप्रदायमें हैं, और गृहस्थोंमें तो विद्वानोंकी संख्या और भी कम है, जहाँ तक मुझे यादगारी और जानकारी है—पण्डितशिरोमणि पन्नालालजी न्यायदिवाकर, इस मतके अच्छे जानकार हैं और उनके कारण जैनसंप्रदायकी बड़ी प्रतिष्ठा है और नाम है । और नवीन गृहस्थमण्डलीमें होनहार और जैनसंप्रदायको लाभ पहुँचाने की योग्यतावाले—खुरजाके सेठ मेवाराम जी हैं, वे शास्त्रानु-

रागी हैं और उन्होंने अपने यहाँ एक स्वरूपानुरूपा संस्कृतपाठशाला स्थापित की है, और उस पाठशालामें विविधविद्याविशारद प्रसिद्धनामा श्रीमान्-पण्डित कण्डी-प्रसादजी मुख्तुल जैसे घुरन्धर अध्यापक हैं । देखा जाता है कि इस पाठशालाका फल उत्तम है । पण्डित श्यामसुन्दर वैश्य इसी पाठशालाके फल स्वरूप हैं जिनका शास्त्रमें अच्छा अभिनिवेश है । आशा है कि यह पाठशाला जैनलोगोंमें विद्याप्रचारकी मूलभूत होगी । संजनों । एक दिन वह था कि जैनसंप्रदायके आचार्योंके हुक्मसे दसों दिशाएँ गूँज उठती थी, एक समयकी वार्ता है कि हमारीही (याने वैदिकसंप्रदायी वैष्णवने) किसी सांप्रदायिकने हेमचन्द्राचार्यजीको देखा कर (जोकि संन्यासवेषके थे) कहा ।

आगतो हेमगोपात्रो दण्डकम्बलमुद्रहन् ।

बस तो फिर क्याथा उन्होंने मन्दमुसुकानके साथ उत्तर दिया कि ।

१ श्रुतों मारिओ । दंड धने काबलने धारण करतो वेत्ते हेम गोपा-
लीओ आवे छे.

पंडुदर्शनपशुप्रायाँश्चारयज्ञैनवाटके ॥

सज्जनों ! इस श्लोकके पूर्वाद्वि और उत्तराद्वि को सुन कर आप लोग खूब जानगये होंगे कि पूर्वसमय पर आपसमें विद्वानोंके हँसी ठठोल भी कैसे होते थे । ये महानुभाव हेमचन्द्राचार्य व्याकरणसे लेकर दशमशास्त्रपर्यन्त सर्वविषयमें अप्रतिम आचार्य थे । सज्जनों ! जैसे कालचक्रने जैनमतके महत्वको ढांक दिया है वैसेही उसके महत्वको जानने वाले लोग भी अब नहीं रहगये । “ रज्जवसाचे सूर को धैरी करे बखान ” यह किसी भापाकविने बहुतही ठीक कहा है । सज्जनों ! आप जानते हो मैं—वैष्णवसंप्रदायका आचार्य हूँ यही नहीं है मैं उस संप्रदायका सर्वतोभावसे रक्षक हूँ और साथही उसकी तरफ कड़ी नज़रसे देखने वालेका दीक्षक भी हूँ तो भी भरी मजलिसमें मुझे यह कहना सत्यके कारण आवश्यक हुआ है कि जैनोँका ग्रंथसमुदाय, सारस्वत महासागर है । उसकी ग्रन्थसंख्या इतनी अधिक है कि उन ग्रन्थोंका सूचीपत्र भी एक महानिबंध हो जायगा । जिन्होंने जैनपुस्तकभण्डार देखे हैं उन्हें यह कहना

१. हा भाई—आ. पददशमना पशुजवा लोकोने जैनवाटामां चरावगये
इहो भावो रथो ना छु. म.

आवश्यक होगा कि जैनोंकी ग्रन्थसंख्या - जितनी सुदीर्घ है उतनी (वैदिकसंप्रदाय छोड़कर) अन्यकी नहीं है । और उस पुस्तकसमुदायका लेख और लेख्य कैसा गम्भीर, युक्तिपूर्ण, भावपूर्ण विशद और अगाध है । इसके विषयमें इतनाही कह देना उचित है कि जिन्होंने सारस्वतसमुद्रमें अपने मतिमन्यानको डाल कर चिरान्दोलन किया है वेही जानते हैं । तबही तो कहागया है कि—

‘देवीं वाचमुपासते हि बहवः सारं तु सारस्वतम् ।

जानीते नितरामसौ गुरुकुलस्थितो मुरारिः कविः ॥

अन्विर्लङ्घित एव वानरभटैः विन्त्वस्य गंभीरता—

मापातालनिमग्नपीवरतनुर्मानाति मन्याचलः ॥

१ सारस्वती (अर्थात् विद्या) की उपासना तो बणाए लोको करे थे, तब से विद्यामें केवा प्रचारनो रहस्य छे तेरो तेनो मार तो निरंतर गुरुकुल जेसोने सदन करवावालो एक मुरारि कविज जागे छे, तात्पर्य— बुद्धिमान् छात्रा पण—गुरुकुलमें रही अनेक प्रचारना जेसोने सदन करी निरंतर ते विद्यानो अभ्यास करतो रहे त्यार पछी ते विद्यानो सार केटकेक भरो जाणी सके, अन्यथा नहीं । जुबो के— वानरभटो बप्पा समुद्रनुं ओलेपन सी करी गया हना पण तेनी गंभीरतातुं प्रमाण सी पाताल धुपी पोदपीनि मंथन करवावालो मेखवतत्र जाणी दाखयो हयो, पण केवल समुद्रनुं मंथन करवावात्य ते वानरभटो जाणी दाखया न हना, सं०

सज्जनों ! जैनमतका प्रचार कबसे हुआ इस बारेमें लोगोंने नाना प्रकारकी उछल कूद किई है और अपने मनोनीत कल्पना किई है । और यह बात ठीक भी है जिसका जितना ज्ञान होगा वह उस वस्तुको उतनाही और वैसाही समझेगा । किसी अन्धेने हाथीके पूँछको धरा और कहने लगा कि हाथी लाठी जैसा लंबा होता है । परंतु दूसरे अन्धेने जब उसकी पीठ छुई तो कहने लगा कि वह छात जैसा होता है । परंतु हाथीके कानस्पर्श करने वालेने तो कहा कि वह सूप जैसा होता है ।

तो बस यही हाल संसार का है, जिसके यहाँ जब सभ्यता का प्रचार हुआ तो उसने उसी तारीखसे दुनियाकी सब बात मान ली । जो छः हजार वर्षसे सृष्टिको मान बैठे हैं उन्हें हम यदि अपना नित्यज्ञानका संकल्प सुनावें तो वे हँस देंगे, और कहेंगे कि—कृष्ण बारह कल्प, श्वेत बारह कल्प, ब्रह्माका द्वितीय परार्द्ध, और मनु, मन्वन्तर, चतुर्युग व्यवस्था सब कल्पित है ।

तब उन्हें जैनमतप्रचारकी तारीख भी अवश्य ईस्वी समयके अनुसार ही कहनी होगी । और कह देंगे कि अधिक भी यदि जैनमतके प्रचारका काल कहा जाय तो छठीं सदी होगी । परंतु सज्जनों ! हम आपको ऐसी कच्ची मनमानी बात न

बहनी चाहिये । ईश्वरकी सृष्टि अनाद्यनन्त है, और कल्पके भी पूर्वमें कल्प है, जब ऐसी स्थिति है तब तो इन कल्पकी इस सृष्टिको भी इतना समय बीत चुका है कि निम्नके बड़ोती धन्यसूक्त बिन्दुमाला बँस कर बुद्धिमान् गणकही बुद्धिमें भी चकर आ जायगा ।

सज्जनों ! यह सृष्टि बहुतही प्राचीनकालसे पृथ्वी आती है, और आप यह भी जानते हैं कि सृष्टिकी आदिहीमें समन करने वालेने आवश्यक वस्तुओंका ज्ञान दे दिया था, उसका निरूपण मैं जैसा अज्ञ कहीं तरु कर सकता है परंतु यह अवश्य कहा जा सकता है कि—परमेश्वरने अपनी सृष्टिमें लौकिक उन्नतिकी सीढ़ीपर्यन्त सबही विषय सृष्टिके आदि में जीवोंको दिया दिया था, तो अब आप ऐसा जानिये कि जैसे उन्हें आदिकालमें—खाने, पीने, न्याय, नीति और कानून का ज्ञान मिला, वैसेही अध्यात्मशास्त्रका ज्ञान भी जीवोंने पाया । और वे अध्यात्मशास्त्रमें सब हैं जैसे सांख्ययोगादि-दर्शन और जैनादिदर्शन ।

तब तो सज्जनों ! आप अवश्य जान गये होंगे कि—जैन

मत जवसे प्रचलित हुआ है । जवसे संसारमें सृष्टिका आरम्भ हुआ तवसे यही इस्का सत्य उत्तर है ।

जिनकी सम्यता आधुनिक है वे जो चाहें सो कहें परंतु मुझे तो (जिसे अपौरुषेय वेद माननेमें किसी प्रकारका असंतोष और अनङ्गीकार नहीं है यही नहीं, परंतु सर्वथा तृप्ति, विश्वास, और चेतःप्रसत्ति है) इस्में किसी प्रकारका उज्र नहीं है कि जैनदर्शन वेदान्तादिदर्शनोंसे भी पूर्वका है । तबही तो भगवान् वेदव्यासमहर्षि ब्रह्मसूत्रोंमें कहते हैं:—
नैकस्मिन्नऽसंभवात् । सज्जनों ! जब वेदव्यासके ब्रह्मसूत्र-प्रणयनके समय पर जैनमत था तब तो उसके खण्डनार्थ उद्योग किया गया । यदि वह पूर्वमें नहीं था तो वह खण्डन कैसा और किस्का ? सज्जनों ! समय अल्प है और कहना बहुत है इससे छोड़ दिया जाता है, नहीं तो बात यह है कि—वेदोंमें अनेकान्तवादका मूल मिलता है । सज्जनों ! मैं आपको वेदान्तादि दर्शनशास्त्रोंका और जैनादिदर्शनोंका कौन मूल है यह कह कर सुनाना हूँ । उच्चश्रेणीके बुद्धिमान् लोगोंके मानस-निगूढ विचारही दर्शन हैं । जैसे—अजातवाद, विवर्तवाद, दृष्टि-सृष्टिवाद, परिणामवाद, आरम्भवाद, शून्यवाद, इत्यादि दार्श-

निराके निगूढ़ विचारही दर्शन हैं । मग तर तो बहना होगा कि—मृष्टिही आदिसे जैनमत प्रचलित है, सज्जनों ! अंगतान्तराद् तो एक ऐसी चीज है कि—उसे समझो मानना होगा, और लोगोंने माना भी है । देखिये विष्णुपुराण अध्याय ६ द्वितीयांशमें लिखा है—

नरकस्वर्गसंज्ञे वै पापपुण्ये द्विजोत्तम !

वस्तुवेयमेव दुःखाय सुखायेष्वोद्भवाय च ।

कोपाय च यतस्तस्माद्वस्तु वस्त्यात्मकं कुतः ? ॥ ४२ ॥

यहाँ पर जो पराशर महर्षि कहते हैं कि—वस्तु वस्त्यात्मक नहीं है, इसका अर्थ यही है कि कोई भी वस्तु एकान्ततः एकरूप नहीं है, जो वस्तु एकसमय सुखहेतु है वह दूसरे क्षणमें दुःख की कारण हो जाती है, और जो वस्तु किसी क्षणमें दुःखकी

१ तात्पर्य—हे द्विजोत्तम ! नरकसंज्ञा से पापनी अने स्वर्गसंज्ञा से पुण्यनी छे. एकज वस्तुकी—एक बसते दुःख पाय छे. तो फरीबी सुख पण पाय छे अने ते अ वस्तुकी ईर्ष्या पण उद्भवे छे. कोई बसते तेनापी श्रेय पण पाय छे. ज्यारे वस्तुनी आ प्रकारनी स्थिति छे तो पछी सदा एकज स्थितिमां रहे छे एम केवी रीते कही शक्याय । अर्थात् वस्तु सदा एकज स्वस्वमां रही सकती नथी एज सिद्ध पाय छे. ॥ संग्राहक.

अतः जवसे प्रचलित हुआ है । जवसे संसारमें सृष्टिका आरम्भ हुआ तवसे यही इस्का सत्य उत्तर है ।

जिनकी सम्यक्ता आधुनिक है वे जो चाहें सो कहें परंतु मुझे तो (जिसे अपौरुषेय वेद माननेमें किसी प्रकारका असंतोष और अनङ्गीकार नहीं है यही नहीं, परंतु सर्वथा तृप्ति, विश्वास, और चेतःप्रसत्ति है) इस्में किसी प्रकारका उज्र नहीं है कि जैनदर्शन वेदान्तादिदर्शनोंसे भी पूर्वका है । तवही तो भगवान् वेदव्यासमहर्षि ब्रह्मसूत्रोंमें कहते हैं—
नैकस्मिन्नऽसंभवात् । सज्जनों ! जव वेदव्यासके ब्रह्मसूत्र प्रणयनके समय पर जैनमत था तव तो उसके खण्डनार्थ उद्योग किया गया । यदि वह पूर्वमें नहीं था तो वह खण्डन कैसा और किस्का ? सज्जनों ! समय अल्प है और कहना बहुत है इसे छोड़ दिया जाता है, नहीं तो बात यह है कि—वेदोंमें अनेकान्तवादका मूल मिलता है । सज्जनों ! मैं आपको वेदान्तादि दर्शनशास्त्रोंका और जैनादिदर्शनोंका कौन मूल है यह कह कर सुनाता हूँ । उच्चश्रेणीके बुद्धिमान् लोगोंके मानस-निगूढ विचारही दर्शन हैं । जैसे—अज्ञानवाद, विवर्तवाद, दृष्टि-सृष्टिवाद, परिणामवाद, आगम्भवाद, शून्यवाद, इत्यादि दार्श-

निकोंके निगूढ़ विचारही दर्शन हैं । वस तव तो कहना होगा कि—मृष्टिकी आदिसे जैनमत प्रचलित है, सज्जनों ! अनेकान्तवाद तो एक ऐसी चीज है कि—उसे सबको मानना होगा, और लोगोंने माना भी है । देखिये विष्णुपुराण अध्याय १ द्वितीयांशमें लिखा है—

नैरयत्स्वर्गसंज्ञे वै पापशुण्ये द्विजोत्तम !

वस्तुवैकमेव दुःखाय सुखायेर्ष्योद्वेगाय च ।

कोपाय च यतस्तत्त्मादस्तु वस्तुत्वात्मकं कृतः ॥ ४२ ॥

यहाँ पर जो पराशर महर्षि कहते हैं कि—वस्तु वस्तुत्वात्मक नहीं है, इसका अर्थ यही है कि कोई भी वस्तु एकान्ततः एकरूप नहीं है, जो वस्तु एकसमय सुखहेतु है वह दूसरे क्षणमें दुःख की कारण हो जाती है, और जो वस्तु विभी क्षणमें दुःखकी

१ तारपर्य—हे द्विजोत्तम ! नरकांशु ते पाप्मी अने स्वर्गंशु ते पुण्यनी ते. एकज वस्तुयी—एक बखने दुःख पाय ते. तो परीधी सुख पण पाय ते अने ते ॥ वस्तुयी ईर्ष्या पण उद्भवे ते. कोई बखते तेनायी मोक्ष पण पाय ते. अरि वस्तुनी आ प्रकारनी स्थिति ते तो पटी सदा एकज स्थितिमा रहे ते एम केरी रीति कही सकाय ? अर्थात् वस्तु तदा एकज स्वरूपमा रही शकती कयी एक सिद्ध पाय ते. ॥ समाप्तक.

कारण होती है वह क्षणभरमें सुखकी कारण हो जाती है। सज्जनों ! आपने जाना होगा कि यहाँ पर स्पष्टही अनेकान्त-वाद कहा गया है। सज्जनों ! एक बात पर और भी ध्यान देना जो—“सद्सद्भ्यामनिर्वचनीयं जगत्” कहते हैं उनको भी विचारदृष्टिसे देखा जाय तो अनेकान्तवाद माननेमें उज्र नहीं है, क्योंकि जब वस्तु सत् भी नहीं कही जाती, और असत् भी नहीं कही जाती, तो कहना होगा कि किसी प्रकारसे सत्-हो कभी वह किसी प्रकारसे-असत् है, इस हेतु-न वह सत् कही जा सकती है, और न तो असत् कही जा सकती है, तो अब अनेकान्तता मानना सिद्ध होगया।

सज्जनों ! नैयायिक-तमःको तेजोऽभावस्वरूप कहते हैं, और मीमांसक और वैदान्तिक बड़ी आरम्भशीले उसको लक्षण करके उमे भावस्वरूप कहते हैं, तो देखनेकी बात है कि आज तक इन्का कोई फैसला नहीं हुआ कि कौन ठीक कहता है, न अब क्या निर्णय होगा कि कौन बात ठीक है, नव तो दोर लड़ाईमें तीनोंकी बीबारा है बाने जैनमिद्धान्त सिद्ध हो गये, क्योंकि वे कहते हैं कि वस्तु अनेकान्त है उमे किमी प्रकारसे भावस्वरूप कहते हैं, और किमी गति पर अभावस्वरूप भी कह

हैं । इसी रीति पर कोई आत्माको ज्ञानस्वरूप कहते हैं, कोई ज्ञानाधारस्वरूप बोलते हैं, तो मत अब बदनाही । अनेकान्तवादने पद पाया । इसी रीति पर कोई ज्ञानको स्वरूप मानते हैं, और कोई वादी गुणस्वरूप । इसी रीति कोई जगत्को भावस्वरूप कहते हैं और कोई शून्यस्वरूप-तो अनेकान्तवाद अनायास सिद्ध हो गया ।

कोई कहते हैं कि घटादि द्रव्य हैं, और उनमें रूपस्पर्श-गुण हैं । परंतु दूसरी तरफ के वादी कहते हैं कि द्रव्य चीज नहीं है, वह तो गुणसमुदायस्वरूप है । रूप, स्पर्श, रस, परिमाण इत्यादिका समुदाय ही तो घट है, इसे छोड़ घट कौन वस्तु है । कोई कहते हैं आकाशनामक शब्द एक निर्वच्य द्रव्य है । परंतु अन्य वादी कहते हैं कि तो शून्य है ।

सज्जनों ! वहाँ तक कहा जाय कुछ वादियोंका कहना है गुरुत्व गुण है । परंतु दूसरी तरफ वादी लोगोंने कहा है गुरुत्व कोई चीज नहीं है, पृथ्वीमें जो आकर्षण शक्ति है न जान कर लोगोंने गुरुत्व नामक गुण मान लिया है ।

मित हित वाक्य पथ्य है, उसीसे ज्ञान होता है वाग्जाल-

का कोई प्रयोजन नहीं है, इस हेतु यह विषय यहाँही छोड़ दिया जाता है और आशा की जाती है कि जैनमतके क्रमिक व्याख्यान दिये जायँगे ।

पक्षपातो न मे वीरे
न द्वेषः कपिलादिषु ।
शुक्तिमद्वचनं यस्य
तस्य कार्यः परिग्रहः ॥
श्रीहरिभद्रसूरिः

शुभानि भूयासुर्वर्द्धमानानि ।

शम्

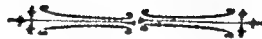
स्वामी राममिश्र शास्त्री

अगस्त्याश्रमाश्रम

काशी

मि० पौषशुक्ल प्रतिपत्

बुधवार सं० १९६१

लोकमान्य पण्डित बालगङ्गाधर तिलकना उद्धारो!

“ जैनवर्म अनादि है x x x ”

“ ब्राह्मणधर्म पर जैनधर्मकी छाप. ”

श्रीमान् महाराज गायकवाडने पहले दिन कोन्फरन्समें जिस प्रकार कहा था उसी प्रकार ‘ अहिंसा परमो धर्मः ’ इस उदारसिद्धान्तने ब्राह्मणधर्म पर चिरस्मरणीय छाप (महोर) मारी है.

यज्ञयागादिकोमें पशुओंका बध होकर जो ‘ यज्ञार्थ पशुहिंसा ’ आजकल नहीं होती है जैनधर्मने यही एक बड़ी मारी ‘ छाप ’ ब्राह्मणधर्मपर मारी है. पूर्वकालमें यज्ञके लिए असंख्य ‘ पशुहिंसा ’ होती थी इसके प्रमाण मेघदूतकाव्य तथा और भी अनेक ग्रन्थोंसे मिलते हैं. रतिवेद (रंजिदेव) नामक राजाने यज्ञ किया था उसमें इतना प्रचुर पशुबध हुआ था कि, नदीका जल खूनसे रक्तवर्ण हो गया था. उसी समयमें उस नदीका नाम ‘ चर्मवती ’ प्रसिद्ध है. पशुबधमें स्वर्ग मिलता है इस विषयमें उक्त क्या साक्षी है परन्तु इस घोर हिंसाका ब्राह्मणधर्मसे बिनाई में जानेंका

श्रेयः (पुण्य) जैनके हिस्सेमें है “ परन्तु ब्राह्मणधर्म जैनधर्मने अक्षुण्ण छाप मारी है उसका यशः जैनधर्मके ही है. अहिंसाका सिद्धान्त जैनधर्ममें प्रारम्भसे है और इस समजनेकी त्रुटिके कारण बौद्धधर्म अपने अनुयायी चिनीयोंके रूपमें सर्वभक्षी हो गया है. ब्राह्मण और हिन्दुधर्ममें मांस-भक्षण और मदिरापान बन्द हो गया यह भी जैनधर्मका प्रताप है.”

“ दया और अहिंसाकी ऐसी ही स्तुत्य प्रीतिने धर्मको उत्पन्न किया है. स्थिर रक्खा है और इसीसे चिर-स्थिर रहेगा. इस अहिंसाधर्मकी छाप जब ब्राह्मणधर्म पर और हिंदुओंको अहिंसा पालन करनेकी आवश्यकता हुई यज्ञमें पिष्टपशुका विधान किया गया. सो महावीरस्वामीका उपदेश किया हुआ धर्मतत्त्व सर्वमान्य होगया और अहिंसा जैनधर्ममें तथा ब्राह्मणधर्ममें मान्य होगई ” इत्यादि.

ता. ३०-९-१९०४ श्री जैनश्वेताम्बर कोन्फरन्सना ब्रीजा अधिवेशन-बड़ोदरामां आपेला भाषण उपरधी.

(ભગવાન) મહાવીરની કેવલ્ય ભૂમિ.

છે. અધ્યાપક કાલેલકર.

નરંદા અને રાગૃહી જતાં પાવાપુરીનાં વર્ણનનો લાંબો અમને અગવડો જ થયો. અરુન્ધતિદર્શન ન્યાયથી વહેવું હોય તો પાવાપુરી બિહાર શરીફ પાસે છે. બિહાર શરીફ ચત્તારપુરથી 'વીસ' પનીસ માઈલ દૂર છે, અને ચત્તારપુર બિહારની રાજધાની બાંકીપુર પટનાથી પૂર્વ તરફ મેઈન લાઈન ઉપર આવેલું છે.

ચત્તારપુરથી રાગૃહીના કુંડ મુધી જે રેલ્વે જાય છે તે નાની છે અને ટ્રામની માફક ગાડીઓને રસ્તે ગામડાનાં ઘરોની બે હારોની વચ્ચે ઘડીને જાય છે. દેશદેશાન્તરના મિત્રાણુ યાત્રાલુઓ માંડળ આ રેલ્વે નિર્ધાર કરેલી હોય એમ લાગે છે. મુશુશુ યાત્રાલુઓ પણ તેનો લાભ લઈ શકે છે. x x x x

બાર વાગે નીકળેલા અમે લગભગ બે વાગે પાવાપુરી પાસે આવી પહોંચ્યા. પાવાપુરીનાં પાંચ મુખાવલ મંદિરો દૂરથી જ એકાદ સુંદર વેટ જેવાં લાગે છે. આસપાસ વધે ઢાંગરનાં સપાટ

જોઈ તેમને હું મોહક કહેવા નતો હતો, પણ તરતન યાદ આવ્યું કે આ મૂર્તિનું ધ્યાન તો મોહને દૂર કરવા માટે હોય છે. નિતને એકાગ્ર કરવાની શક્તિ આ મૂર્તિઓમાં જરૂર છે.

આ મન્દિરોની પૂજા ત્યાંના વ્રાજગોન કરે છે. જૈન-મન્દિરોમાં વ્રાજગોને હાથે પૂજા જે એક રીતે અનુગતું જાણ્યું. છતાં “ હસ્તિના તાદ્યમાનોર્ગપ ન ગચ્છેન્નિનમંદિરમ્ ” કહેનારા વ્રાજગો ભટે લોભથી—પણ આટલા ઉદાર થયા એથી મનમાં સમાધાન થયું. આજે પાશાપુરી એક નાનકડું ગામડું છે. અહિંસા ધર્મનો પ્રચાર કરનાર મહાવીર જ્યારે અહીં વનતા હતા ત્યારે તેનું સ્વરૂપ કેવું હતો? હિંદુસ્તાનમાં કેટલીયે મહાન્ મહાન્ નગરીઓનાં ગામડાં પડે ગયાં છે, અને કેટલીક નગરીઓનાં તો નામનિશાન પણ રહ્યાં નથી; એટલે આમનાં ગામડાં ઉપરથી પ્રાચીન પાતાપુરીની કલ્પના પાંજ ન શકે. પ્રાચીન કાલનો અહીં કશો અવશેષ દેરાતો નથી. કશું છે મહાવીરના મહાનિર્ગળનું સ્મારણ આ સ્થાનને કળેલું છે, અને તેથીજ અદ્વાનો દટિ થે અટી દનાર વર્ષે જેઠી પાણ્ડ મર્દ શકે છે, અને મહાવીરની સ્તોત્ર પણ તેજસ્વી રૂપા શાન્તચિત્તે શિશ્યોને ઉપદેશ કરતી હોય એવી દટિ આગાટ લખી શકે છે.

જોઈ તેમને હું મોહક કહેવા મતો હતો, પણ તરતજ યાદ આવ્યું કે આ મૂર્તિનું ધ્યાન તો મોહને દૂર કરવા માટે હોય છે. ચિત્તને એકાગ્ર કરવાની શક્તિ આ મૂર્તિઓમાં જરૂર છે.

આ મન્દિરોની પૂજા ત્યાંના બ્રાહ્મણોજ કરે છે. જૈન-મન્દિરોમાં બ્રાહ્મણોને હાથે પૂજા એ એક રીતે અનુગતું લાગ્યું. છતાં “ હસ્તિના તાદ્યમાનોઽપિ ન ગચ્છેજ્ઞિનમંદિરમ્ ” કહેનારા બ્રાહ્મણો મહેલોમયી—પણ આટલા ઉદાર થયા એથી મનમાં સમાધાન થયું. આને પાવાપુરી એક નાનકડું ગામડું છે. અહિંસા ધર્મનો પ્રચાર કરનાર મહાવીર જ્યારે અહીં વસતા હતાં ત્યારે તેનું સ્વરૂપ કેટલું હશે? હિંદુસ્તાનમાં કેટલીએ મહાન્ મહાન્ નગરીઓનાં ગામડાં ધડે ગયાં છે, અને કેટલીક નગરીઓનાં તો નામનિશાન પણ રહ્યાં નથી; એટલે આમનાં ગામડાં ઉપરથી પ્રાચીન પાવાપુરીની કલ્પના થઈ જ ન શકે. પ્રાચીન કાળનો અહીં કશો અવશેષ દેસાતો નથી. ફક્ત તે મહાવીરના મહાનિર્વાણનું સ્મરણ આ સ્થાનને વળગેલું છે, અને તેથીજ શ્રદ્ધાની દૃષ્ટિ વે અડી હમાર વર્ષે જેટલી પાછક જઈ શકે છે, અને મહાવીરની ક્ષીણ પણ તેનસ્વી કાયા શાન્તચિત્તે શિષ્યોને ઉપદેશ કરતી હોય એવી દૃષ્ટિ આગઝી ઉભી રહે છે.

સેતરો, અને વઘેજ મંદિરોનું સફેદ જૂથ. રસ્તો જરા ગોઠ
આપણને મંદિર તરફ લઈ જાય છે.

પાંચ મંદિરોમાં એક જ મંદિર વિશેષ પ્રાચીન ગણાય
મંદિરો ઘેનોનાં છે, એટલે તેની પ્રાચીનતા ક્યાંયે ટકવા
દીધીજ નથી. સ્વયં પૈમા તારની લક્ષીને પ્રાચીનતાનો તાલ
દે જાણે તેમનો લામ શોધ્ય હોય એમજ લાગે છે. પાઠીતાણે
એક દસા થઈ ગઈ છે. ફક્ત દેખાડામાં જ જૂની કારીગરીને
દેવી મરામત થાય છે.

સુવ્ય મંદિર એક મુંદર તઢાવની અંદર આવેલું છે.
અત્યંત જ સુવ્યમંદિરની પેઠે આ મંદિરમાં ગવાને પણ એક
કોથેલો છે. મંદિરો વેડા વાટનાં અને પ્રમાણશુદ્ધ છે. ગર્ભાગાર
આસપાસ ચારે બાજુના સ્તંભોરસ મુંબજ છે એ આ
નિરોધતા છે. કાલકોવિંદ શોધે જાયા મુંબજનો આગાર મુંબજ
જાણે છે. મંદિરો આસપાસનાં મંદિરો ઉંચાં શિલોવાળાં છે.
શિલોવાળાં કહે જાણ કાલજ જાણી નથી, ક્યાં હવે એ તેની જાણ
જાણે પેઠે છે.

આ મંદિરોની કેટલીક

સુવ્ય જાણને મારે આવીજ મુદિનો

મુંદર છે

આ હુદાસ

જોઈ તેમને હું મોહક વહેવા મનો હનો, પગ તરતજ યાદ આમ્મું
કે આ મૂર્તિનું ધ્યાન તો મોહને દૂર કરવા માટે હોય છે. ચિત્તને
एकाग्र કરવાની શક્તિ આ મૂર્તિઓમાં જલ્દર છે.

આ મન્દિરોની પૂજા ત્યાંના વ્રાહ્મણોજ કરે છે. જૈન-
મન્દિરોમાં વ્રાહ્મણોને હાથે પૂજા એ એક રીતે અનુગતું લાગ્યું.
છતાં “ इस्तिना तादृग्मानोऽपि न गच्छेज्जिनमंदिरम् ”
વહેનારા વ્રાહ્મણો મહે લોમથી—પણ આટલા ઉદાર થયાં એથી મનમાં
સમાવાન થયું. આજે પાવાપુરી એક નાનકડું ગામડું છે. અંહિંસા
ધર્મનો પ્રચાર કરનાર મહાવીર જ્યારે અહીં વસતા હતા ત્યારે તેનું
સ્વરૂપ કેવું હશે? હિંદુસ્તાનમાં કેટલીયે મહાન્ મહાન્ નગરીઓનાં
ગામડાં ઘડે ગયાં છે, અને કેટલીયે નગરીઓનાં તો નામનિશાન
પણ રહ્યાં નથી; એટલે આજનાં ગામડાં ઉપરથી પ્રાચીન પાવાપુરીની
કલ્પના થઈ જ ન શકે. પ્રાચીન કાલનો અહીં કસો અવશેષ
દેખાતો નથી. ફક્ત તે મહાવીરના મહાનિર્વાણનું સ્મરણ આ
સ્થાનને વલ્લોલું છે, અને તેથીજ શ્રદ્ધાની દ્રષ્ટિ યે અતી હજાર વર્ષ
જેટલી પાછલ જઈ શકે છે, અને મહાવીરની ક્ષીણ પણ તેજસ્વી
કાયા શાન્તચિત્તે શિષ્યોને ઉપદેશ કરતી હોય એવી દ્રષ્ટિ આગલ
રહી રહે છે.

કંઈ દુઃખો ઓછાં ઉમાં કર્યાં નથી. માણસ જો સન્તોષ નમ્રતા મેળવે તો મનુષ્યજાતિનું ૯૦ ટકા દુઃખ ઓટું પડે જાય. આજે જે દેશ દેશ વચ્ચે અને કોમ કોમ વચ્ચે કલહ ચાલી રહ્યો છે અને મૃત્યુ પહેલાંજ આપણે આ સૃષ્ટિ પર જે નરક ઉપગ્રાવીએ છીએ તે એકલી અહિંસાવૃત્તિથી જ આપણે અટકાવી શકીએ.

હિન્દુસ્તાનના ઇતિહાસનો જો કંઈ વિશેષ સાર હોય તો એજ છે કે:—

सर्वेष्ट्र मुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः ।

सर्वे मद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद् दुःखमागम्वेत ॥

હિન્દુસ્તાનમાં જેટલા આવ્યા તેટલા જવા અહીં જ રહ્યા છે. કોઈ ગયા નથી. આશ્રિત તરીકે આવ્યા તેઓ પણ રહ્યા છે. અને વિજેતાના ઉન્માદથી આવ્યા તેઓ પણ રહ્યા છે. જવા મ માર્દ માર્દ પડેને રહ્યા છે અને રહેશે. વિશાલ હિન્દુ ધર્મની, અનકના હિન્દુધર્મની, ગૌતમબુદ્ધના હિન્દુધર્મની, મહાવીરના હિન્દુધર્મની આ ધૃણ્યમૃષિમાં મૌનિ મ્યાન છે, કેમકે આજ મૃષિમાં અહિંસાનો ઉદય થયો છે.

આત્મી દુનિયા શાન્તિને સોચે છે. યસ્ત દુનિયા શાદિ

ગ્રાહિ કરીને પોકારે છે, છતાં તેને શાન્તિનો રસ્તો જાણતો નથી. મેઘો દુનિયાને છેડે છે, મહાયુદ્ધોને સંલગ્ન છે, તેમને પણ આવરે તો શાન્તિન જોઈએ છે. પણ શાન્તિ તે કેમ પ્રાપ્ત પાય ?

બિહારની આ પવિત્ર મૂમિમાં શાન્તિનો માર્ગ ક્યારનો નક્કી થઈ ચૂક્યો છે. પણ દુનિયાને તે સ્વીકારતાં હજુ ધાર છે. પાવાપુરીના આ પવિત્ર સ્પષ્ટે તે મહાન્ માનવે પોતાનું આત્મ-સર્વસ્વ રેડી દુનિયાને તે માર્ગ સંમંટાવ્યો હતો, અને પછી શાન્તિમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. દુનિયાના શાન્તિતરસ્યા લોકો નમ્ર થઈ, નિર્ભય થઈ, નિરહંકાર થઈ, જ્યારે ફરી તે દિવ્યવાણી સાંભળ્યો ત્યારે જ દુનિયામાં શાન્તિ સ્પષ્ટાશે. અશાન્તિ, વલ્લહ, વિદ્રોહ ૧ દુનિયાનો કાનૂન નથી, નિયમ નથી, સ્વભાવ નથી, પણ તે વિકાર છે. દુનિયા જ્યારે નિર્વિકાર થશે ત્યારે જ મહાવીરનું અવતારરૂપ પૂર્ણતાને પામશે.

“નવનીપન”

તા. ૪-૨-૨૨

} રક્ષાત્રેય શાલ્વકૃષ્ણ કાલેષ્ટકર કાકા.

प्रो० आनंदशंकर बापुभाई धुवना

गूजरातना प्रसिद्ध विद्वान् प्रो० आनंदशंकर बापुभाई धुवे पोताना एक वखतना व्याख्यानमां “ स्याद्वादसिद्धांत ” विषे पोतानो अभिप्राय दर्शावतां जणाव्युं हतुं के—

“ स्याद्वादनो सिद्धांत ” अनेकसिद्धांतो अवलोकीने तेनो समन्वय (अर्थात् मेलाप) करवा खातर प्रगट करवामां आव्यो छे. स्याद्वाद एकीकरणतुं दृष्टिर्विंदु अमारी सामे उपस्थित करे छे. शंकराचार्ये स्याद्वाद उपर जे आक्षेप कयौ छे ते मूल रहस्यनी साथे संबंध राखतो नथी. ए निश्चय छे के विविध दृष्टि-विंदुओद्वारा निरीक्षण कर्मा वगर कोई वस्तु संपूर्ण स्वरूपे समज-वामां आवी शके नहीं. आ माटे स्याद्वाद उपयोगी तथा सार्थक छे. महावीरना सिद्धांतमां वनावेल स्याद्वादने केटलाको संशयवाद कहे छे, ए हुं नथी मानतो. स्याद्वाद संशयवाद नथी किंतु ते एक दृष्टिर्विंदु अमने मेळवी आपे छे. विश्वनुं केवी रीते अवलोकन करवुं जोईए ए अमने शिखवे छे. ”

શ્રીયુત પ્રો. સી. ડી. રાજવાડે એચ. ઇ. સી. એસ. સી.

જૈનધર્મના વિષયમાં જણાવે છે કે—

× × × “ પ્રારમ્ભમાં વિદ્વાનોના મગન ઉપર બૌદ્ધધર્મની પટ્ટી તો પ્રબલ સત્તા મામી ગઈ હતી કે તેઓ જૈનધર્મને બૌદ્ધધર્મની એક શાસ્ત્રા તરીકેન જણાવવા લાગ્યા હતા. પરંતુ, હવે તેઓની દૃષ્ટિ-મર્યાદાને ઓછાદિત કરનારા પડેલો નહિ થયા માણ્યા છે અને તેથી જૈનધર્મ પૂર્વના ધર્મોમાં પોતાનું સ્વતન્ત્રત્વપ્રાપ્ત કરતો જાય છે.

પૂર્વકાલીન મહાત્માઓના ઉદ્ધારો.

જ્ઞાન એ મોક્ષના પાયારૂપ છે, જુઓ અમરકોશ “ મોક્ષે ધી જ્ઞાનમન્યત્ર વિજ્ઞાનં શિલ્પશાસ્ત્રયોઃ ” મોક્ષની શુદ્ધિથી જેનો અભ્યાસ કરવામાં આવે તે જ્ઞાન છે, નાકીનું શિલ્પજ્ઞાન, અને શાસ્ત્રજ્ઞાન તરીકેન મનાય છે.

મોક્ષજ્ઞાન તે તત્ત્વમય હોઈને સર્વદેશીય મહત્ત્વવાળું હોવું જોઈએ. તે જ્ઞાનનો યત્નિક્ષિન્ પરિચય કરીને જેમજે પોતાના ભ્રા

અન્તઃકરણથી ઉદ્ધારો પ્રગટ કર્યા છે તેવા આધુનિક બ્રાહ્મણ તેમજ સંન્યાસિ મહાત્માઓનો પરિચય અમો આપી ગયા છે. અને બીજા યૂરોપિયન પંડિતોનો પરિચય પણ આપવાનું ધારીએ છે.

જેમ આધુનિક તટસ્થ પંડિતોના જૈનધર્મનાં તત્ત્વો જોવાયી-વેદવેદાંતાદિકના એકાંતદૃષ્ટિપણેના વિચારો ફરતા જાય છે તેમ પ્રાચીનકાલમાં પણ ઘણા પંડિતોના વિચારો થયેલા છે. તેનું કારણ જોતાં જૈનધર્મના અગાધ તત્ત્વોની સ્ખૂબીજ નજરે પડે છે. આ ઠેકાણે તેવા એક વે પંડિતોનો પરિચય આપીને તત્ત્વના જિજ્ઞાસુ પુરુષોને જૈનોના પૂર્વાપર વિરોધ રહિત અગાધ તત્ત્વો તરફ વારીક દૃષ્ટિથી જોવાની પ્રેરણા કરું છું.

(૧) શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિઃ ।

જુવો કે—એ મહાત્મા વિક્રમાદિત્યના વચ્ચતમાં વેદવેદાન્તાદિક સર્વવિદ્યામાં મહાનિષ્ઠ, પ્રૌઢકવિત્ત્વની શક્તિવાળા અને મહાવાદીપણાનું વિરુદ્ધ ધારણ કરનાર બ્રાહ્મણ પંડિતજ હતા.

વાદમાં અનેક મહાન્ પંડિતોને નિર્માલ્ય કરીને છોડી દેતા. હેવટે જૈનાચાર્ય વૃદ્ધવાદી સાથે વાદમાં ઉતરતાં પોતાના એકાન્ત-વાદથી ફાવ્યા નહીં પછી વસ્તુના સ્વરૂપને યથાર્થપણે પ્રગટ કરીને

વતાવનાર એવા અનેકાન્તવાદનું સ્વરૂપ સમજીને જૈની દિલ્લા પળ પ્રહણ કરી હતો. પછી વીતરાગ મગવાનના ગુણોની સ્તુતિરૂપ ચત્રીશ ચત્રીસીઓની રચના કરી છે. તેમાંથી માત્ર આ પ્રસંગને અનુસરતા તેમના એ કાવ્યો વતાવીએ છીએ.

મુનિશ્ચિતં નઃ પરતન્ત્રયુક્તિયુ સ્ફુરન્તિ યાઃ કાશ્યન સુક્તસંપદઃ ।
તદૈવ તાઃ પૂર્વમહાર્ણવોત્પિતા અગત્પ્રમાણં મિનઃ ! વાક્યવિપ્રુપઃ ॥ ૧ ॥

સાત્પર્ય—હે મિનદેવ ! અમોને નિઘાય થયો છે કે જગત્ને પ્રમાણમૂલ જે કાંઈ શ્રેષ્ઠ વચનો—પરમતના શાશ્વોમાં જોવામાં આવે છે તે વર્ણ તમારા જોડપૂર્વનામના જ્ઞાનરૂપસમુદ્રમાંથી ડહી ડહીને બહાર પડેલા વચનકિંદુઓનું નગર પડે છે. ॥ ૧ ॥

આમાં દૃશ્યના આપી દૃઢ કરી વતાવે છે.

ઉદ્ભાવિય સર્વસિન્ધવઃ સમુદીર્ણાન્ધિવાય નાપ ! દૃશ્યઃ ।
ન ચ તાસુ મગન્ પ્રદશ્યતે પ્રવિભક્તાસુ સરિન્ધિવોદધિઃ ॥ ૨ ॥

સાત્પર્ય—હે નાપ ! જોપેરથી વિચાર કરી જોઈએ છે તો સર્વ નદિઓ જેમ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરી નાપ છે તેમ તમારા જ્ઞાનરૂપસમુદ્રમાં જ્યાર દૃષ્ટિવાટાઓનો પ્રવેશ થઈ નાપ છે. જમ

(૧૧૪)

ભિન્ન ભિન્ન નદીઓમાં જેમ સમુદ્ર જોવામાં આવતો નથી તેવી રીતે તમારું જ્ઞાન તે મતવાદીઓના ગ્રંથોમાં અમો દેખતા નથી.

સ્યાદ્વાદના સ્વરૂપવાળું તમારું જ્ઞાન તે સમુદ્રની ઓપમાને ધારણ કરે છે અને એકાન્તદષ્ટિવાળાનું જ્ઞાન તે નદીઓની ઓપમાવાળું છે.

(૨) ધનપાલપણ્ડિત.

મહાન પણ્ડિત ધનપાલ પ્રથમ ભોજ રાજાની સભાના અગ્રેસર બ્રાહ્મણજ હતા. અને જૈન ધર્મવાળાઓની સાથે તદ્દન વિરુદ્ધ વર્તનજ કરતા હતા. પણ પોતાના भाई જૈનસાધુ શોભનસુનિ પાસેથી જૈન-મતના તત્ત્વો સમજ્યા પછી પોતાનો વૈદિક મત છોડી દેને જૈન મન્ત્રવ્યાનુસાર તિલકમજ્જરી વિગેરે અનેક ગ્રંથોની રચના કરેલી છે. તેમાં એક ઋષભપદ્માશિકા નામનો પણ ગ્રંથ છે. તેમાં પ્રસુની સ્તુતિ કરતાં લખે છે કે—

પાવંતિ જસં અસમંજસાવિ વયણેહિં જેહિં પરસમયા ।

તુહ સમયમહોઅહિણો તે મંદા વિંદુનિસ્સંદા ॥ ૪૧ ॥

તાત્પર્યાર્થ—હે નાય ! પરમતવાળા યદ્યપિ પરસ્પરવિરુદ્ધ જ્ઞાનાદિકથી અસમંજસસ્વરૂપવાળા છે છતાં પણ જે જે વચનોથી

જીવી રહ્યા છે તે બધાં વચનો તમારા સિદ્ધાન્તરૂપમહા-
તે ઊભી રહેલાં વિન્દુઓને છે. ॥ ૪૧ ॥

(૩) શ્રીહરિભદ્રસૂરિઃ ।

૧ હરિભદ્રસૂરિની પણ પ્રથમ વેદવેદાન્તાદિક સર્વવિદ્યામાં
પ્રજ્ઞ પ્રસિદ્ધ ગ્રાહણને હતા. “ મને જે વાક્યનો અર્થ
હો અને તે બીજો બતાવે તો હું તેનો શિષ્ય થઈને રહું.”
મતિજ્ઞા વરીને વાદિઓને હારતા ખરતા હતા.

૨ એક દિવસે જૈનઉપાધ્યયની નજીકમાંથી નીકળતાં “ ચક્રિદુર્ગા
માં ” નામનું વાક્યં ગોસ્ત્રી રહેલી પૃથ્વસાધ્વીના મુલથી
પું. અર્થ ન બેસતાં અન્દર મહે સાધ્વીને અર્થ પૂછ્યો. તેણી
અધિકાર ન હોવાથી ગુરુનો ઉપાધ્યય મતાવ્યો. તેમની
અતત્ત્વનો રહસ્ય સમજી જૈનાચાર્ય બની ચૌદસોને ચુમાલીશ
પ્રશ્નોની રચના કરી છે. તેમાંના એક લોકતત્ત્વનિર્ણય નામના
પોતે કહે છે કે—

નેત્રૈર્નિરીત્ય વિપક્ષઞ્ચત્સર્પકીઞ્ચ

સમ્યક્ પથા વ્રજતિ તાન્ પરિહૃત્ય સર્વાન્ ।

મિત્ર મિત્ર નદીઓમાં જેમ સમુદ્ર જોવામાં આવતો નથી તેવી રીતે તમારું જ્ઞાન તે મતવાદીઓના ગ્રંથોમાં અમો દેખતા નથી.

સ્યાદ્વાદના સ્વરૂપવાચું તમારું જ્ઞાન તે સમુદ્રની ઓપમાને ધારણ કરે છે અને એકાન્તદષ્ટિવાચું જ્ઞાન તે નદીઓની ઓપમાવાચું છે.

(૨) ધનપાલપણ્ડિત.

મહાન પણ્ડિત ધનપાલ પ્રથમ યોગ રાજાની સમાના અગ્રણ્ય બ્રાહ્મણજ હતા. અને જૈન ધર્મવાદીઓની સાથે તદ્દન વિરુદ્ધ વર્તન કરતા હતા. પણ પોતાના માર્ગે જૈનસાધુ શામનગુણિ પાસેથી જૈન મતના તત્ત્વો મમજ્યા પછી પોતાનો વૈદિક મત છોડી અને જૈન મન્ત્રવ્યાસમાર તિલકમંત્રની પિંગેરે અનેક ગ્રંથોની રચના કરાવી છે. તેમાં એક કરામપદ્માશિકા નામનો પણ ગ્રંથ છે. તેમાં ગ્રંથની સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે—

પાવંતિ રમે અમ્મંજનાધિ કયોદે જોહિ પ્રમમયા ।

તુહ મલ્લપદ્મોઽર્ચિણો દે મંદા વિદુર્નિર્ગંધા ॥ ૪૬ ॥

સામ્યુર્થ—હે નય : પ્રમમનનાલા મલ્લ : પ્રમમનનાલા
મલ્લપદ્મોઽર્ચિણો આલ્યેવલ્લપદ્મપદ્મના હે મંદા કયા તે જ કયોદે

यश मेज्जी रद्या छे ते बचाए वचनो तमारा सिद्धान्तरूपमहा-
समुद्रपी उड़ी रहेला बिन्दुओन छे. ॥ ४१ ॥

(३) श्रीहरिभद्रसुरिः ।

ए हरिभद्रसुरिजी पण प्रथम वेदवेदान्तादिक सर्वविद्यामां
महानिष्ठुण प्रसिद्ध प्राप्तिजन हता. “ मने जे वाक्यनो अर्थ
बैसे नहीं अने ते बीजो बतावे तो हुं तनो शिष्य यदने रहुं ”
एवी प्रविद्धा करीने वादिओने हुंइना करता हता.

एक दिवसे जैनउपाध्वयनी नजीकमांभी नीकळतां ‘चविदुगं
हरिपणं’ नामनु वाक्य गोखी रहेछी वृद्धसाध्वीना मुत्तपी
सांभळ्युं. अर्थ न बेमनां अन्दर जई साध्वीने अर्थ पछ्यो. तेणीए
पोतानो अधिकार न होवापी गुरुनो उपाध्वय बताव्यो. तेमनी
पासे जैनतत्त्वनो रहस्य समजी जेनाचार्य बनी चौदसोने शुमालीश
नवीन ग्रन्थोनी रचना करी छे. तेमांनो एक मोक्षतत्त्वनिर्णय नामनो
ग्रन्थमां पोते बहरे छे के—

नैर्गन्धिनील्य विषकञ्चकमपेक्षितान्

मन्दर एषा भजने नान् परिहृत्य सर्वान् ।

कुज्ञानकुश्रुतिकुट्टष्टिकुमार्गदोषान्

सम्यग् विचारयथ कोऽत्र परापवादः ॥ २१ ॥

भावार्थ—जूओ के जेर, कांटा, सर्पो अने कीडाओनो नेत्रयी के विचारयी पोतानो बचाव करीनेज आपणे आपणी प्रवृत्तिओ करीए छीए तो तेज प्रमाणे अनेकप्रकारयी सृष्टि उत्पत्तिनी कल्पनारूप कुज्ञानना, जीवोनी हिंसा करवायी पण धर्म जणावनार कुश्रुतिओना, रागद्वेष मोह अज्ञानादियी दूषितने पण देव तरीके मानवारूप कुट्टष्टिना, अने एकान्तनित्यादिक पक्षना कदाग्रहरूप कुमार्गना दोषोने वर्जिने पूर्वाऽपरविरोधरहित सत्यधर्मना मार्गने शोधिए तो तेमां क्या प्रकारनी निन्दा गणाय ? तेनो जरा विचार करीने जुओ. ॥ २१ ॥

प्रत्यक्षतो न भगवानुपभो न विष्णु—

रालोक्यते न च हगे न हिरण्यगर्भः ।

तेषां स्वरूपगुणमागमसंप्रभावा—

ज्ज्ञात्वा विचारयथ कोऽत्र परापवादः ? ॥ २२ ॥

भावार्थ—हे सज्जनो ! जैनधर्मना प्रवर्तक ऋषभदेवने, तेमज विष्णु, महादेव अने ब्रह्माजीने पण आपणामांयी कोईए प्रत्यक्ष नजरे जोया नयी. मात्र तेओहुं स्वरूप अने तेमज

ગુણો—જેનસિદ્ધાંતથી કે વેદસ્મૃતિપુરાણાદિકથી જાણીને તેમની યોગ્યતા કે અયોગ્યતાનો વિચાર કરીએ, તેથી શું નિન્દા કરી ગણાય ? નન ગણાય. ॥ ૨૨ ॥

હવે તે દેવોનું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું છે તે બતાવે છે—

વિષ્ણુઃ સસુદતગદાયુધરૌદ્રપાણિઃ

શન્મુર્ત્યશ્ચરશિરોઽસ્ત્રિકપાલપાણી ।

અત્યન્તશાન્તચરિતાતિશયસ્તુ વીરઃ

કં પૂન્યામ ઉપશાન્તમશાન્તરૂપમ્ ॥ ૨૩ ॥

ભાવાર્થ—જુઓ કે વિષ્ણુ ભગવાન ગદાનું શસ્ત્ર હાથમાં લઈ જાણે કોઈને મારવાને તત્પર થયા હોય તેવા મગાનકસ્વરૂપ-વાળા દેહાય છે. તેમજ મહાદેવની પણ મનુષ્યોના માયાની નિન્દા છોપરીઓની માળા ગળામાં ધારણ કરવાથી મયાનકસ્વરૂપવાળા મોવામાં આવે છે. અને જિનેશ્વર વીર ભગવાન તો અત્યન્તશાન્તા-કૃતિ પરમયોગીના સ્વરૂપને ધારણ કરી બેઠેલા જણાય છે માટે હે સજ્જનો ! એક તો વિક્રાંતસ્વરૂપની મૂર્તિ અને એક પરમશાન્ત મૂર્તિ આ બેમાંથી આપણે કોની સેવા કરવી ? તેનો વિચાર કરીને તમોજ બંધને કહો છું હે ॥ ૨૩ ॥

રાગાદિદોષજનકાનિ વચાંસિ વિષ્ણો—

રુન્મત્તવેષ્ટિતકરાણિ ચ યાનિ શન્ભોઃ ।

નિઃશેષરોપશમનાનિ મુનેસ્તુ સમ્યગ્

વન્દ્યત્વમર્હતિ તુ કો નુ વિચારયધ્વમ્ ॥ ૨૬ ॥

ભાવાર્થ—કામી પુરુષોના જેવાં રાગ ઉત્પન્ન કરવાવાળાં વિષ્ણુ મગવાનનાં વચનો છે અને રુન્મત્ત પુરુષના જેવાં મહાદેવનાં વચનો છે અને સર્વપ્રકારના રોપની શાન્તિ કરવાવાળાં જિનદેવનાં વચનો છે, તો આ ત્રણેમાં કયો દેવ વન્દન કરવાને યોગ્ય માનવો? તેનો વિચાર કરીને જૂઓ ॥ ૨૬ ॥

યશ્ચોદ્યતઃ પરવધાય ઘૃણાં વિહાય

ત્રાણાય યશ્ચ જગતઃ શરણં પ્રવૃત્તઃ ।

રાગી ચ યો ભવતિ યશ્ચ વિમુક્તરાગઃ

પૂજ્યસ્તયોઃ ક ઇહ વ્રૂત ચિરં વિચિન્ત્ય ॥ ૨૭ ॥

ભાવાર્થ—એક દેવ ભક્તોનો રાગી બની હૃદયમાં દયાહીન થઈ શસ્ત્રો ધારણ કરી જીવોનો નાશ કરવાને તૈયાર થાય છે અને એક દેવ રાગદ્વેષથી સર્વથા રહિત આ લોક અને પરલોકના દુઃખોથી વચાવ કરી પ્રાણિઓને શરણરૂપે થાય છે. હે સજ્જનો ! એક તો

છે રાગી અને ચીમો છે થીતરાગી. આ ચેમાંથી આપને કયા દેવને પૂજ્ય તરીકે માનવો તેનો લાંબો વિચાર કરીને કહો ? ॥૨૭॥

પક્ષપાતો ન મે ધીરે ન દ્વેષઃ કપિલાદિપુ ।

યુક્તિમદ્વચનં યસ્ય તસ્ય કાર્યઃ પરિગ્રહઃ ॥ ૩૮ ॥

ભાવાર્થ—પ્રથમ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વરાદિક દેવોનું સ્વરૂપ યત્કિંચિત્ જુદું જુદું કવન કરીને હવે ગ્રન્યંકાર પોતાની મધ્ય-સ્થતા પ્રગટ કરીને કહે છે કે— મને ધીરપ્રમુખાં પક્ષપાત નથી, કે તે જે કહે તે યુક્તિશૂન્ય હોય તોપણ માની છું. તેમ કપિલાદિક દેવોમાં દ્વેષ પણ નથી, કે તે જે કાંઈ કહે તે મારે માનવું નહીં. તેવું કંઈ છેજ નહીં. માત્ર જેનું વચન મને યુક્તિવાનું લાગે તે પ્રહણ કરું. હું મારી ફરજ સમજું છું ॥ ૩૮ ॥

અવશ્યમેવાં કતમોઽપિ સર્વવિજ્ઞાદિતૈકાન્તવિશાલશાસનઃ ।

સ एव मृग्यो मतिरुत्सृम्भचक्षुषा विशेषमुक्तैः विमनर्धषण्डितैः ॥ ૩૯ ॥

ભાવાર્થ—આ બધાં મતવાદિઓના દેવોમાં કોઈને કોઈ તો જરૂર સર્વજ્ઞ હોવોજ જોઈએ અને એકાન્તપણે જગતને હિતકારી અને વિસ્તારવાનું જેનું શામન (સિદ્ધાન્ત) હોય તેવા મહાપુરુષને આપણે મતિરૂપસુસ્મચક્ષુઃથી શોધીને મેલ્લી છેવો જોઈએ. બાકી

અર્થ વિનાનું ઘણું કહીને કેવલ અનર્થનેજ કરવાવાળા પण्डितોથી
આપણા આત્માનું શું હિત થવાનું છે ? અર્થાત્ કાંઈજ
નહીં ॥ ૩૯ ॥

હવે નીચેના શ્લોકથી શોધવાનો ઉપાય પણ બતાવે છે—

यस्य निखिलाश्च दोषा न सन्ति सर्वे गुणाश्च विद्यन्ते ।
ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥ ૪૦ ॥

ભાવાર્થ—હવે આપણને જોવાનું એ છે કે જે દેવોમાં રાગદ્વેષ
મોહાદિ કોઈ પણ પ્રકારના દોષો જોવામાં આવતા ન હોય અને
જેના ચરિત્રમાં, જેના વચનમાં, જેના શાસ્ત્રોમાં જે તરફ જોઈએ તે
તરફ તેનામાં જ્ઞાનાદિક નિર્મલ ગુણોજ જોવામાં આવતા હોય, તે
ચાહે તો નામથી બ્રહ્મા હોય, ચાહે વિષ્ણુ હોય, ચાહે મહાદેવના
નામથી ઓલખાતા હોય કે જિનદેવના નામથી પ્રસિદ્ધ હોય, તેવા
મહાપુરુષને અમારો સદા નમસ્કાર છે. અને તે અમારો પરમ દેવ
પણ છે ॥ ૪૦ ॥

હવે વધાઈ દેવોનાં ચરિત્રો જોતાં જોતાં જે દેવનું ચરિત્ર
નિર્દોષ લાગવાથી જેનો આશ્રય લીધો છે તે પોતાના દેવને નામથી
પણ બતાવે છે—

ચન્દુને નઃ સ મગ્ધાનરયોઽપિ નાન્યે સાસાજ દદત્તર એવતમોઽપિ ચૈષાં ।
 શ્રુત્વા વચઃ મુચરિતં ચ ટૃષ્ણુ વિશેષં ધીરં ગુણાતિશયઝોહતયા ત્રિતાઃ
 સ્મઃ ॥ ૩૨ ॥

માવાર્થ—જુઓ કે ધીરપ્રમુ તે કાંઈ અમારો માંધવ નથી.
 તેમ ઘાયા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરાદિ દેવો તે કાંઈ અમારા શત્રુઓ
 નથી. તેમજ આ વચા દેવોમાંથી કોઈ પણ દેવને પ્રત્યક્ષપણે અમોએ
 જોયો નથી. માત્ર તે વધાઈ દેવોનાં જુદા જુદા સ્વરૂપવાદ્યાં
 તેમનાજ પ્રત્યોષી ચરિત્રો સાંભળતાં ધીરપ્રમુનું ચરિત્ર સર્વ પ્રકારથી
 શુદ્ધ હાર્યું માટે તેમના ગુણોના લોહીથી યદ્દિને અમોએ તેમનો
 આશ્રય લીધો છે. ॥ ૩૨ ॥

નાઽન્માયે સુમનઃ ન પિતા ન રિષવસ્તીર્ધ્યાં ધનં નૈવ તૈ-
 દંતં નૈવ તયા જિનેન ન દ્યુનં શિદિન્ કળાદાદિયિઃ ।
 વિન્તિવૈશાન્તનગાદિતઃ ॥ મગ્ધાન્ ધીરો દત્તધ્યામનં
 દાસ્યે સર્વમહાગર્હુઃ ચ રતસ્તદ્વિમન્તો વયન ॥ ૩૩ ॥

માવાર્થ—સુમન (શુદ્ધ) અમારો પિતા નથી. ધીર
 (મહેશ્વર દેવો) કાંઈ અમારા શત્રુઓ નથી. તયા આ દેવોમાંથી કોઈએ
 અમોને ધન આપ્યું નથી. તેમ જિનેદેવ પણ આપ્યું નથી, અને

કળાદ ગૌતમાદિ ઋષિઓએ અમારું ધન સ્વેચ્છી લીધું પણ નથી.
વિશેષ—કારણ એજ છે કે—एकांतपणे जगत्तुं हित करनासे तो
भगवान् महावीरज છે. અને તેનું નિર્મલ વચન સર્વ પાપને હરના
છે. માટેજ અમો વીરપ્રમુની ભક્તિ કરવાવાળા થયા છે. ॥ ૩૩ ॥

(૪) શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિઃ ।

અદારદેશોના રાજાધિરાજ ગૂજરાતપટ્ટનાધીશ શ્રીકુમારપાલ
મહારાજાના ગુરુત્વર્ય જગત્પ્રસિદ્ધ સર્વજ્ઞકલ્પ શ્રીહેમચન્દ્રમૂર્તિધરાની
શ્રીમહાવીરપ્રમુના સત્યસિદ્ધાંતતત્ત્વોના સ્વરૂપથી આકર્ષિત થઈ
પ્રમુના ગુણરૂપની સ્તુતિ કરતાં—एक अयोगव्यवच्छेदिका अर्ध
बीजी अन्ययोगव्यवच्छेदिका नामनी वे ब्रवींशीओनी रचना
કરેલી છે. પહેલીમાં મહાવીર પ્રમુમાં કયા કયા ગુણોની યોગ્યતા
છે તેનો, અને બીજીમાં અન્યમતના દેવોમાં કયા કયા ગુણોનો
અયોગ્યતા છે તેનો, ટુંકમાં સારાંશ મુંચન કરીને વતાવેલો છે. આ
ત્રેમાંથી બીજી અયોગ્યવ્યવચ્છેદિકા ત્રિંશોની—स्याद्वादसर्गा
નામની ટીકા પૂર્વાચાર્ય શ્રીમહાદેવસેનમૂર્તિમહારાજા કરી ગણ્યા છે.
પણ પ્રથમ ત્રિંશોની ટીકા નહીં હોવાથી તેનો અર્ધ માત્રામાં
અમારા ગુરુ મહારાજ (શ્રીમદ્દિવ્યાનન્દમૂર્તિધરાની—અપરના

શ્રીઆત્મારામજી મહારાજા) પોતાના તત્ત્વનિર્ગપપ્રસાદ પ્રત્યક્ષ
વિસ્તારથી કરીને ચતાવેછો છે, તે જોવાની મઝામગ કરીને હું
અર્ધિ આ પ્રવચને અનુસરતા કે ચાર શ્લોકો સ્વીકૃતિ ચતાવું છું—

પ્રાદેશિકેભ્યઃ પરશાસનેભ્યઃ પરાજયો યત્તવ શાસનસ્ય ।
ત્વયોતપોતધુતિદમ્બરેભ્યો વિદમ્બનેયં હરિમણ્ડલસ્ય ॥ ૮ ॥

માર્થ—વસ્તુને એકાન્તપણે નિત્યાદિ અને એકાંતપણે
અનિત્યાદિરૂપ એકપ્રદેશને માનીને વાદ કરનારા પરમતના
વાદીઓ છે. તેનાથી હે ભગવન્ ! અપેક્ષાથી નિત્યાદિ અને
અનિત્યાદિરૂપ તારા સ્યાદ્વાદસિદ્ધાન્તનો જે પરાજય છે, તે
સજુઆના મધોના તેજથી સૂર્યમણ્ડલના તેજની વિદમ્બના કરવા
જેવો ન્યાય પાવ છે ॥ ૮ ॥

શરણ્યપુણ્યે તત્ર શાસનેઽપિ સન્દેશિ યો વિપ્રતિપદ્યતે વા ।
સ્વાદૌ સ તથ્યે સ્વાહિતે ચ પથ્યે સન્દેશિ વા વિપ્રતિપદ્યતે વા ॥૯॥

માર્થ—હે ભગવન્ ! શરણ કરવાને યોગ્ય અને પરમ-
પવિત્રરૂપ તારા સિદ્ધાન્તમાં જે સન્દેહ કરે છે અને ફોગટનો વિશાદ
કરવા હમા પાવ છે, તે પુણ્યો સરેસરા સ્વાદિષ્ટ અને તથ્યરૂપ
તપા પોતાને હિતકારક અને સર્વપ્રકારથી પથ્યરૂપ વસ્તુમાં સન્દેહ

ફેરવતા ગયા. સ્મૃતિઓમાં ક્ષપિઓ પણ મિત્ર મિત્ર વિ-
વતા ગયા, અને પુરાણોની લીલાણું તો કહેણું જ
જિનેન્દ્ર ! તમારા શાસનમાં એ ઉપદ્રવ થઈ શક્યો નથી તેણું
એજ છે કે તમારા શાસનની ટકુરાઈજ અવૃષ્ય છે. અર્થાત્
શાસનમાં કોઈયો પણ ઉપદ્રવ થઈ શકે તેમ છેજ નહીં ॥

વર્ણયસન્યક્ત્વલા઼ પ્રતીમો ભવાદ્રશાનાં પરમસ્વભાવમ્ ।
હુવાસનાપાશવિનાશનાય નમોઽસ્તુ તત્ત્વૈ તવ શાસનાય ॥ ૨૦ ॥

ભાવાર્થ—હે વીતરાગ ! જે વચાર્થ સિદ્ધાન્તના કહ્યો તમ
જેવા પરમાત્માઓના સ્વભાવને અર્થાત્ સર્વજ્ઞપણાના સ્વભાવને કમ
જાણી શક્યા છે, અને જે વચાથ જ્ઞાને અમારી સોટી વાસનાઓના
પાશનો નાશ કરી વીધો છે, તેવા તમારા અલૌકિક સિદ્ધાન્તને
અમારો નમસ્કાર થાઓ ॥ ૨૧ ॥

અપ્સરાતેન પરીક્ષમાણા દ્વયં દ્વયત્યાઽપ્રતિમં પ્રતીમઃ ।

વચાસ્થિતાર્થપ્રયત્નં તવૈતદ્વ્યાનનિર્વન્ધરસં પરેષામ્ ॥ ૨૨ ॥

ભાવાર્થ—હે વીતરાગ ! પક્ષપાતરહિતપણે પરીક્ષા કર્યા
પદાર્થોના સ્વરૂપને વચાર્થપણે કહેવામાં કોઈ પણ પ્રકારની ન્યૂનતા
તમારા સિદ્ધાન્તમાં ધરલી અમો જોતા નથી. અને વીરા મતના
ક્ષપિઓની હુદી હુદી કલ્પનાઓ ઠેકાણે ઠેકાણે વિસ્ફુરવા લાગી

ગોટાલાયી, ભરપૂર લેયના સિદ્ધાન્તોમાં જિનગીતજ્ઞાની શામિઓ
પણ ઓછી જોતા નથી. એમ બંનેમાં જે પ્રકારથી અસાદશ્યપણાના
સ્વરૂપને અમો પ્રત્યક્ષેણાયી જોઈ રહ્યા છે. ॥૨૨॥

શુનિશ્ચિતં મત્સરિણો જિનસ્ય ન નાય ! મુદ્રામતિશેરતં તે ।
માધ્યસ્થ્યમાસ્વાય પરીક્ષકા યે મળૌ ચ કાચે ચ સમાનુચન્ધાઃ ॥૨૩॥

માવાર્થ—હે પરમદેવ ! જે પરીક્ષકો મધ્યસ્થપણું ધારણ
કરીને રાગ અને દ્વેષથી સદા મુક્ત એવી તારી વીતરામી મુદ્રાને
(મૂર્તિને) અતિશયવાહી ન માનતાં—રાગી દ્વેષી એવા વ્રક્ષા,
વિષ્ણુ, મહાદેવાદિક દેવોની મૂર્તિની સાથે એકસરખી ગણી છે છે તે
જરૂર મત્સરવાહી થઈને મળિ અને કાચ એ બંનેનું સરલાપણું
કરી રહ્યા છે. ॥ ૨૩ ॥

इमां समक्षं प्रतिपक्षस्तक्षिणामुद्गारघोषामवचोषणां श्रुवं ।
न वीतरागान् परमास्ति देवतं नचाऽप्यनेकान्तमृते नयस्थितिः ॥२४॥

માવાર્થ—હવે છેકચ્છમાં હું (હેમચંદ્રાચાર્ય) તમારા (ચવાણ
પ્રતિવાદિઓના) સન્મુખ ઉમો રહીને સ્થાસ વિચાર કરવા જેવી
માત્ર જેમ વાતોનો વિચાર કરવાનું ટથ સ્વરથી પોકારી પોકારીને
કહું હું કે— દુનિયામાં વીતરાગ જેવો બીજો કોઈ પણ પરમદેવ

નથી, અને દુનિયાના પદાર્થોનું યથાર્થસ્વરૂપ સમજવા માટે અને-
કાન્ત વિચાર વિનાનો બીજો કોઈ પણ ન્યાયમાર્ગ નથી, એમ હું તમોને
(સર્વ મતવાળાઓને) નિશ્ચયપણાથી કહી બતાવું છું કે— તમો સૌ
મઝીને પણ આટલો વિચાર તો જરૂર કરો. એમ આ કાવ્યથી સૂત્રી
આચાર્ય મહારાજ પોતાનો કરેલો નિશ્ચય કહી બતાવે છે ॥૨૮॥

न श्रद्धयैव त्वयि पक्षपातो न द्वेषमात्रादरुचिः पश्य ।

यथावदाप्तत्वपरीक्षया तु त्वामेव वीर ! प्रमुमाश्रिताः स्मः ॥२९॥

ભાવાર્થ—હે વીર મગવાન્ ! અમોને શ્રદ્ધામાત્ર યથાચીન
તમારામાં પક્ષપાત ચણ્યો છે એમ નથી. તેમજ હરિહરાદિ દેવોમાં
દ્વેષમાત્ર યથાર્થાન અરુચિ ચણ્યી છે એમ પણ નથી. માત્ર તે
દેવોમાં યથાર્થપણે આપ્તપણું (સર્વજ્ઞપણું) ન હોઈને તે યથાર્થપણે
આપ્તત્વપણું (સર્વજ્ઞપણું) તમારામાં છે એમ સ્વાત્તીપૂર્વક પરીક્ષા
કરીનેજ અમો તમને પ્રમુખને માનીનેજ તમારા આશ્રિત થઈને
અર્થાન્ કિદ્દરો થઈને રહ્યા છે. બીજું કાંઈ પણ કારણ નથી ॥૨૯॥

મંપ્રાદક.

श्रीः ।

श्रीहेमचन्द्राचार्यजीना एक वे काव्यनो विशेषार्थ.

प्रथम १. १२४ मां हेमचन्द्राचार्यनी बर्नाशीमांना दशमां काव्यमां एम करुं हतुं के—

हिंसायऽसत्कर्मपयोपदेशात्—आ पदोनो अर्थ एखोज के बेदादिक शास्त्रमां हिंसादिकतुं कयन होवायी ते शास्त्रो सत्पुरुषोने सर्वप्रकारयी मान्य ययेलां नयी ते बात—वा० न० उपाध्येना पहिलाम सेतयी सिद्ध यएली छे तोपण द्विवेदी मण्डिआल नमुमाईना सेतयी स्पष्ट करीने बतावीए छीए. नूवो सिद्धांतसार १. ४२ मां एखुं छे के—

“ यज्ञो संबंधे एक बान बहु मुख्य रीते विचारवा जेवी छे. यणा सरा मोटा यज्ञोमां एक बेयी सो मो सुवी पशु मारवानो संप्रदाय पटेलो नजरे पढे छे. बकरां, घोटा, इत्यादि पशुमात्रनो बलि अपातो एखुं नहि पण आपणने आश्चर्य छाये छे के माणनोनो पण भोग आपनामां आवनो ! पुरुषमेध ए नामनो

યજ્ઞજ વેદમાં સ્પષ્ટ કહેલો છે, અને શુનઃશેષાદિ વૃત્તાંતો પણ એ વાતની સાક્ષી આપે છે. વઢી આ રક્તશ્રાવમાં આનંદ માનવા ઉપરાંત સોમપાનથી અને છેવટના વચ્ચતમાં તો સુરાપાનથી પણ આર્યલોકો મત્ત થતા માલમ પડે છે. પરમભાવનાના અગ્રણીપદને ગમેલા ઋષિઓમાં આવો સંપ્રદાય જણાય એ અલગત આશ્ચર્ય વેદા કરવાવાળું છે. ને યદ્યપિ થોડાજ વચ્ચત સુધી એ રિવાજ વંધ પતાં પશુને છોડી મુકવાનો કે પિષ્ટપશુ કરવાનો રિવાજ આપ્ણી નજરે પડે છે ”.

પુનઃ સિદ્ધાંતસાર પૃ. ૭૩ માં—“ વિવાહ સંબંધે મધુપર્કની વાત જરા કહી લેવા જેવી છે. એવો ધર્માચાર છે કે આવેલા અતિથિને માટે મધુપર્ક કરવો જોઈએ. વર પણ અતિથિજ છે અસલ જેમ યજ્ઞને માટે ગોવધ વિહિત હતો તેમ મધુપર્ક માટે પણ ગાય કે બલ્લદનો વધ વિહિત હતો. માંસ વિના મધુપર્ક નહિ એમ અશ્વલાયન સૂત્ર કહે છે, ને નાટકાદિકોથી જણાય છે કે સારા મહર્ષિઓ માટે પણ મધુપર્કમાં ગોવધ કરેલો છે. આશ્ચર્યની વાત છે કે જે ગાય ઓળખે વધુ પવિત્ર ગણાય છે તેને પ્રાચીનસમયમાં યજ્ઞ માટે તથા મધુપર્ક માટે મારવાનો રિવાજ હતો ? હાલ તો મધુપર્કમાં ફક્ત દહીં મધ અને ઘીજ વપરાય છે ”.

મળિલાલમાઈ પોતે દ્વિવેદી છે. તેમને ઘણા દુઃખની સાથે આ વે પકરા લક્ષ્મી પદ્મ હશે નાકી ચારે વેદોમાં ઢગલે ઢગલે હિંમત શ્રુતિઓ મેલી છે. વધારે જોવાની ઇચ્છા હોય તેમણે અમારા શુલ્કર્ષ ધ્રીમદ્વિજયાનંદસૂરીશ્વરજી (પ્રસિદ્ધનામ આત્મારામજી) મહારાજાના રચેલા અજ્ઞાનતિમિરમાસ્કર અને તત્ત્વનિર્ણયપ્રાસાદ આ વે પ્રંયો જોઈ લેવા. વેદોમાં કેટલું ગહન જ્ઞાન (?) છે તેની જાણી થશે.

પૂજ દશના કાવ્યનું ધીજુ પદ—અસર્વવિન્મૂલતયા પ્રવૃત્તેઃ— આ પદનો અર્થ જણ્યોન કે—વેદ, સ્મૃતિ, પુરાણાદિક શાસ્ત્રો સર્વજ્ઞ પ્રણ વિનાન પ્રવૃત્તમાન થઈ જાય છે. તે પણ તેમનાજ સિદ્ધાંતથી સિદ્ધ થાય છે. જુઓ—શિવપુરાણ ધર્મસંહિતા અધ્યાય ૪૭ માં પાર્વતીજીને મહાદેવજી વહે છે કે—

વ્રજા વિન્નુરહં દેવિ ! વદ્વાઃ સ્મઃ કર્મણા સદા ।

કામત્રોષાદિભિ ર્દોષૈસ્તપ્માત્સર્વે હ્યગ્નીધરાઃ ॥૩૥॥

માર્શર્થ—હે દેવિ ! (હે પાર્વતિ !) વ્રજા, વિન્નુ અને હું એમ ત્રણે દેવો કર્મથી અને કામ વિકારના દોષથી, તેમજ—ત્રોષ, માન, માયા, શોભાદિક દોષોથી સદા અંધારામાં છાંયે, તેથી અમો મને દેવ સ્વરૂપે નથી.

પુનઃ દ્વિવેદી મણિલાલ નમુભાઈ પળ પોતાના સિદ્ધાંતસારન
પ્ર. ૩૧ થી લખે છે કે—

“ અત્રે ઇટલું નિશ્ચયપૂર્વક જણાય છે કે—સર્વોપરિ કોઈ સત્તાની ભાવનાસહિત અનેક દેવતા પૂજા, એજ મૂલ ધર્મ વિચારતું રૂપ હોતું જોઈએ. આ વાત વેદમંત્રોથી પદે પદે સ્પષ્ટ થાય છે. યદ્યપિ મંત્રોમાં અનેક દેવતાની સ્તુતિઓ આવે છે, અને જે વ્યક્તિ જે દેવને સ્તવ્યો હોય છે તે વ્યક્તિ તે દેવને જેટલાં અપાય તેટલાં વિશેષણાદિક આપી પરમેશ્વરરૂપે ઠરાવ્યો હોય છે. તથાપિ ઋષિઓના મનમાંથી એ વાત યસતી નથી કે—કોઈ સર્વનિયંતા, સર્વોપરિ, એક દેવ હોવો જોઈએ. આવા મુખ્ય ईश्वरની શોધમાં શોધમાં તેઓ ઘડીમાં આ દેવને, ઘડીમાં પેલા દેવને, એમ અનેક દેવ-દેવતાને ईश्वરરૂપે મને છે પણ એકથી સંતોષપામી વિરામતા નથી. ईश्वરપદને એક પણ અમુક દેવ, ચિત્કાલ સુધી ધારણ કરી રહ્યો હોય તેવું વેદમંત્રોમાં જણાતું નથી, એમ કહીએ તોપણ મૂઠ મેરેલું નથી. કે વેદકાલથી માંડીને તે છેક આજ પર્યંતમાં પણ, આર્યધર્મમાં સર્વમાન્ય કોઈ અમુક તેજ ईश्वર, એવો નિર્ણય થયોજ નથી. ને તે નથી થયો એમાંજ એ ધર્મને સ્ત્રીલક્ષ્ણનો અવકાશ મળ્યો છે. જે જે દેશમાં એ ભાવના નિયંત્રાને પામી છે તે તે

દેશમાં ધર્મવૃદ્ધિ અટકી છે, પણ આર્યદેશમાં ईश्वरत्वं માનનાની સાદી આકૃતિ મૂલ્યો છતાં, અમુક રંગરૂપથી મરાઈ સર્માન્યરીતે તે કદાપિ સ્થિર ટી નથી, છટલામાંનું એ ધર્મને સૂચ સિદ્ધાપાનો અવકાશ મળ્યો છે. વેદમંત્રોમાં આ દેવ પેલો દેવ, એમ ધના દેવને ઋષિઓ વારા પરતી ईश्वरરૂપે પૂજે છે પણ 'અમુક એક ईश्वર નિયત ઠરાવેલો જણાતો નથી'.

અને તે દશમા કાવ્યના ત્રિજા અને ચોથા પદમાં કહ્યું છે કે—

નૃસંસદુર્બુદ્ધિપરિગ્રહાચ વ્રુમસ્ત્વદ્વન્યાગયમપ્રમાણં ॥ ૧૦ ॥

આ પેં પદનો માધાર્ય મળિલાલમાંઈના આપેલા લેખ ઉપરથી જણાવું છું. તેમણે જણાવ્યું છે કે—“ મોટા યજ્ઞોમાં એક વેધી સો સો મુધી પશુ મારવાનો સંપ્રદાય પડેલો નજરે પડે છે ” इत्यादि “ બલી આ રક્તશ્રાવમાં આનંદ માનવા ઉપરાંત સોમપાનથી અને દેવટના વક્તવમાં તો મુરપાનથી પણ આર્યલોકો યત્ત થતા મારૂમ પડે છે. પરમમાવનાના અગ્રણીપદને પામેલા ઋષિઓમદે એવો સંપ્રદાય જણાય એ અલગત આશ્ચર્ય પેદા કરવાવાલું છે. ”

પુનરાપિ “ નાટકાદિશેધી જણાય છે કે સારા મહર્ષિઓ માટે પણ—મધુપર્કમાં ગોવધ કરેલો છે. આશ્ચર્યની વાત છે કે જે

વિગેરના ગ્રંથોમાં આવેલી ષળીષક વ્રાતોનો વેદની સાથે મુદ્દત સંબંધ નથી. પુરાણાદિક ગ્રંથોમાં લખેલા વિષ્ણુના અવતાર સંબંધી વેદમાં કાંઈ લખ્યું નથી. તથા વેદમાં મૂર્તિપૂજન વિષે પણ લખ્યું નથી. તે છતાં વેદની સત્તા તો વધા ગ્રંથોએ ફક્ત રાખી છે. આ કારણ માટે જ વેદથી લોકોને અજ્ઞાન રાખવા એવી એ પુરાણિક ગ્રંથ લખનારાઓનો મતલબ ડાહી માલમ પડે છે. ”

આ સર્વ પંડિતો સાસ વેદમતના આગ્રહવાળા છે. છતાં પણ વેદોમાં હિંસાના સ્વરૂપની શ્રુતિઓ ષળીષ તૈમના જોવામાં આવવાથી સેહન પોતાની અરુચિ જાહેર કરી છે. વક્રી દયાનંદ-સરસ્વતીનીએ તો પૂર્વેના આચાર્યોએ કરેલા વેદોના અર્થો ઉપર ઘણી ફેરવી આજકાલની પદ્ધતિને અનુસરીને પોતાના મનગમતા ધર્મો કરીને કાંઈ નુકો જ પ્રકાર કરી મુક્યો છે. વધાએ બ્રાહ્મણો વેદોને ઈશ્વરકૃત કહીને અનાદિ કહે છે. જેમાં હિંસા એ મુખ્ય ધર્મ તરીકે વર્ણવેલો છે. અને હિંસાની જ સેંકડો શ્રુતિઓથી તેનું વંચારણ થયેલું છે. અને તેનો અર્થ પણ મહીષર, મન્હટ, સાયન, કર્કાદિક આચાર્યોએ હિંસા કરવાના સ્વરૂપનો કરીને બતાવેલો છે. અને તે લેણોથી એમ પણ જણાય છે કે—તે પૂર્વેના આચાર્યોએ અને તેવા મોટા ગણાતા મહર્ષિઓએ રાજ્યાધાયને

મેઢવીને લાલો પશુઓના ઉપર કતલ ચલાવેલી જગ જાહેર
 જુકી છે. અને વેદોમાં તેવા હિંસક પાઠો પણ ઢગલે ઢગ
 જોવામાં આવી રહ્યા છે. તેમાં કેટલીક શ્રુતિઓ તો એવા પ્રકાર
 છે કે શ્રવણ ગોચર થતાની સાથે સજ્જન પુરુષો લજ્જિત જ થઈ જાય
 વિચાર કરી જોતાં એમ માલમ પડે છે કે આ વેદો ઈશ્વરના કરેલ
 તો નથી જ તેમ કોઈ ધર્માત્માના રચેલા હોય તેવા પ્રકારનું પણ
 અનુમાન કરવામાં આપણું હૃદય પ્રેરાતું નથી. પણ માત્ર એવાજ અનુ-
 માન તરફ દોરાય છે કે— આ વેદની હિંસક શ્રુતિઓ કોઈ વિદ્યા-
 મ્યાસના ધંધાવાળા મદિરા માંસના ભક્ષકો રચના કરતા ગયા
 હોય, તેના ગાનમાં મસ્ત બનતા ગયા હોય, સાથે લોકોને પણ
 મુનાવતા ગયા હોય. અને પોતે મહર્ષિના નામોથી પ્રસિદ્ધ થતા
 ગયા હોય, તેમજ સ્વાર્થી લોકો પણ તેનો અમલ કરતા ગયા
 હોય. તેવા અવસરમાં યથાર્થતત્ત્વજ્ઞાનના અભાવે અમારો
 વેદધર્મ, અમારો વેદધર્મ, એમ અયોગ્ય મહત્વ આપતા ગયા
 હોય. તેનું વંધારણ જોતાં આવાંજ અનુમાનો ઉપર આવીને વેમવું
 પડે છે. કેમકે તેમાં શ્રુતિઓ પણ તેવાજ પ્રકારની છે. જૂવો કે—
 હે ઈંદ્ર ! અમારી રક્ષા કર, ચોરાઈને ગઈ છે તેને પાછી
 લાવીને આપ. તારા વક્ત્રાની રક્ષા કર, આ શ્રુતિ ઉપર
 એક દક્ષણી પાંચ

પંદિત હશે કે પોતાના મકરાની રક્ષા કરવાને માટે ઇંદ્રની સ્તવના કરીને ઇંદ્રને મોલાવે ? વઢી આગઠ બીની શ્રુતિઓ જોઈએ છે તો તેમાં પણ કદી તો ઇંદ્ર, અને કદી તો વરુણ, ધન દે, પુત્ર દે, વર્ષા કર, ઇની ઇ કઢાકુટ ! આવા પ્રકારના સ્વાર્થની કઢાકુટ ચાલી શ્રુતિઓના સંગ્રહથીજ વેદોનું વંચારણ ચણું જોવામાં આવે છે. મણિ-છાલમાં પળ એમન છેલ્લે છે કે—“ ઘડીમાં આ દેવ અને ઘડીમાં પેલા દેવ એમ ઘણા દેવને પ્રાપ્તિઓ વારા ફરતી ઈશ્વરરૂપે પૂજે છે પણ અમુક ઈશ્વર નિયત ઠરાવેલો જણાતો નથી. ” વઢી પંદિત મેસમુદ્દર પણ પોતાના સંસ્કૃતસાહિત્યગ્રન્થમાં છેલ્લે છે કે—“ વેદોનાં છન્દોમાગ એવો છે કે જાણે કોઈ અજ્ઞાનિઓના મુલ્યથી અવસ્માત્ વચન નિરુલેખાં હોય તેમ જણાય છે. ”

વઢી કરસનદાસ મૂલગી કોઈ બીજોજ અભિપ્રાય વઢી ચલાવે છે. તેનો વિચાર તેન છેલ્લે ઉપરથી કરી લેવો.

વઢી જગન્નાતો ઉત્પત્તિના વિષયનો વેદોમાં તપાસ કરીએ તો કોઈ અનેક પ્રકારની વસ્તુનાવાઢી શ્રુતિઓ જૂઠા જૂઠા પ્રતિ-ઓના મુલ્યથી ઘમટ ઘણી બાળી નજરે પડે છે. અને તે દૃષ્ટી કોણે પેદા કરી અને કેવી રીતે પેદા થઈ તેનો નિર્ણય પણ આજ મુખી કોઈ પંદિત કરી શક્યોજ નથી તો વઢી તે વેદની વસ્તુ

श्रुतिओथी आपणे केवी रीते निर्णय करी शकवाना ? आ जगतनी उत्पत्तिना संबंधे वेदोमां केवा केवा प्रकारनी श्रुतिओनो संग्रह थएलो छे तेनो पण परिचय आपवानुं धारुं हुं.

आ ठेकाणे विचार करवानो एटलोज के— जे वेदो ईश्वरकृत अनादि तरीके मनाएला छे तेना हाल शुं एऊ चीयरीया देव जेवा थएला जोवामां आवे खरा के ? सज्जनो ! स्वार्थी लोकोना कयन उपर भरोसो राखी केवल अंधारा कुवामां डुबी न भरतां कोई सत्पुरुषना वचनो तरफ लक्ष्य करी सत्याऽसत्यनो विचार करीने जूवो, अनं सत्यमार्गे चढो । के जेयी आ मनुष्य जन्मनुं साफल्यपणुं थाय आटलुंज लखीने आ ठेकाणेयी विरसुं हुं ॥

॥ श्री हेमचंद्राचार्यनी वत्रीशीना-दशमा काव्यनुं स्वल्प किंचित् विशेष कह्यूं.

हवे पृ. १२९ मांना बारमा काव्यनुं किंचित् विशेष कहिए छीए.
क्षिप्येत वाऽन्यैः सदृशीक्रियेत वा तवांऽन्विषीठे लुटनं हुरेशितुः ।
इदं ययाऽवस्थितवस्तुदेशनं परैः कथंकारमभाकरिष्यते ॥ १२ ॥

आ काव्यनो भावार्थ ए छे के—हे जिनेश्वर देव ! बीजा मतना पंडितो, ऋषिओ, तमारा माटे जूहुं साचुं लखी सिद्ध बनवानो प्रयत्न गमे तेटलो करे पण आ ययार्थपणे प्रगट थएलुं तमाहुं पदा-

યોનું સત્યસ્વરૂપ છે તેનો ઇનકાર કેવી રીતે કરી શકવાના છે ?
 જ્યારે સત્ય વસ્તુને તપાસવાવાળા સજ્જનપુરુષો પ્રગટ થશે ત્યારે
 તે પદાર્થોનું સત્ય સ્વરૂપ પ્રગટ થયા વગર રહેશે નહીં. ૥
 અને ઓમ્ તેવા સજ્જન પુરુષોના લેલોનો સંપ્રદ કરીને આ
 પુસ્તકમાં બતાવ્યો છે. તોપણ આ જગો ઉપર તે લેલોમાંથી કંઈકિત્
 ફતારો કરી બતાવું તો તે અસ્પાને નહીં ગણાય અને ત્યાં શૂન્ય
 પંથ નહીં રહે.

જુઓ-વા. ન. ઉપાધ્યેનો લેલ-તંઓ પૃ. ૧૨ માં લખે
 છે કે-“ ધના સ્મૃતિગ્રન્થોમાં શાસ્ત્રીયગ્રન્થોમાં અને ટીકાગ્રન્થોમાં
 જૈન અને બૌદ્ધ ઇઓને વેદ બાહ્ય માને છે. જૈનગ્રન્થોનું સુસ્માધ-
 લોકન કરતાં જૈનધર્મ એ જૂદો ધર્મ નથી પણ ઉપનિષત્કાલીન અને
 જ્ઞાનકાંડકાલીન, મહાન્ મહાન્ ઋષિઓના જે ઉત્તમોત્તમ મતો
 હતાં તે સર્વે એકઠા પ્રથિત કરીને બનાવેલો ધર્મ હોય એમ દેખાઈ
 આવે છે, અર્થાત્ જૈનધર્મનું પ્રથમનું સ્વરૂપ કહીએ તો વિશુદ્ધ છે.
 એટલે જે વૈદિક ધર્મ તે જ જૈન ધર્મ છે. એનાં અનેક પ્રમાણો છે ”
 इत्यादि.

આ પત્રકાપી વિચાર કરવાનો એ છે કે-પ્રથમ વેદકાલ
 અને તે પછી જ્ઞાનકાંડકાલ. એમ ધના મંદિનો માની વેટેલા છે

વેદકાલમાં લોહીની નદીઓ વેહતી. જ્ઞાનકાંડકાલમાં તે પ્રવાહ કેટલેક ઢરજે કમી ચયો. અને તે જ્ઞાનકાંડકાલની પ્રવૃત્તિ જૈનધર્મ અને વૌદ્ધધર્મની પ્રવલ અસર પછી ચડે. કેમકે—જૈનોના તીર્થંકર સર્વજ્ઞ હોય છે અને તેમને કેવલજ્ઞાનરૂપી સૂર્યનો ઉદય ચતાની સાથે સર્વ તત્ત્વપદાર્થોનો યથાર્થ પ્રકાશ એકી વલતે ચાય છે. તે સત્યરૂપ પદાર્થોને તેમના ગણવરો (મુખ્ય શિષ્યો) સત્ય સિદ્ધાંતના સ્વરૂપમાં પદ્ધતિસર રચના કરી જનસમૂહના આગઠ મુકે છે. તેની સાથેજ શ્રૌતધર્મ એટલે યજ્ઞવિધિરૂપ અંધકાર દૂનીયામાંથી નટ ચતો દેહી—ઇન્દ્રિયાર્થમુક્તમાં લંપટ બનેલા વૈદિકધર્મવાળા એટલે યાજ્ઞિકધર્મવાળા પાછા આ દૂનીયાને યજ્ઞધર્મરૂપ અંધકારમાં ધક્કેલવાને માટે ધમપછાડ કરી મુકે છે પણ સત્યના આગે જૂઠ સદા દવાઈને જ રહે છે; પછી નવીન સ્મૃતિઓ, પુરાણોની રચનાઓ કરીને કોઈ જગો ઉપર નો જૈન અને વૌદ્ધનો સ્તુતિ કરી તો કોઈ જગો ઉપર વેદધર્મ, નાસ્તિક વિગેરે લગ્નીવાળીને અજાણ લોકોમાં જૂઠા અફવા ફેલાવી મુકી, પણ તે સત્ય પદાર્થો બાજ મુર્ખા અજ્ઞાનના પડકથી મુક્ત પુણીને ચમારધર્મ પ્રકાશ આપ્યા કરે છે. અને તેવા મહાત્મા નો દૂનીયાને પ્રકાશ દેવાદવાને હન અને જન વિગેરે સર્વતાં વ્યય કરી રહ્યા છે. જુઓ નિહાંતકાર ૨. ૧૦૮ નં—દુદ્ધ ને પોતાના મન્યત્ સત્યક

કરી-તત્ત્વદષ્ટિને સ્વસ્તરી જાગૃત કરી પોતાની જન્મભૂમીમાં તો
મરણ ન પામ્યો. " પૃ. ૧૦૯ માં—“ આર્યધર્મની 'પુરાણ ભાવ-
નાઓમાં દર્શાવેલી તત્ત્વદષ્ટિ જાગૃત થઈ સ્તરી પણ તેને સ્વસ્તરી
સેજ પર છાવનાર એક વીરો વીર જરૂરનો હતો એજ મહાત્મા તે
અનાદિરૂપ દયામૂર્તિ જિન. જેના અનુયાયી જૈન એ નામથી
અद्यापિ પ્રસિદ્ધ છે. " × × × ×

પુનરપિ સિદ્ધાંતસાર પૃ. ૧૧૬ થી—“ જૈનધર્મનાં પુસ્તકો પણ
અસંખ્ય છે. સંસ્કૃત અને માગધી બન્ને ભાષામાં છે. કેવલ ધર્મ સંબંધેજ
નહિ પણ ન્યાય, વ્યાકરણ, કોશ, સાહિત્ય, રૂપાદિ વાગતો ઉપર
પણ મહુ સારા સારા ગ્રંથો છે. જે તેમના ધર્મ વાગતના તો ઉત્તમો-
ત્તમ ગ્રંથ, તત્ત્વવિચારના તેમજ પુરાણાદિ જેવા સૂત્ર ન્યાદિ નામે
પ્રસિદ્ધ અનેક છે. આપણા ગૂંજરાતમાંજ સંવાતનો કોઈ વાળીયો
જે હેમાચાર્ય નામે જૈન સાધુ થયો હતો તેના રચેલા અનેક ગ્રંથો

૧ સિદ્ધાંતસાર-પૃ ૧૨૦ માં-શ્રીન કે સ્માર્ત ધર્મ. અને કર્મમા
તે પુરાણ ભાવનાનું સ્વરૂપ છે. દર્શન, અને જ્ઞાનમાર્ગ તે તત્ત્વદષ્ટિનું સ્વરૂપ
છે. વિચારવાનું, યથાર્થ મમજ્ઞાની શક્તિ ધરાવનારને, દર્શનમાંજ પ્રવેશ
યોગ્ય મનોપ થાય છે.

(શ્રીન એટલે-વદની ધૃતિઓનો માર્ગ. સ્માર્ત એટલે-સ્મૃતિઓનો
ધર્મ. કર્મમાર્ગ એટલે-યજ્ઞમાર્ગ એ અને પ્રકારના ધર્મને પુરાણ ભાવના
સ્વરૂપ કહે છે.)

છે. તેમજ વીજા સાધુઓના પળ છે. પાટળ, સંવાત, જેસલમેર, જેપુર આદિ સ્થળોના જૈન મંદાર લાચો પુસ્તકોથી ભરપુર છે. ને વિદ્યાના સ્વરા મંદારરૂપ છે. આ પ્રમાણે દૃઢમૂલ નાસ્તી ચાલેલો આ અહિંસારૂપ પરમધર્મ આપણી નજર આગલ અધ્યાપિ પળ છે. બ્રાહ્મણોના ધર્મને, વેદમાર્ગને, તથા યજ્ઞમાં થતી હિંસાને, સરો ધર્મો એજ ધર્મ લગાવ્યો છે. બુદ્ધના ધર્મ વેદમાર્ગનોજ. ફનકાર કર્યો હતો. તેને અહિંસાનો આગ્રહ ન હતો. એ મહા દયારૂપ, પ્રેમ-રૂપ ધર્મ તો જૈનોનોજ યવો. આજ્ઞા હિંદુસ્થાનમાંથી પશુચર નિકળી ગયો છે. ફક્ત છેક દક્ષિણમાં જ્યાં બૌદ્ધ કે જૈનની છાયા વરાગર પડી શકી નથી ત્યાંજ તે ચાલુ છે. એટલુંજ નહિ પણ ઉપનિષદોનો જ્ઞાનમાર્ગ સર્વથા સતેજ યઈ જૈનોના જીવાંજીવ તથા વર્મધર્મરૂપ વાદ પરત્વે ઘણો વહાર આવ્યો છે. આમ શંકારુજ બૌદ્ધ તથા જૈન ધર્મોએ દર્શનોના પરમધર્મોનો રમ્તો કર્યો છે. તત્ત્વદષ્ટિને સ્વરૂપે પ્રવર્ત્તવાનો માર્ગ કર્યો છે. ને વર્ણ જાતિ મધુ મૂલાવી ઢઠ્ઠ મનુષ્યમાત્રને પરમપ્રેમમાં એકાત્મ માત્ર પમાલનાર બ્રહ્મ-જ્ઞાનનો ઉદય મૂચવ્યો છે. "

૧ સરો ધર્મો લગાવ્યો એમ કહેલુ આ દેશને કોમનું નથી. પણ સોડીની નદીઓનાં તળાવ સ્થેલજોને વહાર આવ્યા છે એમ કહેતા તે કથારે કોમનું.

મણિલાલભાઈએ લખ્યું કે— “ પુરાણમાવનામાં દર્નાઈ રહેલું તત્ત્વદષ્ટિનું જ્ઞાન બૌદ્ધ અને જૈનધર્મના પ્રચારથી જાગૃત થયું. ” તો અહીંયાં વિચાર થાય છે કે—વેદની શ્રુતિઓ અને સ્મૃતિઓથી પ્રવર્તેલા યજ્ઞકર્મનું નામ પુરાણ માવના કહી છે. અને તે માવનાથી તો પશુઓની કતલ થવાનું પ્રસિદ્ધજ હતું, તો પછી તેમાં દર્નાઈ રહેલી તત્ત્વદષ્ટિ ઘણા વલત પછી જાગૃત કેવા પ્રકારથી થઈ માનવી ? શું તે વલતના મોટા મોટા ઋષિઓ તે તત્ત્વદષ્ટિનું જ્ઞાન જોઈ ન શક્યા હતા તેથી તે જ્ઞાન મહાર ન આવ્યું હતું ? અથવા એક ઈશ્વરની શોધમાં ને શોધમાં—બડીમાં આ દેવ તો ઘડીમાં પેલો દેવ જેમ થયા ઋષિઓ મન્યા કરતા હતા તેમ પોતાના અજ્ઞાનરૂપાથી જીવોના ઉપર કતલ ચલાવી તેમાંથી તત્ત્વદષ્ટિનું જ્ઞાન શોધ્યા કરતા હતા તેથી તે જ્ઞાન મહાર ન આવ્યું હતું ? આમાં સમજવું શું ?

આગળ જતાં બીજા ફક્તમાં લખ્યું કે—“ ઉપનિષદોનો જ્ઞાનમાર્ગ મર્વ્યા મતેજ થઈ—જૈનોના જીવાંજીવ તથા કર્મધર્મ-વાદ પરન્વે ઘણાં મહાર આવ્યો. આમ શંકારૂપ બૌદ્ધ તથા જૈન ધર્મોણ દર્શનોના પરમ ધર્મોનો રમ્નો કર્યો છે. તત્ત્વદષ્ટિને સ્વરૂપે પ્રવર્તવાનો માર્ગ કર્યો છે. અને વ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉદય સૂચવ્યો છે ”.

આ ઠેકાણે—પૃ. ૧૧૩ માં શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિજીના તથા પૃ. ૧૧૪ માં જણાવેલ મહાકવિ ધનપાલ પંડિતના કાવ્યની સત્યતાનો રહ્યાલ કરો. તેમણે કહ્યું હતું કે “ પરમતના શાસ્ત્રોમાં જે જે પ્રમાણભૂત વચનો જોવામાં આવે છે તે વધાઈ વચનો હે જિનદેવ ! તમારા જ્ઞાન સમુદ્રમાંથી ઉઠી ઉઠીને વહાર પડેલાં વચન વિન્દુઓજ છે અને તેથીજ તે શોભાને પાત્ર થયાં છે. ” અહિયાં વિશેષ એજ છે કે—જૈનોના પ્રવલ ઉદય-કાલ પેહલાં—વૈદિકમાર્ગમાં અને બ્રાહ્મણધર્મમાં કેવલ જીવોના ઉપર કતલ ચાલતી હોવાથી ધર્મમાર્ગનો કહો કે પરમ બ્રહ્મમાર્ગનો કહો તેનો તો લોપજ થઈને રહેલો હતો. એમ આ વધા પંડિતોના તરફથી નિકલેલા વચનોના ઉદ્ધારોજ આપણને સૂચવી આપે છે. આ વધા વચનોના ઉદ્ધારો છે તે પણ સામાન્ય પુરુષોના નથી પણ મહાન્ મહાન્ પંડિતોના છે. અને પોતે વેદ ધર્મના પણ પૂરેપૂરા આગ્રહી હોવા છતાં પણ સત્યને સત્યપણે કેહવું પડ્યું હશે.

સજ્જનો ? વિચાર કરો કે—જૈનોના તત્ત્વજ્ઞાનમાં કેટલી વધી મહનતા રહી હશે.

(१४९)

॥ ॐ नमः सिद्धं ॥

जगत्कर्त्ताविषे विविध मतौः

॥ अथ सौ जोगी गुरु मेरा—ए पाठ ॥

सृष्टि कब किसीने बनाई, संतो ! कब किसीने बनाई;
याकी खोज किसीने न पाई, सृष्टि कब० ए देऊ.

वेद पुराण कुरान पैचलम, भिन्न भिन्न कर गाई;
एक एक सब भिन्न कहत है, मिलन न मेली मिली है ॥ पा. १ ॥

भावार्थ—पुराणाला कहें छे के—“ खुदाके हुक्मसे सब
बुल होता है ” ए कान प्रसिद्धन छे.

सायबलाला कहें छे के—“ हनु सिन्नीरु म्हा दिवनी शंदर
बषा मगानी रचना करी आठमा दिवसे छे ध्यानमा लीन
शरीर पैठा. ” ए कान पन सायबलाला प्रसिद्धन छे. माउ वेद
पुराणादिकमाँन एना मनमेरे वाला जोदामा आवे छे तेपी
तेनो दिवात सोदोक करी बनावीशु. सृष्टिकर्त्ता मंत्रि बदार

मतवालाओना विचारो जुदा जुदा थवाथी ए विषे यथार्थपणे कोई समजेला नथी ए वात सिद्धज छे. तेथी तेमना तत्त्वविचारना संवंधे पण यथार्थ बंधारण थयेलुं नथी एज विचार उपर आनीने अटकवुं पहे छे.

[ऋग्वेदके ऐत्तरीय आरण्यमें, आतमसे उपजाई ।
यजुर्वेदको खोलके देखा, विराट् पुरुषे पसरवाई ॥ वाकी. २॥

भावार्थ—ऋग्वेदमां लखुं छे के—“प्रथम एक आत्माज हतो. चल अने अचल एमांनुं कांई पण न हतुं. ते वखते आत्माए विचार कर्यो के हुं जगत्नी रचना करुं. पछी तेणें जल ज्योतिष् आदि बनाव्यां, फरीथी विचार कर्यो के एनो रखवाळो पण बनावुं विचारनी साथे जलमांथी एक पुरुष निकल्यो तेनुं मुख खुल्ले यत्राथी एक शब्द निकल्यो ते शब्दथी अग्नि पेदा यई. पछी ते पुरुषनुं नाक खुल्लुं थयुं तेथी श्वास आववा जवा लाग्यो तेथी

१ सहस्रशीर्षा पुरुषः इत्यादि. सृष्टिनी उत्पत्तिविषयक विचार ऋग्० अष्टक ८ अ० ४ व० १७ । १८ । १९ मां पण छे. जुवो—अनारा गुरुवर्यकृत—तत्त्वनिर्णयप्रासाद. पृ. १९७ थी. पुनः—नासंदासीन्नोसदां सीतृदानीं' इत्यादि सृष्टिनी उत्पत्ति विषय. ऋ० अ० ८ अ० ७ व० १७ मं० १० मां पण सदि. जुवो० तत्त्व० पृ. १९१ थी ॥

આકાશનો ઉત્પત્તિ થઈ. પછી આંસો ઉઘડી તેથી જ્યોતિષ્ પ્રગટ થઈ. તે જ્યોતિષી સૂર્ય ઉત્પન્ન થયો, इत्यादिक सर्वं ज्ञात्वा बीजं सृज्यु विगेरे पैला पुरुषयीज उत्पन्न ययुं. ” એમ વિસ્તાર સાથે પૈતરીયઆરણ્યમાં લખેલું છે. હવે યજુર્વેદમાં લખ્યું છે કે—
 વિરાટપુરુષી આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ. તેનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે—
 “ જે વસતે એ વિરાટને બીજાને ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થઈ તેજ વસતે સ્ત્રી અને પુરુષ એ બન્ને એકજ સ્વરૂપથી ઉત્પન્ન થઈ ગયાં પછી જુદાં પડીને ત્રી ભર્તા રૂપે બની ગયાં. ત્યાંથી મનુષ્યની વંશાવલી ચાલુ થઈ. એજ પ્રમાણે પેલો પુરુષ અને પેલી સ્ત્રી એ બન્નેએ જે જે જાનિતું સ્વરૂપ ધાગળ કર્યું તે તે જાનિતો વિસ્તાર પાતો ગયો. જેમકે—ચરદ ને ગાય. યોત્રે ને ગોઠી. ગધેડો ને ગધેડી. ” इत्यादि, એ પ્રમાણે આ સૃષ્ટિ પેલા વિરાટપુરુષના સ્વરૂપથી ઉત્પન્ન થઈ. ॥ ૨ ॥

મંદુક ઉપનિષદ્ કહત હે, પદ્મહીજાલકે ન્યાઈઃ
 કૂર્મપુરાણે વિચારી જાનાં, નાગચળ મૂલ નિપાઈ ॥ ચા. ૨ ॥

આવાર્થ— જેમ વર્ગનીયો પોને પોનાનાં જાને જાશ્યુ ઉત્પન્ન કરે છે અને પછી પાશ્યુ પોનાનાવાજ મમાર્થી દે છે તેજ પ્રમાણે

જે એક અવિનાશી પુરુષ છે તેમાંથી આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય છે અને પાછલથી તે અવિનાશી પુરુષમાં પાછી સમાઈ જાય છે." એ પ્રમાણે મંદૂક ઉપનિષદમાં કહેલું છે. ॥

અને કૂર્મપુરાણમાં એવું લખ્યું છે કે—“હું નારાયણદેવ હું, મારે માટે પહિલાં રેહવાનું સ્થાન ન હતું. મેં શેષનાગની શય્યા કરી, પછી મારી દયાથી ચતુર્મુખ બ્રહ્માની અકસ્માત્ પેદા થયા. કે જે જગતના પિતામહ છે. પછી બ્રહ્માણ પોતાના મનથી પોતાના જેવા પાંચ પુરુષો બનાવ્યા તેનાં નામ—૧ સનક, ૨ સનાતન, ૩ સનંદન, ૪ સુરુ, ૫ સનતકુમાર. । પોતાના મનને ईશ્વરમાં આશક્ત કરીને આ સૃષ્ટિ રચવાની મનસા કરી ત્યારે બ્રહ્મા સાચાં કરીને મોહને પ્રાપ્ત થયા ત્યારે જગતમાયી મહામુનિ વિષ્ણુ પોતાના પુત્ર બ્રહ્માને વોધિત કર્યો, પછી બ્રહ્માણ ઉગ્ર તપ કર્યો, વળા કાલ સુધી કરેલું તપ ફર્લીમૂત ન થતાં સ્વેદથી ક્રોધ થયો, આંસોમાંથી પાણી નિકળ્યું તેથી પાંપેળો વાંકી થઈ તેમાંથી મહાદેવની ઉત્પન્ન થયા, બ્રહ્માનીની આજ્ઞાથી તેમણે ભૂતપ્રેતાદિ ગણો રચ્યા અને ઉત્પન્ન થતાની માગેજ તે ભૂતાદિગણ મક્ષણ કરવાને લાગી ગયા, આવું સ્વરૂપ જોઈ બ્રહ્મા પણ વિસ્મિત બની ગયા. ” આદિ કૂર્મ-પુરાણમાં વિસ્તારપણે લખેલું છે. ॥ ૨ ॥

अने बीजा टुकड़ायी पृथ्वी उत्पन्न थई. दिशा विगेरेनां पण जुदां जुदां नाम पडयां. पछी १ अग्नि, २ वायु अने ३ सूर्य पण उत्पन्न थया ए त्रणयी-ऋग्वेद, यजुर्वेद, अने सामवेद, पण यज्ञनी सिद्धिने माटे उत्पन्न थया. पछी-तप, वाणी, रति, काम, क्रोधादिकने उत्पन्न कर्या. पछी सुख, दुःखादिकनी योजना करी. पछी पोताना-मुख, हाय, जंवा अने पगयी चारो वर्ण उत्पन्न कर्या. पछी पोताना शरीरना वे भाग करीने स्त्री अने पुरुषरूपे बनीने स्त्रिराटरूपने धारण कर्युं. पछी-दश मुनियो, सात मुनियो, देवताओ, कौटपतंगादिकनी उत्पत्ति करी दीवी. " ए वर्णन मनुस्मृतिमां ऋग्वेदना मतथी प्राये मळ्ळुं कहेलुं छे. ॥ ४ ॥

कोइ कहे कालीकी शक्ति, बाकी न्यारी न्यारी चतुराई; लिंगपुराणे शिवजीके वदनसें, विष्णु ब्रह्मादिक ठाई ॥ या. ५॥

भावार्थ-“कालीदेवीए कळूं के हुं आदिशक्ति रहने बीज-रूपे थई हुं अने पहिले शिव अने शिवनी शक्ति रूपे उत्पन्न थई. पछी विष्णु अने विष्णुनी शक्ति रूपे उत्पन्न थई. तेथी आवना लक्ष्मिनी उत्पत्तिना कारण रूपे हुंज थयेछी हुं. ” ए काली-देवीना माटे बीजा ग्रंथनां एम पण लखलुं छे के-“कालीदेवी छे ते आदि शक्ति छे. अने ए देवीए त्रण रंडां उत्पन्न कर्या,

તેમાંથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને મહેશ, એ ત્રણ દેવો બહાર આવ્યા. તેમણે આ જગતની રચના કરી ” इत्यादि. હવે શિવપુરાણમાં લેણું તેનો વિચાર કરીએ છીએ. જેમકે—“આ બ્રહ્માંડમાંથી પ્રથમ શિવની ઉત્પત્તિ થયા. પછી શિવજીની દાસી માંહથી વિષ્ણુ અને લક્ષ્મીની એ બે ઉત્પત્તિ થયાં. અને તેમની જમણી માંહથી પ્રજ્ઞા અને સરસ્વતીની ઉત્પત્તિ થયાં. પછી શિવજીએ ગુણસંયુક્તપણે રહેલી પ્રકૃતિને સૂક્ષ્મપણાથી દેહી. તે બલતે પ્રકૃતિએ શિવજીનું મામરું ધારણ કરી મહત્વાદિકને ઉત્પન્ન કર્યા. પછી તેમાંથી ત્રણ અહંકાર ઉત્પન્ન થયા. પ્રથમ સાત્વિક અહંકારથી દેવતાઓ ઉત્પન્ન થયા. અને બીજા રાજસ અહંકારથી દંદ્રો ઉત્પન્ન થયા. અને ત્રીજા તામસ અહંકારથી પાંચ તત્ત્વો ઉત્પન્ન થયા, અને તે પાંચ તત્ત્વો-થીજ આ બધા બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ થતી પાલી. ” इत्यादि શિવ-પુરાણમાં વિસ્તારથી જોઈ લેવું ॥ ૧ ॥

ब्रह्मवैवर्तपुराण यं बोले, एतो कृष्णकी चतुराई;
मितर भेदका पार न पाये, क्या फितुरी करे फितुराई : वा. १॥

માર્ગ—બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણમાં એવું લખ્યું છે કે—“આ બધા જગતની રચના કૃષ્ણજીથી થઈ. જેમકે—કૃષ્ણજીના જમણા હાથથી વિષ્ણુજી અને દાસા હાથથી શિવજી. અને કૃષ્ણજીની નાભિથી

ब्रह्माजी उत्पन्न थया. ए त्रणे देवोए प्रथम कृष्णजीने पुण
तेमनी आज्ञा मेळीने आ सृष्टिनी रचना करी. क्यारि सविता
ते पुणायवी जोई लेवुं. ॥ ६ ॥

वेदना पण कांई भेद न पावे, क्या करे गडगयलाई;
मानग छोट इन्माराग जाके, केवल धूप नयाई ॥ वा. ॥ श्री
महामयाजी छोटके देखा, कोई पुरुष अनिमाई;
बुछ पाछ कर भितर खोजी, पाछे जानम काज सचाई ॥ वा. ॥ श्री
मुकुटपासं सृष्टिसंवेचका, किंचित् भेदतां पाई;
अपर कोइ हस अमर भये ह, अंतर वग्ग गवाड ॥ वा. ॥ श्री

॥ इति श्रीमद्भक्तिकविवर्धन विद्याविजयसिद्धार्थसंस्कृतं ॥

भावार्थ—ब्रह्मकुशल उदासीकृत-ऋगादिभाष्यभूमिके
नाम पुस्तकना भाषार्थनो तात्पर्य—

“ સંપૂર્ણ સૃષ્ટિની આદિમાં જે જલ હતું તેણે ગર્ભ ધારણ કર્યો તે પત્રો પે-સંપૂર્ણ જગત્ના કારણ જે દ્રવ્યા જેનામાં દેવતાઓ ઉત્પન્ન થઈ ગયેલા છે. નન્માદિકર્યા રહિત પરમાત્મા પોતે છે તેની ક્રાભિમાં જે કમલ છે તેમાં સંપૂર્ણ જગત્ના ચીજરૂપ દ્રવ્યા છે જેનામાં સંપૂર્ણ ચતુર્દશ સુત્રન રહેલાં છે. ”

आ उरती श्रुतिनो दयानंदमस्वर्गीनां भाषायां कोला
अयेनो तान्पर्यं नीचे गुणव--

“मनुज्योने एवुं करवुं नोईए के मे अमनूनी आचार, योगी-
ओने प्राप्त भना योग्य अनर्यामी पोतपोतानो आचार सर्वमं
व्याप्त छे तनी मंका मव पेको कर. ”

[illegible]

२ पुनः—य० वा० सं० अ० २३ मं० ६३ मां—

सुभूः स्वयंभूः प्रथमोऽन्त महत्यऽर्णवे ।

दुधे ह गर्भमृत्विषं यतो जातः प्रजापतिः ॥ ६२ ॥

तात्पर्य—सुंदर भुवन ते सुभू, इच्छायी शरीर धार, ते स्वयंभू, एवो परमात्मा महाजलममृहमा प्राप्तकाळे ह-प्रसिद्ध तेणे गर्भ धारण कर्यो ते केवो छे के जेमाथी ब्रह्माजी उत्पन्न भया ॥ ६२ ॥

३ पुनः—शत० कां० ७ अ० ५ ब्रा० १ कं० ५ मां—

स यत्कूर्मो नाम । एतद्वै रूपं कृत्वा प्रजापतिः प्रजा अमृ-
ज्जन यत्सृजताञ्जरोन् तस्यदकरोत्तस्मान्कूर्मः कश्यपो वै
कूर्मस्तस्मादाहुः सर्वाः प्रजाः काश्यप्य इति ॥

तत्पर्य—केवोमां प्रसिद्ध जे कूर्म. अर्थात् प्रजापति जे कश्यप तेमणे कूर्महुं क३ धारण करीने ध्या बना मरणाजी त्याग करी. कश्यपहुं हनुं ते कश्यप जे कूर्म कश्यपा. निवृत्तता से कूर्मज कश्यप जन्मजी प्रसिद्ध बना तेवो बना कश्यप कश्यप प्रमाने कश्यपजी कहे छे.

અહિયાં જુવો પહેલો યજુર્વેદનો અને બીજો શતપથબ્રાહ્મણનો પાટ કેટલો નધો તફાવતમાં છે ? આવા પ્રકારના બીજા વિરોધી પાટો ઘણા છે અને મોટા મોટા છે તેથી આ નાનકડા પ્રસ્તુતકમાં લેવી શકાય નહીં. જિજ્ઞાસા હોય તેમણે અમારા ગુલ્લયકૃત-તત્ત્વનિર્ણયાસાદ જોઈ લેવો.

૪ પુનઃ—અર્ધ સં. કાંટ. ૧૦. પ્ર. ૨૩. અ. ૪. મં. ૨૦ માં—

યસ્માદ્દત્તો અપાતંશન્ યજુર્યસ્માદ્પાકપન્ । તમાનિ
યસ્ય લોમાનિ અયવાક્ષિરસો મુલં । સ્કમ્ભન્તમ્ શ્રુહિ કતમઃ
સ્વિદેવ જ્ઞઃ ॥

માવાર્ય—જે પરમાત્માથી ઋગ્વેદ ઉત્પન્ન થયો. અને જે પરમાત્માથી-યજુર્વેદ ઉત્પન્ન થયો. અને સામવેદ જે પરમાત્માના રોમ (કેશ) છે અને અર્ધવેદ જે પરમાત્માનું મુલ છે. જ્યો જે સર્વનો આશ્રયભૂત છે તે કોણ છે ? કહો તો તે પરમ-બ્રહ્મ પરમાત્માન છે, બીજો કોઈ નથી.

૫ પુનઃ—ઋગ્. અષ્ટક ૮. અ. ૪. વ. ૧૮. મં. ૧૦ માં—

तस्माद्यज्ञान् सर्वहुत कचः सामानि जज्ञिरे ।

छेदांसि जज्ञिरे तस्माद्यजुस्तस्मादजायत ॥ ९ ॥

भावार्थः—सर्वहुतः—पूर्वोक्तयज्ञधी कचःसामानि—सामान्य
उत्पन्न वयो. ते यज्ञधी छेदांसि—गायत्री आदि उत्पन्न यग
आने तेन यज्ञधी यजुर्वेद पण उत्पन्न ययो. ॥ ९ ॥

आ अथर्ववेदनी अने अथर्ववेदगी कत्वासां वेदको यग
होने विचार बाध्य. को कगी होवो.

१ पुनः -- कचस्य कोः १३ । अ। प्रा० २ कं १० यां-

पदं वा अगेऽयं यज्ञतो भूतस्य निःस्पृहत्वमेतत् ।

यद्वेदेनां यजुर्वेदः सायवेदाऽथर्वशिखः ॥ श्र्यादि ॥

भावार्थः—अ जे यज्ञात्मा छे. तेजसो निःस्पृह छे तेन
यजुर्वेद, यजुर्वेद, सायवेद अने अथर्ववेद छे ॥

२ पुनः—तैत्तिरीयब्राह्मणे. अथर्व २ अथर्ववेद
अथर्व २ अथर्ववेद-

यजुर्वेदः तैत्तिरीयब्राह्मणे । तं यज्ञो वेदा अथर्व-
यजुर्वेद । अथर्ववेदः अथर्ववेदः ।

(૧૧૭)

માતાર્થ:—પ્રજાપતિ—બ્રહ્મા તેણે પ્રથમ સોમરાજાને ઉત્પન્ન કરીને પછી ઘ્રણ વેદોને ઉત્પન્ન કર્યાં. તે ઘ્રણે વેદોને સોમરાજાએ પોતાના હાથમાં લેઈ લીધા.

૮ પુનઃ શતપથકાં ૧૧ । અ ૦ ૬ વ્રા ૦ ૩ કં ૦ ૧ । ૨ । ૩ માં—

પ્રજાપતિર્વૈ દદમગ્ર આસીત્ । એક એવ । સોઽકામયત । સાંપ્રજાયેયેતિ । સોઽશ્રામ્યત્ । સ તપોઽતપ્યત । તસ્માદ્ઘ્રાન્તા-ત્તેપાનાત્ ઘ્રયો લોકા અદ્યજ્યન્ત । પૃથિવ્યંતરિસંઘૌઃ ॥ ૧ ॥ સ ઇમાં સ્ત્રીંલોકાનઽભિતતાપ । તેભ્યસ્તેભ્યસ્ત્રીણિ ડ્યોતિ-પ્યઽપ્રાયંતાઽમિર્યોયં પવતે સૂર્યઃ ॥ ૨ ॥ તેભ્યસ્તેભ્યદ્ઘ્રાયો વેદા અપ્રાયન્તાઽમે ઋગ્વેદો યાયોર્યજુર્વેદઃ સૂર્યાત્ । સામ-વેદઃ ॥ ૩ ॥

માતાર્થ—પ્રથમ નિશ્ચયથી એક પ્રજાપતિ જ હતો. તે પ્રજા-પતિને ઇડા થઈ કે હું અને-હરુપવાલો થઈ ગાઉં. પછી તેણે શાંતિપણથી તપ કરવા માંડ્યો. તપના પ્રમાણથી ઘ્રણ લોકની રચના કરી—૧ પૃથ્વીલોક. ૨ આત્મશયોક. અને ૩ સ્વર્ગલોક. પછી તે પ્રજાપતિએ આ ઘ્રણે લોકની પાસે તપ કરાવ્યો તેમના

તપના પ્રભાવથી ત્રણ જ્યોતિઃ ઇટલે પ્રકાશસ્વરૂપવાલા ત્રણ દેવતા
ઉત્પન્ન થયા. ૧ અગ્નિ. ૨ સર્વજગત્ને પવિત્ર કરવાવાળો વાયુ.
અને ૩ સૂર્ય. પછી એ ત્રણેના તપથી ત્રણ વેદ ઉત્પન્ન થયા.
જેમકે અગ્નિથી ૧ ઋગ્વેદ. ૨ વાયુથી યજુર્વેદ, અને ૩ સૂર્યથી
સામવેદ. ॥ ૩ ॥

૯ પુનઃ—તૈત્તિરીયસંહિતા. કાં. ૭ પ્ર. ૧ અનુ. ૧ માં—

આપો વા ઇદમગ્રે સલિલમ્ આસીત્ તસ્મિન્ પ્રજા-
પતિર્વાયુર્ભૂત્વાઽચરત્ । સ ઇમામપश्यत् तां वराहो भूत्वा-
ऽऽहरत् । इति ॥

માવાર્યઃ—અગ્રે અર્થાત્ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના પેહલાં જલ ને
જલ હતું. તે જલમાં પ્રજાપતિ વાયુનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને ફરવા
લાગ્યો. તેમાં ફરતાં ફરતાં આ પૃથ્વીને દેખી. પછી તેણે વરાહનું
(શૂકરનું) રૂપ ધારણ કરીને જલના ઉપર સેંચી લાવ્યા.

૧૦ પુનઃ—ગોપય. ૫૦ પ્ર. ૧ બ્રા. ૬ માં યયા--

સ મૂયોઽથ્રામ્યદ્ મૂયોઽતપ્યત । મૂય આત્માનં સમત-
પત્ । સ આત્મત એવ ત્રીલોકાબિરમિત । પૃથિવીમંતરિક્ષં
દિવામિતિ । સ સ્વલ્લ પાદામ્યામેવ પૃથિવીં નિરમિમતોદગા-

દન્તરિસં મૃધોં દિવં । સ તાંસ્ત્રી * છોકાનઽમ્યથામ્યદઽ-
મ્યતપત્ । તેમ્યઃ શ્રાંતેમ્યસ્તમેમ્યઃ સંતમેમ્યસ્તાં દેવાભિ-
રમિપતાઽર્મિ વાયુમાદિત્યામિતિ । સ સ્વરૂ પૃથિવ્યા પવાઽર્મિ
નિરમિપતાઽન્તરિષાદ્વાયું દિવ આદિત્યમ્ । સ તાંસ્ત્રીન્ દેવા-
નઽમ્યથામ્યદઽમ્યતપત્ । સમતપત્ । તેમ્યઃ શ્રાંતેમ્યસ્તમેમ્યઃ
સંતમેમ્યસ્તાં પેદાગિરમિપત । ઋગ્યેદં યજુર્વેદં સામયેદમિતિ ॥

માર્વાર્થ—તે પ્રજાપતિ પરીધી જ્ઞાન થયો. પરીધી પાછો
તપ કર્યો, પરીધી આચરો તપ કરી પોતાના આત્માને જુદ
તરાવ્યો. પછી પોતાના આત્માથીજ શ્રવે લોકની રચના કરી
પછી પોતાના ચે પગથી ૧ પૃથ્વીલોક, ૨ ઉદરથી (વેંટથી)
આકાશલોક અને પોતાના મનથી ૩ સ્વર્ગલોક એ પ્રમાણે શ્રવે
લોકની રચના કરી. પછી એ શ્રવે લોક જ્ઞાન થયે તેમની પાસે
તપ થતાવ્યો. પછી એ શ્રવે લોક તપ કરી જ્ઞાન થયે તેમની
પાસેથી શ્રવે દેવોની ઉત્પત્તિ થતી. જેન કે—૧ પૃથ્વીલોકથી
અગ્નિદેવની, ૨ આકાશલોકથી વાયુદેવની અને ૩ સ્વર્ગલો-
કથી સૂર્યદેવની ઉત્પત્તિ થતી. પરીધી ૪ શ્રવે દેવોની
પાસેથી તપ થતાવ્યો, તપથી જ્ઞાન થયે, અગ્નિથી અગ્નિદેવની,
વાયુથી વાયુદેવની અને સૂર્યથી સૂર્યદેવની ઉત્પત્તિ થતી. જન્મદિ.

અહીયાં અમોએ વેદને લગતા જ માત્ર દશ પાઠો નમુના રૂપેજ આપ્યા છે.

૧ તેમાં પહેલા પાઠનો અથ એક ઉદાસીનો કરેલો અને બીજો અર્થ દયાનંદજીનો કરેલો તે કેટલા વધા ફરકથી થયેલો છે તે વતાવ્યો છે.

૨ ત્રીજા પાઠમાં—જે પરમાત્મા સુંદર ભુવનાદિવાલો છે તેણે જલમાં ગર્ભ ધારણ કર્યો તેમાંથી બ્રહ્માજી ઉત્પન્ન થયા એવો અર્થ સૂચવેલો છે.

૩ ત્રીજા પાઠમાં—પરમાત્માએ કૂર્મનું રૂપ ધારણ કરી આ સૃષ્ટિની રચના કરી. તેથી તે કાશ્યપી કહેવાઈ.

૪ ચોથા પાઠમાં—પરમાત્માથી વે વેદ ઉત્પન્ન થયા. ત્રીજો તેમના રોમથી (કેશથી) અને ચોથો મુઠથી એમ ચાર વેદ જેમનાથી ઉત્પન્ન થયા છે તેજ વધાનો આધારભૂત છે.

૫ પાંચમા પાઠમાં—જે યજ્ઞ કર્યો હતો તેમાંથી સામવેદ, ગાયત્રી આદિ, અને યજુર્વેદ, ઉત્પન્ન થયા. અહીંયાં પરમાત્માનું નામ છોડી દીધું છે.

૬ છઠા પાઠમાં—પરમાત્માએ નિઃશ્વામ છોડ્યો તેમાંથી ચારે વેદોની ઉત્પત્તિ થઈ.

૭ સાતમા પાઠમાં—પ્રનાપતિ પ્રથમ સોમરાજાને ઉત્પન્ન કર્યો. અને પછી ઘ્રણ વેદોને ઉત્પન્ન કર્યા. તે ઘ્રણે વેદોને સોમ-રાજાએ પોતાની મુઠીમાં ભેડી લીધા.

૮ આઠમા પાઠમાં—પ્રથમ પ્રનાપતિ એકલો જ હતો. તેને ધર્મા રૂપ ધર્માની રૂચ્છા ધર્માથી તપ કરવા માંડ્યો. તરના પ્રમા-વર્ધી ઘ્રણલોક ઉત્પન્ન થયા. તે ઘ્રણલોકને પાછો તપ કરીશ્યો તેથી ઘ્રણ ન્યોતિરૂપ ઘ્રણ દેવો ઉત્પન્ન થયા. પાછો તેમને વળ તપ કરાવ્યો તેથી ઘ્રણ વેદ ઉત્પન્ન થયા જેમકે—અમિદેવથી અગ્નિ-વેદ, ઓંકા વાયુદેવથી યજુર્વેદ, અને શ્રીકા સૂર્યદેવથી મામવેદ.

૯ નવમા પાઠમાં—પ્રનાપતિ પોતે વાયુનું રૂપ ધારણ કરીને પાણીમાં કર્યા ન્યાં તેમણે આ પૃથ્વી જોઈ પછી પોતે વરાહનું રૂપ ધારણ કરી ને પૃથ્વીને બહાર લેવી લાગ્યા.

૧૦ દશમાનો પાઠ આઠમા પાઠની માથે ધર્મા મળ્યો છે. વિશેષ એ છે કે—દશમા પાઠમાં પ્રનાપતિના—ધર્મા—વેદર્થી અને મત્તકર્થી ઘ્રણે લોચને ઉત્પત્તિ થઈ, આઠમા પાઠમાં માત્ર પ્રનાપતિનાવળના પ્રમાવર્ધી પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થઈ ગઈ.

આ ઉપરના લેખોનો કિંચિત્ વિચાર કરી જણાવું તો અજાણ વર્ગને મુગમ્ પડે.

માન્ય એવી મનુષ્યની જગાવવામાં આવ્યું હતું કે—“ધર્મમું

भगवाने पाणी बनावी चीज नाखुं ते सोनातुं इहुं थयुं तेमा
ब्रह्माजी मनुष्यना सर्व निखर्व वपां सुधी रह्या पछी ध्यान प्रीति
बे माग कर्या तेयी आकाश अने पृथ्वी बे बनी गयां." प्रथम आकाश
अने पृथ्वी बेमांयी एकं न हतुं तो पाणी शेमां राखुं ? अने
बीज क्यां नाखुं ?

हवे जूवो अमोए जे दश. पाठ मुक्या छे तेमांनो पहलो
यजुर्वेदनो पाठ—परमात्माना नाभिना कमलमां ब्रह्माजी बड
मुवनने छेईने रहेला हता. ते शा कारणधी अने कंटळा कप सुकी
रह्या तेनो खुलासो काई करेलो नयी पण विचार करवानी जर
छे. केम के प्रजापतिने अनादि मानेलो छे.

बीजो पाठ पण यजुर्वेदनोज छे. तेमां एम जणाखुं छे के
परमात्माए पोने नळमां रहीने गर्भ धारण कर्यो तेमांयी ब्रह्माजी
उत्पन्न यवा तो जाणवानुं ए छे के जठ क्यां रहेयुं हये पार !

हवे श्रीमा शतपथब्राह्मणना पाठमां—“परमात्माए कूर्महुं रूप
धारण करीने आ सृष्टिनी रचना करी. त्यो आ सृष्टि कारणधी
रहेबाई.” प्रथम आ सृष्टिजन हती तो ते परमात्मा क्या रह्या हयो !
अने कूर्महुं रूप कये ठेकाने खीने धारण करुं हयो पार ! बीज
कोई पण रूप न धारण कर्या कूर्मरूपन धारण करवामा छे विरोध
होई पार ! अनादि तो आ ऐतरेय काई विभिन्न जेका छाने छे.

હવે જુઓ આઠમો પાઠ શતવધરાજાણનો.

અને દશમો-ગોપયજ્ઞાજ્ઞાણનો તેમાં ઇંદુ મળાવવામાં આવ્યું છે કે-“ પ્રથમ પ્રજાપતિ ઇન્દ્રોજ હતો. ઘણાં રૂપ ધરાવી દેખા કરીને તપ કર્યો. ” એવો કયો તપ કર્યો હશે ? કે જે તપના પ્રમાણથી ગ્રણ લોકની રચના કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ ? સ્વર, પરીયી ગ્રણે લોકની પાસે તપ કરાવ્યો. તેમાં ધીનો લોકનો આકાશ છે તે નો શૂન્યરૂપ (પોહારરૂપે) છે તેની પાસે તપ કેવી રીતે કરાવ્યો ? કેમ કે તે આકાશ તો રૂપ અને રંગ વિનાનો છે. ઘણી દશમા પાઠમાં તો-નિરંજન નિરાકાર પરમાત્માના જ પેટ અને મસ્તક છુદ્ધાં બનાવી દેઈ તેમાંથી ગ્રણ લોકની ઉત્પત્તિ બતાવી દીધી ? અને કહે છે કે-ચારે વેદો તો પરમાત્માના તરફથીજ મ્હાશીશ રૂપે મળેલા છે. તેની ઉત્પત્તિ પણ વિચિત્ર પ્રકારથીજ અમારા મહાશ્વરોષ (?) બતાવી છે તેનો પણ વિચાર તે દશ પાઠોમાંથીજ થોડોક કરીને બતાવું છું ॥

જુઓ-(૧) જોયો પાઠ-અર્ધ સં. કાં. ૧૦ માનો-ઋગ્વેદ અને યજુર્વેદ ૫ વે તો સ્વાસ પરમાત્માની ઉત્પત્તિ થયા. પણ તે કયા અંગથી અને કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયા અને તે વડે જીનમાં રાજવામાં આવ્યા તે કાતનો મુહાસો કાંઈ પણ કરેલો નથી. આ

મગવાને પાણી બનાવી ધીજ નાણ્યું ને સોનાનું ઇંદું થયું તેમાં
 બ્રહ્માની મનુષ્યના સર્વ નિર્લભ વર્ણો ગુધી રહ્યા પછી ધ્યાન ધરીને
 બે ભાગ કર્યા તેથી આકાશ અને પૃથ્વી બે બની ગયાં.” પ્રથમ આકાશ
 અને પૃથ્વી બેમાંથી એકે ન હતું તો પાણી શેમાં રાણ્યું ?
 ધીજ ક્યાં નાણ્યું ?

“હવે જૂવો અમોએ જે દશ પાઠ મુક્યા છે તેમાંનો પેહલો
 યજુર્વેદનો પાઠ—પરમાત્માની નામિના કમલમાં બ્રહ્માની ચંદ્ર
 મુવનને લેઈને રહેલા હતા. તે શા કારણથી અને કેટલાં વર્ષ મુધી
 રહ્યા તેનો ખુલાસો કાંઈ કરેલો નથી પણ વિચાર કરવાની જલ
 છે. કેમ કે પ્રજાપતિને અનાદિ માનેલો છે.

ધીજો પાઠ પણ યજુર્વેદનોજ છે. તેમાં એમ જણાવ્યું છે કે
 પરમાત્માએ પોતે જલમાં રહીને ગર્ભ ધારણ કર્યો તેમાંથી બ્રહ્માની
 ઉત્પન્ન થયા તો જાણવાનું એ છે કે જલ ક્યાં રહેલું હશે વારુ ?

હવે ત્રીજા શતપથબ્રાહ્મણના પાઠમાં—“પરમાત્માએ કૂર્મનું રૂપ
 ધારણ કરીને આ સૃષ્ટિની રચના કરી. તેથી આ સૃષ્ટિ કાશ્યપી
 કહેવાઈ.” પ્રથમ આ સૃષ્ટિજ ન હતી તો તે પરમાત્મા ક્યાં રહ્યા હશે ?
 અને કૂર્મનું રૂપ કયે ઠેકાણે રહીને ધારણ કર્યું હશે વારુ ? ધીજ
 કોઈ પણ રૂપ ન ધારણ કરતાં કૂર્મરૂપજ ધારણ કરવામાં શું વિશેષ
 હશે વારુ ? અમોને તો આ લેખોજ કાંઈ વિચિત્ર જેવા લાગે છે.

૭ સાતનો પાઠ—તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણ ભાગ અષ્ટક બીજાનો છે તેમાં
તો પ્રજાપતિ જે પરમાત્મા તેમણે પ્રથમ સોમરાજાને ઉત્પન્ન કર્યો.
અને પછીથી ઋણ વેદોને ઉત્પન્ન કર્યા. અને તે વેદોને સોમરાજાએ
પોતાની મુઠીમાં લેઈ લીધા. સોમરાજાને પ્રથમ ઉત્પન્ન કર્યો. તો
પ્રજા વિના રાજા કોનો થયો હશે ! અને મુઠીમાં વેદોને કેવી
રીતે પકડીને રાખ્યા હશે વાહ ? ॥

૮ હવે આઠમો પાઠ—શતપથ બ્રાહ્મણ વાંઢ ૧૧ માનો
આપ્યો છે તે. અને (૧૦) દશમો પાઠ—ગોપથબ્રાહ્મણ ભાગ
ઋઠાનો છે તેમાં તો—પ્રજાપતિએ પોતેજ તર કરીને ઋણલોકની
ઉત્પત્તિ કરી, બાદ ઋણલોકની પાસે તપ કરાવીને ઋણ દેવાની
ઉત્પત્તિ કરાવી, ત્યાર બાદ તે ઋણ દેવોએ તપ કર્યો તેના પછી
ઋણ વેદોની ઉત્પત્તિ થઈ. આ વેદોત્પત્તિની વાત ૮ મા અને ૧૦
મા પાઠમાં મળતી આવેલી છે.

મહાનો ! આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધે. તેમજ વેદોની
ઉત્પત્તિના સંબંધે. જો પુરાણોમાં સત્ય પ્રમાણ સોલસા નહીં તો
કોઈ પુરાણ ક્ષતાવર્ગ—ગ્રંથાગ્રંથો, તો કોઈ શિવગ્રંથો, કોઈ વિષ્ણુ તો
કોઈ કાર્તીકેશી, તથા તેને તો પદ્મનો પ્રમાણમાં નુકસાન દેતા સ્ત્રી
વળ અમોએ જે જે પ્રમાણ આપેલાં છે તેનાં કેટલાંક તો સાચા

વેદનાંજ છે. અને વીજાં પણ વેદતુલ્ય ગ્રંથોનાંજ છે. જ્યારે એવા ગ્રંથોમાંથી પણ મુખ્ય વાતોનું સત્ય ન મલી શકે તો પછી વીજે કયે ઠેકાણેથી સત્ય શોધી લાવવું ? માટે અમોને નિશ્ચય થયો છે કે જૈનોના તીર્થંકરોની ચરોચરી કરવાને વીજો કોઈ પણ પુરુષ આજ સુધી ચાલ્યો નથી અને તેમના કથન કરેલા તત્ત્વગ્રંથોને જોઈ-વળા એક તત્ત્વવેત્તાઓ સ્તુતિ કરવાને પ્રેરાયેલા છે. અને તેવા લેખોજ આ પુસ્તકમાં અપાયા છે. વલી જુઓ-જૂન ૧૮૯૯ ના મુદર્શનમાં આવેલા-પ્રો. આનંદશંકર વાપુ ભાઈ ધ્રુવેના ઉદ્ધારો-
 “ ૨ વૌદ્ધ અને જૈનધર્મનો પણ વિશાલહૃદયથી આ યોજનામાં સમાવેશ કરવો ઘટે છે. કારણ કે-એ ધર્મોનો ઉપદેશ મૂલમાં બ્રહ્મધર્મને અંગેજ થયો હતો અને તે તે સમયમાં પ્રવર્તમાન અનેક પ્રકારના કત્તરાને બ્રાહ્મધર્મના પ્રવાહમાંથી દૂર કરવાને એ ધર્મો શક્તિમાન થયા છે ” વિચાર એટલોજ કે-તે તીર્થંકરો કેવા ઉચ્ચ ગુણોને ધારણ કરવાવાળા હશે ! હવે માત્ર તેમના ટુંક ગુણોના પરિચયવાળી એક મહા કવિએ કરેલી સ્તુતિને આ પુસ્તકમાં દાખલ કરી આ પ્રથમ ભાગની સમાપ્તિ કરવાનું ધારીયે છે.

॥ પરમપરમાત્માના સ્વરૂપનું અવતરણ ॥

આ દુનિયામાં અનાદિકાલથી રહેલા અનંત જીવ પદાર્થો છે તેમજ અનાદી કાલથી રહેલાં પરમાણુ આદિ અજીવ પદાર્થો પણ છે. તે પદાર્થોના ચર્ચા સ્વરૂપનો પ્રકાશક પુણ્ય કયો થાય અને તે કેવી રીતથી ઉત્પન્ન થાય તેનું કિંનિત્માત્ર સ્વરૂપ જનાવવાને આ અવતરણ કરી બતાવું છું.

તે અનંત જીવોમાંથી ગમે તે જીવ, પોતાના વિશુદ્ધ ચારિત્ર-વટ અનેક મનોથી (અનેક જન્મોથી) પોતાના આત્માની શુદ્ધી મેળવવો મેળવતાં, ઉત્તમોત્તમતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થતો, છેવટ પોતાના મોક્ષની પ્રાપ્તિના માર્ગમાં પણ-રાન્ય, સ્ત્રી, પુત્ર, ધનાદિક જે જે બાહ્યપદાર્થો આત્માને વિકાર કરવા લાગે છે. તેનાથી સર્વથા દૂર રહીને અર્થાત્ પ્રવ્રન્યા ગ્રહણ કરીને, રાગદ્વેષ મોહ અજ્ઞાનાદિક જે જે આત્મગુણોના ઘાતક અંતરંગના મહાદૂષ્ણો છે તેમનો સર્વથા નાશ કરીને, પ્રાપ્ત કર્યું છે-રૂપી અરૂપી સર્વચરાચર પદાર્થોનો પ્રકાશ કરવાતાં કેવલજ્ઞાન, તેનીમ સાથે પ્રગટ થયું છે-જગતના જીવોને ઉપદેશ કરવાના સ્વરૂપનું તીર્થંકર નામ કર્મ જોમને, તે પસ્માત્મા પોતે આ

दुनियामां अनादिकालयी रहेला अनंतजीव पदार्थो अने अनंत
 परमाणुओ आदि अजीव पदार्थो वस्तुवस्तु कोई एक विकारने
 प्राप्त थवायी उत्पन्न थता अने तेवाज कारणशी रूपांतरने प्राप्त
 थता जाणीने, अज्ञानांघरूपमां पडेल्ला भव्यप्राणीओने इंद्रियाऽ-
 गोचर सूक्ष्ममां सूक्ष्म पदार्थोनो बोध आपी नुक्या छे प्रकाशमां
 जेणे, तेवो परम परमात्मा शुं एकज थतो हशे ? ना, ते एकतो
 नहींज. पण—जैनसिद्धांतमां प्रसिद्ध—बीस कोडाकोडी सागरोपमत्वं
 जे एक कालवक्र छे—तेमां एक उत्सर्पिणी काल छे, तेमां ते
 धर्मना प्रवर्तको चोवीसज थाय. अने तेज प्रमाणे बीजा अव-
 सर्पिणीकालमां पण धर्मनी प्रवृत्ति कराववाना अधिकारवाला
 तें चोवीसज थाय. बाकी अधिकार विनाना पोताना कर्मोनो
 सर्वथा नाश करीने गमे तेदल्ला मोक्ष जाय तनो तो नियम जैन
 सिद्धांतमां नथी. पण ते मोक्षे गयेला फगीयी पाछा आ दुनियामां
 आवे नहीं ए नियम तो जरूर छेज. आवा प्रकारना नियमथी
 अतीतकालमां अनंती चोवीशी थई गई अने भविष्यकालमां पण
 अनंती चोवीशीओ थया करवानीज, तथी तेवा अनंत परमात्मा
 एकज प्रकारयी उपदेशनो अधिकार भोगवो भोगने पोताना
 उद्धारनी साथे सत्य तत्त्वोनो प्रकाश करीने आ दुनियानो पण

ઉદ્ધારન કરતા ગયા છે. તેથી તે પરમાત્મા અનંતજ છે પરંતુ
 અનાદિકાલનો એકજ નિયંતા આ દુનિયાનો ઉદ્ધાર કર્યાજ કરે
 છે એવા પ્રકારની ગુંચવન જૈનતત્ત્વોના વેત્તાને રહેતીજ નથી અને
 આવા પ્રકારની માન્યતા છે તે સચુક્તિજ છે પણ શુક્તિ વિનાની
 નથીજ. તે પરમ પરમાત્મામાં કયા કયા દૂષણોનો નાશ પડે કેવા
 કેવા પ્રકારના અલોચિક ગુણો પ્રગટ થતા હશે, તેવા ગુણોનેજ
 હુંકમાં જણાવવાના હેતુથી મહાત્મિ શ્રીસિદ્ધસેનસૂરીશ્વરજી માત્ર
 સત્રીશ શાસ્ત્રમાંજ તે પરમ પરમાત્માનો સ્તુતિ કરતાં પોતે કહે છે
 કે—તેવા ગુણવાળા પરમાત્માના શરણધીજ મારું કન્યાણ યાઓ,
 એમ કહેતા ધરૂ પોને બીજા મન્ય પ્રાણીઓને પણ તેમનુંજ શરણ
 લેવાનું સૂચવી રહ્યા છે. તેજ સ્તુતિ શ્રમો પણ બીજા જીવોના
 ઉપકારના માંદે આ જગો પર દાક્ષલ કરીને વતાવીએ છીએ—

દુનિયામાં અનાદિકાલથી રહેલા અનંતજીવ પદાર્થો અને અનંત
 પરમાણુઓ આદિ અજીવ પદાર્થો વચ્ચેનો કોઈ એક વિકારને
 પ્રાપ્ત થવાથી ઉત્પન્ન થતા અને તેવાજ કારણથી રૂપાંતરને પ્રાપ્ત
 થતા જાણીને, અજ્ઞાનાંધરૂપમાં પડેલા મન્યપ્રાણીઓને ઇન્દ્રિયા-
 ગોચર સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ પદાર્થોનો बोध આપી મુક્યા છે પ્રકાશમાં
 જેણે, તેઓ પરમ પરમાત્મા શું એકજ થતો હશે ? ના, તે એકતો
 નહીંજ. પણ-જૈનસિદ્ધાંતમાં પ્રસિદ્ધ-ચીસ કોડાકોડી સાગરોપમનું
 જે એક કાલચક્ર છે-તેમાં એક ઉત્સર્પિણી કાલ છે, તેમાં તે
 ધર્મના પ્રવર્ત્તકો ચોવીસજ થાય. અને તેજ પ્રમાણે ચીજા અવ-
 સર્પિણીકાલમાં પણ ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરાવવાના અધિકારવાળા
 તે ચોવીસજ થાય. બાકી અધિકાર યિનાના પોતાના કર્મોનો
 સર્વથા નાશ કરીને ગમે તેટલા મોક્ષ જાય તેનો તો નિયમ જૈન
 સિદ્ધાંતમાં નથી. પણ તે મોક્ષ ગયેલા ફરીથી પાછા આ દુનિયામાં
 આવે નહીં એ નિયમ તો જરૂર છેજ. આવા પ્રકારના નિયમથી
 અતીતકાલમાં અનંતી ચોવીસી થઈ ગઈ અને મન્યપ્રાણીમાં પણ
 અનંતી ચોવીસીઓ વચ્ચે વચ્ચેનાંજ, તેથી તેવા અનંત પરમાત્મા
 એકજ પ્રમાણે ઉત્પન્નને અધિકાર મોગવો મોગવીને પોતાના
 ઉદ્ધારનો સાથે મન્ય તત્ત્વોનો પ્રકાશ કરીને આ દુનિયાનો પણ

भावार्थ—जे निरुद्ध, तीर्षस्यापत्तामां आद्य, ज्ञानवान्, सर्वेषां वृद्धरूप प्रत्य, इन्द्रियोधी अगम्य, ज्ञानधी अनंकरूपताको पण निश्चयोपी तो एकन. कर्मनी उपाधिकी मुक्त. यई आत्मलीन-स्वभावमय छे ते एकन जिनेन्द्र परमात्मा अमारा कल्याणने माटे पाओ ॥ २ ॥

जुगुप्साभयाज्ज्ञाननिद्राऽविरत्य—

अद्भूहास्यशुग्द्वेषमिथ्यास्वरागेः ।

न यो रत्यरत्यन्तरायैः सिषेवे

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ ३ ॥

भावार्थ—१ दुग्न्धा, २ भय, ३ अज्ञान, ४ निद्रा, ५ अविरति, ६ कामामिद्राय, ७ हास्य, ८ शोक, ९ द्वेष, १० मिथ्यात्व, ११ राग, १२ रति, १३ अरति, अने दानादि पांच अन्तराय एवं मळी १८ दोषोधी जे सेवाएछो नथी (सर्वथा मुक्त) ते एकन जिनेन्द्र परमात्मा अमारा कल्याणने माटे पाओ ॥ ३ ॥

न यो बाह्यसत्त्वेन मैत्रीं प्रपन्न—

स्वमोभिर्न नो वा रजोभिः प्रपुन्नः ।

त्रिलोकापरित्राणनिस्तन्द्रमुद्रः

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ ४ ॥

भावार्थ—જે લોકીકવાદ્યસત્ત્વની મૈત્રી (પુદ્ગલરાગદશા)

ને પ્રાપ્ત થયેલો નથી. અને રજોગુણથી તથા તમોગુણથી પણ
પ્રેરાયેલો નથી. ત્રણે લોકની રક્ષા માટે પ્રગટપણે સૂચિ છે જેમની
એવો તે એકજ જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે
આઓ ॥ ૪ ॥

हृषीकेश ! विष्णो ! जगन्नाथ ! जिष्णो !

मुकुन्दार्च्युत ! श्रीर्षते ! विश्वरूप !

अनन्तेति सम्बोधितां यो निराश्रये,

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ ५ ॥

भावार्थ—हे हृषीकेश—अतीन्द्रियज्ञानिन् ! (१) हे विष्णो—ज्ञानधी सर्वव्याप्त ! (२) हे जगन्नाथ—जगत्ता जीवोना नाथ ! (३) हे जिष्णो—रामादिकने जितनार ! (४) हे मुकुन्द—पापधी छोटावनार (५) हे अच्युत—नितनदधी अच्युत ! (६) हे श्रीपति—केवडादि लक्ष्मीना पति ! (७) हे विश्वरूप—अमंज्य प्रदेशधी आश्रित ! (८) हे अनन्त—अन्तविनाना सिद्ध ! (९) एवी रीति जे आशा विनाना छोटोधी संबोधाएल्यो छे ते एकन जिनैन्द्र परमात्मा अमारा कल्याणने मोटे धाभो ॥ ५ ॥

पुराऽनङ्गकालोऽगिराकांशकेशः

कपोला भेदो भेदाग्रत्युमेवः ।

मनो योऽष्टमूर्तिः शिबो भूतनाथः

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ ६ ॥

भावार्थ—(१) जे सप्तकप्रेर्गीमये मन्त्रीन कामदेवनो शत्रु, (२) अन्नना आकाशनो ईश, (३) अन्नचर्यने पात्र-नाथ, (४) ऐश्वर्यने भोगनार, (५) महानरी, (६) केवडावनरूप पार्वतीनो ईश, (७) सर्वजीवने मुमु कलनार, (८) सर्वदाजिओनो नाथ ए आठ मूर्तिरूपधी मनाएछो छे ते एकन जिनैन्द्र परमात्मा अमारा कल्याणने मोटे धाभो ॥ ६ ॥

जगत्सम्भवस्थेमविध्वंसरूपे

रलीकेन्द्रजालैर्न यो जीवलोकम् ।

महामोहकूपे निचिक्षेप नाथः

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ ११ ॥

भावार्थ—तेमज जगत्नी उत्पत्ति करवारूप, नाथ करवारूप अने ध्रौव्यरूपी खोटा इन्द्रजालना स्वरूपयी जेमणे लोकोने महामोहरूपी कूपमां पण नांख्या नथी एवो ते एकज जिनेन्द्र परमात्मा अमारा कल्याणने मोटे थाओ ॥ ११ ॥

समुत्पत्तिविध्वंसनित्यस्वरूपा

यदुत्था त्रिपद्येव लोके विधित्वम् ।

हरत्वं हरित्वं प्रपेदे स्वभावं

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ १२ ॥

भावार्थ—तथा उत्पत्ति १ ध्वंस २ अने नित्यरूप ३ जे त्रिपदी जेमनायी प्रगट थएली तेज पोतपोताना स्वभावयी आ

१ उत्पत्ति २ ध्वंस ३ अने नित्यरूप ४ जे त्रिपदी जेमनायी प्रगट थएली तेज पोतपोताना स्वभावये प्राप्त भवना ५ तने त्रिपदी कहेवामां थावे छे.

લોકમાં દ્રશ્યા ૧ વિષ્ણુ ૨ અને મહેશ ૩ પગાના સ્વરૂપને
ધારણ કરીને રહી છે. एवો તે એકન જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા
કલ્યાણને માટે થાઓ ॥ ૧૨ ॥

ત્રિકાલત્રિલોકત્રિશક્તિત્રિસન્ન્ય-

ત્રિવર્ગત્રિદેવત્રિરત્નાદિભાવૈઃ ।

યદુક્તા ત્રિપદ્યેવ વિશ્વાનિ વયે

સ એકઃ પરાત્મા મતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૧૩ ॥

ભાવાર્થ—જેમની કહેલી ઉત્પાદ ૧ વ્યય ૨ ધ્રૌવ્ય ૩
રૂપી ત્રિપદી—મૂત ૧ મવિષ્ય ૨ અને ૩ વર્તમાન કાલથી ।
સ્વર્ગ ૧ મૃત્યુ ૨, અને ૩ પાતાલના લોકથી । પ્રમુત્ત ૧
ઉત્સાહ ૨ અને ૩ મંત્રની શક્તિથી । પ્રાતઃ ૧ મધ્યાહ્ન ૨
અને ૩ સન્ધ્યાના રૂપથી । ધર્મ ૧ અર્થ ૨ અને ૩ કામ એ ત્રણ
વર્ગથી । દ્રશ્યા ૧ વિષ્ણુ ૨ અને શિવ ૩ એ ત્રણ દેવથી । જ્ઞાન ૧
દર્શન ૨ અને પારિશ્ર ૩ એ ત્રણ રત્નથી । એ આદિ અનેક
ભાવોથી સારા જગત્માં વ્યાપી રહેલી છે એવો તે એકન જિનેન્દ્ર
પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે થાઓ ॥ ૧૩ ॥

યદાહા ત્રિપદ્યેવ માન્યા તત્તોઽસૌ

તદસ્યેવ નો વસ્તુ યમાધિતઘ્નો ।

અતો બ્રૂમહે વસ્તુ યત્તદ્ યદીયં

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—જેની ત્રિપદી છે તે જ માન્ય છે. દુનીયામાં કોઈ તેવી વસ્તુ પળ નથી કે જે ત્રિપદીને ધારણ ન કરતી હોય એટલાજ માટે કહિયે છે કે જેની એ ત્રિપદી છે તે એકજ જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે થાઓ ॥ ૧૪ ॥

ન શબ્દો ન રૂપં રસો નાઽપિ ગન્ધો

ન વા સ્પર્શલેશો ન વર્ણો ન લિઙ્ગમ્ ।

ન પૂર્વાપરત્વં ન યસ્યાસ્તિ સંજ્ઞા

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૧૫ ॥

ભાવાર્થ—જેમને શબ્દ, રૂપ, રસ, ગન્ધ, અને સ્પર્શ ૫ એ પાંચે વિષયો નથી । શ્વેતાદિર્ણ, પુરુષાદિર્લિંગ, અને આ પહેલો આ વીજો એવી સંજ્ઞા પળ નથી એવો તે એકજ જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણ માટે થાઓ ॥ ૧૫ ॥

હિદા નો મિદા નો ન કલેદો ન સ્વેદો

ન શોષો ન દાહો ન તાપાદિરાપત્ ।

ન સૌખ્યં ન દુઃખં ન યસ્યાસ્તિ વાઙ્મત્તા

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૧૬ ॥

ભાવાર્થ—જેમનો શસ્ત્રાદિથી હેદ, કરવતાદિથી મેદ, જલાદિથી ઘાત્રપણું, સ્વેદ, શોષ, દાહ, તાપ, આપત્તિ, મુક્ત, દુઃસ, ઘાંઘાદિ પણ નથી એવો તે એકન જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે યાઓ ॥ ૧૬ ॥

ન યોગા ન રોગા ન ચોદ્વેગવેગાઃ

સ્થિતિર્નો ગતિર્નો ન મૃત્યુર્ન જન્મ ।

ન પુણ્યં ન પાપં ન યસ્યાઽસ્તિ વન્ધઃ

॥ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૧૭ ॥

ભાવાર્થ—મન, વચન અને કાયાના યોગો, અને રોગો, ચિત્તોદ્વેગ, આયુઃસ્થિતિ, મવાન્તરગતિ, મરણ અને જન્મ, પુણ્ય, પાપ, તેમજ કર્મનો વન્ધ, એ સર્વ પ્રકાર પણ જેમને રહેલો નથી. એવો તે એકન જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણ માટે યાઓ ॥ ૧૭ ॥

તપઃ સંયમઃ સૂર્તેતં વ્રત્તં શૌચં

યદુત્તર્જિર્વાઽકિશ્નત્વાર્નિ મુક્તિઃ ।

સંમૈત્રં યદુક્તો જપત્યેવ ધર્મઃ

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૧૮ ॥

ભાવાર્થ—તપ ૧ સંયમ ૨ સત્ય ૩ વ્રહ્મચર્ય ૪ અચોર્યતા
૫ નિરભિમાનતા ૬ સરલતા ૭ અપરિગ્રહતા ૮ નિર્લોભતા ૯ અને
સમા ૧૦ એ દશ પ્રકારનો યતિધર્મ જેમનો કહેલો જયવંતો વર્તે
છે. એવો તે એકજ ગિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને
માટે થાઓ ॥ ૧૮ ॥

અહો વિષ્ટપાધારમૂતા ધરિત્રી

નિરાન્તર્યવનાધારમુક્તા યદાસ્તે ।

અચિન્ત્યેવ યદ્ધર્મશક્તિઃ પરા સા

સ એકઃ પરાત્મા મતિર્મે ગિનેન્દ્રઃ ॥ ૧૯ ॥

ભાવાર્થ—અહો દેવિ આશ્ચર્યે જગત્ને આધારમૂત આ
શુષ્કી આઠલ્લવન અને આધાર પિતા મ્હી છે તે પણ જેમના કહેલો
દશ પ્રકારનો યતિ ધર્મનીજ અચિન્ત્ય શક્તિ છે. એવો તે એકજ
ગિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે થાઓ ॥ ૧૯ ॥

ન ત્વાદમ્બાંવિગદ્યાવસંદુ મૂતધારી

સમાન્દાસ્યન્દેવ કાષ્ટેદમ્બુદારઃ ।

વદુરભૂતસદ્ધર્મનાચાન્દવદયઃ

ન વ્રતઃ પરાત્મા મતિર્મે ગિનેન્દ્રઃ ॥ ૨૦ ॥

भावाय—ने प्रमुखी उत्तम धर्मना दश प्रकार मन्त्रैना
 सामान्यने दश यन्त्रो आ समुद्र दृष्टीने दृष्टाओ नथी. तेमन
 यथा पण दातो यस्तन योनि लोकोने भीम आन्या एरे ते एवो
 ते एकन जिनेन्द्र परमात्मा अमारा कल्याणने मोटे पाओ ॥ २० ॥

न तिमिर् ज्वलत्पेव यज्ज्वालनिष्ठो—

यदूर्ध्वं न वाति भवण्टो नभस्वान् ।

स जागर्चि यद्धर्मराजसभावः

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ २१ ॥

भावाय—जे भगवंतना वहेला दश प्रकार धर्मरामाना जाप्रत
 प्रतापथी अग्नि तिरछो ज्वलिते यतो नथी. अने प्रणव वायु पण
 उंचो दातो नथी एवो ते एकन जिनेन्द्र परमात्मा अमारा
 कल्याणने मोटे पाओ ॥ २१ ॥

इमौ पुष्पदन्तौ जगत्पत्र बिम्बो—

पकाराय दिष्टयोदयेते वहन्तौ ।

उरीकृत्य यत्तुर्यलोकोत्तमाशं

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ २२ ॥

ભાવાર્થ—તપ ૧ સંયમ ૨ સત્ય ૩ વ્રહ્મચર્ય ૪ અંચૌર્યતા
 ૫ નિરભિમાનતા ૬ સરલતા ૭ અપરિગ્રહતા ૮ નિર્લોભતા ૯ અને
 ક્ષમા ૧૦ એ દશ પ્રકારનો યતિધર્મ જેમનો કહેલો જયવંતો વર્તે
 છે. એવો તે એકજ જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને
 માટે થાઓ ॥ ૧૮ ॥

અહો વિષ્ટપાધારભૂતા ધરિત્રી

નિરાલમ્બનાધારમુક્તા યદાસ્તે ।

અચિન્ત્યૈવ યદ્ધર્મશક્તિઃ પરા સા

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૧૯ ॥

ભાવાર્થ—અહો ઇતિ આશ્ચર્યે જગત્ને આધારભૂત આ
 પૃથ્વી આલમ્બન અને આધાર વિના રહી છે તે પળ જેમના કહેલા
 દશ પ્રકારના યતિ ધર્મનીજ અચિન્ત્ય શક્તિ છે. એવો તે એકજ
 જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે થાઓ ॥ ૧૯ ॥

ન ચાઽમ્બોધિરાણાવયેદ્ ભૂતધાર્ત્રી

સમાશ્વાસયત્યેવ કાલેઽમ્બુવાહઃ ।

યદુદ્ભૂતસદ્ધર્મસામ્રાજ્યવશ્યઃ

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૨૦ ॥

માવાય—જે પ્રમુચી ઉત્પન્ન થયેલા દશ પ્રકાર સદર્શના સાત્રાન્યને વશ થયેલો આ સમુદ્ર પૃથ્વીને ડુબાવતો નથી. તેમજ વર્ષા પણ વસતો વસત વર્ષાને લોકોને ધીરજ આપ્યા કરે છે એવો તે એકજ જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે થાઓ ॥ ૨૦ ॥

ન તિર્યગ્ જ્વલત્યેવ યજ્જ્વાલજિન્હો—

યદ્ધર્મ્વ ન વાતિ પ્રચળ્હો નમસ્વાન ।

સ જાગર્તિ યદ્ધર્મરાજપભાવઃ

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૨૧ ॥

માવાય—જે મગધંતના કહેલા દશ પ્રકાર ધર્મરાજાના જાગ્રંત પ્રતાપથી અગ્નિ તિરછો જ્વલિત થતો નથી. અને પ્રચળ્હ વાયુ પણ ડંચો થાતો નથી એવો તે એકજ જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે થાઓ ॥ ૨૧ ॥

ઈર્મો ધૃણદન્તૌ જગત્યન્ન વિન્ધો—

પકારાય દિદ્યોદયેતે વદન્તૌ ।

હરીકૃત્ય ચતુર્પલોક્ષયાગ્રં

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૨૨ ॥

भावार्थ—जे चार लोकमां उत्तम एवा लोकोत्तर भगवान्नी
(परम परमात्मान्नी) आझाने अंगीकार करीने आ चन्द्र अने
सूर्य पग आ दुनीयाने उपकार करवा मांटे खुशीयी उदय बणा
करे छे. एतो ते एकज जिनैन्द्र परमात्मा अमारा कल्याणने
मांटे बाओ ॥ २२ ॥

अवत्येव पातालजम्बालपाताद्

विधायाऽपि सर्वशाल्यमनिवासान् ।

चदाताविधित्ताश्रितानङ्गमानः

न एकः परात्मा गनिर्मै जिनैन्द्रः ॥ २३ ॥

भावार्थ—जे भगवन्तनी आज्ञा करवानी इच्छने आश्रित
कल्याण अन्य जगिअने छे तेमने सर्वशाल्यमनिवासान् बरकर बनावी,
सक विगोनाधिक कादम्भां पदार्थनी बनाव करे छे एतो ते
एकज जिनैन्द्र परमात्मा अमारा कल्याण मांटे बाओ ॥ २३ ॥

सुपर्वदुग्धित्तामर्षीकामधेनु-

अथवा नृणां नैव हरे मरुतिः ।

अथैव सद्ये शिखे भक्तिभावा

न एकः परात्मा गनिर्मै जिनैन्द्रः ॥ २४ ॥

भावार्थ—जे प्रभुजी प्रकट करुणा घेया तेतोवर मोक्ष-
मार्गमा जे पुराणे मक्तिपाळा थया ते तेमनासीं कटकरा,
चिन्तामणितन अने कामधेनुना प्रमाते पण वेगळ्या रतेता नथी.
एवो ते एकज जिनेन्द्र परमात्मा अमारा कल्याणने माटे याओ २४॥

कलिध्यालबन्दिग्रहव्याधिषोर—

व्याधवारणव्याघ्रजीव्यादिविघ्नाः ।

यदाज्ञानुर्पा युग्मिनां जातु न स्युः

स एका परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ २५ ॥

भावार्थ—जे परम प्रभुजी आज्ञाने सेवन करुनारा श्री-
पुराणे तेमने प्रलेण, सर्पमय, अग्निभय, ग्रहपीडा, रोग, क्षोरमय,
हस्ति वायनी घोणीनो मय इत्यादि दुष्ट विघ्नो कदी पण यतां
नथी एवो ते एकज जिनेन्द्र परमात्मा अमारा कल्याणने माटे
याओ ॥ २५ ॥

अयन्धस्तयैकः स्थितो वा सयीवा

ऽप्यसदा भवो यैर्जडैः सर्वथाऽऽत्मा ।

न तेषां विमूढात्मनां गोचरो यः

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ २६ ॥

अथर्ववेद - १० वीं अध्यायः अथर्ववेदः अथर्ववेदः
(अथर्ववेदः) अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः
अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः
अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः
अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः
अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः

अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः

अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः

માર્ગાર્થ—જે પ્રમુખી પ્રકટ ચણા ચોયા લોકોત્તર મોક્ષ-
માર્ગમાં જે પુરુષો મત્તિવાળા થયા છે તેમનાથી કલ્પવૃક્ષ,
ચિન્તામણિરત્ન અને કામધેનુના પ્રમાણે પણ વેગલા રહેતા નથી.
એવો તે એકન જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે યાઓ ૨૪॥

કલિબ્યાલચન્દ્રિગ્રહવ્યાધિચોર—

વ્યથાચારણવ્યાધ્યવીધ્યાદિચિદ્વાઃ ।

યદાદ્વાજુપાં યુગ્મિનાં જાતુ ન સ્યુઃ

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્થે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૨૫ ॥

માર્ગાર્થ—જે પરમ પ્રમુખી આદ્વાને સેવન કરનારા સ્ત્રી
પુરુષો છે તેમને વલેશ, સર્પમય, અગ્નિમય, ગ્રહપીઠા, રોગ, ચોરમય,
હસ્તિ શાપર્ષી ઢેળીનો ખમ્મ इत्यादि દુષ્ટ વિઘ્નો કદી પણ થતાં
નથી એવો તે એકન જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે
યાઓ ॥ ૨૫ ॥

અવન્ધસ્તર્થકઃ સ્થિતો વા સર્થાંચ

ઽપ્યસદ્વા મતો યૈર્નદૈઃ સર્થયાઽઞ્જયા ।

ન તેષાં વિમૂઢાત્મનાં મોચરો યઃ

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્થે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૨૬ ॥

भावार्थ—जे चारे लोकमां उत्तम एवा लोकोत्तर भगवान्नी
 (परम परमात्मान्नी) आज्ञाने अंगीकार करीने आ चन्द्र अने
 सूर्य पण आ दुनीयाने उपकार करवा माटे खुशीयी उदय पया
 करे छे. एवो ते एकज जिनेन्द्र परमात्मा अमारा कल्याणने
 माटे याओ ॥ २२ ॥

अवत्येव पातालजम्बालपाताद्

विधायाऽपि सर्वज्ञलक्ष्मीनिवासान् ।

यदाज्ञाविधित्साश्रितानङ्गभाजः

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ २३ ॥

भावार्थ—जे भगवन्तनी आज्ञा करवानी इच्छाने आश्रित
 करला मय प्राणितो छे तेमने सर्वज्ञलक्ष्मीना वरूप बनानी,
 नरक निगोदादिक कादकमां पहनायी बचाव करे छे एवो ते
 एकज जिनेन्द्र परम त्या अमारा कल्याण माटे याओ ॥ २३ ॥

सुपर्वद्विन्तामर्गाकामयनु-

प्रभावा नृणां नैव दुःखं भवति ।

चतुर्थे यदुक्तं त्रिव मन्त्रमस्ति

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ २४ ॥

(१८१)

भारार्थ—जे प्रमुनी प्रसट करुन बोला लोकोत्तर मोक्ष-
मार्गमा जे प्रहो मरिवाळा पदा ते दैवतकी कल्याण,
चिन्तामणिरत्न अने कामधेनुना प्रभातो जग वेदजा गृहेषा मयी.
एवो ते एकज जिनेन्द्र परमात्मा अमारा कल्याणने मां: माओ २४॥

कलिव्याजचन्द्रिप्रख्यापिचौर-

अप्याशरणव्याघ्रतोष्यादिविप्राः ।

यदाप्राजुषा युगिनी ज्ञातु न स्युः

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ २५ ॥

भारार्थ—जे परम प्रमुनी आज्ञाने संवन करवारा श्री
प्रहोछे तेमने वळेष्ट, तर्पण्य, अग्निभ्य, ग्रहपीडा, रोग, चोरमय,
हस्ति वाचनी धेणीनो भय इत्यादि दुष्ट विघ्नो कदी एण पतां
नथी एवो ते एकज जिनेन्द्र परमात्मा अमारा कल्याणने माटे
माओ ॥ २५ ॥

अवन्धस्तथैकः स्थितो वा शयीवा

अप्यसदा मतो यैर्नर्देः सर्वथाऽऽत्मा ।

न तेषां त्रिमूढात्मनां गोचरो यः

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ २६ ॥

જેવી રીતે જૈનોના ધાર્મિક સિદ્ધાન્તોની ચાલતો આ
 રૂપે સિદ્ધ થઈ શકે છે તેવીજ રીતે તેમની 'ઇતિહાસિક-
 પરંપરાવિષયક' ચાલતો પણ સિદ્ધ થઈ શકે તેવી છે.
 ચંદ્રપરંપરાથી ચાલતી આવતી જે વિવિધગચ્છોની વિસ્તા-
 રયુક્ત ગુર્જાવલિઓ મળી આવે છે તથા જૈન આગમગ્રંથોમાં જે
 સ્પષ્ટિરાવલિઓ ઉપલબ્ધ થાય છે તે સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે કે
 જૈનો પોતાના ધર્મનો ઇતિહાસ રાત્રવામાં કેટલો વધો રસ ધરાવતા
 હતા. હું એમ કાંઈ ચોક્કસ નથી કહેતો કે આવી ગુર્જાવલિઓ
 પાછળથી પણ જોડી કદાની નથી કે અપૂર્ણ પટ્ટાવલિઓને પૂર્ણ,
 પટ્ટલે હિંદુઓના શબ્દમાં કહિયે તો 'પછી' બનાવી શકાતી
 નથી, કારણ કે દોઢ સંપ્રદાયને, પોતાનો સંપ્રદાય એક પ્રતિષ્ઠિત
 આત્મરૂપથી પ્રમાણીક રીતે ડહોરી આવેલો છે, એમ બતાવવા
 સ્વાતંત્ર પોતાની શુરુ પરંપરાના નામો ઉપજાવી કાઢવાની સ્વાભા-
 વિક રીતેજ જરૂર પડે છે. પરંતુ કલ્પમુદ્રમાં જે એક, સ્પષ્ટિરો,
 ગણો અને શાળાઓની વિસ્તૃત નામાવલી આવેલી છે તેને કલ્પી
 કાઢવામાં જોનાં કોઈ પણ પ્રકારનું પ્રયોજન હોય તેમ હું માની
 શકતો નથી. કલ્પમુદ્રમાં જેટલી વિગતો આવેલી છે—તેટલી પણ

1 See Dr. Klatt, Ind. Ant. Vol. XI.

पुरुषोंने पण निन्हवरूपे जाहेर करी, पोताना श्रद्धालुओं
विशाल समुदायमांथी तेमने जूदा करी दीधा हता. आ कयन
संत्यताना प्रमाण तरीके डॉ. ल्यूमने (Dr. Leumons)
प्रकट करेली श्वेतांबरसंप्रदायनी सात निन्हवो विषेनी परंपरा
त्रया दिगंबरो जे श्वेतांबरोयी महावीरनिर्वाण पडी प्रायः नौ
अथवा त्रीजी शताब्दिमां जुदा पड्या हता, तेओ काई तेमने
प्रतिस्पर्द्धिओ (श्वेतांबरो) थी तात्त्विक सिद्धांतोमां मोटो मतभेद
बरावता नथी छतां पण आचारविषयक तेमना केटलाक नि
नियमोने लीधे, श्वेतांबरोए तेमने पाखंडियोना नामे वगोव्या छे.

आ मक्की हकीकतो उपरथी आ वाचत स्पष्ट रीते सिद्ध
थाय छे के जैनागमो (तुं हाळतुं स्वरूप) नकी थया पण
पण जैनधर्म एवा अव्यवस्थित अथवा अनिर्दिष्ट स्वरूपमां विद्यमान
न हतो, के जेथी, तेनाथी अत्यंतभिन्न एवा अन्यधर्मो (दर्शनो)
ना सिद्धांतो द्वारा तेनुं अमळ स्वरूप परिवर्तित अगर बदल
थ्युं हतुं, एम मानवाने आपणने कारण मळे. परन्तु आथी निह
उपर्युक्त प्रमाणो एम तो सिद्ध करी आपे छे सारां के तेमनी
सुक्ष्ममां सुक्ष्म मान्यता पण सुनिश्चित स्वरूपवाळी हती.

જેવી રીતે મૈત્રીના ખામિઠ મિદ્ધાન્નોની વતનો આ
 રૂપે મિદ્ધ થઈ શકે છે તેવી રીતે મૈત્રીની ઇતિહાસિક-
 પરંપરાવિષયક વાતનો પણ મિદ્ધ થઈ શકે તેવી છે.
 યંત્રપરંપરાથી પાઠ્યની આત્મી જે વિનિયમગ્રંથોની વિસ્તાર-
 રચુક્ત ગુર્વાગ્લિઓ મળી આવે છે તથા મૈત્રી આગમમંયોમાં જે
 સ્વપિરાગ્લિઓ ઉપલબ્ધ પાપ છે તે સ્પષ્ટ બતાવી આવે છે કે
 મૈત્રી પોતાના ધર્મનો ઇતિહાસ રાત્રીમાં કેટલો વધો રસ ધરાવતા
 હતા. હું એમ કાંઈ બોલત નથી કહેતો કે આવી ગુર્વાગ્લિઓ
 પાઠ્યથી પણ જોડી વઢાતી નથી કે અપૂર્ણ પટ્ટાગ્લિઓને પૂર્ણ,
 પૂર્ણે હિંદુઓના શબ્દમાં કહિયે તો 'પક્ષી' બનાવી શકાતી
 નથી, કારણ કે દરેક સંપ્રદાયને, પોતાનો સંપ્રદાય એક પ્રતિષ્ઠિત
 આસપુરુષથી પ્રમાણીક રીતે ઊતરી આવેલો છે, એમ વતાવવા
 સ્વાંતર પોતાની ગુરુ પરંપરાના નામો ઉપનાવી કાઢવાની સ્વામા-
 વિક રીતિંગ જરૂર પડે છે. પરન્તુ કલ્પસૂત્રમાં જે એક, સ્વપિરો,
 ગળો અને શાસ્ત્રાઓની વિસ્તૃત નામાવરી આપેલી છે તેને કલ્પી
 કાઢવામાં મૈત્રીને કોઈ પણ પ્રકારનું પ્રયોજન હોય તેમ હું માની
 શકતો નથી. કલ્પસૂત્રમાં જેટલી વિગતો આપેલી છે—તેટલી પણ

विगतोनुं ज्ञान त्याग पछीना जैनोने रुहुं न हतुं. तेम तेथी अधिक
 जाणवानो तेओए क्यारे डोळ पण कर्यो न हतो. गुरुपरंपरानो
 नोध्योग्य बधो व्यवहार चलाववा माटे कल्पसूत्रमां आपेली
 संक्षिप्त स्थविरावलि पर्याप्तज हती. तेम छतां पण तेमां आवेली
 विस्तृत स्थविरावलि के जेमां पण केटलांक तो एकलां नामोज
 जोवामां आवे छे—ते ए वाचत स्पष्ट रीते जणावे छे के जैनो
 पोताना प्राचीन धर्माचार्यो—स्थविरोनी यादगिरी राखवामां केटलो
 अधो रस धरावता हता. ते स्थविरावलीमां आलेखेला युगो तथा
 बनावोनी यथार्थ माहिती तेना पछी थोडीकज शदीओमां नष्ट थई
 गई हती. परन्तु मात्र आटलुं सिद्ध करी बताववाथी के जैनो तेमना
 आगमोनुं स्वरूप नक्की थया पहेलां पण पोताना धर्म तेयां संप्र-
 दायने सतत चालु राखवा माटे, तेमज अंन्यदर्शनीयसिद्धांतोना
 संमिश्रणयोगे उत्पन्न थती भ्रष्टाथी तेने बचावी सुरक्षित राखवा
 माटे योग्य गुणसंपन्न हता; आपणे आ विषयमां कृतकार्य थई
 शकता नथी. आपणे ए पण बचावी देवुं जरूरनुं छे के तेओमां
 जे जे वाचत करी शकवानुं सामर्थ्य हतुं तें मचलुं तेमणे संपूर्ण
 रीते कर्नु हतुं. आ चर्चा उपर्यी आपणे स्वाभाविक रीतेज वर्त-
 मान जैनमाहित्यना कालनी चर्चा उपर आधी जईए छीए. आ

વિષયમાં જો આપણે આટલું સિદ્ધ કરી શકીએ કે જૈનસાહિત્ય અપવા તો છેવટે તે પૈકી જે કેટલાંક સૌથી પ્રાચીન ગ્રંથો છે, તે જૈનપુસ્તકારોહણના સમયથી ઘણી સદીઓ પહેલાં રચાઈ હતા તો તે દ્વારા આપણે જૈનોના અંતિમતીર્થંકર અને પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગ્રંથો એ ઘણે ઘણેના ગાળાને, જો કે સર્વથા દૂર નહીં કરી શકીએ તો પણ ઘણે અંશે અલ્પ કરી આપવા સમર્થ થઈ શકીશું. સર્વસન્મત સંપ્રદાયની અનુસાર જનસિદ્ધાંત, ધલભિની સમામાં દેવર્ધિગણિના અધ્યક્ષપણા નીચે નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યો હતો. આ બનાવ ધીરનિર્વાણ પછી ૯૮૦ (અથવા ૯૯૧) માં ૬૫૯ પૃષ્ઠ ૬૦ સં ૪૬૪ (અગર ૪૬૭) માં બન્યો હતો. એમ કલ્પસુત્ર [૬. ૧૪૮] ઉપરથી જણાય છે. સંપ્રદાય એવો છે કે જ્યારે દેવર્ધિગણિ સિદ્ધાંતને નષ્ટ થઈ જવાના જોખમમાં મોયો ત્યારે તેમણે તેને પુસ્તકાધિરૂઢ કરાવ્યો. તેની પહેલાં આચાર્યો ક્ષુદ્રકોને સિદ્ધાંત શિલ્પની ઘણે લિખિતગ્રંથોનો બિલકુલ ઉપયોગ કરતા ન હોતા. દેવર્ધિગણિના સમય પછી જ લિખિતપુસ્તકોનો ઉપયોગ શરૂ થયો. આ હકીકત તેમ જ સાચી છે કારણ

૧ ગંગાદિત્ત ન આગતુ દોષા પુર્વાં એ શબ્દ છે કે સિદ્ધાંતનિર્ણયનો સમય આ કરતાં ૬૦ વર્ષ પછી ૬૫૯ પૃષ્ઠ ૬૦ સં ૪૬૪ (અથવા ૪૬૭) હોવો જોઈએ. ૬૫૯ કલ્પસુત્ર, ઉપોદ્ધતાં ૬. ૧૭.

के प्राचीन समयमां पुस्तकोनो निकुल उपयोग यतो नहतो
 एम आपणने बीजी हकीकतो उपरयी पण जणाई आवे छे. ब्रा-
 ह्मणो तो लिखितपुस्तक करतां पोतानी स्मरणशक्ति उपरज
 विशेष आधार राखता हता. अने निःसन्देहरीते जैनोए तेमज
 बौद्धोए तेमनीज आ प्रथानुं अनुकरण कर्युं हवुं परन्तु अत्यारे
 जैनयतिओ पोताना शिष्योने शास्त्र शोखवती वखते लिखित
 पुस्तकोनो उपयोग अवश्य करे छे. आ उपरयी आपणे मानवुं
 पडे छे के शिक्षणपद्धतिमां थएलो आ फेरफार देवर्द्धिगणिने
 आभारी छे, एम बतावनारो वृद्धसंप्रदाय तदन साचो छे. कारण
 के आ बनाव बहुज महत्वनो होवायी मुली शकाय तेम नयी.
 प्रत्येक आचार्यने अयवा तो छेवटे प्रत्येक उपाश्रयने आ पवित्र
 आगमोनी नकलो पूरी पाडवा माटे देवर्द्धिगणिने सिद्धांतना
 पुस्तकोनी खरेखर घणी मोटी संख्या तैयार कराववी पडी हशे.
 हवे देवर्द्धिगणिए सिद्धांतने पुस्तकारूढ करग्यो एवो जे लेखी
 संप्रदाय मळे छे तेनो भावार्थ प्रायः उपर प्रमाणेनो ज होवो
 जोईए कारण के एतो भाग्येज मानी शकाय तेवुं छे के तेनी
 पहेल्यां जैनसाधुओ जे कांई कंठस्थ करना हशे नेने सर्वथा
 नज लखना होय. ब्राह्मणो वेदनुं अध्ययन करगवामां लिखित

પુસ્તકોનો ઉપયોગ કરતા નથી છતાં પણ તેમની પાસે તેમાં પુસ્તકો તો નરહર જોવામાં આવે છે. તેઓ (બ્રાહ્મણો) આ પુસ્તકોને શાનગી ઉપયોગ માટે ઇચ્છે કે ગુસ્તી સ્મરણશક્તિને મદત કરવા માટે રાખે છે. મારું શ્વ માનવું છે કે જૈનો પણ આ પદ્ધતિને અનુસરતા હશે કલ્કે તેઓ (જૈનો) બ્રાહ્મણોથી પણ ક્યારે આ પદ્ધતિનું અનુકરણ કરતા હશે, કેમકે બ્રાહ્મણોની માફક તેઓનું ઇચ્છુ માનવું તો હવું જ નહીં કે લિખિતપુસ્તકો અવિશ્વસ્ય છે. તેઓ તો માત્ર જે એક પ્રચલિત રિવાજ હતો, કે આગમનું જ્ઞાન મૌલિક-રીતે જ એક પંડી દ્વારા બીજી પંડીને અપાવું. જોઈએ. તેને લઈ-નેન લિખિતગ્રન્થોનો વિશેષ ઉપયોગ કરવામાં સંકોચાતા હતા. હું અહીં એમ પ્રતિપાદન કરવા ઇચ્છતો નથી કે જૈનોના પવિત્ર આગમો અસંદ્ધી જ કુટ્ટા હવાયા પણ આવી રીતે પુસ્તકોમાં રચેલાન હતા. અને એમ ન કહેવાનું સ્વાસં કારણ બીજું કાંઈ નહીં પરન્તુ બૌદ્ધમિશ્ત્રઓ પાસે લિખિતપુસ્તકો ન હતાં એમ જે કહેવાય છે તેમ છે. બૌદ્ધમિશ્ત્રઓ પાસે આવા પુસ્તકો નહતાં તેના પ્રમાણ તરીકે ઇચ્છુ કહેવામાં આવે છે કે તેમના સૂત્રોમાં, જ્યારે પ્રત્યેક જંગમવસ્તુથી લઈને નાનામાં નાની અને શુદ્ધમાં શુદ્ધ એવી ધરમાં વાપરવા લાયક વાસણો જેવી ચીજોનો પણ કોઈને

કોઈ રીતિએ ઉદ્દેશ થયેલો અવશ્ય જડે છે. 'ત્યારે લિખિતપુસ્તકોનો ક્યાંએ પણ વિલકુલ ઉદ્દેશ થયેલો જોવામાં આવતો નથી. આ કથન, મારા માનવા પ્રમાણે, જ્યાંસુધી જૈનયતિઓ ભ્રમણ-શીલ જીવન ગુજારતા હતા ત્યાં સુધી તેમને પણ લાગુ પડે તેવું છે પરન્તુ જ્યારથી તેઓ પોતાના તાવાના અથવા પોતાના માટે બનાવેલા ઉપાશ્રયોમાં રહેવા લાગ્યા ત્યારથી તેઓ પોતાના હસ્તલિખિત પુસ્તકો પણ અત્યારની માફક રાખવા લાગ્યા હતા. આ દૃષ્ટિએ જોતાં, દેવર્દિગણિનો જૈનઆગમસાહિત્ય સાથેનો સંબંધ સાધારણ રીતે જેમ મનાય છે, તેનાથી કોઈ વિલક્ષણ પ્રકારનો હોય તેમ જણાય છે. તેમણે વસ્તુતઃ તેમની પહેલાં અસ્તિત્વ ધરાવતા હસ્તલિખિત ગ્રંથોને સિદ્ધાંતના આકારમાં ગોઠવી લીધા હતા. અને તેમ કરતી વખતે જે જે સૂત્રો-આગમોના હસ્તલિખિતગ્રંથો ઉપલબ્ધ થયા નહોતા તે સઘળા તેમણે વિદ્વાન્ આચાર્યોના મુખેથી લેવી લીધા હતા.

વળી, આવી રીતે ધાર્મિકશિક્ષણપદ્ધતિમાં દાસકલ થયેલા આ નવા ફેરફારને લીધે પુસ્તકો એક અત્યાવશ્યક સાધનરૂપ

પઈ પટેલાં હોવાની પ્રત્યેક ડપાશ્રયને એ આગમપ્રત્યોની નકલો પૂરી પાડવા માટે તેની ઘણી નકલો કરાવવામાં આવી હશે. આ રીતે જોતાં દેવદિગ્ગણીની સિદ્ધાન્તની આવૃત્તિ તે તેમની પહેલાં અસ્તિત્વ ધરાવતા પવિત્ર સિદ્ધાન્તપ્રત્યોનો લગભગ પ્રાચીનજ આકારમાં નિર્ણીત કરેલો એક નવો પાઠ માત્ર છે. આ આવૃત્તિકારે, સંભવ છે કે, પ્રાચીન સિદ્ધાન્તમાં કોઈક કોઈક ઊમેરા કર્યા હશે. પરંતુ આટલા ઉપરથી સંપૂર્ણ સિદ્ધાન્ત નવો બનાવવામાં આવ્યો છે એમ તો શેરે શર નગ વહી શકાય. આ અન્તિમઆવૃત્તિમાં નિર્ણીત થયેલા પાઠની પૂર્વેનો મિદાન્તપાઠ પણ કેવલ યતિઓની સ્મરણ-શક્તિના આધારે જ લખવામાં આવતા પાઠ જેવો અવ્યવસ્થિત નહોતો પરંતુ તે પાઠ હસ્તલિખિતપ્રતિઓ સાથે મેલકેળો હતો.

આટલું વિવેચન કર્યા બાદ હવે આપણે જૈનોના પવિત્ર આગમોની રચનાનો સમયવિષયક વિચાર કરીએ. સંપૂર્ણ આગમશાસ્ત્ર પ્રથમ સંપૂર્ણરત્નું જ પ્રકરણ છે એ જાતના જૈનોના વિચારનું તો નિરાકરણ કરવા સ્થાનજ હું અહીં મૂકવા કરું છું. મિદાન્તના મુખ્ય-પ્રત્યોનો મન્ય નથી કરવા માટે આપણે આના કરતાં ક્યારે મારાં પ્રમાણો—દુગ્ધાઓ એકત્ર કરવા જોઈએ. શુદ્ધ અને અસંરદ્ધ સત્યા-લાયકો ગમે ત્યાં આગમપ્રત્યોમાં ફાસટ થઈ નગા હોય, તથા

छे. कारण के ए आगमोनी प्राचीन भाषाने चालु भाषानी रूढिमां फेरववानो वहिवट ठेठ देवर्द्धिगणि सुधी चालु रह्यो हतो. अने अन्ते देवर्द्धिगणीना संस्करणेज ते वहिवटनो अन्त आण्यो हतो, एम मानवाने आपणने कारणो मळे छे. जैनप्राकृतभाषामां स्वरूपसंगत वर्णविन्यासनो जे अभाव दृष्टिगोचर थाय छे तेतुं कारण जे लोकभाषामां (Vernacular Language) ते पवित्र आगमो हमेशां उच्चारार्इ रह्या हता, ते भाषामां निरन्तर थतुं रहेलुं क्रमिक परिवर्तनज छे. जैनसूत्रोनी सघळी प्रतिभोमां एक शब्द एकज गीते लखेलो जोवामां आवतो नथी. आ वर्णविन्यासविषयक विभिन्नतानां मुख्य कारणोमांतुं एक कारण तो वे स्वरो वच्चे आवता असंयुक्तव्यंजननो प्रकृतिभाव (तदवस्थ राखवा रूप), लोप के मृदुकरण यवा रूप छे, अने चीजुं कारण वे संयुक्तव्यंजनोनी पूर्वना ए अने ओने तदवस्थ एठे कायम राखवा रूप अथवा नेने कमथी इ अने उ ना रूपमां परिवर्तित कवा (लवूकरण) रूप छे, ए तो अशक्यज छे के एकज शब्दना एकज समयमां एकथी क्वारे शुद्ध गणवा कायम उच्चारो होई शक. उदाहरण नगैके-भृन, भूय, उद्ग, उद्ग अने उअय, ओम, ओह, इत्यादि. आपणे आ प्रकारनी

જુદી જુદી લેખનપદ્ધતિઓને ઐતિહાસિક લેખનપદ્ધતિઓ માની જોઈએ. એકે કે દેવદિગમીવાદ્ય સિદ્ધાન્તસંસ્કરણમાં સાહાયમૃત બનેલી વધી હસ્તલિખિતપ્રતિઓમાં જે જે ભિન્ન ભિન્ન લેખનપદ્ધતિઓ મળી આવતી હતી તે વધી પ્રમાણિક માનવામાં આવી હતી અને તેથી તે સંવક્રી પદ્ધતિઓને પૂ સૂચની નક્કીમાં સાતવી રાસ્યામાં આવી હતી. આ વિચાર જો યુક્તિયુક્ત જણાતો હોય તો આપણે સદુષી પ્રાચીન અને સ્વચ્છિદ્ધિપ્રકૃતલેખનપદ્ધતિને આગમરચનાના આદિસમયની અથવા તો તેના નિકટસમયની ઉચ્ચારસૂચક માની શકીએ. અને સદુષી અર્વાચીન લેખનશૈલીને સિદ્ધાન્તના અન્તિમ-સંસ્કરણના સમયની અગર તેની નવીકરણ સમયની ઉચ્ચારદર્શક માની શકીએ. વક્રી સદુષી પ્રાચીનરૂપમાં ઉપલબ્ધ થતી જૈન-

ન હોઈ શકે. થયે હયો થાવ્યા ધનાજ થાવ્યો થયા હયો. પરંતુ પ્રાચ્ય પ્રત્યેક થાવ્યના થયે થળ થળ થયો એક સાથે પ્રચલિત રહેવાની થાવ્યતામાં મને જરૂર સંદેહ રહે છે.

૧ વાંદે અહીં એવી દલીલ કર્યા કરે છે કે આવી આર્થે એકે સ્તિ-ચાદિપ્રત્યેકલેખનપદ્ધતિના અસ્તિત્વનું કારણ માત્ર ગંધર્વજાતિના ઘાસર છે. પરંતુ જૈનોનું પ્રાકૃતમાયાનું જ્ઞાન હમેશાં એકલ વધુ સંમીલ રયું હતું કે જેથી તેમને પોતાના આગમોને સમજવા માટે સંસ્કૃતની મહાવતા લેખીય પદ્ધતી નહોતી કે જેથી તેની તેના ઉપર અસર પડે, પરંતુ આવી રીતે

પ્રાકૃતભાષાને, પાલી તથા હાલ સેતુબંધ વિગેરેની (પાછલા સમયની) પ્રાકૃત સાથે જો આપણે સરસાવીશું તો આપણને સ્પષ્ટ જણાશે કે જૈનપ્રાકૃત એ પાછલની પ્રાકૃત કરતાં પાલીને વધારે મઝતી આવે છે. આ ઉપરથી આપણે એવા નિર્ણય ઉપર આવી શકીએ છીએ કે કાલગણનાની દૃષ્ટિએ પણ જૈનોનાં આગમો ત્યાર પછીના સમયમાં થયેલા પ્રાકૃતગ્રંથકારોના ગ્રંથો કરતાં દક્ષિણના બૌદ્ધસૂત્રો [ના રચનાસમય] સાથે વધારે સમીપતા ધરાવે છે.

પરંતુ આપણે જૈન આગમોની રચનાના સમયની મર્યાદા, તેમાં પ્રયોજાયા હોય તેવી મદદથી, આથી પણ વધારે નિશ્ચિત રીતે આંકી શકીએ તેમ છીએ. હું આચારાંગ અને સૂત્રકૃતાંગસૂત્રના પ્રથમ-સ્કંધોને સિદ્ધાંતના સહુથી પ્રાચીન ભાગ તરીકે માનું છું. અને મારા આ અનુમાનના પ્રમાણ તરીકે હું આ બે ગ્રંથોની (સ્કન્ધોની) શલી ચતાવીશ. સૂત્રકૃતાંગસૂત્રનું આશું પ્રથમ અધ્યયન, વૈતાલીયવૃત્તમાં રચાયેલું છે, આ વૃત્ત ધમ્મપદ આદિ દક્ષિણના અન્ય બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં

જેનોના સંસ્કૃતગ્રંથોની પ્રતિઓમાં પ્રાકૃતશબ્દો જેવા લખેલા ઘણા શબ્દો મઝી આવે છે. ઉપર પ્રમાણે માનતાં પણ કેટલીક જોડનીઓ તો એવી મઝી આવે છે કે જેને સંસ્કૃતકૃતિરણની દૃષ્ટિએ પણ સમજાવી શકાય. તેમ નથી. ઘ. ત. દારગને બદલે મઝતુ દારગ એવું રૂપ લઈએ. આ શબ્દનું સંસ્કૃત-પ્રતિરૂપ 'દારક' થાય છે પરંતુ 'દારગ' એવું થતું નથી.

પણ વપરાયેલો જોવામાં આવે છે. પરન્તુ પાલીમૂત્રોના પદ્યોમાં પ્રયોજાઈએલો વૈતાલીયવૃત્ત તે સૂત્રકૃતાંગસૂત્રના પદ્યોમાં મળી આવના વૈતાલીયવૃત્તની દૃષ્ટિએ જોતાં, વૃત્તના વિકાસક્રમના પ્રાચીન સ્વરૂપનો ધોતક છે. આ વાસ્તવમાં હું અહીં વધારે ન લખનાં ધોડા જ સમયમાં જર્મન ઓરિઅન્ટલ સોસાયટીના જર્નલમાં 'વેદની પછીના કાલના છંદો' ('Post' Vedic Metres') એ મયાલા નીચે પ્રકટ થનારા મારા લેખમાં વિસ્તૃતરીતે ચર્ચવા રૂઝું. સંસ્કૃત-માહિત્યના સામાન્ય વૈતાલીય (વૃત્તના) શ્લોકો, કે જેમાંના કેટલાક લલિતવિસ્તારમાં પણ મળી આવે છે, તેની સાથે મુકાબલો કરી જોતાં, સૂત્રકૃતાંગનો વૈતાલીયવૃત્ત તેથી વધારે પ્રાચીન રૂપનો જણાય છે. મળી એ વાસ્તવ પણ અહીં લક્ષ્યમાં લેવા લાયક છે કે પ્રાચીનપાલીમાહિત્યમાં આર્યાવૃત્તમાં ગુંધેલાં પદ્યો મળી આવતાં નથી. ધમ્મપદમાં તો તે સર્વથા નથીજ. તેમ અન્ય બૌદ્ધગ્રન્થોમાં પણ તેવાં પદ્યો મારા જોવામાં આવ્યાં નથી. પરન્તુ આચારાંગ અને સૂત્રકૃતાંગ મૂત્રોમાં તો એક એક સંપૂર્ણ અધ્યયન આર્યાવૃત્તમાં લેણું મળી આવે છે. આ આર્યાવૃત્ત, સામાન્ય [રીતે ઓઢ્યતાતા] આર્યાવૃત્તથી સ્પષ્ટ રીતે પ્રાચીન તથા તેનો જનકસ્વરૂપ દેખાય છે. સામાન્યઆર્યાવૃત્ત તે, સિદ્ધાંતના વધારે અર્વાચીનભાગોમાં તથા પ્રાકૃત અને સંસ્કૃત ભાષાના વ્રાહ્મણ-

ગ્રન્થોમાં અને લલિતવિસ્તરાદિ જેવા ઉત્તરના બૌદ્ધગ્રન્થોમાં પણ નજરે પડે છે. પ્રાચીનજૈનગ્રન્થોમાં પ્રયોજાણો ત્રિષ્ટુમ્ હંદ પળ પાલીગ્રન્થોમાં મઠી આવતા તે હંદ કરતાં અર્વાચીનરૂપનો અને લલિતવિસ્તરામાંના કરતાં પ્રાચીનરૂપનો છે. અન્તે, લલિતવિસ્તરાદિ ગ્રન્થોમાં જોવામાં આવતા આ શિવાયના વીજા અનેકપ્રકારના કૃત્રિમવૃત્તો—જેમાંનો એક પણ વૃત્ત જૈનસિદ્ધાન્તમાં જડી આવતો નથી તે ઉપરથી એમ સિદ્ધ થતું હોય તેમ જણાય છે કે આ પ્રકારના અર્વાચીનગ્રન્થોની રચનાના સમયપૂર્વે જૈનોની સાહિત્યવિષયક અભિરુચિ નિશ્ચિત થઈ હતી. આ સવઠી વાવતો ઉપરથી આપણે એવો નિર્ણય કરી શકીએ છીએ કે, જૈનોના સહુથી પ્રાચીન સાહિત્યની સમયમર્યાદા પાલીસાહિત્ય અને લલિતવિસ્તરા એ ઉભયના રચનાકાળની વચ્ચે નિશ્ચિત થાય છે. પાલીપિટકોનું પુસ્તકાધિરોહણ (અર્થાત્ પુસ્તકરૂપે લખાણ) વઢગામણિ જેણે ઈ. સ. પૂર્વે ૮૮ વર્ષ પોતાનું રાજ્યશાસન શરૂ કર્યું હતું. તેના સમયમાં થયું હતું. જો કે આ સમયથી કેટલીક શદીઓ પૂર્વે પણ તે પિટકો અસ્તિત્વ તો ધરાવતાં હતાંજ. આ વિષયની ચર્ચા કરતાં હેવંટ પ્રો. મેક્સમૂલ્લરે નીચે પ્રમાણેના વિચારો જણાવ્યા છે. ‘ તેટલા માટે, મારા વિચાર પ્રમાણે, અત્યારે તો આપણે બૌદ્ધમૂર્તોના અર્વાચીનમાં અર્વાચીન રચના—સમય તરીકે ઈ. સ.

પૂર્વે ૩૭૭ મા વર્ષને નિર્ણય કરી, સંતોષ માનવો ' જોઈએ-કે જે સમયે દ્વિતીય સંગતિ મઠી હતી ' ત્યાર માદ પણ એ પાલીસૂત્રોમાં ઊમેરા તથા પેરકારો થયા હોય એ અસંપત્તિ નથી. પરન્તુ આપણી પ્રાન્તુત દલીલ ધમ્મપદના વોઈ એકાદ વતરા કે માગને આધારે ઊમી થયેલી ન હોઈ, તેમાં તથા અન્ય પાલીગ્રન્થોમાં મઠી આવતા વિવિધ છન્દો ઉપરથી તારવો વઢાતા છન્દ:શાસ્ત્રના નિયમોના પાયા ઉપર સ્થાપિત વરવામાં આવેલી છે. તેથી એ ગ્રન્થોમાં દાસતલ થયેલા ઊમેરા તથા પેરકારોથી અમારા એ નિર્ણયને-કે સમસ્તજૈનમિદ્ધાંતમાદિત્ય ઈ. સ. પૂર્વે ચોથી શતાબ્દિ માદ રવાણું છે, તેને વોઈ પણ પ્રકારની હાનિ પહોંચી શકતો નથી.

આવળે ઉપર જોઈ ગયા કે જૈનમિદ્ધાંતનો સૌથી પ્રાચીન વિભાગ લલિતવિમ્બરાનો ગાથાઓથી અધિક જૂનો છે. આ ગ્રંથ (લલિતવિમ્બરા) ના વિષયમાં જુલું વહેવાય છે કે તેનો ઈ. સ. ૧૫ માં ચીનીયાપમાં અનુવાદ થયો હતો. આ ઉપરથી વર્તમાન જૈનનાદિત્યનો ઉત્પત્તિનો સમય ઈ. સ. નો શરૂઆત પહેલાં માનવો જોઈએ. વડી દક્ષિણ અને ઉત્તરના વડાન્મર. વોદ્ધ-

અન્યોની છેદ અને ભાષાશૈલી વિષયક વિશિષ્ટતાઓના પ્રાચીન
 પાશ્વત્વક નૈનસિદ્ધાંતોમાં મઠી આવતા અલ્પ યા અધિક
 સામ્યતામાં, આપણે જો આ વે મીમાઓ વધે આવેલા પ્રમાણ
 વિચારવાનું સમયના કાલવિષયક અંતરનો વિચાર કરીએ તો
 તે સમયનાં સમયનાં શબ્દોનાં સમય ઉત્તરનાં શબ્દોનાં
 સમયનાં સમયનાં પાશ્વત્વકાદિત્યના સમયની અધિક સમીપ છે.

પૂર્વે ૩૧૧-૨૯૧ જણાવેલો છે, તથા વેસ્ટરગાર્ડ (Westergaard) અને કેર્ન (Kern) વંચારે સંભવિત રીતે તે સમય ई. સ. પૂર્વે ૩૨૦ જણાવે છે. આ બંને વધે જે અલ્પ તફાવત છે તે મહત્વનો નથી. લગભગ આ હિસાબે જૈનસિદ્ધાન્તનો રચનાસમય ई. સ. પૂર્વે ચોથી સદીના અન્તમાં અગર તો ત્રીજી શદીની શરૂઆતમાં આવે છે. સાથે સાથે એ પણ લ્હવ્યમાં રાતવાતું છે, કે ઉપરોક્ત સંપ્રદાય-પરંપરાનો ખાસાર્થ એ છે કે પાટલિપુત્રના સંપે મદ્ર-વાહુની સાહાય્ય સિવાયન અગિઆર એંગો એકઠાં કર્યાં હતાં. મદ્રવાહુને દિગમ્બરો અને શ્વેતામ્બરો બન્ને સરસી રીતે પોતાના આચાર્ય માને છે, તેમ છતાં શ્વેતામ્બરો પોતાના સ્થવિરોની યાદિને મદ્રવાહુના નામથી આગઠ નહીં ચડાવતાં, તેમના સમકાલીન સ્થવિર સંમૂતિવિજયના નામથી આગઠ લંચાવે છે. એ ઉપરથી એમ કહિત થાય છે કે પાટલિપુત્રના સંપે એકત્ર કરેલાં એંગો માત્ર શ્વેતામ્બરોનાજ સિદ્ધાંતો મનાયા હશે. પણ આસી જૈનસમાજના નહીં. આવી વસ્તુસ્થિતિ હોવાથી, આપણે સિદ્ધાંતરચનાના કાઢાને જો મુગપ્રવાન શ્રીસ્થૂલમદ્રના સમયમાં, છટ્ટે ई. સ. પૂર્વે ત્રીજી શતાદ્ધિના પ્રથમખાગમાં સ્થિર કરીએ તો તે સોદું નહીં ગણાય.

आपणी उपरोक्त तपासनुं परिणाम जो प्रमाणिकताने पाव
ननुं होय,—अने ते बनवुंज जोईए कारण के तेना बाधक प्रमा-
णोनो अभाव छे—तो वर्तमान जैनसाहित्यनी उत्पत्तिनो समय
ई. स. पूर्वे लगभग ३०० वर्ष पहेलां अथवा ए धर्मनी उत्पत्ति
पछी लगभग बे शताब्दी पहेलां सूकी शकय नहीं परन्तु आ
उपर्या एम तो खास कांई मानी लेवानी जरूर नथीज के जैनो पासो
सोताना अन्तिमतीर्यकर अने सिद्धांतरचनाना आ समय बधेना
अन्तगळमां, एक अनिश्चित अने असंकलित धार्मिक तथा पौरा-
णिक परंपरा उपरांत खास आधार राखवा योग्य कवारे सुद्ध
धर्मसाहित्य हतुंन नहीं. कारण के एम जो मानवामां आवे वो
पछी जैनपरंपरानी विश्रमनीयताना विषयमां जे विगोवदर्शक
प्रमाणो मी. कार्ये गन्नु कोरलां छे ते वास्तविकमां पायावितानां
छे एम कही शकय नहीं.

तथापि एक बात अही ध्यानमां लेवा लायक छे, अने ये
ए छे के केनाम्बरो अने दिगम्बरो वंशनुं एम कहेनुं छे के अंगी
स्त्रिय वंशदान कळमां तेनाथी पण कवारे प्राचीन एका मौद
पूर्व हतां अने ते पूर्वोत्तु ज्ञान क्रमथी न्हय यनुं यनुं अने स्त्रिया
न्हय यनुं यनुं हतुं. चोद पूर्वोत्तु विषयमां केनाम्बरोजी मानदला आ

પ્રમાણે છે— ચૌદ પૂર્વો એ દૃષ્ટિવાદનામના નારમા અંગમાં સમા-
 ણ્યા હતાં અને તે મહાવીરનિર્ગળ પત્રી ૧૦૦૦ થી વ્યતીત
 થયા પહેલાં નષ્ટ થયાં હતાં. જો કે આ કથન પ્રમાણે ચૌદ પૂર્વો તો
 સર્વથા નષ્ટ થઈ ગયાં છે તોપણ દૃષ્ટિવાદ અને તેમાં અન્તર્ગત યણાં
 ચૌદ પૂર્વોના વિષયોની વિસ્તૃતસૂત્રિ અચાવધિ સમવાયાંગનામના
 ચોથા અંગમાં તથા નન્દીસૂત્રમાં આપેલી જોવામાં આવે છે.^૧ આ
 દૃષ્ટિવાદમાં આવેલાં પૂર્વો તે સ્વાસ મુલ પૂર્વો જ હતાં કે જેમ હું માનું
 છું તેના સારરૂપ હતાં. તેનો આપણે નિશ્ચય કરી શકતા નથી.
 ગમે તેમ હો પરન્તુ તેમાં સમાઈલા વિષયોના સંબંધમાં એક ઘણી
 વિસ્તૃતપરંપરા તો અવશ્ય જોવામાં આવે છે. સરેસર આપણે કોઈ પણ
 નષ્ટ થઈ ગયેલા એવા અનિપ્રાચીન ગ્રન્થ યા ગ્રન્થસમૂહના વિષયમાં
 મઢી આવતી પરંપરાને સાચી માની લેવામાં ઘણીજ સાવધાની
 રાખવાની જરૂર છે. કારણકે આવા પ્રકારની પ્રાચીન પરંપરા,
 ઘણીક વખતે કેટલાક ગ્રન્થકાગેદ્વારા પોતાના મિદ્ધાંતોની પ્રમાણી-
 કતાના પૂર્વાપ રૂપે વળ્ખી કાઢવામાં આવી હોય છે. પરન્તુ પ્રસ્તુત
 માનમાં, પૂર્વોના વિષયમાં મઢી આવતી આટલી વધી સામાન્ય
 અને પ્રાચીન પરંપરાની મન્યતાના વિષયમાં શંકા કરવાને આપ-

^૧ See Weber, Indische Studien, XVI p. 341.

णने कोई कारण जणानुं नयी. कारण के अंगोनी प्रमाणिकता ते
 काई पूर्वोने लईने मानवामां आवती नयी. अंगो तो जगतना
 निर्माणना समकालीन (एटले अनादीज) मनाय छे. तेयी जो पूर्वो
 संबंधी आ परंपराने मात्र एक कूटलेख रूपेज मानीए तो तेनो
 काई पण अर्थ थई शके नहीं परन्तु तेने जो सत्यरूपे मानी लईए
 तो जैनसाहित्यना विकासविषयक आपणा विचारो साथे ते
 बराबर बंध वेसती आवी जाय छे. ' पूर्व ' ए नामज ए बातनी
 पूरेपूरी साक्षी आपे छे के तेनुं स्यान पाछळयी बीजा एक नवा
 सिद्धांते लीधुं हतुं. अर्थात् पूर्वनो अर्थ पहेलानुं एवो थाय छे.
 अने आ दृष्टिए ज्यारे आपणे विचारीए छीए त्यारे निःसंदेहरीते
 प्रतीत थाय छे के जे समये पाटलीपुत्रना मंचे अंगमाहित्य एकत्र
 कयुं हतुं, तेज समययी पूर्वोनुं ज्ञान व्युच्छिन्न थतुं चाल्युं हतुं,
 एवी जे हकीकत कहेवाय छे ते तदन वाम्तविक छे.
 उदाहरण तरीके भद्रबाहु पछी चौदमांथी दशज पूर्वोनुं ज्ञान अव-

१ ' पूर्व ' शब्दनो अर्थ जैनाचार्योए नीचे मुजब समजावेलो छे—
 तीर्थंकर पोतज प्रथम पोताना गणधरनामे प्रसिद्ध शिष्योने पूर्वोनुं ज्ञान
 आप्युं हतुं, एकर नञी गणधरोए अंगोनी रचना करी. आ कथन, पहेलज
 तीर्थंकर जेना जेलां छे एवा आग्रह साये जेटले अंशे ऐक्य धरावतुं नयी—
 तेटले अंश ते गगनर सत्यगर्भित लेखावा योग्य छे.

સિદ્ધિ રહું હતું એવું મેં કયળ છે તે આપી શકાય છે. આ ઉપરથી
 સાત્રી યરો કે ચૌદપૂર્વવિષયક પ્રવચિતપંપરાનો અને મે
 એવો સુદાસો કરેલો છે કે પૂર્વો તે સૌથી પ્રાચીન સિદ્ધાંતપ્રણો
 હતા, અને તેના પછી તેનું ત્યાન એક નવા સિદ્ધાંત લીધું હતું, તે
 સુતિસંગત છે. પરન્તુ આટલો સુદાસો આપ્યા માદ આ પ્રથ
 ઉપો થાય છે કે—માવી રીતે પ્રાચીનસિદ્ધાંતનો ત્યાગ કરવામાં
 તથા નવા સિદ્ધાંતનું નિરૂપણ કરવામાં શું પ્રયોગન ઉપનિત થયું
 હશે ? આ વિષયમાં માત્ર કલ્પના સિવાય અન્ય કોઈ ગતિ નથી.
 અને તંદુરુમાર-મારો સ્વાંય અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે— આપણે
 જાણીએ છીએ કે દૃષ્ટિવાદ નામના ચારમા અંગમાં ચૌદ પૂર્વો આ-
 ચેલાં હતાં તથા તે પૂર્વોમાં મુખ્યત્વે કરીને દૃષ્ટિઓનું પરિણે જોન
 અને જોતર દર્શનોના તાત્વિકવિધારો—અભિપ્રાયોનું વર્ણન કરેલું
 હતું. આ ઉપરથી આપણે એમ કલ્પી શકીએ છીએ કે તેમાં મહા-
 વીર અને તેમના પ્રતિસ્પર્ધિધર્મસંસ્થાપકોની વચે થયેલા વાદોનું
 વર્ણન આવેલું હશે. મારા આ અનુમાનના સમર્પનમાં પ્રત્યેક પૂર્વના
 નામના અન્તે જે ‘પ્રવાદ’ એ શબ્દ મુકવામાં આવ્યો છે તે આપી
 શકાય છે. આ ઉપરાંત એ પણ એક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે,
 કે મહાવીર કોઈ એક નવા ધર્મના સંસ્થાપક ન હતા, પરન્તુ જેમ
 મેં સિદ્ધ કરેલું છે, તેઓ એક પ્રાચીનધર્મના સુધારક માત્ર ન

ળને કોઈ કારણ જણાતું નથી. કારણ કે અંગોની પ્રમાણિકતા તે કાંઈ પૂર્વોને લઈને માનવામાં આવતી નથી. અંગો તો જગતના નિર્માણના સમકાલીન (એટલે અનાદીજ) મનાય છે. તેથી જો પૂર્વો સંબંધી આ પરંપરાને માત્ર એક કૂટલેખ રૂપે જ માનીએ તો તેનો કાંઈ પણ અર્થ થઈ શકે નહીં પરંતુ તેને જો સત્યરૂપે માની લઈએ તો જૈનસાહિત્યના વિકાસવિષયક આપણા વિચારો સાથે તે વરાવર બંધ વેસતી આવી જાય છે. ' પૂર્વ ' એ નામજ એ વાતની પૂરેપૂરી સાક્ષી આપે છે કે તેનું સ્થાન પાંચઢયી ત્રીજા એક નવા સિદ્ધાંતે લીધું હતું. અર્થાત્ પૂર્વનો અર્થ પહેલાનું એવો થાય છે. અને આ દૃષ્ટિએ જ્યારે આપણે વિચારીએ છીએ ત્યારે નિઃસંદેહીત્વ પ્રતીત થાય છે કે જે સમયે પાંચઢીપુત્રના સંઘે અંગનાહિત્ય એકત્વ કર્યું હતું, તેજ સમયથી પૂર્વોનું જ્ઞાન વ્યુત્પિચ્છત્વ યતું ચાલ્યું હતું, એવા જે હકીકત કહેવાય છે તે તદ્દન વાસ્તવિક છે. ઉદાહરણ તરીકે મદ્રવાદ પછી ચૌદમાંથી દશજ પૂર્વોનું જ્ઞાન અવ-

૧. ' ૩૧ ' શબ્દનો અર્થ જૈનાચાર્યોએ નીચે મુજબ સમજાવેલો છે—
 તીર્થંકર પત્તન પ્રથમ પોતાના ગણધરનામ પ્રસિદ્ધ શિષ્યોને પૂર્વોનું જ્ઞાન આપ્યું હતું. તે પછી ગણધરે જો અંગોની રચના કરી. આ કથન, પહેલાં તીર્થંકરના નામના આગળ છે એવા આગ્રહ સાથે કેટલે અંશે એકમ થવાનું નથી. તટલે પણ તે અંગના અભ્યગર્ભિત લેણાવા યોગ્ય છે.

સિદ્ધાંતની જરૂર જણાઈ હશે અને તેને પરિણામે, મારું માનવું છે કે, નવા સિદ્ધાંતની રચના અને જૂના સિદ્ધાંતની (પૂર્વોના જ્ઞાનની) ઉપેક્ષા થવા પામી હશે.

પ્રો. ચેચર દૃષ્ટિવાદ અંગે નટ થવામાં એવું કારણ જણાવે છે કે શ્વેતામ્બરસમાજ ન્યારે એક મમયે એવી અવસ્થાએ આવી પહોંચ્યો હતો કે જે કાલે તેને પોતાના (પ્રચલિત) વિચારો અને તે ગ્રંથમાં (દૃષ્ટિવાદમાં) આલેક્ષિત વિચારોની વચ્ચે અત્યંત અનુપેક્ષણીય અંતર સ્પષ્ટ દેસાવા છાગ્યું, ત્યારે જ નૌદ પૂર્વોવાચું દૃષ્ટિવાદ અંગ ઉપેક્ષાને પાત્ર થયું હતું. પરન્તુ પ્રો. ચેચરની આ કલ્પનાની વિરુદ્ધ શ્વેતામ્બરોની માફક દિગ્મ્બરો પણ પોતાના પૂર્વો અને તે ઉપરાંત અંગો સુદ્ધાંતે વ્યુચ્છિન્ન થઈ જણાવતા હોવાથી, હું તેમના મતને મળતો થઈ શકતો નથી. તેમજ નિર્વાણની તુરતજ પડીની એ શતાબ્દીમાં જનમવાને જટલી થવી જરૂર પડેલી પ્રગતિ થતી હોય કે જેથી તે સમાજના અને મુખ્ય સંપ્રદાયોને પોતાના પૂર્વસિદ્ધાંતનો ત્યાગ કરવા જરૂર આશરવકતા જણાઈ હોય, એમ પણ મારી એમવું તદ્દન અમેમવિત છામે છે, થીજી જ પણ નાન રક્ષમાં રાક્ષા યોગ્ય છે, કે જૈનધર્મમાં

वे संप्रदायो थया पछी तेना तत्त्वज्ञानमां विलकुल फेरफार ययो नहोतो—अर्थात् ते तदन स्थिरज रह्युं हतुं. आनुं प्रमाण मात्र एज छे के आ वन्ने संप्रदायोना तत्त्वज्ञानमां कोई विशेष उल्लेख-योग्य भेद नजरे पडतो नयी. आचारशास्त्रना विषयमां अलवत आ वन्ने संप्रदायोमां केटलाक भिन्न भिन्न विचारो जोवामां आवे छे, परंतु अत्यारे पण ज्यारे श्वेताम्बरोमां लांवा समययी, तेमना वर्तमानसिद्धान्तसमूहमां विहित थएला वणाक आचारोनुं पालन बंध थएलुं होवा छतां पण तेओ तेना तरफ उपेक्षा धरावता नयी त्यारे तेवाज कारणने लईने ते बखते अस्तित्व भोगवता एवा तेमना पूर्वान्मकसिद्धान्तसमूहना विषयमां श्वेताम्बरोए तेटला बधा आवेशमां आवी जई पोताना पूर्वमाहित्यनो सर्वथा त्याग सुधां करी नांग्यो हतो एम मानवुं युक्तिसंगत जणातुं नयी. आ उपरांत नवसिद्धान्तनो जे समय आगयो उपर निर्णीत कर्यो छे, ते समय पछी पण लांवा बन्त मुयी र्वी विद्यमान हतां एम मानवामां आवे छे. पांतु आम्बर ज्यारे पूर्वना प्रवादमय माहित्य करतां नवा सिद्धान्त द्वारा जैनतत्त्वो वधां स्पष्टगते प्रकाशित थता देखावा लाग्यां अने वधां व्यवस्थामर ओओ समझ नूकावा लाग्यां त्यारे पूर्वी स्वाभाविक गतेन, नहीं के तेमनी बुद्धिपूर्वक कराएली उपेक्षाने लीधे अदृष्ट थयां हतां.

શાવળી પ્રાપ્ત્યુ નર્મી એ આ કમરે મમાન ગાય છે તે હા-
 રથી હું ખાતું હું કે અટ્ટી કાનગો ખાટ રૂંતે મિદ્દ ગરૂં છે—
 ઝેનવર્મની હન્યારી (મગનિ કોટું વગ મયમે કોટું વગ) અત્યંત અ-
 માધારણ આ મનાવેથી કચ્છરૂત અટ્ટરૂત વાનેથી નથી, મીઠું જ
 કે શાવળે આ હન્યારીની કાચકાતની કાચકા હન્યારી તેની
 શાવળી વિવિધ કાચકાતોને વગે કોટી કાચકા, મીઠું, વગે
 મીઠું જ કે ઝેનવર્મ જ, વિવિધકાચકા કાચકા મનાવે આ કોટું
 વગ વર્મની માધક કાચકાચકા કાચકા વગે છે—માન્ય કોટું
 કાચકાચકા અને કાચકા વર્મને કોટુંવર્મની કાચકાચકા વિવિધ
 પ્રકારે મગી, આ વિવિધી વિવિધ વિવિધ કાચકાચકા કાચકા
 માધક કોટુંવર્મ વગ વિવિધ છે જેમ કાચકા વર્મ અટ્ટરૂ છે, કે
 હું ઝેનવર્મની કાચકાચકા મેંવર્મ કાચકા મેંવર્મ વિવિધ
 (કાચકાચકા) કે, કે વર્મને કાચકાચકા કાચકાચકા કાચકાચકા
 કાચકા મેંવર્મ કાચકાચકા કાચકાચકા કાચકાચકા કાચકાચકા
 કાચકાચકા વિવિધ કાચકાચકા કાચકાચકા કાચકાચકા કાચકાચકા
 તેને જ કાચકાચકા કાચકાચકા

(દ્વિતીય ભાગ.)

જૈનસૂત્રોના મારા ભાષાંતરના પ્રથમ ભાગને પ્રકટ થઈ દશ વર્ષ થયાં. તે દરમિયાન કેટલાક ઉત્તમવિદ્વાનોદ્વારા જૈનધર્મ અને તેના ઇતિહાસ વિષયક આપણા જ્ઞાનમાં ઘણો અને મહત્વનો વધારો થયો છે. હિંદુસ્થાનના વિદ્વાનોએ સંસ્કૃત અને ગુજરાતીમાં લખેલી સારી ટીકાઓ સાથે સૂત્રગ્રંથોની સાધારણ આવૃત્તિઓ બહાર પાડી છે. પ્રો. લ્યૂમન અને પ્રો. હોર્નલે^૧ આ સૂત્રગ્રંથોમાંના બે સૂત્રોની ગુણ-દોષના વિવેચનવાળી આવૃત્તિઓ પણ પ્રકટ કરી છે; અને તેમાં પ્રો. હોર્નલે તો પોતાની આવૃત્તિ સાથે મૂળતુ કાલ્જીપૂર્વક કરેલું ભાષાંતર અને પુરાતાં ઉદાહરણો પણ આપ્યાં છે. પ્રો. વેવેરે પોતે તૈયાર કરેલા વર્ત્તનના હસ્તલેખોના વિસ્તૃત

૧. દર્મ, ઔપચારિક સૂત્ર, - Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes નામના ગ્રંથમાંના પુસ્તક - દશવૈકલિક સૂત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાન નામના પુસ્તક - ઔપચારિક સૂત્ર, પૃ. ૬૧.

૨. અવગદસાં ('વચ્ચરોધિકા ઇન્દ્રકા') ભાગ ૧ મૂળ અને ટાંક, મુલકના ૧૮૯૦, ભાગ ૨, ઇંગ્રેજી ભાષાંતર, ૧૮૯૧.

સુચિપત્રમાં સંતૂળે જૈનમાહિત્યનું સાધારણ અવલોકન કર્યું છે. તેમજ તેમણે જૈનસૂત્રો ઉપર ઇ.ક્ર. અતિશિદ્ધતાપૂર્ણ મોટો નિબંધ પણ પ્રયત્ન કર્યો છે^૧. પ્રો. લ્યુમને ઘડી જૈનવાદ્ય અને શાસ્ત્રના વિકાસનું સારુ અધ્યયન કર્યું છે, તથા કેટલીક જૈનકથાઓ અને તેના વ્રાહ્મણ અને બૌદ્ધકથાઓ સાથેના સંબંધની તપાસની પણ કરી છે^૨. શ્વેતામ્બરમંપ્રદાયના જુના ઇતિહાસની માહિતી આપનારો ઇ.ક. મહત્વનો ગ્રન્થ મેં પણ સંસાદિત કર્યો છે^૩, તથા તેમના કેટલાક ગ્રંથોનો ઇતિહાસ હોનેટ અને હાટ્ટદ્વારા જાહિરમાં આવ્યો છે. આમાંનો ઉલ્લેખ વિદ્વાન્ (જાટ) જે અત્યારે આવગી ઘણે મૌમુદ નથી, તેણે સમગ્ર જૈનગ્રંથો અને ઐતિહાસિક

૧ જર્મિન ૧૮૮૮ અને ૧૮૯૩.

૨ Indische Studien ૫. ૧૨, ૭. ૨૧૧ આદિ ૩. ૯, ૪૧ અનુસાર તથા હુટ્ટ પ્રસ્તુત, મુદ્ર ૧૮૯૧.

૩ Actes du VI Congrès International des Orientalistes, section Arienne ૩. ૧૫૧ et Wiener-zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes ૭. ૫ અને ૧, ૩૬૧ અને અન્ય હેં જૈન સંસ્કૃત સંસ્કૃતિ ૫. ૪૮.

૪ હેમચંદ્રાચાર્યના ઇતિહાસ, ૪૮૫૫.

પુરુષોનો એક જીવનચરિત્રાત્મક મહાન્ નામકોષ (Onomosticon) તૈયાર કર્યો છે અને જેના કેટલાક નમુના પ્રકટ પણ થયા છે. હોષ્ટેટ બુલ્હેરે સર્વવિદ્યાવિશારદ એવા પ્રસિદ્ધવિદ્વાન્ હેમચંદ્ર વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર લખ્યું છે. વઢી તેમણે ઘણાક જુના શિલાલેખોના અર્થો પણ પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. ડૉ. ફુહરે મથુરામાંથી સોદી કાઢેલા કોતરકામોનું વિવેચન કર્યું છે. અને મિ. લેવીસ રાઈસે શ્રવણ વેલ્ગોલમાંના ઘણાક મહત્વના શિલાલેખો વહાર પાડ્યા છે. ૧ એમ. એ. વાર્થે જૈનધર્મવિષયક આપણા જ્ઞાનની સમાલોચના કરી છે. ૨ બુલ્હેરે પણ એક નાનો નિબન્ધ લખી તેવી

૭ Denkschriften der philos-histor. Classe der Kaiserl. Akademie der Weisssens Chaften, Vol. XXXVII, p. 171 ff.

૮ Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Vols. II. and III. Epigraphia Indica, Vols. I and II.

૯ વેંગલોર ૧૮૮૯.

૧૦ The Religions of India. Bulletin des Religions de l'Inde, 1889-94.

આલોપના પ્રાટ કરી છે." અને તેમજ માંડાદરે માંડાં જૈન-
 ધર્મની એક મહત્ત્વની અને પગી ઉપયોગી ભૂતેસા આજેની પ્રતિ-
 દિમાં ગુણી છે." આ રીતે, આપણા જૈનધર્મશાસ્ત્રના જ્ઞાનમાં
 ચરણા ચક્રારાધોષ (જેનાના માત્ર સાત નોંધના છાગા પ્રત્યેનો ન
 મેં અહીં લેખી વર્ણી છે) આ આજના વિશ્વ ઉપર પડેલું વડું
 અનશ્વરું પાટયું છે કે જેથી હવે માત્ર વલ્પનાને આ વિશ્વમાં
 વગોજ થોડો અવકાશ રહેશે. અને ઇતિહાસિક તેમજ માતા-
 વિજ્ઞાનાત્મક માધી પદ્ધતિ, તે સાહિત્યના સવચ્છ માગોને જાણ
 પાડી શકાશે, તેમ છતાં હમી કેટલાક મુખ્ય પ્રશ્નોના સુદઘના
 કરવા વાકી રહ્યા છે, તથા જે નિરાસરણો આ અગાઉ થઈ ગયા
 છે તે હમી વધા વિદ્વાનોને માન્ય થયાં નથી, તેથી આ સુદઘ-
 સરનો લાભ લઈ આનંદપૂર્વક હું અહીં કેટલાક વિદ્વાન સુદઘ-
 ઓનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા રજૂ થું. આ સુદઘના સુદઘ-
 માટે આજ પુસ્તકમાં આપાંતરિત થયેલા સુદઘનાં કરી દિધાં
 સહાયતા મળી શકે તેમ છે.

૧૧ Über die Indische Secte der Jaina,
 Wien 1881.

૧૨ રીપોર્ટ સન ૧૮૮૨-૮૪.
 D

એ વાત તો હવે સર્વસન્મત થઈ ચુકી છે કે નાતપુત્ર (જ્ઞા-
પુત્ર) જે સાધારણ રીતે મહાવીર અથવા વર્દમાનના નામે
છે તે બુદ્ધના સમકાલીન હતા. નિગંઠો (નિગ્રંથો)^{૧૩} જે
જૈન અથવા આરહતના નામથી વધારે પ્રસિદ્ધ છે, તેઓ જ્યારે બૌદ્ધ
ધર્મ સ્વપાઈ રહ્યો હતો ત્યારે એક મહત્વશાળી સંપ્રદાયતરીકે
ક્યારનાઈ પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યા હતા. પરંતુ હજી એ પ્રશ્નનું નિરાકરણ
થવું વાકી રહ્યું છે કે— એ પ્રાચીનનિગ્રંથોનો ધર્મ, તે સ્વાતંત્ર્ય
કરીને વર્તમાન જૈનોના આગમો અને વીજા ગ્રંથોમાં જે વર્ણવેલો
છે તેજ હતો, કે સિદ્ધાંતો પુસ્તકારૂઢ થયા ત્યાં સુધીના સમયમાં
વળો રૂપાંતરિત થઈ ગયો હતો !

આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવા માટે, અત્યાર સુધીમાં પ્રક-
ત થયેલા વધા બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં, જેમને આપણે સૌથી જુના સમજી
છીએ તેમાંથી જૈન નિગ્ગન્ઠો, તેમના સિદ્ધાન્તો અને તેમના ધાર્મિક

૧૩ નિગંઠ એ સ્પષ્ટરૂપે મૂલરૂપજ હોય એમ જણાય છે. કારણ
અશોકના શિલાલેખોમાં, પાલીમાં અને કેટલીક વચંત જૈનગ્રંથોમાં પણ એ
રૂપે મળી આવે છે, પણ આ ત્રણે વોલીઓના સ્વરશાસ્ત્રના નિયમો પ્રમ-
તો તેનું વધારે વાસ્તવિકરૂપ 'નિગ્ગન્થ' એવું થવું જોઈ-
જૈનગ્રંથોમાં સ્વીકારેલું પણ મળી આવે છે.

आचारोना विषयमां जेष्ठान् प्रमाणो नही आवे ते वधानो
उद्घापोह करवो जोईए.

अंगुत्तरनिकाय ३, ७४ मां वैशालीना लिच्छविओमांनो
अभय नामे विद्वान् राजकुमार निगन्ठोना केठलाक सिद्धांतोनुं
नीच प्रमाणे वर्णन करे छे:—“ भदन्ता ! निगन्ठ नातपुत्त जे
सर्वज्ञ अने सर्वदर्शी छे, जे संपूर्ण ज्ञान अने दर्शनवी संपन्न होवानो
(आ आगळ जणापेछा शब्दोमां) दावो करे छे के “ चालतां,
उठतां, उंयतां अने जागतां हुं सर्वज्ञ अने सर्वदर्शी हुं. ” ते
जुना कर्मोनो तपस्यावटे नाश थवानुं प्ररूप छे अने संवरद्वारा
नवां कर्मोनो रोकवानो उपदेश आपे छे. न्यारे कर्मनो क्षय धाय

१४ आ नामना, स्पष्टीति बं पुरतो मनी आवे छे. बीजो जगद
क्षेत्रज्ञो पुत्र एवो अने क्षेत्रज्ञो सदायक एवो. तेनां क्षेत्रज्ञा सुप्रो वेमज
कपाओमां उद्देश गरवो छे. सच्चिदाननिकायना ५ ना (भगवद्गीता)
एवमां एतुं दर्शन छे के निगन्ठ नातपुत्त तेने सुदनी राखे बाद कथा
मोक्षदा एवो. प्रथम एवो बादावी ओंकारो न्यार करवनां आत्मा एवो के
हुक सेवो एवो तेवा एकर अंतर नकरमां ज्ञान धारि एव ते एततोप-
पन्न एवमां प्रसिद्ध क्षेत्रज्ञा कपदाया दिना संज्ञक मनी. एतुं आ
हुनि एकर धर्म नही एवो परियान देवी दलदु ए. आत्मा के धामप सुख-
सुदारी धर्म गरवो. आ कर्मनो नातपुत्त सिद्धांत उपर प्रकाश करे एतुं
५१३ नही.

છે ત્યારે દુઃખનો ક્ષય થાય છે. જ્યારે દુઃખનો ક્ષય થાય છે ત્યારે
વેદનાનો અંત આવે છે. જ્યારે વેદના મટશે ત્યારે સર્વ દુઃખનો
ક્ષય થશે. આ રીતે જ્યારે પાપનો પૂરો ધ્વંસ થશે ત્યારે મનુષ્ય
વાસ્તવિક મુક્તિ મેળવશે. ”

આ વિચારોનું જૈનપ્રતિવિમ્બ ઉત્તરાધ્યયનના ૨૯ મા અધ્ય-
યનમાં મળી શકે છે:—“ તપથી મનુષ્ય કર્મને છેદી શકે છે
૨૭. ’ યોગના ત્યાગથી અયોગણું પ્રાપ્ત થાય છે; કર્મ રોકવાથી
તે નવીન કર્મનું ગ્રહણ કરી શકતો નથી અને પૂર્વે ગ્રહણ કરેલાં
કર્મોનો ક્ષય કરે છે. ૩૭. ”

આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિની બે અન્તિમ દશાઓ (સૂત્ર ૭૧
અને ૭૨ માં) વર્ણવામાં આવેલી છે. અને વળી અધ્યયન ૩૨,
ગાથા ૯, ૭ માં આવતી નીચેની હકીકત ટાંચીએ છીએ:—
“ જન્મ અને મરણનું કારણ કર્મ છે અને જન્મ અને મરણ પણ
દુઃખ કહેવાય છે. ” આ ઉપરાંત ત્રીજા પણ ઉપગના અર્થને મળતી
૩૪, ૪૭, ૬૦, ૭૩, ૮૬, અને ૯૨ માં ગાથાઓનો સંક્ષિપ્ત
અર્થ નીચે પ્રમાણે છે:— કર્મનું જે મનુષ્ય ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી
અને માનસિક યાગણીઓથી આનો અર્થ બૌદ્ધત્વજ્ઞાનથી
વેદનાના અર્થ માટે વર્ણન મળતું આવે છે ઉદામીન રહે છે

તેને શોક સ્પર્શ કરી શકતો નથી. જો કે તે સંસારમાં મૌનુદ છે તોપણ તે દુઃસ્વપ્નપ્રાપી, જેમ કમલનું પાન પાણીથી અલિપ્ત રહે છે; તેમ તે મનુષ્ય પણ અલિપ્ત રહે છે. ૧

આ સિવાય બૌદ્ધગ્રન્થમાં, નાતપ્રત્ત સર્વજ્ઞાન અને સર્વદર્શન પ્રાપ્તિ કરવાનો દાવો કરે છે, એ પ્રકારનું જે વચન છે. તેને સ્પષ્ટ યત્નથી મોટું પ્રમાણ આપવાની જરૂર નથી. કારણ કે આ તો જૈન-ધર્મનું સાત એક મૌલિક મન્ત્રત્રયનું છે.

નિગન્ટોનાં સિદ્ધાંતવિષયક બીજી ધ્વારે માહિતી મહાયંગ્ગ ૧, ૨૧, (N. B. E. પૃ. ૧૭, પૃ. ૧૦૮.) આદિમાંથી મળી આવે છે. એ મ્થલે સીહનું^૧ એક ધૃત્તાન્ત આપેલું છે. તે સીહ લિચ્છવિઓનો મેનાપતિ હતો અને નાનપ્રત્તનો ઉપાસક હતો. તે બુદ્ધને મળ્યા ઇચ્છતો હતો પરન્તુ નાનપ્રત્ત ક્રિયાવાદી હોઈ બુદ્ધ અક્રિયાવાદી હતો તેથી તેની પાસે જવાની તેને ના કહેવામાં આવતી હતી. પરન્તુ તે તેની આજ્ઞાને ડહંધી પોતાની મેલે બુદ્ધ

૧. 'સીહ' નું નામ મગધની [દરકનના આશ્રિત, પૃ. ૧૨૬૭] જુઓ દર્શનની ઉપાસકદાઓ, પરિશિષ્ટ પૃ. ૧૦] માં મહાવીરના એક સિદ્ધ કરીકે પણ આપેલું છે, પરન્તુ તે ઘણું દોષથી મહાયંગ્ગમાં આપવામાં આવેલ છે. આ દર્શન દર્શકની દ્રષ્ટિથી અસાધ્ય તેમ નથી.

છે ત્યારે દુઃખનો ક્ષય થાય છે. જ્યારે દુઃખનો ક્ષય થાય છે ત્યારે વેદનાનો અંત આવે છે. જ્યારે વેદના મટશે ત્યારે સર્વ દુઃખનો ક્ષય થશે. આ રીતે જ્યારે પાપનો પૂરો ધ્વંસ થશે ત્યારે મનુષ્ય વાસ્તવિક મુક્તિ મેળવશે. ”

આ વિચારોનું જૈનપ્રતિવિમ્બ ઉત્તરાધ્યયનના ૨૯ મા અધ્યયનમાં મળી શકે છે:—“ તપથી મનુષ્ય કર્મને છેદી શકે છે ૨૭. ’ યોગના ત્યાગથી અયોગપણું પ્રાપ્ત થાય છે; કર્મ રોકવાથી તે નવીન કર્મનું ગ્રહણ કરી શકતો નથી અને પૂર્વે ગ્રહણ કરેલાં કર્મોનો ક્ષય કરે છે. ૩૭. ”

આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિની બે અન્તિમ દશાઓ (સૂત્ર ૭૧ અને ૭૨ માં) વર્ણવામાં આવેલી છે. અને વચ્ચે અધ્યયન ૩૨ ગાથા ૧, ૭ માં આવતી નીચેની હકીકત ટાંચીએ છીએ:— ‘ જન્મ અને મરણનું કારણ કર્મ છે અને જન્મ અને મરણ એજ દુઃખ કહેવાય છે. ’ આ ઉપરાંત ચીજી પણ ઉપગના અર્થને મઝતી ૩૪, ૪૭, ૬૦, ૭૨, ૮૧, અને ૯૨ મી ગાથાઓનો સંસ્થિત અર્થ નીચે પ્રમાણે છે:— પરંતુ જે મનુષ્ય ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી અને માનસિક લાગણીઓથી આનો અર્થ વૌદ્ધત્વજ્ઞાનની વેદનાના અર્થ સાથે યોગે મઝતો આવે છે, ઉદામીન રહે છે

તેને શોક સ્પર્શ કરી શકતો નથી. જો કે તે સંસારમાં મૌનુદ છે તોપણ તે દુઃસપરંપરાથી, જેમ કમલનું પાન પાણીથી અલ્પિત રહે છે, તેમ તે મનુષ્ય પણ અલ્પિત રહે છે. ૧

આ સિવાય બૌદ્ધમન્યમાં, નાતપ્રત્ત સર્વજ્ઞાન અને સર્વદર્શન પ્રાપ્ત કરવાનો દાવો કરે છે, એ પ્રકારનું જે વચન છે. તેને સ્પષ્ટ કરવા માટે પ્રમાણ આપવાની જરૂર નથી. કારણ કે આ તો મૈત્ર-ધર્મનું સાત્ત્વ એક મૌલિક મન્તાવ્યન છે.

નિગન્ટોના સિદ્ધાંતવિષયક બીજી વધારે માહિતી મહાકવ્ય ૧, ૨૧, (S. B. E. પૃ. ૧૭, ટ. ૧૦૮) આદિમાંથી મળી આવે છે. એ સ્પષ્ટે સીહનું^{૧૦} એક વૃત્તાન્ત આપેલું છે. તે સીહ લિચ્છવિધોનો સેનાપતિ હતો અને નાતપ્રત્તનો યથાસક્ત હતો. તે બુદ્ધને મળ્યા દુષ્ટતો હતો પરન્તુ નાતપ્રત્ત ક્રિયાવાદી હોઈ બુદ્ધ ક્રિયાવાદી હતો તેથી તેની પાસે જવાની તેને ના કહેવામાં આવતી હતી. પરન્તુ તે તેની આજ્ઞાને ડહાંચી પોતાની મેળે બુદ્ધ

૧૦ 'સીહ' શું શાન મળતી [દુષ્ટકવ્ય આરુત્તિ, ટ. ૧૨૬૭ હતાં તેનેથી અત્યવશ્યરજો, પરિશિષ્ટ ટ. ૧૦] માં મહાવીરના એક સિદ્ધ સત્ત્વ પણ આવેલું છે, પરન્તુ તે સાધુ હોવાથી મહાકવ્યમાં આવવા બદલ શાન લાપ દેવી દુષ્ટતા કરવાની દુષ્કામ તેમ નથી.

છે ત્યારે દુઃખનો ક્ષય થાય છે. જ્યારે દુઃખનો ક્ષય થાય છે ત્યારે વેદનાનો અંત આવે છે. જ્યારે વેદના મટશે ત્યારે સર્વ દુઃખનો ક્ષય થશે. આ રીતે જ્યારે પાપનો પૂરો ધ્વંસ થશે ત્યારે મનુષ્ય વાસ્તવિક મુક્તિ મેળવશે. ”

આ વિચારોનું જૈનપ્રતિવિમ્બ ઉત્તરાધ્યયનના ૨૯ મા અધ્યયનમાં મળી શકે છે:—“ તપથી મનુષ્ય કર્મને છેડી શકે છે ૨૭. ’ યોગના ત્યાગથી અયોગપણું પ્રાપ્ત થાય છે; કર્મ રોકાયાં તે નવીન કર્મનું ગ્રહણ કરી શકતો નથી અને પૂર્વે ગ્રહણ કરેલાં કર્મોનો ક્ષય કરે છે. ૩૭. ”

આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિની બે અન્તિમ દશાઓ (સૂત્ર ૭૧ અને ૭૨ માં) વર્ણવામાં આવેલી છે. અને વળી અધ્યયન ૩૨, ગાયા ૧, ૭ માં આવતી નીચેની હકીકત વાંચીએ છીએ:— ‘ જન્મ અને મરણનું કારણ કર્મ છે અને જન્મ અને મરણ એ દુઃખ કહેવાય છે. ’ આ ઉગ્રાંત વીજી પણ ઉપરના અર્થને મઝ્ઝાં ૩૪, ૪૭, ૬૦, ૭૬, ૮૬, અને ૯૨ માં ગાયાઓનો સંસ્થિ અર્થ નીચે પ્રમાણે છે:— પરન્તુ જે મનુષ્ય ઇન્દ્રિયોના વિષયો અને માનસિક ત્યાગનીઓથી આનો અર્થ વૌદ્ધતત્વજ્ઞાનને વેદનાના અર્થ સાથે ઘણોજ મઝ્ઝાં આવે છે] ઉદાસીન રહે છે

મોટું દણ્ડ (શિક્ષા) શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે. ' જો કે આ-
 સહેલ સાચો છે પરંતુ સંપૂર્ણરૂપે નહીં. કારણ કે જૈનસૂત્રોમાં કર્મ-
 અર્થમાં પણ ' કર્મ ' શબ્દનો તેટલોજ ઉપયોગ થયેલો છે. અને
 દણ્ડ શબ્દનો પણ તેટલોજ થયેલો છે સૂત્રક્રતાંગ ૨,૨ (૫.૩૧૭).
 માં ૧૩ પ્રકારના પાપ કર્મનું ઘર્ષણ કરેલું છે જેમાં પાંચ સ્થલમાં
 'દણ્ડસમાધાન' શબ્દ આવેલો છે અને બાકીનાં સ્થલમાં 'કિરિયા-
 ધાન' શબ્દ આવેલો છે.

નિગંઠ ઉપાલી વિશેષમાં જણાવે છે કે કાચિક, વાચિક અને
 માનસિક એમ ત્રણ પ્રકારનો દંડ છે. ઉપાલીનું આ કથન, સ્યા-
 નાંગસુત્રના ધીના પ્રકરણમાં (જુઓ ઇન્ડિ. ઇન્ડિ. પુ. ૯, ૫૦
 ૧૫૯) જણાવેલા જૈનસિદ્ધાંતની સાથે પૂર્ણ મળતું આવે છે.

ઉપાલીનું ધીનું કથન કે, જેમાં તે નિગંઠોને માનસિક
 પાપો કરતાં કાચિક પાપોને વધારે મહત્ત્વ આપનારા જણાવે છે, તે
 કથન જૈનસિદ્ધાંત સાથે સરાસર મળતું આવે છે. સૂત્રક્રતાંગ ૨,૪
 (૫૦ ૨૯૮) માં જુદા જુદા પ્રશ્નોની જવાબ કરવામાં આવી છે
 કે અજનાજાણે કરાવેલા કૃત્યનું પાપ દાને છે કે નહીં, ત્યાં
 આગળ સ્પષ્ટરીતે જણાવેલું છે કે નિશ્ચયગતિ તેનું પાપ દાને છે.
 (સમગ્રાનો ૫. ૨૯૯ ટિપ્પણ ૧) વડી તેનું સુત્રના ૬ થી

અધ્યયનમાં (પૃ. ૪૧૪) વૌદ્ધોના એ મન્તવ્યનું કે ‘ અમુક કર્મ પાપયુક્ત છે કે પાપરહિત છે તેનો નિર્ણય તે કર્મ આચરનાર મનુષ્યના આશય ઉપર આધાર રાખે છે, સૂચ સંકટ અને ઉપહાસ કરવામાં આવ્યો છે.

અંગુત્તરનિકાય ૩, ૭૦, ૩ માં નિગંઠ શ્રાવકોના આચારોનું વર્ણન આપેલું છે. તે ભાગનું નીચે પ્રમાણે ભાવાન્તર આપું છું.

‘ હે વિશાલા, નિગંઠ નામે ઓઢાલાતો શ્રમણોનો એક સંપ્રદાય છે. તેઓ શ્રાવકોને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે. “ હે મદ્ર ! અહિંથી પૂર્વદિશા તરફ એક યોજનપ્રમાણભૂમિયી વહાર રહેતા જીવતાં પ્રાણિઓની હિંસાથી તમારે વિરમવું, તેવીજ રીતે દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તરદિશા તરફની યોજનપ્રમાણભૂમિયી વહાર રહેતા પ્રાણિઓની હિંસાથી વિરમવું” આ રીતે તેઓ કેટલાંક જીવતાં પ્રાણિઓને વચાવવાનો ઉપદેશ આપી દેવાનો ઉપદેશ કરે છે : અને એજ રીતે વહારોનાં કેટલાંક જીવતાં પ્રાણિઓને ન વચાવવાનો એવો કર્મ પ્રતિજ્ઞા કરાવેલો છે. ‘ એ મમનાવવું કદિન નથી, કે આ જાતો જીવોનાં મરણનું કદિન કહેલા છે કે, જે જાતનાં જીવોનાં અમુક હૃદય વહાર પાત્રી કે વ્યાપાર : તરફ તરફ વળી જાય તેથી અવ્યય ઉપદેશવામાં આવ્યો છે. આ

ધનનું પાલન કરનાર મનુષ્ય, અલ્લખ, પોતે છટ્ટી રારોત્રી મૂખી
 ચહારના પ્રાણિની હિંસા તો નહીં કરી શકે છતાં સ્પષ્ટ છે. પરંતુ
 આપણે એક નિર્દોષ નિયમને વિરોધીસંપ્રદાય કેના વિરુદ્ધમાં
 આલેખ્યું છે ? પણ એમાં એ આશ્ચર્ય જેવું કશું નથી. કારણ કે
 યોઈ પણ ધાર્મિક સંપ્રદાય પાસેથી, તેના વિરોધીમતના સિદ્ધાંતોનું
 સ્વયં અર્થ અને પ્રમાણિક આલેખન મેલ્લવાની આપણે આદર્શ નહીં
 રાખી ગોઈએ. તેઓ સ્વાભાવિક રીતે, તે સિદ્ધાંતોનું આલેખન
 એવાનું રૂપમાં કરશે કે જેથી તેમાં દેખાઈ આવતાં દોષો ક્યારે
 મોટા પ્રમાણમાં બતાવી શકાય. એનો પણ આ ચાલતમાં ઘોંટો
 ચરતાં હેશનાચ ઉત્તર તેમ નથી. તેમણે પણ ઘોંટોના સિદ્ધાંતોને
 આજપ્રમાણે વિરુદ્ધરૂપમાં આલેખ્યા છે. ઘોંટોના એ મન્તવ્યનું
 કે— પાપ એ તેના આગરનારને આશય ઉપર આધાર રાશે છે,
 તેનું જિનોઈ, આ પુસ્તકના ૬૦ ૪૧૪ ઉપર, કેવું અસત્ય નિરૂ-
 પણ કર્યું છે તે જાણા જેવું છે. એ ઠેકાણે જિનોઈ ઘોંટોના એક

૧ પાપ એ આશય ઉપર આધાર રાશે છે, તે માત્ર મનશાસ્ત્ર પંચે-
 ન્દ્રિયજીવોને જાણીતું નથી પરંતુ પણ જિનોઈદાદિદષ્ટી હોયને આશયપંચેન્દ્રિય
 સુધીના જો તેને જાણીતું નથી અને તે કાર્યક પાપધર્મનું ઉચ્ચ આવી શકતા
 નથી, તેવી કાર્યકપાપના પણ દરજ્જા ઓછા ન ગણી શકાય માટે જિનોઈ
 કહેવું તે પ્રમાણસરનું ન હોય એવું નથી.

સંપ્રાદયક-

મહાન્ સિદ્ધાંતને મિથ્યાકલ્પિત અને મૂર્ખતાપૂર્ણ ઉદાહરણ સાથે મેઝવી ઉપહાસપાત્ર બનાવી દીધો છે.

અગુંતરનિકાયનો એક ઉલ્લેખ જેની થોડીક ચર્ચા આ ઉપર કરવામાં આવી છે તેમાં વઢી આગળ ચલાવતાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—‘ ઉપોસથના દિવસોમાં તેઓ (નિગંટો) શ્રાવકોને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે કે—“ભદ્ર, તમારે સઘળાં વઢી કાઢી નાંખવાં જોઈએ અને કહેવું જોઈએ કે—હું કોઈનો નથી અને મારું કોઈ નથી. ” અહિં વિચારવાનું છે કે—તેના માતા પિતા તેને પોતાનો પુત્ર તરીકે માને છે અને તે પણ તેમને પોતાના માતા પિતા માને છે. તેનો પુત્ર અગર તેની પત્ની, તેને પિતા અગર પતિરૂપે માને છે. અને તે પણ તેમને પોતાના પુત્ર અગર પત્ની તરીકે માને છે. તેના ગુલામો અને નોકરો તેને પોતાનો માલિક યા શેઠ માને છે અને તે પણ તેમને તેઓ પોતાના ગુલામો અગર નોકરો છે, તેમ માને છે. આ કારણથી નિગંટો) તેમને (શ્રાવકોને) ઉક્ત રીતે બોલવાનું કહી તેમની પામેથી અમત્ય ભાષણ કરાવે છે. વઢી એ રાત્રી વ્યતીત થયા વાદ તેઓ તે તે વસ્તુઓનો ઉપ-ભોગ કરે છે જે મર્ચ (તેમના માટે) અદત્તાદાન રૂપ છે આથી હું તેમને અદત્તાદાન લેવાના પણ દોષી તરીકે માનું છું. ’

आ वर्णन उपरथी समजाय छे के निर्मय-उपासकना उपो-
सयना दिवसोवाळा नियमो साधुजीवनना नियमो जेवांज होवा
जोईए.

गृहस्थ अने साधुजीवनना नियमोनुं भिन्नत्व बीजा दिवसोमां
रहेतुं हतुं. परन्तु आ वर्णन जैनोना पोसहव्रतना नियमो साथे
पूरेपूरुं मळतुं आवतुं नथी. प्रो. भांडारकर, तत्त्वार्थसारदीपिकाना
आधारे पोसहव्रतनुं स्वरूप नीचे प्रमाणे आपं छे; अने आ वर्णन
बीजा तेवा वर्णनो साथे बराबर संगत धाय छे. भांडारकर लखे छे के—
' पोसह एटले दरेक पक्षनी अष्टमी अने चतुर्दशीना पवित्र दिवसे
उपवास करवो अथवा एकाशन करवुं, अथवा एकज प्राप्त खावो.
ते दिवसोमां यतिनी मापक वैराग्य धारण करी स्नान, लेपन,
आभरण, स्त्रीसंगमन, सुगंधी धूप-दीप इत्यादिनो त्याग करवो'.
जो के वर्तमानजैनोनुं ए पोसहव्रत-पालन बाँझो करतां घणुं
मगत छे, ए बात खरी छे; तो पण ते निगन्ट-नियमो के जेमनुं
वर्णन उपर आपवामां आघ्युं छे, तेना करतां घणुं शिथिल होय
तेम जगाय छे. मारा जाणवा प्रमाणे जैनगृहस्थ, पोसहमां
कपडानो त्याग करतो नथी, पण बाकीना आभूषणो अने बीजा
दिलामोनो त्याग करे छे. तेमज दीक्षा ग्रहण करनी कर्तते जेम

સાધુને ત્યાગના સૂત્રો ચોલવાં પડે છે તેમ તેને ચોલવાં પડતાં નથી. આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે કાં તો ચૌદ્ધોનું આ વર્ણન મૂલભેરેલું અગર અસત્યમૂલક હોય અને કાં તો જૈનોએ પોતાના નિયમોમાં કાંઈક શિથિલતા દાખલ કરી હોય.

દીવનિકાય ૧, ૨, ૩૮ (વ્રહ્મજાલસૂત્ર) માં આવતા નિગ્ઢવિષયક ઉલ્લેખ ઉપરની પોતાની ટીકામાં એક ઠેકાણે ચુદ્ધવોષ લખે છે કે—‘ નિગ્ઢો આત્મા વર્ણરહિત છે એમ માને છે; અને આજીવિકો આત્માના વર્ણની અનુસાર સમસ્ત માનવ-જાતિના ૬ વિભાગો પાડે છે. પરન્તુ મૃત્યુ પછી પણ આત્માનું અસ્તિત્વ ધરાવે છે અને તે વધારે રોગોથી મુક્ત (અરોગો) હોય છે, એ વાતમાં નિગ્ઢો અને આજીવિકો વચ્ચે સમાનમતવાદા છે. ’ છેવટના શબ્દોનો અર્થ ગમે તેમ હો, પરન્તુ તેની ઉપરનું વર્ણન તો આ ટિપ્પણના પૃ. ૧૭૨ ઉપર આવેલા જૈનોના આત્મ-સ્વરૂપના વર્ણન માથે વગર મળતું આવે છે. એક બીજા જગ્યામાં (I. C. P. 165) ચુદ્ધવોષ જણાવે છે કે—નિગ્ઢ નાતપ્રત યદા વર્ણને સંવેતન માને છે. એ કિંમ મીનોદકે મત્ત મુચ્છી હોયને. એને વર્ણ તે તેનો ઉપયોગ કરના નથી. જૈનોનું આ મતવ્ય છે કે આત્મા તેવો વર્ણ તેનો સાચો આપવા માટે સૂત્રો-

માંથી અવતરણો આપવાની આવશ્યકતાને હું નિર્ણય માતું છું. પાત્રોગ્રન્થોમાંથી પ્રાચીનનિગંટોના મંત્રો સંબંધી જે કોઈ માહિતી હું એકઝ યતી શક્યો છું, લગભગ તે મ્હી ઉપર આપી દેવી છે. જો કે આપણે ઇચ્છિય તેના કરતાં તે ઘણી અલ્પ-પ્રમાણમાં છે, તો પણ તેથી તેની કિંમત બિલકુલ ઓછી ગણાય તેમ નથી. પ્રાચીનનિગંટોના મંત્રો અને આચારોના સંબંધમાં જે હોય તે આપણે એકઝ કર્યો છે તે સગલાં એક અપવાદને બાદ કરતાં વર્તમાન જૈનમંત્રો અને આચારો સાથે મળતાં આવે છે. અને તેમાંના કેટલાક તો જૈનોના સાસ મૌલિક વિચારો છે. આ ઉપરથી આપણને એમ સંદેહ કરવાનું જરાય કારણ નથી જડતું કે, આ બૌદ્ધગ્રન્થોમાંની નોંધો અને જૈનસિદ્ધાંતોની રચના વચેના અંતર્વર્તી કાલમાં જૈનસિદ્ધાંતોમાં ગ્રામ્યો ફેરફાર થયો હોય.

મેં જાણી જોઈને જ નિગંઠ નાતપ્રત્તના મતવિષયક એક પ્રધાન પ્રકારનું વિવેચન કરવું આ સ્થળે મુલતબી રાખ્યું છે. કારણ કે એ પદ્યમાં આપણી વાકત ઉપરથી આપણને એક નવીન પદ્ધતિ તરસ કરવાની જરૂરત રહે છે. આ પદ્યો દીધનિકાયના સામગ્ર્ય-પદ્યમુત્તમાં આપેલો છે.

હું તેનું અહીં સુમંગલવિલાસિનીનામે બુદ્ધધોષવાળી ટીકાના અનુસારે ભાષાંતર આપું છું—‘ મહારાજ ! અહિયાં એક નિગંઠ ચારે દિશાના નિયમનથી સુરક્ષિત છે. (ચાંતુયામસંવરસંવૃતો) હે મહારાજ કેવી રીતે નિગંઠ ચારે દિશાના સંવરથી રક્ષિત છે ? મહારાજ આ નિગંઠ સઘલું (થંડુ) પાળી વાપરતા નથી. સર્વ દુષ્ટ કર્મ કરતા નથી. અને સઘળા દુષ્કર્મોના વિરમનવડે તે સર્વ પાપોથી મુક્ત છે. અને સર્વપ્રકારના દુષ્કર્મોથી, સઘળાં પાપ-કર્મોથી નિવૃત્તિ અનુભવે છે. આ પ્રમાણે હે મહારાજ નિગંઠ ચારે દિશાના સંવરથી સંવૃત છે, અને મહારાજ ! આ પ્રમાણે સંવૃત હોવાથી તે નિગંઠ નાતપુત્તનો આત્મા મોટી યોગ્યતાવાળો, સંયત અને સુસ્થિત છે.’ અલગત, આ જૈનધર્મનું યથાર્થ તેમજ સંપૂર્ણ વર્ણન નથી. પરન્તુ તેમાં જૈનધર્મનું વિરોધી તત્ત્વ પણ નથી. આના શબ્દો જૈનસૂત્રોના શબ્દો જેવાજ છે. મેં વીજે^૨ સ્થલે જણાવ્યું છે

૧ પ્રીમવોલ્ટે Pali sept suttasમાં, ગોગર્લી (Gogerly) અને બર્નોફ (Burnouf)ના જે ભાષાંતરો આપેલાં છે તે તેમણે ટીકાની સહાયતા લીધા વિના કેમકે દોષથી દુર્લભ્ય કરવા જેવાં છે. બુદ્ધધોષનું વર્ણન પરંપરાગત હતું કે કલ્પિત હતું તે સન્દિગ્ધ છે.

૨ જુઓ ઇન્ડિયન ઇસ્ટ મા. ૧ પુ. ૧૫૮ માં પ્રકટ થયેલો મારો Monks and his Predecessors નામનો નિવંધ ।

तेम 'चातुयामसंज्ञसंयुतो' ए वाक्यं मात्र टीकाकारेण नहो
 परन्तु मूल ग्रन्थकारे ण खोटी रीते समनेलुंछे. कारणके-पाली-
 शब्द 'चातुयाम' ते प्राकृतशब्द 'चातुगाम' नी बराबर
 धाय छे. अने आ प्राकृतशब्दो एक प्रसिद्ध जैनपारिभाषिक
 शब्द छे जे महावीरना (पंचमहज्जय) पांच महाप्रतोयी भित्त
 एया पार्श्वनाथना चार प्रतोयो वाचक छे. आयी आ स्थले
 बौद्धोए जे सिद्धांत वास्तविकमा महावीरना प्रयोगमा पार्श्वनाथने
 लागु पड़े छे तेने, महारोड उपर आरोपित करवामां मूल करेली
 छे, एम हुं धारं हुं. आ उरयी एम सूचित धाय छे के बौद्धोए
 आ शब्दने निगन्ठोना वर्मवर्णनमां लीधेछे. होवायी तेमणे ते
 पार्श्वनाथना अनुयायिओना गुणयो मांभल्यो हरो. अने बीजी
 ए ण कल्पना यई शके के महावीरना संशोधितमतो जो
 बुद्धना मनयमां सर्वज्ञमान्यरीते स्वीकाराया होत तो पार्श्व-
 नाथना अनुयायिओ ण ते कल्पे ते शब्दो उपयोग नहो
 करता होत. बौद्धोनी आ मूलद्वारा हुं मनोनी ए परंपराने सत्य
 स्थापित करी शकुं हुं के महावीरना मनयमां ण पार्श्वनाथना
 शिष्यो विद्यमान हता.

आ पद्धतिर तस्य परधानी श्रुतान कर्मां पहेलां हुं

બૌદ્ધોની એક વીજી પણ અર્થપૂર્ણ મૂલ તરફ વાચકનું ધ્યાન સેવવા માંગું છું. બૌદ્ધો નાતપુત્તને અગ્નિવેસન અર્થાત્ અશ્નિવૈશ્યાયન કહે છે પરન્તુ જૈનોના મતાનુસાર તે કાશ્યપ હતા; અને પોતાના તીર્થંકરો સંવંધિ આવી વાતોમાં જૈનોનું કહેવું વિશ્વાસપાત્ર માનવું જોઈએ. વઢી મહાવીરનો એક મુખ્યશિષ્ય જે સુવર્મા નામે હતો અને જેને સૂત્રોમાં મહાવીરના ધર્મના મુખ્ય ઉપદેશક તરીકે વતાવેલો છે તે પોતે અશ્નિવૈશ્યાયન હતો; અને તેણે જૈનધર્મનો પ્રસાર કરવામાં મુખ્ય ભાગ ભજવેલો હોવાથી વહારના વીજા માણસો શિષ્યને ગુરુ સમજી લેવાની ભૂલ કરી હોય અને તેથી કરીને શિષ્યનું ગોત્ર ગુરુને લગાડી દેવામાં આવ્યું હોય તે ઘણું સંભવિત છે. આ રીતની બૌદ્ધોએ કરેલી વેવડી મૂલ મહાવીરની પૂર્વ પાર્શ્વનામના તીર્થંકરની તથા મહાવીરના મુખ્ય શિષ્ય સુવર્માની હયાતીની સાક્ષી આપે છે.

પાર્શ્વ એ ઇતિહાસિક પુરુષ હતા તેવાત તો વધી રીતે સંભાવિત લાગે છે. કેશી' કે જે મહાવીરના મમયમાં પાર્શ્વના સંપ્રદાયનો એક નેના હોય તેમ દેખાય છે, તેનો તથા અન્ય પણ તેવા અનુયા-

૧ રાજપ્રતીમા કુશંગણકને રાજા પામી સાથે સંવાદ થયો હતો અને ત્યાર વાદ રાજાને તેણે પામ્યો; ધર્મનુયાયી બનાવ્યો હતો.

विओना जैनसूत्रोंमें कण्ठ ठेकाणे. उल्लेखो बण्णल छे. अने ते उल्लेखो एवीं सल्ल रीते बण्णल छे के जेपी करीने तेनी सत्था-सत्थताना संबधमां शंका उठाववाने कारण मळतुं नणी. उत्तरा-ध्ययनना २३ मा अध्ययनमां जुना अने नवा संप्रदायनो परस्पर मेळ केवी रीते यई गयो हंतो ते बतावनांरी एक कथा आ विष-यमां घणीन अगत्यनी छे. कैशी अने गौतम के जेओ बने जैन-धर्मना वे संप्रदायोना प्रतिनिधि तथा नेता हता, तेओ पोताना शिष्यपरिवार सहित एक वस्तते श्रावस्तिपासेना उद्यानमां मेगा मळे छे अने महाव्रतनी संख्याविषयक तथा सचेलकाचेलक अवस्थ्याविषयक तेमना धार्मिकमतभेदो बचारे विवेचन कयां शिवाय मात्र सहन समझावीने दूर करवामां आवे छे. अने त्वराधी मौलिक नीतिविषयकविचारोना संबधमां प्रत्येक पक्ष दृष्टांतो द्वारा एक बीनाना विचारो समझी समझावी निःशंक बनी संपूर्ण एकमत पाय छे, बने संप्रदायो वधे कांइक मतभेद नेवुं ओवामां आवे छे, परन्तु परस्पर द्वेष मा वैर बिलकुल ओवातुं नणी. ओ के प्राचीन संप्रदायना अनुयायिओने ' पंचमहाव्रत प्रतिपादनार ' महावीरना धर्मनो स्वीकार करवो पड्यो हतो, ए बात खरी छे; तोपण तेओ पोतानी केटलीक जुनी रूढिओने पण वळ्ळी राखा हता. स्वास करीने वध बापरवाना विषयमां के जे रूढिनो महावीर त्याग

કર્ચો હતો, તેમ આપણે માનવું જોઈએ. આ કલ્પનાનુસાર આપણે શ્વેતામ્બર અને દિગંબર સંપ્રદાયરૂપી બે ફિરકાની ઉત્પત્તિ મૂલકારણ પણ નતાવી શકીએ છીએ, કે જેના સંબંધમાં શ્વેતામ્બર અને દિગંબર બન્ને સંપ્રદાયમાં મિત્ર મિત્ર અને પરસ્પરવિરોધી દંતકથાઓ પ્રચલિત છે. આ મેદ દેસીતી રીતેજ કાંઈ આકસ્મિક થયો નહતો; પરન્તુ અસલનો એક મતમેદ [ઉદાહરણ તરીકે જૈવો કે શ્વેતામ્બરમતના કેટલાક ગચ્છોની વચ્ચે અત્યારે એ હયાતી ધરાવે છે.] કાલે કરીને વિભાગના રૂપમાં પરિણત થયો અને આખરે તેણે એક મહાન્ ધર્મભેદનું રૂપ લીધું.

બૌદ્ધગ્રંથોમાં મઠ્ઠી આવતા ઉદ્દેશો, નાતપુત્તની પૂર્વે પણ નિર્ગ્રંથોની હયાતી હતી, એ પ્રકારના આપણા વિચારને દૃઢ કરે છે. જ્યારે બૌદ્ધધર્મનો પ્રાદુર્ભાવ થયો ત્યારે નિર્ગ્રંથોનો સંપ્રદાય એક મોટા સંપ્રદાયરૂપે ગણાતો હોવો જોઈએ. એ નિર્ગ્રંથોમાંના કેટલાકને બૌદ્ધપિટકોમાં, બુદ્ધના અને તેના શિષ્યોના વિરોધી તરીકે અને વઠ્ઠી કેટલાકને તેના અનુયાયી ચણ્યા તરીકે વર્ણવેલા છે, કે

૧. શ્વેતામ્બર અને દિગંબર સંપ્રદાયોની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં જર્મન ઓરિન્ટલ સોસાયટીના જર્નલના ૧૮ મા ભાગમાં પ્રકટ થયેલો માર્કો નિરૂપ દ્વારા

मे उपरही आपणे उपर प्रमाणे अनुमान करी शकीए छीए.
 यही उलट्टे ए ग्रन्थोमां कोई पण स्पष्ट एवो उल्लेख के सूचन
 सखुं पण पणहुं गोवामां नही आवतुं के निर्ग्रन्थोनों संप्रदाय
 ए एक नवीन संप्रदाय छे. आ उपरही आपणे अनुमान करी
 शकीए छीए के निर्ग्रन्थो बुद्धना जन्म पहेंलां पणा छांवा काळ्यो
 अस्तित्व धरावता हरो. आ अनुमानने बीनी एक वाक्यद्वारा पण
 ऐको मळे छे. बुद्ध जने महावीरना समकालीन एवा मंगल्लि गोशाले
 मनुष्य जातिनी छ वर्गोमां बँहचणी करी हती 'बुद्धधोपना' कहेवा
 मुजब आ छ वर्गमांना श्रीना कर्मां निर्ग्रन्थोनों समावेश करवामां
 आव्यो हरो. हवें विचारीए के निर्ग्रन्थो जो तेन अरसामां हयांतीमां
 आव्या होत तो केमनी गणना एक खास एउले के मनुष्यजातिना
 एक स्वतंत्र-पेशाविभाग तरिके बदापि न करवामां आवी होत.

१ दीपनिपाय, मायज्जिमसुत्त २०.

२ गुणगणविदागिदी ४. १६२ मां बुद्धपोंव स्पष्ट बयाव छे के
 गोशाले पेशाना जिनो जे बुद्धधोपना हवा तेवा करवा निर्ग्रन्थोने
 हत्थी प्रतिना गयस छे. गोशाले ती जिनुओने तपस्य हत्थी प्रकारा
 हवा छे के जे हत्थी प्रस बुद्धपोंव लख आव्यु नही छे हत्थी
 स्पष्ट बयाव छे के आ जिनुओने बौद्धतपुओ बगल छे जिन
 हत्थी हवो.

જ્યારે અગ્નિ તેને વાંલી નાંખે છે ત્યારે માત્ર કપોતરંગના વાકી રહે છે અને ચાર ઉપાડનારા ઠાઠડીને લઈ ગામ તરફ વળે છે.’

જઢવાદના બીજા સિદ્ધાન્ત (પૃ૦ ૩૪૩, ૨૨, ૨૩૭) ના સંબન્ધમાં એક બીજી શાખાનો પણ છે. તે મતમાં પાંચ ભૂત ઉપરાન્ત છઠું તત્ત્વ નિત્યાત્મા આ મત તે અત્યારે વૈશેષિકનામના દર્શનથી જે આવેલું છે તેનું પ્રાચીન અથવા લોકપ્રસિદ્ધ રૂપ છે. આ દર્શનના સંસ્થાપક તરીકે પદ્મધકચ્છાચન નિર્દિષ્ટ થયેલો તેનો મત એવો હતો કે આખું વિશ્વ સાત વસ્તુનું (પદાર્થોનું) બનેલું છે. અને તે સર્વે પદાર્થો નિત્ય નિર્વિકાર અને પાસ્પ્વ સ્વતંત્ર છે. તે પદાર્થો ચાર ભૂત, સુખ, દુઃખ અને આત્મા એ પ્રમાણે છે. આ સર્વેની એક બીજા ઉપર કાંઈ અસર થતી નહીં

૧ હું આ સ્થળે વત્તે મૂલ્યસૂત્રોને સામ સામે મુંઝું મુંઝું એવી કરીને તેમની વચ્ચેના સામ્ય વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય:—

આસન્દિ પન્ચમા પુરિસા મતમાદાય
ગન્ધાન્તિ યાવ અધ્યાહના
પદાર્થાનિ પન્ચાપેન્તિ, કાપોતકાનિ
અગ્નિનિ ભવન્તિ મસ્સન્તા દુતિયો

આદહનાય, પરંહિ નિમ્બઃ;
અગ્નિજ્ઞીમંત સરીર કવોતકગ્નાઃ
અગ્નિનિ આસન્દિ,
પન્ચમા પુરિસા ગામં પન્ચા ગન્ધાન્તિ

હોવાથી કોઈ પણ પદાર્થનો વાસ્તવિક નાશ થતો નથી. મારે
 જોઈએ કે, મુક્ત અને દુઃસ્થને નિત્ય માનવા છતાં
 પણ તે જોતી આત્મા ઉપર કોઈ અસર થતી ન માનવી
 તે મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે તો અજ્ઞાનતા મોટું છે. પરંતુ બૌદ્ધો
 કદાચ અસલ સિદ્ધાંતોનું અસત્ય આલેશન કર્યું હોય તો તે પણ
 સંભવિત છે. વકુલકલ્યાયનના વિચારો અવશ્ય કરીને અક્રિયાવાદમાં
 અંતર્ભાવ થાય છે. અને આ વાતમાં તે વૈશેષિકદર્શન કે જે
 ક્રિયાવાદી છે તેનાથી ભિન્ન પડે છે. આ બંને વાદો બૌદ્ધ તેમજ
 જૈનસાહિત્યમાં આવતા હોવાથી તેમની વિશેષ વ્યાખ્યા કરવી અહીં
 અસ્થાને નહીં ગણાય. જે સિદ્ધાંત આત્માને ક્રિયાશીલ અને ક્રિયા-
 લક્ષિ (ક્રિયાથી જેના ઉપર અસર થાય તેવો) માને છે તે ક્રિયાવાદી
 કહેવાય છે. આ વર્ગમાં જૈનધર્મ, બ્રાહ્મણધર્મોપેક્ષી વૈશેષિક અને ન્યા-
 યદર્શનો (આ બે દર્શનોના સ્પષ્ટ ઉલ્લેખો બૌદ્ધ અને જૈનધર્મશાસ્ત્રોમાં
 થયેલા નથી.) તથા મીનાં પણ એવાં કેટલાંક દર્શનો-કે જેનાં
 નામ અત્યારે ઉપલબ્ધ થઈ શકતાં નથી પરંતુ જેની હયાતીની
 માહિતી આપણે આપણા આ ગ્રંથોમાંથી મેળવી શકીએ છીએ, તે
 સર્વેનો-સમાવેશ થાય છે. અક્રિયાવાદ તે સિદ્ધાન્ત કહેવાય છે,
 જેમાં આત્માનું નાસ્તિત્વ અથવા નિષ્ક્રિયત્વ અથવા કર્માલિપ્તત્વ
 પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. આ વર્ગમાં સવળા જઠવાદી મતો;

જ્યારે અગ્નિ તેને ત્રાહી નાંચે છે ત્યારે માત્ર કપોતંગનાં શબ્દ
બાકી રહે છે અને ચાર ઉપાદનારા ઠાઠડીને લઈ ગામ તરફ વળે છે.^૧

જઠવાદના બીજા સિદ્ધાન્ત (પૃ. ૩૪૩, ૨૨, અને ૩૪૭) ના સંવન્ધમાં એક બીજી શાખાનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો છે. તે મતમાં પાંચ ભૂત ઉપરાન્ત છઠું તત્ત્વ નિત્યાત્મા મનાય છે. આ મત તે અત્યારે વૈશેષિકનામના દર્શનથી જે પ્રસિદ્ધિમા આવેલું છે તેનું પ્રાચીન અથવા લોકપ્રસિદ્ધ રૂપ છે. બૌદ્ધમતમાં આ દર્શનના સંસ્થાપક તરીકે પદુષ્કચ્ચાયન નિર્વિદિષ્ટ પાળે છે. તેનો મત એવો હતો કે આખું વિશ્વ સાત વસ્તુનું (પદાર્થોનું) બનેલું છે. અને તે સર્વે પદાર્થો નિત્ય નિર્વિકાર અને પાસ્ત્ર સ્વતંત્ર છે. તે પદાર્થો ચાર ભૂત, સુખ, દુઃખ અને આત્મા પ્રમાણે છે. આ સર્વેની એક બીજા ઉપર કાંઈ અસર પડતી નથી.

૧ હું આ સ્થલે વસ્ત્રે મૂલ્યસૂત્રોને સામ સામે મુંકું છું. જોયી કરીને તેમની વચ્ચેનું સામ્ય વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય:—

આસન્દિ પન્ચમાં પુરિસા મતમાદાય
ગચ્છન્તિ યાવ અઘ્ઘાદના
પદાનિ પન્ચાપેન્તિ, કાપોતકાનિ
અઘ્ઘોનિ મર્વાન્તિ મસ્સન્તા હુતિયો

આદહ્યાણ, પંચદિ નિર્મલે;
અગ્નિજ્ઞીમંદ સરોર કવોતકાગાર
અઘ્ઘોનિ આમન્દ
પન્ચમા પુરિમા ગામં પન્ચા ગચ્છન્તિ

હોવાથી કોઈ પણ પદાર્થનો 'વાસ્તવિક' નાશ થતો નથી. મારે
 મોરું મોરું કે સુસ્ત અને દુઃસ્તને નિત્ય માનવા છતાં
 તે સજ્જની આત્મા ઉપર કાંઈ અસર થતી ન માનવી
 કે મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે તો અજ્ઞાનતા મોરું છે. પરન્તુ બૌદ્ધો
 આજ અસલ સિદ્ધાંતોનું અસંત્ય આલેક્ષન કર્યું હોય તો તે પણ
 સંપત્તિ છે. પશુવકચાયનના વિચારો અવશ્ય કરીને અવિચારવાદમાં
 અંતર્ગત પાવ છે. અને આ માન્યતામાં તે વૈશેષિકદર્શન કે જે
 ક્રિયાવાદી છે તેનાથી ભિન્ન પડે છે. આ સજ્જે વાદો બૌદ્ધ તેમજ
 જૈનપ્રાચીનમાં આવતા હોવાથી તેમની વિશેષ વ્યાખ્યા કરવી અહીં
 જરૂર નહીં ગણાય. જે સિદ્ધાંત આત્માને ક્રિયાશીલ અને ક્રિયા-
 શીલ (ક્રિયાથી જેના ઉપર અસર પાવ તેનો) માને છે તે ક્રિયાવાદી
 કહેવાય છે. આ વર્ગમાં જૈનધર્મ, વ્રાહ્મણધર્મોપેક્ષી વૈશેષિક અને ન્યા-
 યદર્શનો (આ બે દર્શનોના સ્પષ્ટ ઉલ્લેખો બૌદ્ધ અને જૈનધર્મશાસ્ત્રોમાં
 પામ્યા નથી.) તથા ચીનાં પણ જ્ઞાન કેટલાંક દર્શનો—કે જેનાં
 નામ અત્યારે ઉપલબ્ધ થઈ શકતાં નથી પરન્તુ જેની હયાતીની
 માહિતી આપણે આપણા આ ગ્રંથોમાંથી મેળવી શકીએ છીએ, તે
 સર્વેનો—મમાદેશ પાવ છે. અવિચારવાદ તે સિદ્ધાંત કહેવાય છે,
 જેમાં આત્માનું નાસ્તિત્વ અથવા નિષ્ક્રિયત્વ અથવા કર્મોદ્ભવ
 પ્રતિવાદન કરવામાં આવે છે. આ વર્ગનાં સચ્ચા જટવાદી મતો;

બ્રાહ્મણવર્મો પૈકી વેદાન્ત, સાંખ્ય અને યોગદર્શનો, તથા બૌદ્ધ-
 ધર્મનો અંતર્ભાવ થાય છે. બૌદ્ધધર્મના ક્ષણિકવાદ તથા શૂન્યવાદનો
 ઉલ્લેખ સૂત્રકૃતાંગ ૧, ૧૪, ૪ થી અને ૭ મી ગાથામાં થયેલો છે.
 સાથે એ પણ જણાવ્યું જોઈએ કે વેદાન્તિઓ અથવા તેમના મન્ત-
 વ્યોનો પણ સિદ્ધાંતોમાં ઘણે સ્થળે ઉલ્લેખ આવે છે. સૂત્રકૃતાંગના
 બીજા પુસ્તકના પહેલા અધ્યયનમાં પૃ. ૩૪૪ ઉપર, ત્રીજા પાસંદ
 મત તરીકે વેદાન્તનું વર્ણન થયેલું છે. છઠ્ઠા અધ્યયનમાં, પૃ. ૪૧૭
 ઉપર, તેનું ફરીથી વર્ણન આવેલું છે. પરન્તુ બૌદ્ધોએ ગણાવેલા છ
 તીર્થિકોમાં આ મતનો કોઈ પણ આચાર્ય નહીં હોવાથી આપણે
 ઉપર આ સ્થળે ધ્યાન દેતા નથી.’

સૂત્રકૃતાંગના બીજા ભાગના પ્રથમ અધ્યયનમાં, ચોથ
 પાસંદ મત તરીકે દૈવવાદ (Fatalism) નું વર્ણન આવેલું છે
 સામન્જસફલસુત્તમાં આ મતનું મક્ષલી ગોસાલ નીચે પ્રમાણે પ્રતિ-
 પાદન કરે છે—‘ મહારાજ ! જીવાત્માઓની અપવિત્રતામાં કોઈ

૧ એક વાત યાદ રાખવા જેવી છે કે વેદાન્તિઓ પણ બુદ્ધના પ્રતિ-
 સ્પર્દિ તરીકે કામ ચલાવતા અને તેઓ વૈદિકધર્મના તત્ત્વજ્ઞોમાં આગ્રહ
 પડતા હોવાથી આપણે એમ અનુમાન કરવું જોઈએ કે બુદ્ધધર્મની અસરવાદ્ય
 લોકોથી વિદ્વાન્ પ્રાધ્વણો દરજ રહેતા.

હેતુ અગર પહેલાં હયાતી ધરાવતું એવું કોઈ કારણ નથી, તે અન-
ન્યકૃત છે. તેમજ તે પહેલાં હયાતી ધરાવતી કોઈ બીજી વસ્તુથી
ઉત્પન્ન થયેલી નથી. (તેવીજ રીતે) જીવાત્માઓની પવિત્રતામાં
પણ કોઈ કારણ અગર પૂર્વે હયાતી ધરાવતો કોઈ હેતુ નથી તે
અનન્યકૃત છે. તેમજ તેનું કોઈ ઉપાદાન કારણ નથી. આની
ઉત્પત્તિ વ્યક્તિઓના કોઈ આચારનું પરિણામ નથી. તેમજ પારકાના
કાર્યોની પણ તેના ઉપર અસર નથી. તેમ મનુષ્યપ્રયત્નનું પણ તે
ફલ નથી. જેને ઉત્પન્ન કરવામાં, પૃથ્વીની શક્તિ, પ્રયત્ન, ચલ,
ચેર્ય, અગર સામર્થ્ય એમાંનું કોઈ કારણમૂત થતું નથી. સર્વે સત્ત્વ,
સર્વે પ્રાણિઓ, સર્વે મૂતો, અને સર્વે જીવો, પછી તે પશુ, અગર
વનસ્પતિ ગમે તે હો પણ તેમનામાંના કોઈમાં આંતરજલ, શક્તિ,

૧ મૂલમાં સર્વે સત્તા, સર્વે પાણા, સર્વે મૂતા, સર્વે
જીવા, એવો વાટ છે. કૈનસુત્રોમાં પણ આજ ક્ષમણી અનેક ટેકાને ૫ વાટ
આપે છે. અને ૫ વાટનું સંક્ષેપમાં all classes of living beings.
' સર્વે જનપ્રાણીઓના કથા વર્ગો ' એવું માણાંતર કરેલું છે. બુદ્ધોષની ટીકાનું
માણાંતર, હોનકે, ઉપાસનદસાઓના પરિશિષ્ટ નં. ૨ જાના પાન ૧૬ ઉપર
નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે ' સર્વે સત્તા-૫ટકે કંટ, વચ્ચ, મથેરા, અને તેવા
જીવા કથા પશુઓ, સર્વે પાણા-૫ટકે એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય આદિ ચેતનાવાળા
પ્રાણિઓ, સર્વે મૂતા-૫ટકે અંદજ અને ગર્ભજ વર્ગો અને સર્વે જીવા-૫ટકે
હાંતર, જલ, શૂન્ય રૂપાદિ (જ્ઞાનસ્પતિ) જીવો.

તથા સામર્થ્ય નથી; પરન્તુ આ દરેક જીવ પોતાની સ્વભાવનિયતિને વશ થઈ, છ પ્રકારમાંની કોઈ પણ જાતિમાં રહી સુખ દુઃખ ભોગવે છે. 'ઇત્યાદિ' આ સિદ્ધાંતોનું સૂત્રકૃતાંગમાં (I. C.) આપેલું વર્ણન જો કે થોડા શબ્દોમાં છે, છતાં પણ સરસા માવાર્થવાચું છે; અલ્પત તે સ્પષ્ટ આ સિદ્ધાંતો મક્કલીપુત્ર ગોશાલના છે એમ સ્પષ્ટ કહેવામાં આવ્યું નથી. જૈનો પ્રધાનતયા ચાર દર્શનોનો ઉલ્લેખ કરે છે:—ક્રિયાવાદ, અક્રિયાવાદ, અજ્ઞાનવાદ અને વૈનયિકવાદ. આમાંથી અજ્ઞાનિકોના મતોનું મૂલ્યમાં સ્પષ્ટ કથન કરેલું દેખાતું નથી. આ સઘળા દર્શનોના વિષયમાં ટીકાકારે જે સમજુતી આપેલી છે, અને જે મેં પૃ. ૮૩ ની ૨ નંબરની ટીપમાં નોંધેલી છે, તે ઘણીજ અસ્પષ્ટ અને મેરસમજુતી ઉત્પન્ન કરે તેવી છે. પરન્તુ એ અજ્ઞેયવાદનો યથાર્થ સ્થાલ આપણને બૌદ્ધગ્રન્થોથી આવી શકે તેમ છે. સામઞ્જ્યફલપુત્તમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તે મત સંજયનેલ—દ્વિપુત્રનો હતો; અને ત્યાં નીચે પ્રમાણે તેનું વર્ણન કરેલું છે:—

‘મહારાજ ! જો મને તમે પૂછશો કે જીવની કોઈ માવી અવસ્થા છે ? તો હું જવાબ આપીશ કે જો હું માવી અવસ્થા અનુભવી શકું, તો પછી હું તે અવસ્થાનું સ્વરૂપ સમજાવી શકું. જો મને પૂછશો કે શું તે અવસ્થા આ પ્રકારની છે ? તો (હું કહીશ કે)

તે મારો વિષય નથી. શું તે તે પ્રકારની છે ! તે મારો વિષય નથી. શું તે આ બંનેથી ભિન્ન છે ! તે પણ મારો વિષય નથી. નથી એમ નથી ! તે પણ મારો વિષય નથી. 'ઇત્યાદિ. આજ રીતે મૃત્યુ પછી તપાસતંત્રી હયાતી રહે છે કે નહીં ? રહે છે અને નથી રહેતી ? રહે છે એમ એ નથી ! અને નથી રહેતી એમ એ નથી ! આવા પ્રશ્નો જો કોઈ પૂછે તો તેનો પણ તે એજ રીતે જવાબ આવે છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે અજ્ઞેયવાદીઓ કોઈ પણ વસ્તુના અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વના સંબંધમાં સર્વે પ્રકારની નિરૂપણપદ્ધતિઓ તપાસતા હતા અને જો તે વસ્તુ અનુભવાતીત માલુમ પડતી તો તેઓ સર્વે કપનની રીતિઓનો ઇન્કાર કરતા હતા.

શુદ્ધ અને મહાવીરના સમયમાં પ્રચલિત એવા અન્ય તાત્ત્વિક વિચારોના વિષયમાં જૈન તથા બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં મઠી આવતી નોંધો ગમે તેટલી જૂઝ હોય, તો પણ તે નામાંકિતકાળના ઇતિહાસકારને અતિમહત્વની છે. કારણ કે આ નોંધોદ્વારા તે કાળના ધાર્મિક મુદ્ધારકને કેવા પ્રકારના પાયા ઉપર તથા કયા સાધનોની મદદથી પોતાનો મત ઉઠાવો કરવો પડ્યો હતો તે જણાઈ આવે છે. એક બાજુએ આ વધા પાસંદી મતોમાં મઠી આવતી પરસ્પરની કેટલીક સામ્યતા અને બીજી બાજુએ જૈન અગર બૌદ્ધોની જણાતી વિશિષ્ટતા

तथा सामर्थ्य नयी; परन्तु आ-दरेक जीव पोतानी स्वभावनियतिने वश यई, छ प्रकारमांनी कोई पण जातिमां रही सुख दुःख भोगवे छे. इत्यादि ' आ सिद्धांतोनुं सूत्रकृतांगमां (I. C.) आपेहुं वर्णन जो के थोडा शब्दोमां छे, छतां पण सरखा भावार्थवाहुं छे; अलवत ते स्यले आ सिद्धांतो मक्खलीपुत्र गोशालना छे एम स्पष्ट कहेवामां आव्युं नयी. जैनो प्रधानतया चार दर्शनोनु उल्लेख करे छे:—क्रियावाद, अक्रियावाद, अज्ञानवाद अने वैयर्थिकवाद. आमांयी अज्ञानिकोना मतोनुं मूळमां स्पष्ट कथन करेलुं देखातुं नयी. आ सबळा दर्शनोना विषयमां टीकाकारेजे समजुती आपेली छे, अने जे में पृ. ८३ नी २ नंबरनी टीपमां नोंधेली छे, ते घणीज अस्पष्ट अने मेरसमजुती उत्पन्न करे तेवी छे. परन्तु ए अज्ञेयवादनो यथार्थ ब्याल आपणने बौद्धग्रन्थोयी आवी शके तेम छे. सामञ्जस्यसुत्तमां जणाव्या प्रमाणे ते मत सञ्चयनेल—द्विपुत्रनो हतो; अने त्यां नीचे प्रमाणे तेनुं वर्णन करेलुं छे:—

‘महाराज ! जो मने तमे पृच्छशो के जीवनी कोई भावी अवस्था छे ? तो हुं जनाव आपीश के जो हुं भावी अवस्था अनुभवी शकुं, तो पछी हुं ते अवस्थानुं स्वरूप समजावी शकुं. जो मने पृच्छशो के शुं ते अवस्था आ प्रकारनी छे ? तो (हुं कहीश के)

તે મારો વિષય નથી. શું તે તે પ્રકારની છે ? તે મારો વિષય નથી. શું તે આ વસ્તુથી ભિન્ન છે ? તે પણ મારો વિષય નથી. નથી એમ નથી ? તે પણ મારો વિષય નથી. ?' इत्यादि. આનં રીતે મૃત્યુ પછી તયાગતની હયાતી રહે છે કે નહીં ? રહે છે અને નથી રહેતી ! રહે છે એમ એ નથી ? અને નથી રહેતી એમ એ નથી ? આવા પ્રશ્નો જો કોઈ પૂછે તો તેનો પણ તે એમ રીતે જવાબ આવે છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે અજ્ઞેયવાદીઓ કોઈ પણ વસ્તુના અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વના સંબંધમાં સર્વે પ્રકારની નિરૂપણપદ્ધતિઓ તપાસતા હતા અને જો તે વસ્તુ અનુભવાતીત માણ્ય પડતી તો તેઓ સર્વે કયનની રીતિઓનો ઇન્કાર કરતા હતા.

બુદ્ધ અને મહાવીરના સમયમાં પ્રચલિત એવા અન્ય તાત્ત્વિક વિચારોના વિષયમાં જૈન તથા બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં મઠી આવતી નોંધો ગમે તેટલી જૂમ હોય, તો પણ તે નામાંકિતકાળના ઇતિહાસકારને અતિમહત્વની છે. કારણ કે આ નોંધોદ્વારા તે કાળના ધાર્મિક સુધારકને કેવા પ્રકારના પાયા ઉપર તથા કયા સાધનોની મદદથી પોતાનો મત ઉઘો કરવો પડ્યો હતો તે જણાઈ આવે છે. એક બાજુ આ વધા પાસંદી યતોમાં મઠી આવતી પરસ્પરની કેટલીક સામ્યતા અને બીજી બાજુ જૈન અથવા બૌદ્ધોની જણાતી વિશિષ્ટતા

કેટલા અનુયાયિઓ, આ સસમંગીન્યના સત્યની પ્રતીતિ પામી
મહાવીરના ધર્મમાં આવી ગયા હશે ?

અજ્ઞેયવાદની બુદ્ધના ઉપર પણ કેટલી વધી અસર થઈ હતી
આપણે પાલીગ્રંથોમાં નિરૂપિત બુદ્ધના નિર્વાણવિષયક સિદ્ધા-
ન્તમાં જોઈ શકીએ છીએ. આ પ્રકારના નિશ્ચયાત્મક વાક્યો તરફ
અમ ધ્યાન પ્રો. ઓલ્ડનબર્ગે લેવું હવું, આ વાક્યો નિઃશંક-
જણાવે છે કે મૃત્યુ બાદ તથાગત (અર્થાત્ મુક્તાત્મા અથવા
તેને વાસ્તવમાં વ્યક્તિત્વનો હેતુ કહી શકાય તે) હયાતી ધરાવે
કે નહીં, એવા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા બુદ્ધ ચોક્કસી ના પાડતા
તા. જો તેમના સમયના લોકોના સાંભળવામાં આવા વિચારો
બેલકુલ ન આવ્યા હોત અને આવી કેટલીક વાતો કે જે
અધ્યના મનથી અતીત હોઈ તે ઘણી મહત્વની ગણાય છે તેના
સંબંધમાં, તેવા પ્રકારના ઉત્તરોથી તે લોકોને સન્તોષ ન વળતો
તો તેઓ, તેવા કોઈ વાર્મિક સુધારક કે જે બ્રાહ્મણધર્મમાં
કેસિદ્ધનિરૂપિત સઘલી વાતોના સંબંધમાં પોતાનો સ્પષ્ટ
મિપ્રાય ન આપે, તેના ઉપદેશોને આદરપૂર્વક સાંભળે એ અસં-
વિત છે. પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ જોતાં એમ લાગે છે કે અજ્ઞેયવાદે
બુદ્ધોના નિર્વાણના સિદ્ધાંતને ઝીલવા માટે ભૂમિ તૈયાર કરી રાखी

હતી. એક વાંત ત્રાસ નોંધ લેવા જેવી છે:—સંસ્કૃતનિઘાત જેનું માધાન્તર પ્રો. ઓલ્ડનકોં કોરું છે, તેમાં એક ઠેકાણે પસેનદિ રામા અને સેમા નામની આર્યા વચ્ચે ચણેલો સંવાદ આવે છે. તેમાં રામાએ મૃત્યુ બાદ તપાગત હયાતી ધરાવે છે કે નહીં એ સંબંધમાં પ્રશ્નો પૂછેલા છે; જે સૂત્રોમાં આ પ્રશ્નો પૂછેલાં છે તેમાં સામન્નફલ્લસુત્ત—કે જેનું માધાન્તર ઉપર આપેલું છે, તેમાં જેવા શબ્દો સંજય વાપરે છે તેવાજ શબ્દો વાપરેલા છે.

બુદ્ધના સમયના અજ્ઞેયવાદની અસર બુદ્ધ ઉપર પડે હતી

૧ નિર્વાણના સ્વરૂપરૂપનસંબંધમાં બુદ્ધે જે મૌન ધારણ કર્યું હતું તે સેમના વજ્રતમાં મળે ઢઢાપણ મેરેલું ગણાયું હોય, પરન્તુ તે સંપ્રદાયના વિકાસને માટે તો તેમાં ધણા પરિણામો સમાવેલા હતા. કારણ કે બૌદ્ધ-મતના અનુયાયિઓને, શાશ્વત્વાદર્શનિકો જેવા દૂષમાંથી પોરા કાઢનારા તર્ક-શાસ્ત્રીઓની વિરુદ્ધ પોતાના મતને ટકાવી રાક્ષવાનો હોવાથી, આ મહાનુ-પ્રભ કે જના વિષયમાં તેમના ધર્મસંસ્થાપકે કોઈ પણ નિઘ્યાત્મક રૂપન કર્યું નહોતું તે ઉપર કથાંગ સ્પષ્ટ વિચારો જણાવવાની ફરજ પડી હતી. આ રીતે પોતાના ગુરુ અધુરા રાખેલા મહેલને પૂર્ણ કરવા માટે મામપ્રી મેગો કરવાના હેતુથી બુદ્ધનિર્વાણ પછી તરતજ બૌદ્ધધર્મ પુષ્કલ સંપ્રદાયના ધ્યમાં વિમલ પડે ગયો હતો. આદર્ય પામવાની જરૂર નથી કે મિલ્લન જ શાશ્વત્વાદર્શનિકો કેન્દ્રથી પણ દૂર આવેલું છે ત્યાં બૌદ્ધોના આ નિર્વાણનો મિલ્લન અતલરૂપમાં અજરિત રહી શક્યો છે.

પણ ઉપયોગ કર્યો છે. ચમત્કારી અને લગભગ અસત્યાભાસરૂપ છ
 હેર્યાનો જૈનસિદ્ધાન્ત,—જેને પહેલીજ વખત દૃષ્ટિગોચર કર્યાનું માન
 ઓ. લ્યૂમનને ઘટે છે.—ગોસાહે કરેલા સઘળી મનુષ્યજાતિમાટેના
 છે વર્ગોના વિભાગ સાથે સંપૂર્ણ રીતે મળતો આવે છે. પરંતુ આ
 વાતના સંબંધમાં મારું એવું માનવું છે કે જૈનોએ મૂળ આ વિચાર
 આજીવિકો પાસેથી લીધો હતો, અને પાછળથી પોતાના બીજા
 વધા સિદ્ધાન્તોની સાથે તે સંગત વગે તેવી રીતે તેમાં ફેરફાર
 કર્યો હતો. આચારવિષયક સઘળા નિયમોના સંબંધમાં જેટલા
 પ્રમાણો ઉપલબ્ધ થાય છે તે ઉપરથી લગભગ સિદ્ધ થાય છે કે
 મહાવીરે અધિક કર્તોર નિયમો ગોમાલ્યાના લીધા હતા. કારણ કે
 ઉત્તરગ્રંથયન ૨૩, ૧૩ (પૃ. ૧૨૧) માં જણાવ્યા પ્રમાણ
 પાર્શ્વના ધર્મમાં નિર્ગ્રન્થોને નીચે અને ઉપરના ભાગમાં એકેક ઘણ
 પેહરવાની શ્રુતિ હતી. પરંતુ વર્તમાનના ધર્મમાં કપડાનો સ્પષ્ટ નિયમ
 કશામાં આવ્યો હતો. નમ્રમાધુ માટે જનમૃત્યોમા અનેકસ્થાલે

જેના નામો નોંધવા જોઈએ તેવાં છે. આવાં નામો પાછા પીરવા સિદ્ધા-
 તના નામો નથી હતા. તેમજ તેના અર્થાત્કરણ નિર્ણયમાં સ્થિતિ નહોતી તે પણ
 વિચારવા જેવું છે. એક કે બે જાતનાં નિયમો હોય તથા પાંડ્યાની પ્રતિ
 ક્રિયા કરવાનું નહોતું એવું કહે પણ કશું સાચું કશું કશું નહોતું તથા પ્રતિ દેશ
 નો નિયમો નહોતો એમ કહે માનવું.

મં પ્રાદક-

મઝી આવતો શબ્દ 'અચેલકો' છે જેનો શબ્દાર્થ 'મંકરાહિત' થયો વાય છે. ધૌદો અચેલકો અને નિર્મન્યોને મિત્ર મિત્ર ધારે છે. હાહરણ તરીકે ધમ્મપદે ઉપરની પુદ્ગલપટ્ટતટ્ટીકામાં વેટકાલ મિદ્ધુઓના સંવંધમાં જણાવેલું છે કે, તેઓ અચેલકો વરતાં નિર્મન્યોને વચોર પસંદ વરતા હતા. કારણ કે અચેલકો તદ્દન નદાં રહે છે (સત્ત્વસો અપટિચ્છજ્ઞા) પરન્તુ નિર્મન્યો કોઈ જાતનું દૂલું આવરણ રાખે છે; જેને તે મિદ્ધુઓ સોટી રીતે 'લજ્ઞાની લાતર' માનતાં હતા. અચેલકશબ્દદ્વારા ધૌદો મંકરાહી 'ગોશાલ' અને તેની પૂર્વે થઈ ગણ્યા વિના સંવિચ્છ અને નન્દયચ્છનાં અનુયાયિ-

૧. ધૌદો છટ્ટ શબ્દ 'જિનચલ્પિક' છે જેનો અર્થ 'જિનજેવો આચાર પાલનાર' થઈ શકે શ્વેતામ્બો કહે છે કે જિનચલ્પને પદલે શાચીનિદાલનાં જ સ્વકિરણત્વ સ્થિર કરવામાં આવ્યો હતો જેની અંદર વચ્ચે રાસનાની છટ્ટ આપવામાં આવી હતી.

૨. ગુમો પુમ્બોલની આર્થાત, પૃ. ૨૧૮

૩. મૂઝમાં આવેલા 'સંસકં પુરિમમખિતા વ પટિચ્છાદેન્તિ' એ શબ્દો વચાવર સ્પષ્ટ થતા નથી, પરન્તુ તેમાં જોડામાં આવતો વિરોધ નિઃસંદેહો એક માત્ર અર્થ સૂચવે છે. પાલીશબ્દ 'સેગક' તે મારા ધારવા પ્રમાણે સંસ્કૃત 'સિદ્ધક' નું સ્વ છે. આ જો શબ્દ હોય તો ઉપરના શબ્દોનું માપાંતર નીચે પ્રમાણે થઈ શકે 'સેઓ (શરીરના) આગલા ભાગ ઉપર (કપડું) પહેરી ગુપ્તાંગને ઢાંકે છે.'

પણ ઉપયોગ કર્યો છે. ચમત્કારી અને લગભગ અસત્યામાસરૂપ છ
 હેશ્યાનો જૈનસિદ્ધાન્ત,—જેને પહેલીજ વખત દૃષ્ટિગોચર કર્યાનું માન
 પ્રો. લ્યૂમનને ઘટે છે.—ગોસાલે કરેલા સખલી મનુષ્યજાતિમાટેના
 છ વર્ગોના વિભાગ સાથે સંપૂર્ણ રીતે મળતો આવે છે. પરન્તુ આ
 વાતના સંબંધમાં મારું એવું માનવું છે કે જૈનોએ મૂળ આ વિચાર
 આનીવિકો પાસેથી લીધો હતો, અને પાછલથી પોતાના બીજા
 વધા સિદ્ધાન્તોની સાથે તે સંગત બને તેવી રીતે તેમાં ફેરફાર
 કર્યો હતો. આચારવિષયક સઘળા નિયમોના સંબંધમાં જેટલા
 પ્રમાણો ઉપલબ્ધ થાય છે તે ઉપરથી લગભગ સિદ્ધ થાય છે કે
 મહાવીરે અધિક કઠોર નિયમો ગોસાલાના લીધા હતા. કારણ કે
 ઉત્તરાધ્યયન ૨૩, ૧૩ (પૃ. ૧૨૧) માં જણાવ્યા પ્રમાણે
 પાર્શ્વના ધર્મમાં નિર્ગ્રન્થોને નીચે અને ઉપરના ભાગમાં એક વસ્ત્ર
 પેહરવાની છૂટ હતી, પરન્તુ વર્દ્ધમાનના ધર્મમાં કપડાનો સ્પષ્ટ નિષેધ
 કરવામાં આવ્યો હતો. નગ્નસાધુ માટે જૈનસૂત્રોમાં અનેકતથ્યો

૧ ગોસાલાની પાસેથી છહેશ્યાનો વિચાર લઈને પાછલથી વધા સિદ્ધાન્તની સાથે સંગત કરી દેવાનું અને અચેલકના દિષયને લેવાનું લખ્યું તે પણ વિચારવા જેવું છે. કેમ કે વીજાઓના વિચારો લઈને વધા સિદ્ધાન્તોની સાથે સંગત કરવાનું આજ મુધી કોઈ પણ મતવાદ્યાથી બની શક્યું નથી અને તેમ બને પણ નહીં એમ અમારું માનવું છે.

સંગ્રાહક.

મઝી આવતો શબ્દ ' અચેલકો ' છે જેનો શબ્દાર્થ ' ગરારહિત ' એવો થાય છે. પૌદ્ધો અચેલકો એને નિર્ગ્રન્થોને મિત્ર મિત્ર માને છે. હદાહરણ તરીકે ધમ્મપદ^૧ ઉપરની મુદ્દગોપટ્ટતટીકામાં કેટલાક મિત્રુઓના સંવંધમાં જગાવેલું છે કે, તેઓ અચેલકો કરતાં નિર્ગ્રન્થોને યથોરે પસંદ કરતા હતા. કારણ કે અચેલકો તદ્દન નદા રહે છે (સુગ્રસ્તો અપટિચ્છન્તા) પરન્તુ નિર્ગ્રન્થો કોઈ જાતનું ટૂંકું આવરણ^૨ રાશે છે; જેને તે મિત્રુઓ છોટી રીતે 'લજ્જાની સાતર' માનતા હતા. અચેલકશબ્દદ્વારા પૌદ્ધો મંવરતહી મોશાલ અને તેની પૂર્વે થઈ ગયેલા વિસંસિકા અને નન્દવચ્છના અનુયાયિ-

૧ ધીમો એક શબ્દ ' ઝિનદલ્પિક ' છે જેનો અર્થ ' ઝિનમેવો આચાર પાળનાર ' થઈ શકે શ્વેતામ્મો કહે છે કે ઝિનદલ્પમે મદલે શ્રાધ્ધીનકાલ્મા જ સ્વધિવલ્પ સ્થિર કરવામાં આવ્યો હતો જેની અંદર વરા રાજવાની છુટ આપવામાં આવી હતી.

૨ ઝુમ્મો પુરુષવોલની-આવૃત્તિ, ૪. ૩૧૯

૩ મૂલ્માં આવેલા ' સિગકં પુરિયમમ્પિતા વ પટિચ્છાદેન્તિ ' એ શબ્દો જરાવર સ્પષ્ટ થતા નથી, પરન્તુ તેમાં જોવામાં આવતો વિરોધ નિઃસંસર્ગને પણ માત્રાથી દૂરવે છે. પાલીશબ્દ ' સેગક ' તે મારા મારવા પ્રમાણે સંસ્કૃત ' શિશ્નક ' નું હવ છે. આ જો સહ હોય તો તપરલા શબ્દોનું માર્યાંતર નીચે પ્રમાણે થઈ શકે ' સેઓ (શરીર) આવણાં માર્ય તપર (કપડું) પહેલી શુભાંગને લાંકે છે. '

ણ ઉપયોગ કર્યો છે. ચમત્કારી અને લગભગ અસત્યામાસરૂપ છ
 હેશ્યાનો જૈનસિદ્ધાન્ત,—જેને પહેલીજ વસ્તુ દૃષ્ટિગોચર કર્યાનું
 ઓ. લ્યૂમનને ઘટે છે.—ગોસાલે કરેલા સઘળી મનુષ્યજાતિમાટેના
 છ વર્ગોના વિભાગ સાથે સંપૂર્ણ રીતે મળતો આવે છે. પરંતુ આ
 બાબતના સંબંધમાં મારું એવું માનવું છે કે જૈનોએ મૂળ આ વિચાર
 આજીવિકો પાસેથી લીધો હતો, અને પાછલથી પોતાના
 વધા સિદ્ધાન્તોની સાથે તે સંગત બને તેવી રીતે તેમાં
 ફેરવ્યો હતો. આચારવિષયક સઘળા નિયમોના સંબંધમાં જેટલા
 પ્રમાણો ઉપલબ્ધ થાય છે તે ઉપરથી લગભગ સિદ્ધ થાય
 મહાવીરે અધિક કટોર નિયમો ગોસાલાના લીધા હતા.
 ઉત્તરાવ્યયન ૨૩, ૧૩ (પૃ. ૧૨૧) માં જણાવ્યા
 માર્ધના ધર્મમાં નિર્ગ્રન્થોને નીચે અને ઉપરના માગમાં એક વસ્તુ
 પેહરવાની છૂટ હતી, પરંતુ વર્દમાનના ધર્મમાં કપડાનો
 કરવામાં આવ્યો હતો. નગ્રસાધુ માટે જૈનસૂત્રોમાં અનેકાન્યો

૧ ગોસાલાની પાસેથી હલેશ્યાનો વિચાર અને પાછલથી
 તેની સાથે સંગત કરી દેવાનું અને અચેત્કના દિપ્યને જ્યાં જ્યાં તે
 વિચરવા જેવું છે. કેમ કે બીજાઓના વિચારો અને વધા સિદ્ધાન્તોની
 સંગત કરવાનું ધ્યાન મુવી કોઈ પણ મતવાદ્યથી મની શક્યુ સખી
 અને પણ નહીં એમ થમાઈ માનવું છે.

ઓને સૂચવે છે; અને તેઓના ધાર્મિક આચારોનું વર્ણન મન્દિર-
નિકાયમાં સંગ્રહિત રાખ્યું છે, તેમાં તે સ્થળે નિગન્ટપુત્ર સચક-
જેની ઓઢાણ આપણને ઉપર ચડે ગઈ છે, તે—કાયમાવના એટલે
શારીરિક પવિત્રતાનો અચેલકોના આચારને ઉદ્દેશીને અર્થ સમજાવે
છે. સચકના વર્ણનમાંની કેટલીક વિગતો ટીકાના અમાવે નહીં
સમજી શકાય તેવી દુર્બોધ છે. પરંતુ કેટલીક તો તદ્દન સ્પષ્ટ છે.
અને તે કેટલાક પ્રસિદ્ધ જૈનઆચારો સાથે સંપૂર્ણ સાદૃશ્ય ધરાવે
છે. દાખલા તરીકે અચેલકો પણ જૈનસાધુઓની માફક ભોજનનું
આમંત્રણ સ્વીકારતા નથી, તેઓને માટે અભિહિત અથવા
ઉદ્દિસસકત અન્ન લેવાનો નિષેધ છે. આ વસ્ત્ર શબ્દો જૈનોના
અભ્યાસ અને ઔદેશિક શબ્દો (જુઓ પૃ. ૧૩૨ ટિપ્પણ)
સમાન હોય તેમ દરેક રીતે સંભવિત છે. વળી તેઓને માંસ અને
મદિરા લેવાની છૂટ નથી. ‘ કેટલાક માત્ર એક જ વારે ભિક્ષા લેવા
જાય છે અને માત્ર એક જ ગ્રાસ સ્વોરાક લે છે. કેટલાક વધારેમાં
વધારે સાત ઘેર ભિક્ષા માટે જાય છે. કેટલાક એક જ વાર આપેલું
અન્ન લઈને રહે છે, કેટલાક વધારેમાં વધારે સાત વાર સુધી આપેલું
લઈને રહે છે ’ આ પ્રકારના જૈનસાધુઓના કેટલાક આચારો
કલ્પસૂત્રની સમાચારીમાં વર્ણવેલા છે. (૨૬, ભાગ ૧, પૃ. ૩૦૦
અને આ ગ્રંથના પૃ. ૧૭૬; ગયાઓ ૧૨ અને ૧૨) નીચે

વળેલો અચેલનોનો આચાર અને જૈનોનો આચાર ઘરાપર દાખા છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. ‘ કેટલાંક હમેશાં એકન વસત મોજન કરે છે અને કેટલાંક બે દિવસમાં એકન વસત મોજન કરે છે ’. ‘ ઇત્યાદિ, અને એ રીતે વધતાજમે કેટલાંક ઠેઠ એક પચાસાઢીએ એકવાર મોજન છે છે ’. અચેલનોના આવા વવા નિયમો અને જૈનોના નિયમો યા તો દ્યમ્મ એકન છે અગર તો અતિશય મલ્લતા છે; અને આ પ્રકારનું સામ્ય જોવામાં આવતો હોવા છતાં, તથા સદ્ધક એક નિગન્ઠપુત્ત ગણાતો હોવાના છીધે તેમના ધાર્મિક આચારોથી તે પરિચિત હોવા છતાં, કાયભાવનાના આદર્શ તરીકે નિર્ગ્રન્થોનો ઉદ્દેશ કરતો નથી તે સ્વસ્થ આશ્ચર્યજનક લાગે છે પરન્તુ આ આશ્ચર્યજનક વાતને નોંચેની કલ્પનાદ્વારા આપણે સહેલાઈથી સમજાવી શકીએ છીએ, અને તે એવી રીતે કે બૌદ્ધ-ગ્રન્થોમાં બહુધા જે અસરના પ્રાચીન નિર્ગ્રન્થોની માત્રના ઉદ્દેશો મળી આવે છે, તે (નિર્ગ્રન્થો) જૈનસમાજના જે એક કોઈ મહત્ત્વીરના ઉપદેશોનો સ્વીકાર કર્યો હતો તેઓ નહીં, પરન્તુ

૧ આ પ્રકારના ઉપદેશોને જિનો વચ્ચમ્મતા, ઉદ્દમ્મતા ઇત્યાદિ નામો આવે છે. (જુઓ ડ. સ. લ્યુમન સંપાદિત ઔપચારિકપુસ્તક ૧- I. A), અને આ ઉપદેશ વચ્ચમ્મતા કાણુઓ અનુક્રમે વચ્ચમ્મતિય, ઉદ્દમ્મતિય ઇત્યાદિનગેથી ઓચ્છર્ય છે (જુઓ ડા. ઇ. ૧૧૧૧૯૫ પનાચારી ૨૧.)

આપણે જો કે તે ધનું સાબિત ન કરી શકીએ, પરન્તુ મહા-
વીરે અન્યસંપ્રદાયોમાંથી ઘનું, સ્ત્રીયું છે એ વાત નિઃસંશય છે,
જેનવર્મ યયાર્યમાં એક સંસ્થિતિરૂપ દર્શન નહીં હોવાથી તેમાં નતા
મતો તથા સિદ્ધાન્તોના ઊમેરા ઘણા સહેજાઈથી થઈ શકે, તેમ હતું.

જે જે સંપ્રદાય અગર તો તેના માગો મહાવીરની સંપૂર્ણ
કાર્યદક્ષતાને લઈને જૈનધર્મમાં આવતા ગયા તે સચ્ચા સંપ્રદાયોના
કેટલાક પ્રીતિપાત્ર વિચારો તેમજ તેમના પ્રિયગુરુઓ, જેઓને
તેઓ ચક્રવર્તી અથવા તીર્થંકરના નામે ઓળખતા હતા, તે સચ્ચા
દાસ હોઈ ગયા હોય તો તેમાં નવાઈ નથી. અલબત્ત આ એક
માત્ર માત્ર અનુમાન છે. પરન્તુ આ અનુમાનની મંદદષ્ટી, આપણે
જૈનોની આચાર્યો સાધુઓ વિષયક વિલક્ષણ પરંપરાનું ઉત્પત્તિ-
કારણ સમજી શકીએ છીએ. પ્રત્યક્ષપ્રમાણનો જ્યાં સર્વથા અભાવ
હોય ત્યાં આપણને અનુમાનો ઉપરન આધાર રાખવો પડે છે.

૧ તંત્રસર મદાર્થત તેમના પોતાના માર્ગમાં એક મહાન્ ધ્યયિ. દશે,
સેમજ તેમના સમગ્રજીવન પુરુષોમાં તે એક ઉત્તમપ્રસાદા મેતા પણ દશે,
તેમાં શક નથી. તેમની તીર્થંકરપદપ્રાપ્તિમાં જેટલે અંશે, તેમણે પોતાના
મંત્રનો પ્રગાર કરવાથી સંગાદિત કરેલો તેમનો નર. કારણભૂત પ્રયો છે.
તેટલે અંશે ધંમે તેમણે પતિવ્રતીજીવન કારણભૂત નરોતું યુનું.

અને જે અનુમાનોમાં પણ જે અનુમાન વિશેષ સત્ય-સાંખ્યતા સહ લાગે એવું-હોય તે સ્વીકારવા યોગ્ય બને છે. ફક્ત આ વાતને છોડીને વાકીની જે જે વાતો આ પ્રસ્તાવનાના પ્રામ્ણના આધારોમાં મેં મારી વલ્પનાનુરૂપે રજુ કરેલી છે તે સચ્છી આના કરતાં વધારે પ્રમાણમૂલ્ય છે, એ હું અગ્રે સ્વાસ્થ જણાવી દઉં છું. એ બધા વિચારોમાં મારા કોઈ પણ કયનથી જૈનપરંપરાગત કયન કે-જે લેખી પુરાવાઓના અભાવમાં આપણને એક માત્ર તે જ માર્ગદર્શક બને છે.—તેને આગળ પહોંચતો નથી અને વીજું, મારી એક વલ્પના પણ એવી નથી કે જે તે સમયની પરિસ્થિતિ અનુસાર અસંભવિત લાગે. જૈનવર્ધના પ્રાચીન ઇતિહાસની રચનામાં મુખ્ય સ્થાન રોકનાર જે એ એક હકીકત છે કે, મહાવીરના સમયમાં પાર્શ્વનાથના શિષ્યો હયાતી વરાવતા હતા અને જેનો નિર્દેશ વત્તાવતી પરંપરા પણ વિદ્યમાન હોઈ તેની સત્યતા પણ અત્યારના સચ્છા વિદ્વાનો એકે એવાને સ્વીકારે છે, તેનો જ મેં અહિં ઉલ્લેખ કર્યો છે.

હવે આ રીતે જો જૈનધર્મ એ એક પ્રાચીનકાલથી પાકતો આદતો ધર્મ હોય અને મહાવીર તેમજ બુદ્ધ કરતાં વધારે પુરો હોય તો તેના તત્ત્વજ્ઞાનના સ્વરૂપમાં પણ કાંઈક પ્રાચીનતાના

ખિન્હો દેસાવાં જોઈએ. કાણું એક ખિન્હુ એ ધર્મમાં ત્રાસ મઝી
 આવે છે, અને તે તેનો, સવઝી વસ્તુ પેતન્યયુક્ત છે; એમ વંતા-
 વનો સપેતનવાદ છે. તે વાદ જગાશે છે કે—માત્ર વનસ્પતિમાંજ
 નહીં પરન્તુ પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, અને વાયુના ધર્મોમાં પણ
 આત્મતત્ત્વ રહેલું છે. માનવનાતિશાસ્ત્ર (Ethnology) આપણને
 એમ શીતરે છે કે જંગલીઓએની તત્ત્વજ્ઞાનવિષયક સળઝી
 માન્યતાઓ સપેતનવાદમૂલક હોય છે. આ સપેતનવાદ જેમ
 જેમ જનસંસ્કૃતિ થયેલી જાય છે, તેમ તેમ શુદ્ધ મનુષ્યત્ત્વ
 રૂપમાંજ માત્ર પરિણત થતો જાય છે. આવી રીતે જો મેનધર્મનું
 નીતિશાસ્ત્ર મોટે ભાગે આ પ્રાચીન સપેતનવાદ—મૂલક હોય તો
 મેનધર્મની પહેલ પહેલી ઉત્પત્તિના સમયે તે સપેતનવાદનો મિલ્લાન્ત
 હિન્દુસ્તાનની પ્રજાના મોટા ભાગોમાં વિસ્તૃતરૂપે વિદ્યમાન હોયો
 જોઈર. આ પરિસ્થિતિ તે અતિ પ્રાચીન સમયની જોઈર અને કે જે
 વર્તમાન હિન્દુસ્તાનના મનુષ્યોના મન હવે તેવા પ્રકારની ધાર્મિક
 માન્યતાઓ અને વૃદ્ધાનો પદ્ધતિઓ અસર થતી નહોતી.

મેનધર્મની પ્રાચીનતાનું કારણ ખિન્હુ તે તેનો વંદાન્ત અને
 માંત્રય જેમાં એ મૌખી પ્રાચીન પ્રજામત્સરનોની સાથે રહેલી
 મિલ્લાન્તવિષયક સ્મરણના છે. તે પ્રાચીનવાદના સત્તાવાન્ય

(Metaphysics) વિકાસક્રમમાં ગુણનામના પદાર્થનો જેવો જોઈએ તેવો સુહો અને સ્પષ્ટ રૂચાલ થઈ ચૂક્યો નહોતો; પરંતુ તે પદાર્થ દ્રવ્યપદાર્થમાંથી ઉત્ક્રાન્ત થઈ રહ્યો હતો એમ લાગે છે. જે જે વસ્તુને આપણે ગુણ તરીકે ઓળખીએ છીએ તે, તે વસ્તુ સૂલથી વારંવાર દ્રવ્ય તરીકે મનાઈ જતી અને કેટલીક વસ્તુ દ્રવ્ય સાથે તેનું મિશ્રણ પણ થઈ જતું. વેદાન્તમાં પરબ્રહ્મને શુદ્ધસત્તા, જ્ઞાન, અને આનન્દરૂપ સ્વાભાવિકગુણથી સંપન્ન નહીં, પરંતુ સત્, ચિત્, અને આનન્દરૂપ જ માનવામાં આવ્યું છે. સાંખ્યમાં પુરુષ અથવા આત્માના સ્વભાવનું વર્ણન કરતી વસ્તુ તેને જ્ઞાન અથવા તેજોરૂપ બતાવવામાં આવ્યો છે. અને જો કે—સત્ત્વ, રજસ્, અને તમસ્, એ ત્રણ પદાર્થોને ગુણરૂપે ગણાવ્યા છે સ્વરા, પરંતુ ગુણનું જે લક્ષણ આપણે સ્વીકારીએ છીએ તે અનુસાર તે ગુણો થઈ શકતા નથી.

પ્રો. ગાર્વેના જણાવ્યા પ્રમાણે વાસ્તવમાં તે મૂળપ્રકૃતિના અવયવોજ છે. આ જ પ્રકારના સિદ્ધાન્તને લઈને સામાન્યરીતે જૈનોના પ્રાચીનસૂત્રોમાં દ્રવ્ય અને તેના પર્યાયોનો જ માત્ર ઉલ્લેખ કરેલો હોય છે. સૂત્રોમાં ગુણપદાર્થનો જ્યારે કોઈક જ ઠેકાણે ઉલ્લેખ થયેલો મઠી આવે છે. ત્યારે પાછળના વીજા વધા ગ્રંથોમાં

તે નિયમિત રીતે વર્ણવેલો હોય છે. આ ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ જણાવે છે કે તે પાંડિત્યના કાલમાં સ્વીકારવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ, અને તેનું કારણ ન્યાય વૈશેષિક દર્શનોના તત્ત્વજ્ઞાન અને સાહિત્યની જે અસર ધીમે ધીમે ભારતવર્ષના વૈજ્ઞાનિકવિચારો ઉપર થતી હતી તેન હોવું જોઈએ. પર્યાય દટલે વિકાશ અંગર અવસ્થાંતરની માન્યતામાં ગુણ જેવા સ્વતંત્રપદાર્થને સ્થાન જ મળી શકે તેમ નથી. કારણ કે દ્રવ્ય દરેકકાલમાં તેના પર્યાયના રૂપમાં જ રહે છે, અને તેથી કરીને પર્યાય ગુણાત્મક જ હોય છે; અર્થાત્ પર્યાયોની અંદર ગુણોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. અને આજ વિચાર પ્રાચીનસૂત્રોમાં લીધેલો હોય તેમ જણાય છે. અન્ય એક ઉદાહરણ, મૈનોએ જે અદ્રવ્યત્વયુક્ત પદાર્થ ઉપર દ્રવ્યત્વનો આરોપ કરી, વાસ્તવિકરીતે જે વસ્તુ ગુણના વર્ગમાં આવી જાય છે તેવી ' ધર્મ ' અને ' અધર્મ ' એ બે વસ્તુઓ, વિષયક છે આ બે વસ્તુઓને મૈનોએ દ્રવ્ય તરીકે વર્ણવી છે કે જેની સાથે જીવનો સંબંધ રહેલો હોય છે. આ દ્રવ્યોને આકાશની સાથેજ સંપૂર્ણ

૧ આ વસ્તુના મૂળ વૈદિક હિંદુઓની હતી, તેમ ઓલ્ડનપર્ગ પોતાના Die Religion des Veda નામના ગ્રન્થમાં પૃ. ૩૧૭ ઉપર જણાવ્યું છે.

તેના ઉપાદાન કારણથી ભિન્ન છે. પરન્તુ વૈદાન્ત અને સાંખ્ય બન્ને સત્કાર્યવાદને માને છે. અર્થાત્ કાર્ય કારણને ભિન્ન માને છે. (૩)
 એ બન્ને દર્શનોમાં ગુણ અને દ્રવ્યનો પૃથક્ વિભાગ થયેલો છે. એ
 હેઠ્ઠી વાત તો આપણે ઉપર ચર્ચી ગયા છીએ, તેથી હવે આપણે
 પ્રથમ બે મુદ્દાઓના સંબંધમાં વિચાર કરવાનો રહ્યો છે.

(૧) અને (૨) માં જે મન્તવ્યોનું નિરૂપણ કરેલું છે,
 તે વ્યવહારિક જ્ઞાન-સાધારણ બુદ્ધિના વિચારો છે. (અર્થાત્ સદા
 કોઈ સમજી શકે તેવા છે.) કારણ કે આપણા ઉપર વાતનાઓની
 સાક્ષાત્ અસર થાય છેજ, તેમજ કારણથી કાર્ય ભિન્ન છે તે પણ
 આપણા અનુભવની વહારની વાત નથી. ઉ. ત. વીજ અને વૃક્ષ એ
 બન્ને પરસ્પર ભિન્ન છે, એમ દરેક વિવેકી માણસ જાણે છે; અને તે
 માત્ર સામાન્ય અનુભવનો વિષય છે તેમ પણ લાગ્યા વિના
 નહીં રહે. આવા વિચારોને અનુકદર્શનના સ્વાસ લક્ષણહીન
 માની શકાય નહીં; અને એક વીજા મતોમાં આવા વિચારો
 સમાનરૂપે જોવામાં આવે તે તે ઉપરથી ને, એક વીજાના મતમાંથી
 કીધેલો છે તેમ પણ કહી શકાય નહીં. પરન્તુ જો બે ભિન્ન દર્શ-
 નોમાં પરસ્પર વિપરીત વિચારદર્શી એકજ મિદાન્ત આપ્યો હોય
 તો તે એકજ અવશ્ય વિચારણીય હોય છે. આનો મિદાન્ત મૂલ

તો તે દ્રવ્ય દર્શનમાંથી સ્તવ્ય થઈ જાય છે અને તે તેમાં સુપ્રતિ-
ષ્ઠિત થયા પછીજ અન્યદ્વારા સ્વીકૃત પામી શકે છે. દિગ્ અને આકાશ
દ્રવ્યો બિન્ન દ્રવ્યો છે, એ જાતનો વૈશેષિકોનો સાંસ સ્વતંત્ર તર્કસિદ્ધ
સિદ્ધાન્ત છે. તે જૈનદર્શનમાં નિલકુલ દેખાતો નથી. વેદાન્ત અને
સાંખ્ય જેવા અધિક પ્રાચીન દર્શનોમાં તથા જૈનદર્શનમાં આકાશ
અને દિગ્ વચ્ચે નિલકુલ મેદ કરવામાં આવ્યો નથી. એ દર્શનોમાં
એવું આકાશન મેદનું પ્રયોગન સારું છે.

વૈશેષિક અને જૈનદર્શનની વચ્ચે મૂળ સિદ્ધાન્તોમાં મેદમુચર
દર્શન કેટલાક ઉદાહરણો નીચે પ્રમાણે છે. પહેલાના મતે આત્માઓ
અનંત અને સર્વવ્યાપી (વિશુ) છે. પરંતુ બીજાના (જીનોના)
મતે તેઓ મર્યાદિત પરિમાણવાળા છે. વૈશેષિકો ધર્મ અને અધર્મને
આત્માના ગુણો માને છે. પરંતુ ઉપર જણાવ્યું તેમ જૈનો તે બંનેને
એક જાતના દ્રવ્યો માને છે. એક શાસ્ત્રમાં, એક વિરુદ્ધ વૈશેષિક
વિચાર અને તદ્વિરુદ્ધ જૈનસિદ્ધાન્ત વચ્ચે કેટલુંક સાદર્ય જોવામાં
આવે છે. વૈશેષિકમતમાં ચાર પ્રકારના શરીરો માનેલા છે
પાર્થિવ શરીર જેવું કે મનુષ્ય પશુઆદિનું, જલઅન્યશરીર જેવું
પરુષની સદિમાં છે, અગ્નિશરીર જેવું અગ્નિની સદિમાં છે,
અને વાયુશરીર જેવું વાયુની સદિમાં મટ્ટી આવે છે, જ્યાં

પરંતુ ઉચ્છ્રાન્ત જૈનોએ રોહગુપ્તના ગોચરને કચ્છમાં રહેવાને
 ઉદ્દેશીને બ્રહ્મલો હોય તેમ જગાય છે. ઐત્રિક શાસ્ત્રનો કોઈ પણ
 પ્રવચન થાય છે. પરંતુ આ ધારનામાં જૈનોની દ્રવ્યદ્રવ્યતા થતાં
 સર્વબ્રાહ્મણસંમત પંપરા વધારે પસંદ કરવા લાગ્યા હોવાથી,
 આપણે જૈનોના પંપરાગત કથનને જૂના રીતે સમજાવી શકીએ. કે
 રોહગુપ્તે આ વૈશેષિકદર્શનને નહિ પ્રચલ્યું ન હોતું પરંતુ પોતાના
 મૈત્રેયિકવિચારોને સમાર્થન કરવા વૈશેષિકમતનો માત્ર ધર્મોપદેશ
 કર્યો હતો.

આ માગમાં માર્પાતરિત કરેલા ઉત્તરાખ્યયન અને સુવૃક્ષાંગ
 સૂત્રના વિષયમાં પ્રો. વેમરે Indische Studien, Vol. XVI
 p. 259 ff. અને Vol. XVII p. 43 ff. માં જે લખ્યું છે
 તે ઉપરાન્ત મારે કોઈ વિશેષ ઉમેરવાનું નથી. આ બન્નેમાં, સુવ-
 વૃક્ષાંગ ૧ થીનું અંગ ગણાય છે અને જૈનઆગમોમાં અંગોને
 પ્રથમ-પ્રથમ-પ્રથમ આપવામાં આવે છે; તેથી તે ઉત્તરાખ્યયનજન
 કે જે પ્રથમ મૂલ્યસૂત્ર ગણાતું હોઈ સિદ્ધાન્તમાં તેને છેલ્લું સ્થાન
 મળેલું છે, તેના કરતાં વધારે પ્રાચીન છે. ચોથા અંગમાં આપેલા

૧ માગ ૧ પૃ. ૨૧, પરંતુ પ્રો. સ્વુમને I. C. P. 121.
 ઉપર આપાન્તર કરેલી જદ્દ દ્રવ્યદ્રવ્યમાં તેનું ગોત્ર 'ઉચ્છ્રા' તર્કિક લખ્યું છે.

પરન્તુ ઉદ્ધરશબ્દ જૈનોણ રોહગુતના ગોચરનં અર્થાત્ કૌશિકને' ઉદ્દેશીને શ્લેષો હોય તેમ જગાય છે. કૌશિક શબ્દનો અર્થ પણ સુવદન થાય છે. પરન્તુ આ શાસનમાં જૈનોની દન્તકંપા કરતાં સર્વશાસનસંમત પરંપરા ક્ષારે પસંદ કરવા લાયક હોવાથી, આપણે જૈનોના પરંપરાનન કયનને પૃત્વી રીતે સમજાવી શકીએ કે રોહગુત્તે આ વૈશેષિકદર્શનને નહું પ્રરુપ્યું ન હોતું પરન્તુ પોતાના નૈન્ત્રિકવિચારોને નમર્ચિત કરવા વૈશેષિકમતનો માત્ર ઇંગીકાર કર્યો હતો.

આ માગમાં માનંતરિત કરેલા ઉત્તરાચ્યયન અને સુપ્રજ્ઞાંગ સુજ્ઞાના વિષયમાં પ્રો. દેબરે Indische Studien, Vol. XVI p. 259 ff. અને Vol. XVII p. 43 ff. માં જોઈએ છે તે ઉપરાન્ત મારે કાંઈ વિશેષ ઉમેરવાનું નથી. આ વર્ણમાં, મૂલ-જ્ઞાંગ એ બીજું એક જગાય છે અને જૈનશાસ્ત્રોમાં ઇંગોને પ્રથમ-પ્રધાન-અથવા આદ્યમાં આવે છે; તેથી તે ઉત્તરાચ્યયનમૂલ કે જે પ્રથમ મૂલ્યુષ જગાતું હોઈ વિદ્વાન્નમાં તેને ઉચ્છે ત્યાં મટેલું છે, તેના કન્થાં જ્યારે પ્રાચીન છે. જોયા ઇંગનાં આવેલા

૧ માર્ચ ૧૯૦૦, પરન્તુ ઇ. સ્પુલ્કે I. C. P. 121.
 હવે માનંતરિત કરાઈ છે અને પ્રધાન મુલ્યુષ 'ઉચ્છે' નહિ કયું છે.

કારણો નીચે મુજબ છે:—વૈરોપિકદર્શન વાસ્તવમાં એક આસ્તિક
 જ્ઞાણદર્શન મનાય છે. અને તે મુખ્યત્વે કરીને સ્વર્ણમયુક્ત
 હિંદુઓદ્ધારા વિકસિત થયું છે. આમ હોવાથી તેમણે
 જે નામ તથા કાર્યપણું જે ગોષ્ઠ બતાવ્યું છે તે સંબંધમાં
 તેઓ આત્મચાલપ કરે છે, એવી શંકા કરવાનું ગણ
 લગાતું નથી. અને ચીનું એ કે સમપ્રવાણમાહિત્યમાં પણ
 ત્યાં સંદેહ મલી આવતો નથી કે વૈરોપિકદર્શનના કલ્પાત્મક
 નામ રોહગુપ્ત હતું તથા તેનું ગોષ્ઠ કૌશિક હતું તેમજ
 રોહગુપ્ત અને કાળાદેવ બંને નામો એકજ વ્યક્તિના હોય તેમ
 પણ માની શકાય નહીં, કારણ કે તેઓના ગોત્ર સ્પષ્ટ બિલ
 ઓવામાં આવે છે. ‘કાળાદેવો અનુયાયી તે કાળાદેવ’ એ કલ્પ
 વ્યુત્પત્તિના પ્રમાણે અદ્યમાને કાલમત્તક એકલે ગુપ્ત વાચ્ય છે, અને
 છતાં તે દર્શનનું રાજામાત્મક નામ ઔદ્યાત્યદર્શન પડેલું છે.
 રોહગુપ્તનું ચીનું નામ રોહગુપ્ત છે, એનું મંદુક્યત્તમ પરિવર્તન થાય છે.
 તેમાં રુદ્ર અને ચંદ્ર કરીને કાળાદેવનું રૂપન થાય છે એ હક છે.

૧. જુએ કાલમત્તકની મારી કલ્પાત્મક ૨. ૧૧૨

૨. અક્ષર: ૩. રુદ્ર ના રુદ્રાત્મક રુદ્રાત્મક ૪. રુદ્રાત્મક
 રુદ્રાત્મક ૫. રુદ્રાત્મક રુદ્રાત્મક ૬.

પરન્તુ ઉલ્કશબ્દ જૈનોએ રોહગુત્તના, ગોત્રને અર્થાત્ કૌશિકને^૧ ઉદેશીને લેયેલો હોય તેમ જણાય છે. કૌશિક શબ્દનો અર્થ પણ પુલકન પાય છે. પરન્તુ આ વાતમાં જૈનોની દન્તકથા કરતાં સર્વવાલ્મણસંમત પરંપરા વધારે પસંદ કરવા લાયક હોવાથી, આપણે જૈનોના પરંપરાગત કથનને જુદી રીતે સમજાવી શકીએ કે રોહગુત્તે આ વૈશેષિકદર્શનને નહું પ્રચ્છ્યું ન હોતું પરન્તુ પોતાના નૈન્દ્રવિક્રવિચારોને સમર્થિત કરવા વૈશેષિકમતનો માત્ર અંગીકાર કર્યો હતો.

આ માગમાં ભાષાંતરિત કરેલા ઉત્તરાધ્યયન અને સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રના વિષયમાં પ્રો. વેવેરે Indische Studien, Vol. XVI p. 250 ff. અને Vol. XVII p. 43 ff. માં જે લખ્યું છે તે ઉપરાન્ત મારે કાંઈ વિશેષ ઉમેરવાનું નથી. આ વસ્તેમાં, સૂત્ર-કૃતાંગ ૬ થીનું અંગ ગણાય છે અને જૈનભાગમોમાં અંગોને પ્રથમ-પ્રધાન-સ્થાન આપવામાં આવે છે; તેથી તે ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર કે જે પ્રથમ મૂલ્યસૂત્ર ગણાતું હોઈ સિદ્ધાન્તમાં તેને છેલ્લું સ્થાન મળેલું છે, તેના કરતાં વધારે પ્રાચીન છે. ચોથા અંગમાં આપેલા

૧ ભાગ ૧ પૃ. ૨૧૦, પરન્તુ પ્રો. ન્યુમને I. C. P. 121. ઉપર ભાષાન્તર કરેલી એક દન્તકથામાં તેનું ગોત્ર 'હગ્ગ' તરીકે લખ્યું છે.

अने आम मानवानुं बीजुं कारण ए छे के वर्तमानसिद्धा-
 शं यणा ग्रंथो आन प्रकार उत्पन्न यथा छे एम् मान्या विना
 ति नयी. कया समयमां आ प्रस्तुतग्रंथो रचवामां आख्या
 त्वा तो वर्तमानम्वरूपमां मुकवामां आख्या तं प्रश्ननो संगो-
 नायक निर्णय करी शक्य तेम नयी. परंतु का ग्रंथनो वांचनार
 लभाविपरीतेन आ बानतयां भाषांतरकारनो अभिप्राय माणवानी
 शिवा राखनो होवापी, हुं अत्यन्तमंकोचपूर्वक मारो मन जाहेर
 हं हुं फे, सिद्धान्तग्रंथोना यणागरा भागो, प्रवर्तणो तथा
 गालापणो खोखर जुनां छे. अंगोनं आलेखन प्राचीनकाळमां
 परंपरातुसार भद्रबाहुना समयमां ययुं हयुं; सिद्धांतना अन्य ग्रंथो
 तात्रमे ययुं करीने ई. स. पूर्वनी पहिली शताब्दिमां संप्रतिन यथा
 एता. परन्तु देशदिग्गणिण सिद्धांतोनी आ ऐली आधुनि नैपार
 त्री (वि. सं. १८० ई. स. १२४) त्यांसुनी तैमा उमंगभो
 आ फेरफारो घडा गूदा ज्वा.

તથા કેટલુંક તાત્ત્વિક જ્ઞાન આપવાનો પણ છે. પાંચડી મતોનું ઘણાક ઠેકાણે સૂચનમાત્ર કરવામાં આવ્યું છે પરન્તુ તેમને વિસ્તૃતરીતે ચર્ચવામાં આવ્યા નથી. તે દિશામાંથી આવતા વિઘ્નો જેમ જેમ વસત જવા માંડ્યો તેમ તેમ સ્પષ્ટ રીતે ઓછા થતા ગયા અને જૈનધર્મની સંસ્થાઓ સુદૃઢરીતે સ્થિર થતી ગઈ. નવીનસાધુઓને જીવાંજીવનું બરાબર જ્ઞાનવધારે ઉપયોગી મનાતું હોય તેમ લાગે છે. કારણ કે આ વિષય ઉપર એક મોટું અધ્યયન આગ્રંથના અન્તે આપવામાં આવ્યું છે. જો કે આ આજ્ઞા ગ્રંથમાં આવેલા જુદા જુદા વધા અધ્યયનોની પસંદગી તથા ગોઠવણીમાં કાંઈક યોજના જેવી દેખાય છે સ્વરી પરન્તુ તે સઘળાં અધ્યયનો એકજ કર્તાના રચેલાં છે કે લેખી અગર મૌખિક પરંપરાગત સાહિત્યમાંથી ચૂંટી કાઢેલાં છે એ એક વિચારણીય વાત છે. કારણ કે આવા પ્રકારનું સાહિત્ય જૈનસંપ્રદાયમાં, તેમજ અન્ય સંપ્રદાયોમાં પણ ધર્મશાસ્ત્રગ્રંથોની રચનાનો પૂર્વે વર્તમાન હોય જ જોઈએ. મારું એમ માનવું છે કે આ અધ્યયનો પ્રાચીનપરંપરાગત-સાહિત્યમાંથીજ ઉદ્ભૂત કરી લીધેલાં છે, કારણ કે તેની વર્ણનશૈલી તથા ભાષાશૈલી પરસ્પર ભિન્ન હોય તેમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. અને તે વાત એકજ કર્તાની કલ્પનામાયે સંગત થઈ શકતી

નથી. અને આમ માનવાનું બીજું કારણ એ છે કે વર્તમાનસિદ્ધાન્તોમાં ઘણા ગ્રંથો આને પ્રકારે ઉત્પન્ન થયાં છે એમ માન્યા વિના છુટકો નથી. કયાં સમયમાં આ પ્રસ્તુતગ્રંથો રચવામાં આવ્યા અથવા તો વર્તમાનસ્વરૂપમાં મુકવામાં આવ્યા તે પ્રશ્નનો સંતોષપદાયક નિર્ણય કરી શકાય તેમ નથી. પરંતુ આ ગ્રંથનો વાંચનારે સ્વાભાવિકરીતેજ આ વાચતમાં ભાષાંતરકારનો અભિપ્રાય જાણવાની આંશા રાખતો હોવાથી, હું અત્યન્તસંકોચપૂર્વક મારો મત જાહેર કરું છું કે, સિદ્ધાન્તગ્રંથોના ઘણાસારા ભાગો, પ્રકરણો તથા આલપકો ગરેસર જુનાં છે. અંગોનું આલેખન પ્રાચીનકાળમાં (પરંપરાનુસાર યદુવાહુના સમયમાં) થયું હતું; સિદ્ધાંતના અન્ય ગ્રંથો કાલક્રમે ઘણું કરીને ઈ. સ. પૂર્વની પહેલી શતાબ્દિમાં સંગ્રહિત થયા હતા. પરંતુ દેવદિગણિય સિદ્ધાંતોની આ છેલ્લી આવૃત્તિ તૈયાર કરી (વિ. સં. ૯૮૦ ઈ. સ. ૯૨૪) ત્યાંસુધી તેમાં ઉમેરાઓ તથા ફેરફારો થતા ગયા હતા.

ઉત્તરાધ્યયન અને સુવ્રહ્માંસનું ભાષાન્તર, મેં, મને મળેલી સૌથી પ્રાચીન ટીકાઓમાં સ્વીકારેલા મૂળના આધારે કરેલું છે. આ મૂળ હસ્તલિખિત અન્યપ્રતિઓ તથા મુદ્રિતપ્રતિઓના મૂળથી ધોરેક અંશેજ ભિન્ન છે. મેં જનકવિન કરેલી કેન્દ્રીક હસ્ત-

નયો. અને આમ માનવાનું મીઝું કારણ એ છે કે વર્તમાનસિદ્ધાન્તોમાં ઘણાં ધ્રંવો આમ પ્રકારે ઉત્પન્ન થયા છે એમ માન્યા વિના છુટકો નથી. યયા સમયમાં આ પ્રસ્તુતધ્રંવો રચવામાં આવ્યા અથવા તો વર્તમાનસ્વરૂપમાં મુકવામાં આવ્યા તે પ્રશ્નનો સંતોષ પદાયક નિર્ણય કરી શકાય તેમ નથી. પરંતુ આ ધ્રંવનો વાંચનારે સ્વામાધિકરીતેજ આ માત્રમાં ભાષાંતરકારનો અભિપ્રાય માણવાની આશા રાખતો હોવાથી, હું અત્યંતસંકોચપૂર્વક મારો મત જાહેર કરું છું કે, સિદ્ધાન્તધ્રંવોના ઘણાસરા ભાગો, પ્રકરણો તથા આઠાપકો સરેસર જુનાં છે. અંગોનું આલેસન પ્રાચીનકાળમાં (પરંપરાનુસાર મદ્રવાદના સમયમાં) થયું હતું; સિદ્ધાંતના અન્ય ધ્રંવો કાલક્રમે થઈ કરીને ઈ. સ. પૂર્વની પહેલી શતાબ્દિમાં સંપ્રદિત થયા હતાં. પરંતુ દેવદિગ્ગણિજ સિદ્ધાંતોની આ છેલ્લી આવૃત્તિ તૈયાર કરી (વિ. સં. ૨૮૦ ઈ. સ. ૭૨૪) ત્યાંસુધી તેમાં ઉમેરાઓ તથા ફેરફારો થતા ગયા હતા.

ઉત્તરાધ્યયન અને સુવ્રજ્યાંગનું ભાષાન્તર, મેં, મને મળેલી સૌથી પ્રાચીન ટીકાઓમાં સ્તીકારેજા મૂલના આધારે કરેલું છે. આ મૂલ દસ્તાવિજિત અન્યપ્રતિઓ તથા મુદ્રિતપ્રતિઓના મૂળથી થોડેક અંતેન વિન્ન છે. મેં એકત્રિન કંઈકી કેટકીક દસ્તા-

निर्दिष्ट पत्रिणो उपरणी एक स्वतंत्र मूल तैयार करी लीधुं हउं के
जे सभे सुप्रितमूल साथ मेंल्यी ओवामां घणुं उपयोगी थई पडसुं हे.

અગાળાચરણનુસૂચની કલ્પકલાનાથી આવૃત્તિ (સંવત્ ૧૯૨૬
 ઇ. ૧૯૦૯) માં મુજબની વિષય અગાળાચરણનાથીય લક્ષ્ય-
 મિત્રિયિયના વિષય લક્ષ્યકલ્પની સંકળી મુજબીયના આવૃત્તિ છે.
 આ સંકળીય ચર્ચા પ્રાચીન લેખકની ટીકા છે અને તેમ ટીકા
 અગાળાચરણના આવૃત્તિ માં છે. ૧૯૦૯. ૧૯૦૯
 ઇ. ૧૯૦૯ માં આવૃત્તિ છે અને તે પ્રકલ્પની શાસ્ત્રનાચરણની
 મુજબીયના આવૃત્તિ છે. શાસ્ત્રનાચરણની મુજબીયના આવૃત્તિ
 માં તેમ સંકળીયના આવૃત્તિની આવૃત્તિની આવૃત્તિની આવૃત્તિ
 મિત્રિયના આવૃત્તિના આવૃત્તિના આવૃત્તિના આવૃત્તિના આવૃત્તિ
 મુજબીયના આવૃત્તિના આવૃત્તિના આવૃત્તિના આવૃત્તિના આવૃત્તિ
 માં તેમ આવૃત્તિના આવૃત્તિના આવૃત્તિના આવૃત્તિના આવૃત્તિ
 માં તેમ આવૃત્તિના આવૃત્તિના આવૃત્તિના આવૃત્તિના આવૃત્તિ

પથાર્દમાં પડે ગયા હોય એમ જણાય છે, કારણકે તેમણે આના-
રાંગમૂઝની ટીકા શક.વર્ષ ૭૯૮ ઇ. સ. ૮૭૬ માં સમાપ્ત
કરી હતી એમ કહેવાય છે. (૨) ૧ ટીકામાંથી હર્ષકુશલે કરેલો
સંક્ષેપ જેનું નામ દીપિકા છે, તે સંવત ૧૧૮૩ અથવા ઇ. સ.
૧૧૨૭ માં રચેલો છે. મારી પાસે દીપિકાની એક પ્રતિ છે જેનો
મેં ઉપયોગ કર્યો છે. (૩) પાર્શ્વચંદ્રનો બાલાવચોષ—ઇટલે ગુજ-
રાંતી ટીકા. માહિતીના મુખ્યપ્રપતરીકે મેં સાવારણ રીતે
શીલાંકનીજ ટીકા વાપરી છે. જ્યારે શીલાંક અને હર્ષકુલ બન્ને
મળતા આવે છે ત્યારે ટિપ્પણમાં મેં તેમને બતાવવા ‘ ટીકાકારો ’
એમ લખ્યું છે. જ્યારે શીલાંકનો અમુક ટીકાંશ હર્ષકુલે પદ્ધતો
મુકેલો હોય છે ત્યારે હું માત્ર શીલાંકનું નામ આપું છું; અને
જ્યારે કોઈ ઉપયોગની અસહ હકિચત હર્ષકુલજ આવે છે ત્યારે
ત્યાં આગલ મેં તેનું નામ આપેલું છે. મારે આ સ્પષ્ટે લાસ
જણાવી દેવું જોઈએ કે મારી એક હસ્તલિખિત પ્રતિમાં હાસિયામાં
તથા ઘે ઘે લીટીઓની વચ્ચે કેટલીક સંસ્કૃત નોંધો આપેલી છે કે
જેની મદદથી હું કેટલીક વસ્તુને મૂળનો લાસ અર્થ નિશ્ચિત કરી
શક્યો છું.

મોન
નવેમ્બર ૧૮૯૪

એચ. જેકોબી.

ધર્મસંબંધિ તુલનાત્મકશાસ્ત્રમાં જૈનધર્મનું મહત્વ તથા દરજ્જો.

(ડૉ. ઓ. પરટોલ્ડ પમ. પ. પી. એચ્. ડી. સાહેબે ધૂલિયા-
મુકામે તા. ૨૧-૮-૨૧ ના રોજે આપેલું ભાષણ.)

વિષય—ધર્મસંબંધી તુલનાત્મકશાસ્ત્રમાં જૈનધર્મનો દરજ્જો
અને મહત્વ.

ધર્મોની સરસામણીના વિજ્ઞાનમાં જૈનધર્મવાળાને કયું સ્થાન
આપી શકાય અને તેના વિજ્ઞાનમાં કેટલું મહત્વ છે એ બતાવવાનો
મારો પ્રયત્ન છે. આ વિષયમાં પ્રવેશ કરતાં પહેલાં સામાન્યથી
ધર્મની સરસામણીનું વિજ્ઞાન એટલે શું ? અને તે વિજ્ઞાનના હેતુ
કયા કયા ? એ વિષયનું થોડું વિવેચન કરું છું. અને તેના માટે
સામાન્યથી ધર્મના વિકાસનું ઇતિહાસિક દૃષ્ટિથી સ્પૂલ સ્વરૂપ
કરું છું.

ધર્મોની સરસામણીનું વિજ્ઞાન એ શાસ્ત્ર નવીનજ છે અને તે

૧ આ ભાષણ મૂળ ઇંગ્લિશ ઉપરથી મરાઠી અનુવાદ કરાવો પૂર્વિ-
ચાન્દા ધોસંધ તરફથી છપાવેલ છે તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર છે.

શાસ્ત્રના ઉત્પાદક સંસ્કૃતના મોટા પण्डित પ્રો. મેક્સમૂલર સાહેબ હતા. તેઓ એ શાસ્ત્ર દ્વિસ્ત્રીનાં ૧૮ માં શતકમાં ઇશ્વરવિજ્ઞાનનામક અંગ્રેજી તત્ત્વવિવેચનપદ્ધતિમાં અને જર્મનીના ધાર્મિકતત્ત્વવિજ્ઞાનમાં ધીમરૂપથી મોઢામાં આવે છે, પરન્તુ તે મીનરૂપ વિચારોને પ્રો. મેક્સમૂલરે પદ્ધતિમાં સ્વરૂપ આપેલું અને તે શાસ્ત્રને માનવજ્ઞાનમાં એક સ્વતન્ત્ર શાસ્ત્ર તરીકે તેઓએ બનાવીને મુકી દીધું. મેક્સમૂલર સાહેબના પછી યુગા વિદ્વાનોએ અને વિશેષ કરીને યૂરોપિયનવિદ્યાપીઠમાંના પ્રાચીનવિદ્યાવિશાલદોષે આ શાસ્ત્રને શુદ્ધિગત કર્યું. આ વિદ્વાનોએ પેલી હાલંડદેશમાંના લાયડન વિદ્યાપીઠના માગી પ્રો. ટીએ-એઓનું કામ વિશેષ મહત્ત્વનું હોઈને તેઓએ આ સર્વધર્મવિજ્ઞાનની પુનર્વિનિર્માણ કરી છે અને ધર્મવિજ્ઞાનના મોપપત્તિક (પદ્ધતિમાં) સંગોધનનો માર્ગ વાચો નાંગણે છે, યૂરોપજંદમાંના વિદ્યાપીઠમાં પ્રાચીનવિદ્યાના એક માગ તરીકે બનીને ધર્મવિજ્ઞાનશાસ્ત્રનો અભ્યાસ શુરુ થતાં ઇંગ્લેન્ડમાંના દરુબર-તપીંગ તેને સ્વતન્ત્ર શાસ્ત્ર તરીકે ઘનનશમાં આવડું ગયું છે. તે દેશમાં આ શાસ્ત્રની શુદ્ધિ માટે એ ગૃહમ્યોએ એ સ્વતન્ત્ર અભ્યાસો પણ સ્થાપન કરેલી છે તે સંખ્યા હટ્ટે ઇંગ્લેન્ડમાંની દિલ્હીની અભ્યાસમાળા અને લોન્ડનમાંની ગિર્જાની અભ્યાસમાળા છે.

સુધારણાને અનુસરી ધર્મસુધારણાના પળ નાનાપ્રકારનાં પગથીયાં છે. ધર્મની અત્યુચ્ચ મર્યાદા ઉપરથી ધર્મકલ્પનાની વૃદ્ધિ, ધર્મનું સ્વરૂપ નષ્ટ ન થાય એવી રીતે ક્યાં સુધી થઈ શકે છે તે આપણે જાણવું જોઈએ, આ પ્રશ્નનો વિચાર કરવો હોય તો પળ સામાન્યથી ધર્મના ઇતિહાસ તરફ નજર નાંખવી જોઈએ. એમ કરતાં પ્રાચીન-કાલથી અત્યાર સુધીના સર્વે ધર્મોનો સમગ્ર ઇતિહાસ જોવો જોઈએ એમ નથી પણ વર્તમાનમાં પ્રચલિત ધર્મોમાં જેમનું સ્વભાવે શ્રેષ્ઠી સારી રીતે વૃદ્ધિગત થયું છે એવા જાતિવિશિષ્ટ ધર્મોનું ઇતિહાસચોકન કરીએ તો પળ આપણું કામ થવા જેવું છે. આવી ઉચ્ચ પાયરી સુધી જેઓની ધર્મકલ્પનાનો વિકાસ થયો છે એવી નિઃસંશય વે જાતિઓ તો છે જ, અને તે 'સૈમટિક' અને આર્ય છે. ધર્મવિકાસના ઇતિહાસ માટે અને ધર્મકલ્પનાની ઉચ્ચતમ મર્યાદા સમજી લેવી હોય તો આપણને આ વે જાતિનો ઇતિહાસ વધુક બોલો સવિમ્બર જોવો જોઈએ.

આર્યઓનો આ દેશમાં વસતિ થવા પહેલાં ધર્મોનાં અનેક નામના યેકો વસતા હતા એમાં સંશય નથી. આ યેકોનો અવ-

શેષ ખિલ, સંતાલ, તોટ, इत्यादि पहाड़ी लोकोना स्वरूपी
 ज्ञान पण ओळखाय છે.

આ લોકોના મૂળધર્મનો પત્તો લગતો નવો તોપણ આજનો
 ચાલતો ઔક્તિકસંપ્રદાય અને પ્રાચીન ધર્મશાસ્ત્ર આ બેની સરસા-
 મણીવાળા મનુષ્યશાસ્ત્રના અને પ્રાચીન રહેલા સંપ્રદાયના સાહા-
 ય્યથી સુસ્મ વિચાર કરીએ તો તે ધર્મની કાંઈક વાતો ઓલ્લી
 શકાય તેમ છે. આ વિચાર ઉપરથી એમ દેસાઈ આવે છે કે
 આર્યપૂર્વકાળના હિન્દુસ્થાનમાં છેક એ વિશિષ્ટનાતિઓના ધર્મ
 હતા. આ જોને વર્ગ જીવદેવસ્વરૂપના (animistic) હતા કે એક
 વર્ગ જીવદેવસ્વરૂપનો થઈને બીજો જંદદેવસ્વરૂપનો (Fetichistic)
 હતો. એ ચપાર્ય કહી શકાય નહીં પણ તેનો પ્રાદુર્ભાવ કેવી
 રીતે થયો એ કહી શકાય તેમ છે. તેમાંથી એક જે સ્વમાવધી
 જંદદેવસ્વરૂપ હોવાનો સંભવ છે તેનો પ્રાદુર્ભાવ કાંઈક ગૂઢ કાર-
 ણથી ઉત્પન્ન થયેલો, સોમાવસ્થામાં ઉત્કટ મક્તિના અન્તર્પર્યન્ત
 હ્રિદયમાં અથવા આનન્દાતિરેકમાં મગ્ન થવાથી ઉત્પન્ન થયો.
 જીવદેવના સ્વરૂપવાળો જે બીજો વર્ગ હતો તેમાં વૈરાગ્ય અને તપ-
 સ્વિવૃત્તિનો સંબન્ધ હતો. આ એ તત્ત્વના સંબન્ધથી મૂળ આર્યધર્મનો
 વિકાસ થયે અનેક પન્થ વિંતા ઘણુંકરીને અનેક જુદા જુદા

ધર્મજ ઉત્પન્ન થયા, અને તે વધામાં તાત્ત્વિકવિજ્ઞાન, કર્મકાંડ-
 પણું, ભક્તિ અને વૈરાગ્ય આદિ વધાએ વિભાગો અવશ્ય તરીકે
 જોવામાં આવે છે. આ વધાએ પન્થોની વૃદ્ધિ થયેથી ઉપર કહેલા
 અનાર્યધર્મો શિવાય ખ્રિસ્તી અને મુસલમાની ધર્મોનો પણ તેના
 ઉપર અસર થવાનું સંભવિત છે. અત્યારસુધીનું વિવેચન પ્રસ્તુત
 વિષયના સંબન્ધથી કેવલ પ્રસ્તાવિક તથા ઉપોદ્ઘાતના રૂપનુંજ છે.
 હવે આગલ યુરોપિયન પદ્ધતિથી ઇટલે ચિકિત્સકપદ્ધતિથી જૈન-
 ધર્મનો વિચાર કરવાનો છે. આ વિવેચન કદાચ કોઈને શુષ્ક અને
 રસહીન લાગશે પણ તેમાં અશાસ્ત્રીય અગર પૂર્વની સમજથી દૂષિત
 એવું કંઈ પણ દેખાશે નહીં એવી મારી લાગી છે. ખ્રિસ્તીશક્તી
 પૂર્વે ૮ મા શકમાં બ્રાહ્મણોના કર્મકાંડપણાનો દ્વેષ કરવા માટે આ
 દેશમાં શરૂ થયેલ ધર્મવિચારોમાંથી જૈનધર્મ ઉત્પન્ન થયો એમ માન-
 વાની સાધારણ પ્રવૃત્તિ છે. તે ક્યવને બ્રાહ્મણોના કર્મકાંડમાંનો કોઈ
 પણ વિધિવિજ્ઞાન ધર્મનામનં બાજે એવો નહતો. જૈનધર્મનો ઉત્પ-
 ત્તિના સંબન્ધનો આ મત સામાન્યથી યુરોપિયન અધિષ્ટાતામાં પ્રચ-
 લિત છે અને ઓછાવત્તા મતભેદથી જૈનધર્મીઓએ પણ તેને માન્ય
 કરે છે, પરન્તુ આ મતભેદનું મૂળ જૈનમંપ્રદાયમાં જ નહીં પ્રાચીનકા-
 લથી જોવામાં આવતું હોવાથી જ જૈનધર્મના ઉત્પત્તિના સંબન્ધે

અમારા યૂરોપિયન પण्डितોનો એ મત મૂઝ મોઢો છે, એ કલ્પના
મારા મનમાં ઉત્પન્ન થઈ.

આ વિચારને અધિક સ્પષ્ટ કરવા સારુ આ વિષયના
સંબંધે અનેક મતો એકત્ર કરેલાની જરૂર છે. યૂરોપીય પण्डितો
પૈકી સુનીશાસ્ત્રના વિદ્વાન લોકો યુનું માનતા હતા કે મહાવીર એ
ગૌતમબુદ્ધ કરતાં જરાક ઉમરથી મોટા સમકાલીન હતા, અને
તેમણે જૈનધર્મની સ્થાપના કરી. પરંતુ આગળનાં આ મત
મૂઝ મોઢો છે એમ સિદ્ધ થયેલો છે. હાલમાં યૂરોપીય પण्डितોમાં
પ્રચલિત થયેલાં આ વિષયનો મત એવો છે કે, જૈનધર્મનો સંસ્થાપક
પાર્શ્વનાથ હોઈને મહાવીર એ એક તે ધર્મની જાગૃતિ કરનાર પુરુષ
હતો, પણ સુદ જૈનધર્મીઓના પરંપરાગતનો મત એથી જૂદો છે.
તેઓના મત પ્રમાણે જૈનધર્મ ધર્મનાદિ હોઈને તે ધર્મને જે અનેક
સ્થિતિઓ તરફથી જાગૃતિ મળી છે તેમ જોવીશ તીર્થંકરો ધર્મ
મિત્રો છે. આ જૈનોનો પરંપરાગત મત હલ્લકા રાણા બેરો હોઈ
તેને નિઃશંક અસહ્ય દુર્લભામનો આચાર મળે છે, અને મને એ
પણ જણાઈ આવ્યું છે કે હિંદુધર્મનાના પ્રત્યેક પ્રત્યેક સાંપ્રદાય
વિચારવાને ઐતિહાસિક આચાર હોય છે જ. હવે જૈનધર્મ
સંબંધે આ મતને કયો આચાર છે એ વહેંચે અન્યથે યુનું કલ્પ

પગ છે તે ઉપરથી આ મારા કથનની પ્રતીતિ થશે, પરન્તુ જૈન-
ધર્મની ઉત્પત્તિના સંબંધે પહેલાં કહેલો તે મત પ્રહણ કરીએ ત્રિતા
અત્યારે કહેલો આ મારો નવીન મત પ્રહણ કરીએ તો પણ તેના
ઉપરથી તે ધર્મ વિષે આગલ હું જે અનુમાનો બતાવવાનો છું તેમાં
કોઈ પણ પ્રકારથી ફરક પડવાનો નથી..

લોકોને-ધર્મ આ સંબંધથી જૈનધર્મનો વિચાર મહાવીરના
પછી તે ધર્મને જે સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું તે ઉપરથી જ કરવો પડે છે,
અથવા શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર ઇ બે મહત્વના પંથો ઉપરથી તેનું
જે પ્રચલિત સ્વરૂપ દેખાય છે તેના ઉપરથી કરવો પડે છે. એમ
કહેવું અધિક શોમાપાત્ર ગણાશે. ધર્મની સરસામણીવાળા શા-
સ્ત્રની દૃષ્ટિથી મુદ્દા વિચાર કરીએ તો પણ આ પ્રચલિત સ્વરૂ-
પનો જ કરવો જોઈએ કારણ કે તેજ તેનું નિશ્ચિત અને નિર્ચિત્યાદ
સ્વરૂપ હોય છે.

જૈનધર્મનું વર્તમાનકાલીન સ્વરૂપ મૂળ અનાયજલોકોની પ્રવૃત્તિ
પણ પછી જ્ઞાતા ચિન્હવાળું દેસાઈ રહ્યું છે પણ તેજ સ્વરૂપ
આર્યધર્મનો ઝંજામાં ઝંજો આદર્શ છે. જૈનધર્મનું મુખ્ય
કામ પડે તેણે ધર્મના મૂળ ઉપર પડ્યો મારનારા બ્રાહ્મ-
ણોનો નાસ્તિકવાદ અગર જૈન અક્ષેપવાદ પણ કહેવામાં આવે છે.

તેને, અને મહાવીરની સુધારણા પહેલાં બ્રાહ્મણધર્મના વિધિવિધા-
નમાં જે કેવલ અત્યાચાર થયેલો હતો તેને પાછો હઠાવ્યો તે
હતું. મહાવીરના સુધારા પછી બૌદ્ધધર્મ જેટલો જો કે જૈનધર્મનો
વિસ્તાર થયો નથી તો પણ બૌદ્ધધર્મ કરતાં તેનુંજ મહત્વ હિન્દુ-
સ્થાનવાલાને વધારે છે. કારણ તે જૈનધર્મથી ઇતર આર્યધર્મપંથો-
માં પણ તેની પ્રતિક્રિયા (જૈનધર્મવાલાની ક્રિયા) શરૂ થવાથી
તેના સંબંધે પ્રત્યક્ષ નહીં પણ પરોક્ષરીતે હિન્દુસ્તાનમાંના આર્ય-
ધર્મના પાછલા વિચારોનો વધારો થવાથી વચાવ થતો ગયો.

પણ જૈનધર્મનું સ્વરૂપ મહત્વ કહિએ તો ધર્મના જુદા જુદા અં-
ગોની યથાપ્રમાણ વહેંચણી થવાને લીધે કોઈ પણ ઇતર ધર્મનો
પ્રમાણથી અધિક વધારો ન થતાં તેઓના અંતરંગને જે પૂર્ણાવસ્થા
આવી હતી તે તેટલામાં જ રહી હતી. આ એક લક્ષણથી સામાન્ય-
રીતે હિન્દુસ્થાનમાંના સર્વ ધર્મોની અને વિશેષથી જૈનધર્મની ઇતર
ધર્મથી અને વિશેષથી સેમેટિક ધર્મ પાસેથી અને તેમાં પણ તેના
સ્વિસ્તી ધર્મ પાસેથી ભિન્નતા વતાવી શકાય તેમ છે તેનો થોડો
ગૂણો સુલભશો કરું છું. પ્રત્યેક ધર્મના ભાવનોદીપક કયા
પુરાણો, બુદ્ધિવર્ધક તત્ત્વવિજ્ઞાન, અને આચારવર્ધક કર્મકાણ્ડ,

આવાં ઘણાં મુખ્ય અંગો હોય છે, ઘણાંસરા ધર્મોમાં વિધિવિધાન-સ્વરૂપ જે કર્મકાંડ-તેનોજ સર્વ ધર્મો ઉપર પ્રચાર થઈને રૂઠા અંગો ગૌણપણે થઈને રહેલાં હોય છે, અને તેમનામાં માવનો-દીપક કયાપુરાણોનું અંગ માત્ર લોકપ્રિય હોય છે. બૌદ્ધિક દૃષ્ટિ તત્ત્વજ્ઞાન સ્વરૂપના અંગોની અભિવૃદ્ધિ એ આર્ય ધર્મોના સ્વરૂપનું મુખ્ય લક્ષણ હોય છે, પણ એ ઘણે અંગોની એકલા જૈનધર્મમાંજ સરસાપણાથી વહેંચણી કરેલી હોવાથી પ્રાચીન બ્રાહ્મણધર્મ અને બૌદ્ધધર્મ એમાં બૌદ્ધિક અંગોનું વિના કારણ મોટાપણું બતાવેલું છે.

ધીજા રૂઠા ધર્મના પ્રમાણમાં જૈનધર્મને કયું સ્થાન આપી શકાય એનો નિશ્ચય કરવા માટે હવે આપણે તેના અંતરંગનો ઘોડો અધિક વિચાર કરીએ. જૈનધર્મનો સંપૂર્ણપણે વિચાર કરવો એ એક નાના સરસા વ્યાખ્યાનમાં થઈ શકે નહીં અને તેવો પ્રયત્ન કરવાનો મારો ઉદ્દેશ પણ નથી. તેનો સ્વરૂપ વધાઓને (આપણને) મારું છે એવો વિચાર કરીને હું આગળ ચાલું છું. જગતમાંના સર્વે ધર્મોમાં જૈનધર્મને કયું સ્થાન આપી શકાય એ સમજવા માટે, અવશ્ય રહેલી તે ધર્મમાંની મુખ્ય મુખ્ય વાતોનોજ કેવલ ઉલ્લેખ કરીને સર્વે ધર્મોની સરસામણીના વિજ્ઞાનમાં જૈનધર્મને તે વધા ધર્મોથી વિશેષ મહત્ત્વ કેમ પ્રાપ્ત થયું છે તેજ હું બતાવવાનો છું.

દેવવિષયોના સંબન્ધે જૈનધર્મનો પ્રમાણ તરીકે માનેલો મત એજ તેનામાં પહેલી મોટી મહત્વની વાત છે. આ દૃષ્ટિથી વિચાર કરી જોતાં જૈનધર્મ એટલે મનુષ્યોત્સારી (નરથી નારાયણ સુધી ચઢેલો) ધર્મ ઠરે છે. વૈદિક ધર્મ અને બ્રાહ્મણધર્મ એ પણ મનુષ્યોત્સારી છે સ્વરા, પણ તે વાતોમાં પણ તે જૈનધર્મથી કેવલ ઔપાચારિકજ છે. કારણ કે તેઓમાં દેવ એટલે કોઈ મનુષ્યાતીત પ્રાણી છે, અને તેને આપણા મંત્રોથી વશ કરીને આપણી ઇષ્ટ પ્રાપ્તિ કરી લેવાય છે એવું માની લીધેલું છે. પણ સ્વયં મનુષ્યોત્સારી પણ જૈનધર્મમાં અને બૌદ્ધધર્મમાં જ દેશ્વાઈ આવે છે. આગલ જાતાં માત્ર બૌદ્ધધર્મનું ईश्वरવિષયકમત મૂલ્ય કલ્પનાથી ઘણો જુદો બની ગયો છે. શિવાય આ વાતોમાં મૂલ્ય બૌદ્ધમત પણ ઘણોજ આગલ ગણેલો હોવાને લીધે મૂલ્યમાં જ તે અનીશ્વરવાદી હોવાને કેમ ? એવો સંશય ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

જૈનોની દેવવિષયક કલ્પના વિચારી મનુષ્યોના મનમાં સ્વાભાવિક રીતે આવી શકે તેવી છે. તેઓના મતમાં દેવ એ પરમાત્મા છે પણ ईश्वર નથી એટલે જગત્નો સ્રષ્ટા અને નિયંત્રા નથી પણ તે પૂર્ણાવસ્થાને પહોંચે એ જીવન હોઈને અપૂર્ણાવસ્થા-વાળાની પેઠે જગત્માં પાડે આવવાનો અશક્ય હોવાને લીધે

(૧૦૩)

પૂજ્ય, ચન્દનીય થયો છે. જૈનોની દેવવિષયક કલ્પના સુપ્રસિદ્ધ જર્મન મહાત્મવ્રજ નિત્સે (જેઓને હું અનેકવાંતોમાં પોતાના અધ્યાત્મગુરુ તરીકે માનું છું. એમ મને કબૂલ કરવું જોઈએ) એમનો સુપરમેન એટલે મનુષ્યાતીત કોડીની કલ્પના સાથે આ જાત મઝતી આવે છે, અને આજ બાબતમાં મને જૈનધર્મનો અત્યુદાત્ત સ્વરૂપ દેખાવા લાગ્યો છે, અને જે જોકો જૈનધર્મને અનીશ્વરવાદી સમજીને તેમના ધર્મત્વ ઉપર હુલો કરીને પડાઈ કરવાનું ધારે છે તેમની સાથે હું ગોરખી વિરોધ કરવાને તૈયાર છું. આ બાબતમાં મારો મત એવો છે, કે બૌદ્ધિક વિષયોની ઉત્તમ પરિષ્ઠિત કરવાને માટે અવશ્ય તેટલાજ ઉચ્ચતમ ધ્યેયન^૧ જૈનધર્મવાળાએ હાથે ધર્યો છે. દેવતા કલ્પના ધર્મવાળાઓને અવશ્ય હોવાને લીધે પોતાના ધર્મપણને કાયમ ગમ્મવાને માટે ધર્મના મુખ્ય લક્ષણો તેમણે આપણામાંથી નાવા લીધેલાંજ નથી. આ વખતે કારણોને લીધે જૈનધર્મને આર્યધર્મોનીજ નહીં પણ એકન્દ્ર મર્મ ધર્મોની પરમ-મર્યાદાવાટો મમમીએ તોપણ કોઈ પ્રકારની દરખાત આવે તેમ નથી.

આ પરમતત્ત્વની સીમાવાટા સ્વરૂપના મૂળીત્તિન ધર્મોની સરસામર્ગીના સ્વતંત્રતામાં જૈનધર્મને કોઈ સદૃશ્ય પ્રાપ્ત પડતું છે.

જીને કરેલું છે, અને 'બૌદ્ધિક વિષયોને પણ વાજુ ઉપર ન મૂકતાં
 તેમના ધર્મપણાને વાધ ન આવે એવી જુગતિયી તેમણે તેનો વિચાર
 કરેલો છે. 'આ વાચતમાં જૈનધર્મની વાજૂ થળી મનઝૂલ રચાણી
 છે. સ્વિમ્તીધર્મનું વંચારણ વાયવલ્લા પાયા ઉપરથી થયેલું હોવાથી
 તેમાં બૌદ્ધિક પ્રશ્નોનો વિશેષ ઉઠાપોહ કે વિવેચન થયેલું નથી.
 કારણ, કે મનુષ્યની માવના ઉપરજ કાર્ય કરવાનો તેમનો ઉદ્દેશ
 થયેલો હતો. આગળ પણ તેમાં આરિસ્ટોટલનાજ વિજ્ઞાનમાના
 તત્ત્વોનો સ્વીકાર કરેલો છે, અને હજુ પણ તેજ તત્ત્વોને તે ધર્મ
 એટલે ગેમન કૅથેલિકપંચી વલગીનેજ રહેલો હોવાથી તે
 તત્ત્વોની હાલની શાસ્ત્રીયવૃદ્ધિની સાથે મરનામણી કરી શકાય
 નહીં. માદનાની દૃષ્ટિયી જોતાં સ્વિમ્તી ધર્મ ઓછો પણ ધર્મની
 પાછા મહેલ છે એ વાત થળા ભાગે ત્રગી છે પણ મારા મન પ્રમાણે
 હાલના ધર્મસંસ્કારના માણધોને હાલના ધર્મસ્વરૂપમાં માવના
 ઉપર વિશેષ ધ્યાન મૂકવો દૃષ્ટ વાગતો નથી, કારણ કે ધર્મને પણ
 બૌદ્ધિક શાસ્ત્રોના મતથી વાચતા આવડવું જોઈએ, તો સીંઠે
 તેમના મતનું તાલ થયેલ છે.

હેકમાં સારાંશ કહેવાનો એ છે કે-જ્યારે ધર્મનર્તી અને જ્ઞાનની પદ્ધતિ એ ધર્મની દૃષ્ટિમાં જોતાં જૈનધર્મ એ ધર્મની સરસામણીવાળા શાસ્ત્રોમાં ઘણોજ અંગત પહોંચેલો છે એમ તો માનવુંજ પડે છે, અને દ્રવ્યાનું જ્ઞાન કરી લેવાને માટે તેમાં જોઈ દીધેલા સ્યાદાદનુંજ એક વર્તમાનપદ્ધતિનુંજ સ્વરૂપ જુઓ છુટે ઘસ છે. ધર્મના વિચારમાં જૈનધર્મ એ એક નિઃસંશયપણે પરમહદવાળા છે, અને તે કેવલ સ્યાદા-દની દૃષ્ટિથી સવધર્મોનું એકીકરણ કરવાને માટેજ નહીં પણ વિશેષપણથી ધર્મોના લક્ષણો સમજવાને માટે અને તેના અનુસારથી સામાન્યપણે ધર્મની ઉપપત્તિ સંગત (ગોઠતી) કરી લેવાને માટે તેનો કાલનીપૂર્વક અભ્યાસ કરવાની જાણ જરૂર છે.

इटालियन विद्वान् डॉ. एल. पी. टेसीटोरी पोताना एक व्याख्यानमां कहे छे के—“ जैनदर्शन बहुतही ऊंची पंक्तिकाहै, इसके मुख्य तत्त्व विज्ञानशास्त्रके आधार पर रचे हुए हैं ऐसा मेरा अनुमान ही नहीं पूर्ण अनुभव है. ज्यों ज्यों पदार्थविज्ञान आगे बढ़ता जाता है जैनधर्मके सिद्धांतोंको सिद्ध करता है. x x x

जैनसाहित्यना संबन्धमां जर्मनीना डॉ. हर्टल पोताना लेखमां जणावे छे—

“Now what would Sanscrit poetry be without this large Sanscrit Literature of the Jainas ! The more I learn to know it, the more my admiration rises.”

Jain Shasan, Vol. I. No. 21.

अर्थान—“ जैनोना महान् संस्कृतसाहित्यने अद्भ्य पाठ-
वमां आवे तो संस्कृतकवितानी शी दशा पाय ? आ गिाधमां
मने जेम जेम अधिक जाणवानुं मछे छे तेम तेम मारा आनंद-
सुक्त आश्चर्यमा कवने यना जाय छे. ”

“ जैनशासन १. १ अंक २१ ”

जैनदर्शन और जैनधर्म ।

(मूल लेखक-मिस्टर हर्बर्टचारन सादेष.)

मि. लालनना गुजराती अनुवाद उपरसी हिन्दी अनुवादक-
कन्हैयालाल भार्गव, व्यापक.

जैनदर्शनमें जैनतत्त्वज्ञानका और जैनधर्ममें जैन नीति, जैनियोंके चरित्र और उनकी धर्मक्रियाका वृत्तान्त हो सकता है । जैनियोंकी श्रद्धाको भी जैनधर्ममें ले सकते हैं । हिन्दुस्तानकी जातियोंमें जैनियोंकी भी एक जाति है । जो न्यूनाधिक सग देशमें फैली हुई है । परन्तु उनका मुख्य निवास उत्तर, पश्चिम दिल्ली, बम्बई और अहमदाबादमें है । यह एक प्रतिष्ठित जाति गिनी जाती है । परन्तु इनकी संख्या घटती जाती है इस लिये वर्तमानमें वे अनुमान पन्द्रह लाखके अन्दर हैं । साधारणतः यह धनवान लोग हैं और भिन थोड़ेसे मनुष्योंसे मुझे लन्दनमें मिलनेका सौभाग्य प्राप्त हुआ है वे बहुत अच्छे और कुलीन गृहस्थ हैं ।

पश्चिमी देशोंमें जैनसिद्धान्त उचितरूपमें नहीं पहुंचे, और

जो पहुंचे हैं वे समझाये नहीं गये और अशुद्धरूपमें दर्शाये गये हैं । जैनियोंका मुख्यसिद्धान्त “ प्राणीमात्रको कष्ट नहीं देना ” है । और इस सिद्धान्तका मूल विश्वके प्रमाणिक ज्ञान पर निर्भर है । जब मनुष्य अपना और विश्वका ज्ञान प्राप्त कर लेता है तब वह लोगोंके माने हुए विचारोंको माननेके लिये बाध्य नहीं होता है यही नहीं किन्तु वह अपने स्वीकृतमन्तव्योंको समझानेके लिये दूसरे मनुष्योंके वास्ते उक्त ज्ञानका द्वार बन जाता है । ज्यों ज्यों मनुष्य अपना तथा अन्यलोगोंका जितना जितना ज्ञान प्राप्त करता जाता है उतना ही उसमें प्रेमभाव बढ़ता जाता है । “ प्राणीमात्रको कष्ट नहीं देना ” यह सिद्धान्त प्रेम ही पर निर्धारित है और ज्यों ज्यों मनुष्यमें प्रेम उत्पन्न होता है त्यों त्यों यह सिद्धान्त उसको मन, वचन, और कायासे अन्य-लोगोंको कष्ट पहुंचानेसे रोकता है ।

जैनी, विकाश (Development) के विचारकी प्रतिष्ठा करते हैं । और मानते हैं कि सजीव प्राणी अपनी पूर्णदशा तक विकाश कर सकता है । ज्ञान और चरित्रकी पूर्ति अपना पूर्ण योग्यता इसीमें है कि किसी भी प्राणीको किसी भी प्रकारसे कष्ट नहीं पहुंचाना, (तथा किसी प्रकारका अज्ञान नहीं

रखना) उनका धर्म किसी प्रकारसे सर्वसत्तासे कम नहीं, किन्तु आशावादी (Optimistic) है । वह आत्माको अनन्त बलशाली तथा आनन्दयुक्त मानते हैं ।

विश्व ।

संसारज्ञान यह है कि संसार अनादिकायसे है, और रहेगा भी । अस्तु, इसका आदिकाट्ट योजना निरर्थक है । अमुक वस्तु नित्य होनी रहनी है और मिटनी रहती है तथापि भित्त भित्त कंठुओंकी उत्पत्ति और नाशसे अस्तित्व होने पर भी संसार नित्य है । जब कोई वस्तु प्रगट होनी होती है तो वह वस्तु कोई दूसरी वस्तुमेंसे निकल कर प्रगट होती है अर्थात् जब पत्ती गन्मता है तो जिस अण्डेमें वह या वह नाश होना है, परन्तु जिस पदार्थसे वह अण्डा तथा वह पत्ती बना या वह द्रव्य सर्वदा उपस्थित रहा है—अण्डेका तथा पत्तीका ऐश्वर्य है । यह सिद्धान्त प्रत्येक पदार्थके लिये सत्य है । केवल अस्म्यमें परिवर्तन होता है, परन्तु पदार्थ ग्योंका त्यों रहना है । भित्त द्रव्यमेंसे कंठुएं बनती हैं वह किसी न किसी दरारमें और किसी न किसी स्थान पर रहना ही है और रहे हीगा । अन्तिम पूर्वकालमें किसी भी समय या कोई भी कालमें दृष्टि करनेसे उन

कालको जगत्का आदिकाल मानना उचित नहीं । जिस पदार्थका यह जगत् बना है उसी पदार्थका बनता आ रहा है । अस्तु, अति प्राचीनकालमें जाने, तथा उस कालको जगत्का आदिकाल माननेके स्थानमें हम अभीके जगत्को ही आदि समझने लेंगे तो ठीक होगा। इसीको आदि गिन करके दूर दूर तक सब दिशाओंमें आगे पीछे ज्योति फैलावें (अर्थात् जैनधर्मके सिद्धान्तोंको विस्तृतरूपसे प्रचार करें) जिस प्रकार समुद्रके किनारे पर खड़ा हुआ मनुष्य अपनी दृष्टिके विस्तारको सीमाबद्ध नहीं कर सकता इसी प्रकार हम देश तथा कालका अन्त कभी नहीं पा सकेंगे । समुद्रमें जहाज कहीं भी हो परन्तु वहांसे दृष्टि सीमाबद्ध हो सकती है वैसे ही देश अथवा कालके किसी भागको आदिरूपमें गिन लो परन्तु उसकी पहिली सीढ़ी क्या या कहां समझनी ? यह प्रश्न हमेशा उठे हीगा ।

संसार किसका बना हुआ है ?

दो मुख्य वस्तुओंका । अर्थात् पदार्थ और द्रव्यसे विश्व बना हुआ है चैतन्य और जड़ (सचराचर) जीव । जैनशास्त्र इन दो पदार्थोंको मानता है अर्थात् अनन्त पदार्थ और जड़ जीव । निम्नन्देह इन दोनोंकी स्थिति देश तथा कालमें है ।

काल तो साधारणतया सत्य गिना जाता है परन्तु देश तो सत्य ही है और जो सत्य है सो आवश्यक स्थित है । नार पदार्थ अर्थात् आकाश (देश) काल, जीव और अनैतन्य परमाणु, यह कोई किसीके पैदा किये हुए हों यह आवश्यक नहीं क्योंकि पदार्थोंका स्वभाव है कि वे स्वयं स्थित रहें ।

वे अनादिकालसे थे, हैं, और रहेंगे । ईसाईधर्ममें यह विचार एक जीवके लिये मानते हैं परन्तु जैन प्रत्येक जीवके लिये यह विचार स्वीकार करता है अर्थात् आप, मैं, कुत्ता, भिन्नी इत्यादि सर्व प्राणी नित्य हैं ।

यदि वर्तमानकालकी रसायनिकशोधकी दृष्टिसे जडद्रव्यके अन्तिमपरमाणुको आप न गिनं परन्तु वह अधिकतरसूक्ष्मपरमाणुओंका बना हुआ है । अस्तु, इसके लिये हमको जडद्रव्यका अतिसूक्ष्म अन्तिमभाग, या कोई दूसरा शब्दव्यवहार करना चाहिये ।

जीव और जड ।

अब अपने जीवके सम्बन्धमें जो हम अभीके संसारसे शोध करना आरम्भ करें तो पहिली ध्यान देने योग्य बात यह

है कि हम देहधारी संसारी जीव शरीर तथा आत्मासे बने हुए हैं अर्थात् जड़ और चैतन्य मिश्रित हैं ।

अपने चारों ओर जो हम सब जीव देखते हैं जैसे मनुष्य, बिल्ली, कुत्ते, घोड़े, वृक्ष यह सब शरीरसहित आत्मा दोनों एक हैं तो भी परस्पर भिन्न हैं । मेरा शरीर है सो मैं स्वयम् नहीं हूँ यह भेद जानना अत्यन्त आवश्यक है, यह शरीर नहीं किन्तु आत्मा है जिसे बुद्धिमान व्यक्ति (Consience, Santienty entity) कहता है ।

आत्मा ही सब कुछ जानता है शरीर कुछ नहीं जानता । आत्माका जीवन ज्ञानसहित, विचारसहित और प्रामाणिक है और जिस परिणाममें विचार सत्य होते हैं वहीं तक जीवन भी सत्य है ।

आत्मद्रव्य ।

वस्तुद्रव्य अपने मूलगुणोंसे भिन्न कभी नहीं रह सकती अर्थात् हम गुणको द्रव्यसे यथार्थमें पृथक् नहीं कर सकते. विचाररूपमें ऐसा अवश्य सम्भव है । हम देखते हैं कि मरते क्षम्य शरीर अपनी मुधि खो देता है. अस्तु, यह सिद्ध होता है

कि विवेक और सुधि शरीरके गुण नहीं हैं अर्थात् जीते हुए शरीरके साथ कोई सत्य वस्तु होनी चाहिये कि जिसके गुण उसके साथ रहते हैं इस वस्तुको जीव कहते हैं जीवके पर्यायवाची अनेक शब्द हैं यथा आत्मा, अहं, स्वयं (Self, Spirit, ego, soul).

शरीररहित या शरीरसहित जीव ।

जब जीव पूर्णतया पवित्र होता है तो वह कोई प्रकारके भी शरीर बिना रह सकता है । सूक्ष्मातिसूक्ष्म शरीर भी नहीं हो तो भी टहर सकता है । परन्तु वह किसी प्रकारकी स्थिति धारण करे तब तक सजीव प्राणी दो वस्तुओं अर्थात् जड़ और आत्मासे मिलकर बना है ।

यह समय आये तब तक आत्मा और स्थूलशरीर भिन्न होनेका यह अर्थ नहीं कि आत्मा जड़शरीरसे मुक्त होनायें, जीव जिस प्रकार स्थूल शरीरको छोड़ जाता है वैसे ही मरती समय वह अन्य दो शरीरोंसे नहीं छूट सकता परन्तु वे शरीर उमकी नई अवस्थामें उसके साथ ही रहते हैं इनमेंसे एकमें उत्तमक शक्ति होती है जिससे फिर सजीव प्राणी स्वयं अपना नवीन शरीर पैदा करता है ।

जीवको होती हुई भ्रांति ।

संसारी देहधारी जीव सामान्यरूपसे अनेक बलप्रवाहों (अर्थात् शक्तियों) का केन्द्र होता है । ये शक्तियें आत्माका गुण नहीं हैं परन्तु उनके साथ आत्माका अत्यन्तसूक्ष्मरूपसे सम्बन्ध है और वह उनको अपने समझ लेता है और मानता है कि मैं उनका बना हुआ हूं । इस मिथ्याभावमेंसे वह जागृत हो अर्थात् अपने आपको जाने वहां तक उसको इस अवस्थामें पड़ा रहना पड़ता है ।

बलप्रवाहशक्ति अर्थात् कर्म ।

हमारे आसपास चारों ओर जो ममस्त फेरफार दृष्टिगत होते हैं उनका कारण यही है । यह अन्तर केवल सूक्ष्मशरीर-मात्रके ही हैं यही नहीं, परन्तु मदगुण दुर्गुण आदिका भी प्रभाव पड़ता है ।

आत्माका स्वभाव कैसा है ।

आत्मा स्वभाविकतया दैव है और शुद्धदशामें समान-भावेन ज्ञानवान् दीर्घवान् तथा चरित्रवान् है । पानी आदिकाके समान जगतमें कुछ नहीं है जो मनुष्य पर कर्म है नो आपमें

स्विय इन अस्वभाविक शक्तियोंके कारण करता है क्योंकि वे सन्देहवश दुष्कर्मोंको अपने गुण समझ लेता हैं। मनुष्य अज्ञानता अथवा दुर्युद्धिके कारण पापकर्म करता है परन्तु आत्मा तो स्वभावसे ही सज्ज है। अस्तु, उसके सब विचार सत्य ही होते हैं। मेरे ध्यानमें पापकर्म करते समय कोई मनुष्य यह नहीं जानता होगा कि मैं पाप करता हूं। यदि विचार करता होगा तो यही कि मैं भला करता हूं अन्यथा ऐसा कदापि नहीं करता, अस्तु। यह दोष उसकी दुर्युद्धिका ही रहा। ऐसे ही यदि कोई मनुष्य कपट करता है तो प्रसंगवश वह उसे भी अच्छा ही समझ कर करता है। परन्तु समय पड़ने पर जब वह समझ लेता है कि यह कर्म बुरा है तब वह उसे छोड़नेका प्रयत्न करता है और अन्तमें शुद्ध इच्छा होने पर छोड़ भी सकता है।

कर्मोंका मूल ।

ऊपर लिखित अस्वभाविकत्वप्रवाह कर्मोंके मूल अर्थात् जड़ हैं और वे अत्यन्तसूक्ष्म होती हैं उनको यह कर्म अपनेमें मिला देते हैं और उसके परिणामका अनुभव आत्माको करना पड़ता है। अस्तु, कतिपय परिणाम उत्तम तथा कितनोंका बुरा

जीवको होती हुई भ्रांति ।

संसारी देहधारी जीव सामान्यरूपसे अनेक बलप्रवाहों (अर्थात् शक्तियों) का केन्द्र होता है । ये शक्तियें आत्माका गुण नहीं हैं परन्तु उनके साथ आत्माका अत्यन्त सूक्ष्मरूपसे सम्बन्ध है और वह उनको अपने समझ लेता है और मानता है कि मैं उनका बना हुआ हूं । इस मिथ्याभावमेंसे वह जागृत हो अर्थात् अपने आपको जाने वहां तक उसको इस अवस्थामें पड़ा रहना पड़ता है ।

बलप्रवाहशक्ति अर्थात् कर्म ।

हमारे आसपास चारों ओर जो समस्त फेरफार दृष्टिगत होते हैं उनका कारण यही है । यह अन्तर केवल सूक्ष्मशरीर-मात्रके ही हैं यही नहीं, परन्तु मद्गुण दुर्गुण आदिका भी प्रभाव पड़ता है ।

आत्माका स्वभाव कैसा है ।

आत्मा स्वभाविकतया शैव है और मृद्धागमों समान-भ्रांतिमें ज्ञानवान् वीर्यवान् तथा चारित्रवान् है । यद्यपि आत्माके समस्त जगत्में कुछ नहीं है जो मनुष्य रूप करता है जो शरीरमें

स्थित इन अस्वाभाविक शक्तियोंके कारण करता है क्योंकि वे सन्देहवश दुष्कर्मोंको अपने गुण समझ लेता हैं। मनुष्य अज्ञानता अथवा दुर्बुद्धिके कारण पापकर्म करता है परन्तु आत्मा तो स्वभावसे ही सर्वज्ञ है, अस्तु, उसके सब विचार सत्य ही होते हैं। मेरे ध्यानमें पापकर्म करते समय कोई मनुष्य यह नहीं जानता होगा कि मैं पाप करता हूँ। यदि विचार करता होगा तो यही कि मैं भला करता हूँ अन्यथा ऐसा कदापि नहीं करता, अस्तु, यह दोष उसकी दुर्बुद्धिका ही रहा। ऐसे ही यदि कोई मनुष्य कष्ट करता है तो प्रसंगवश वह उसे भी अच्छा ही समझ कर करता है। परन्तु समय पड़ने पर जब वह समझ लेता है कि यह कर्म बुरा है तब वह उसे छोड़नेका प्रयत्न करता है और अन्तमें शुद्ध दृष्टि होने पर छोड़ भी सकता है।

कर्मोंका मूल ।

ऊपर लिखित अस्वाभाविकव्यवहार कर्मोंके मूल अर्थात् जड़ हैं और वे अत्यन्तमूर्ख होती हैं उनको यह कर्म अपनेमें मिला देते हैं और उसके परिणामका अनुभव आत्माको करता पड़ता है। अस्तु, कनिस्य परिणाम उत्तम तथा विद्वानोंका बुरा

होता है । अर्थात् कुछ सुख और तथा कुछ दुःखों के कारण होता है ।

कर्मों के सम्मान ।

इस प्रकार के आध्यात्मिक कर्मों का सम्मान आत्मा के लिये ही गुणों को संकट देता है इससे समझमें आ जायगा कि क्यों कुछ मनुष्य दृढ़ मनुष्योंसे अधिक अज्ञानी, दुःखी, तुल्यहीन, भयानक तथा निर्बल अथवा विशेष सुखी, सुन्दर, स्वस्थ, दीर्घायु तथा मरत होते हैं कुछ उच्चवर्णमें उत्पन्न होते हैं और कुछ नीचवर्णमें । इत्यादि जहां तक विचार करें यह कर्मका ही फल ज्ञान होगा ।

कर्मको रोकनेसे भविष्य परिणाम ।

अब ज्यों २ इन कर्मों का ग्रहण करके अपने साथ मिलानेकी क्रिया बन्द की जाती है और ज्यों ज्यों पूर्वजन्मान्तरोंमें एकत्रित किया कर्मों का समूह अपनेसे दूर किया जाता है त्यों २ मनुष्यके अज्ञान, क्रूरता, दुःख, दुर्बलतामें कमी होती जाती है और इस प्रकारसे वे सत्य चरित्रवान बन जाते हैं ।

इस प्रकार अपने विचारशक्तिका केन्द्र यदि हम वर्तमान दुःख तथा विधाको मानते तो हमारे चारों ओर सारा भीत हुआ प्राणी जो हम देखाते हैं वे सब आत्मा तथा नः परास्ति मिश्रितरूपमें दिखाई देंगे ।

शाश्वत जीवन ।

यदि संसारको हम यह समझें कि यह नित्य है तो इसके प्रत्येक व्यक्तिगत जीव जन्म (जन्मान्तर) पहिले ही स्थितिमें विद्यमान थे और यह दैहिक शरीर या जीवनके अन्तमें भी जीते रहेंगे । अर्थात् जितने जीव अभी इस कालमें हैं वे अनादिकालसे अनन्तकाल तक रहेंगे । हम नहीं कह सकते कि ये कब हुए थे और कब नाश हो जायेंगे । जीवनके पूर्व यह अपना जीवन नहीं या त्यों ही अन्तमें भी जीवन नहीं होगा क्योंकि कोई ऐसा जीवन नहीं कि जिसके पहिले जीवन नहीं हुआ है, न कोई ऐसा है कि जिसके अन्तमें जीवन नहीं हो । अस्तु, कोई जीवन ऐसा नहीं है कि जिसके पश्चात् जन्म मरण न हो. अस्तु, यह सिद्ध हुआ कि आत्मा अनादि तथा अनन्त है ।

देहमुक्त हुए उपरान्त जीवन ।

शरीररहित आकृतिमें अन्तिमजीवन भी होता है । इस स्थितिके पीछे पहिलेकी भांति मनुष्यको जन्म मरण ऐसा नहीं होता । भूतकालके विषयमें यह विचार होता है कि ऐसा कोई समय नहीं था जब कि यह आत्मा शरीररहित आकृतिमें रहा हो । साथ ही यह भी निर्णय नहीं है कि शारीरिक जीवन इस पृथ्वी पर ही रहा हो । जीवनकी ऐसी स्थितियाँ हैं कि यदि पृथ्वीपरके जीवोंसे विशेषसूक्ष्मतरजातके शरीर होते हैं तो उनको साधारण बोलीमें देवशरीर कहते हैं और इस श्रेणीमेंके जीव शुभ तथा अशुभ दोनों प्रकारके होते हैं (अर्थात् देव और दैत्य दोनों होते हैं) तथा अन्यभाषामें स्वर्गनिवासी और नर्कवासी होते हैं ।

चार प्रकारके जाँव ।

जैनी मानते हैं कि जीव ४ प्रकारके ही होते हैं अर्थात् मनुष्य, तिर्यञ्च, नारक (दैत्य) और देव (देवता) । तिर्यञ्चमें केवल, वनस्पति ही नहीं परन्तु मनुष्ययोनिके अतिरिक्त अन्य सब योनियें यथा पक्षी, मछली, पशु इत्यादि सबका समावेश होता है ।

जीवके शरीरोंकी जाति ।

जति प्राणीके शरीरको मनुष्यके अथवा पशुके रूपको हम जानते हैं परन्तु स्वर्ग अथवा नर्कमें प्राणीके शरीर अत्यन्तसूक्ष्म होते हैं । ऐसा विचारमें आता है, और स्वर्गमें दुःखसे सुखकी मात्रा बहुत अधिक है परन्तु नर्कमें तो दुःख ही दुःख है सुख नामको भी नहीं ।

जैनोपदेश ।

मैं विचारमें जैनियोंके यहां एकसे दूसरा विशेष उद्य करते करते १६ स्वर्ग (धेनाम्बरोंके १२ तथा दिगम्बरोंके १६) और एकसे दूसरा अधिक नीचा करते करते ७ प्रकारके नर्क उपदेश दिया गया है । तथापि जीवनकी इन चारों स्थितियोंमें जीव शरीरकी शक्ति शुद्ध आत्मा नहीं है । उसका कोई न कोई प्रकाशका नष्ट शरीर होता ही है । स्पष्ट या सूक्ष्म

पञ्चमी स्थिति ।

परन्तु इन चारों जीवनकी स्थितियोंके पश्चात् एक अन्तिम पांचवीं विशुद्धतम शरीरगति स्थिति है जो यदि एकबार प्राप्त

होगई तो सदा बनी ही रहती है. इन चारोंमेंसे प्रत्येक रूपकी अवधि मर्यादित है अर्थात् आयु नियमित है कि जिसका अन्त कभी न कभी आता ही है यद्यपि यह काल स्वर्ग नर्कमें तो विशेष होता है तथापि अन्त तो है ही, परन्तु उस विशुद्ध शरीररहित स्थितिमें जीवनकी लम्बाई अमर्यादित है कि जिसका अन्त कभी नहीं आता और यह स्थिति तब ही प्राप्त होती है जब हमारी विकाशपानेकी स्थिति पूर्णदशा पर पहुंचती है और यह दशा ही जीवनका लक्ष्य (अर्थात् Goal है) और प्रत्येक व्यक्तिको यह प्राप्त हो सकती है और क्रम २ से विकाश पाते २ वहां तक पहुंचती है । इस अन्तिम स्थितिके प्राप्त होनेके लिये यदि कोई जीवन उपयोगी है तो वह मनुष्य-जीवन है ।

चार दुर्लभता ।

मुझे यहां याद आता है कि चार बातें दुर्लभ हैं (१) मानुष्यजीवन प्राप्त होना दुर्लभ है. (२) मनुष्यजीवन प्राप्त होने पर मनुष्य उपदेश प्राप्त होना. (३) मनुष्य उपदेश मिलने पर उस पर श्रद्धा होना. और (४) श्रद्धा होने पर उस पर मनन करके उसके अनुसार चलना यह चारों बातें दुर्लभ हैं ।

जिस स्थितिमें हमने जन्म लिया है, वह कोई एकस्मात् हमको नहीं मिली है। पूर्व जन्ममें जैसी करणी करी हो वैसा ही पाश्चात्य जीवन प्राप्त होता है। अलग्गता उपदेश ऐसा है कि- नितने ही हम मरे या भुरे होते हैं, उतना ही हमको सुख या दुःख मिलता है। ईसाई लोग भी यही मानते हैं तथापि जहाँ वे लोग यह मानते हैं कि नारकी जीवन सदैव नित्य रहता है वहाँ जैनी यह मानते हैं कि नरकके जीवनका भी कभी न कभी अन्त आना है।

यह उपदेश कहाँसे लिया गया है ?

जिस भांति ईसाई (ख्रीष्टीय) ईसाके अनुगामी हैं, उसी भांति जैनी महावीर जिनेश्वरके माननेवाले हैं। महावीरजिन ईसाके पूर्व छठवीं शताब्दीमें उत्पन्न हुए थे, उनका जन्म भारतमें हुआ था और अपनी आयुके पिछले ३० वर्ष इन्होंने उपदेश देनेमें व्यतीत किये, उनको जन्मके साथ ही अविद्याविज्ञान विध्वंसन तथा विध्वंसन आदि लक्ष्य प्राप्त हुई थी। तत्पश्चात् उनको वह परमज्ञान प्राप्त होगया जिससे दूसरोंके हृदयका भाव जान सारतं ये ३२ वर्षकी आयु होने पर तपश्चर्या तथा अग्रज ज्ञान विकास होनेसे वे सर्वज्ञ होगये

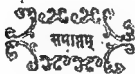
थे और जब तक आप सर्वज्ञ नहीं हुए, थे तब तक उपदेश करना नहीं प्रारम्भ किया था (इस प्रकार अर्थात् जैनी एक सर्वज्ञ महात्माके उपदेशको मानने वाले हैं तथा उनके ही अनुगामी हैं ऐसी परम्परा है) जिस भांति बाइबिल ख्रीष्टके उपदेशोंका संग्रह है उसी भांति जैनशास्त्र महावीरके उपदेशोंका भण्डार है।

जिनदेवके लक्षण ।

देव अर्थात् धर्मनियंताके कैसे लक्षण हों न चाहिये इस विषयमें जैनियोंका दृढ़ विश्वास है कि धर्मनेता (Religious leader) सर्वज्ञ होना चाहिये अन्यथा वह लोगोंके जीवनके लिये धर्मशास्त्र तथा नियम (Code of rules of) बनाने योग्य नहीं है, यह बात भली भांति प्रगट है क्योंकि यदि सर्वज्ञ न हो तो कुछ ऐसा होगा जो कुछ कम जाने और जिस वार्ताको वह न जाने उसको करने या न करने की शिक्षा हमको दे तो सम्भव है कि हम लोग उसकी सीमा कर उसमें अधिक रूपमें उस कार्यको करने योग्य होजायें ।

और उसको निद्रा भी न आनी चाहिये ताकि उसके ज्ञानकी सर्वज्ञतामें कोई भी प्रकारका Discontinuity उत्पन्न

हो. यथा क्रोध, भय, श्रंभ आदि वृत्तों और उनमें वह गुण भी होना चाहिये कि उन पर जादे कृप में निरा नारा पान्तु मोर न आवे, किन्तु मरने क्षया करे विशेषी जादे निरता ही दुष्ट क्यों न हो । इसके उपरान्त अन्य स्थान भी श्रीगिनेगारेके वनत्राये हैं. मैंने इस निबन्धके प्रारम्भमें कहा था कि सार उादे-शोका सार इस महावाक्यमें है कि " अहिंसा परमो धर्मः " अर्थात् ' किसीको कष्ट नहीं देना ' यही सबसे बड़ा धर्म है ।

- ૯ જૈનજ્યોતિષ્. લે. ડો. હવલ્યુ કિરફલ. બોન જર્મની.
- ૧૦ જૈનકાનુન લે. શ્રીયુત જે. એલ. જૈની ઢીલ્હી તથા પી. જોસ. એવ્યસ વનેલવી બોન જર્મની.
- ૧૧ જૈનસાહિત્યની યુરોપદ્વારા સ્વોજ. લે. ડૉ. જોહ. નોવેલ. વરલીન.
- ૧૨ પ્રાચીન જૈનસાહિત્ય. લે. ડો. હવલ્યુ. શુબ્રિંગ. હૈમર્ગ.
- ૧૩ યુરોપમાં જૈનધર્મના પ્રચારક એવરેટ. વેવર. લે. ફિનહેનરિચ. જર્મની.
- ૧૪ જૈન સાહિત્ય અને કૌટિલ્ય અર્થશાસ્ત્ર. લે. ડો. જે. જોલી. જર્મની.
- ૧૫ જૈનધર્મમાં મારો અભ્યાસ. લે. ડો. હર્મનજેકોવી બોન. જર્મની.
- ૧૬ ભારતનું પ્રાચીન તત્ત્વજ્ઞાન અને તેની સાથે જૈનધર્મનો સંબંધ. લે. ડો. હર્મન જેકોવી. બોન જર્મની.
- ૧૭ ભારતીય સાહિત્યમાં જૈનોનું સ્થાન. લે. ડો. વિન્ટરનેઝ પ્રેતા.
- ૧૮ બુદ્ધ અને મહાવીર લે. પ્રો. એર્નસ્ટ લ્યુમેન. વેડન.
- ૧૯ સ્વારવેલ શિલાલેખ. લે. ડો. સ્ટેનકૌનૌ નાવે.
- ૨૦ જૈન ગૃહસ્થોનો ધર્મ. લે. ડૉ. આર. શામશાસ્ત્રી. મહીસુર.

૧૧. સિદ્ધાન્તસિદ્ધિ સંદેહ સંકલ્પસંગ્રહ સંપાદન, જે. ૧૯૭૭
અમદાવાદ હાઈવે સંસ્કૃતિ કોર્પોરેશન સંસ્કૃતિ
૧૨. કાવ્યસાહિત્ય સંદેહ સંકલ્પસંગ્રહ સંપાદન, જે. ૧૯૭૭, અમદાવાદ
પ્રિ. ૧. ૬૭૭૭.
૧૩. ગુજરાત સંદેહ સંકલ્પસંગ્રહ સંપાદન, જે. ૧૯૭૭, અમદાવાદ
સંસ્કૃતિ સંસ્થા સંસ્કૃતિ સંસ્કૃતિ.
૧૪. સિદ્ધાન્તસિદ્ધિ સંદેહ સંકલ્પસંગ્રહ સંપાદન, જે. ૧૯૭૭, અમદાવાદ.
૧૫. અનર્થસિદ્ધાન્ત, જે. ૧૯૭૭, જે. ૧૯૭૭, સિદ્ધાન્ત, સંસ્કૃતિ.
૧૬. સંસ્કૃતિ સંદેહ સંકલ્પસંગ્રહ સંપાદન, જે. ૧૯૭૭, અમદાવાદ
સંસ્કૃતિ.

આ ઉપરાંત મહામહોપાધ્યાય હરપ્રસાદશાસ્ત્રી શાસ્ત્રી ।
શ્રીમુનિ સિદ્ધાન્તસિદ્ધિ સંદેહ સંકલ્પસંગ્રહ સંપાદન, મોરારજી । શ્રીમુનિ
મનાસીદાસ પ્રમ. ૧. ૬૭૭૭, શ્રીમુનિ સંસ્કૃતિ સંસ્થા પ્રમ. ૧.
૬૭૭૭ । સિદ્ધાન્તસિદ્ધિ સંદેહ સંકલ્પસંગ્રહ સંપાદન, મોરારજી
સંસ્કૃતિ સંસ્થા સંસ્કૃતિ સંસ્કૃતિ ।

આ મધ્ય સંસ્કૃતિ મહામહોપાધ્યાય હરપ્રસાદશાસ્ત્રી શાસ્ત્રી

પણિડત પુરુષો જૈનમતના સ્વરૂપને ઘણા પ્રકાશ સ્વરૂપથી જોઈ શકશે તેમાં શક નથી.

તેમાં પણ પાંચ સાત લેખો તો જૈનોના આસ મૌલિક સિદ્ધાન્ત સ્વરૂપનાજ છે એવી અમારી સમજ થઈલી છે. વાચક વર્ગ પણ તેવા સ્વરૂપથી જોઈ શકશે એવી અમારી ધારણા છે.

સંગ્રાહક—
મુનિશ્રી અમરવિજયજી.
મહારાજ.

ઇત્યલં વિસ્તરેણ.

आ पुस्तक छपावचामां साहाय्य आपनार
सद्गृहस्थोना नाम.

—००४—

भरुच.

क्र.	नाम	क्र.	नाम.
१०१	शा. डाक्षामाई दलपतमाई.	१०१	शा. नगीनदास सवेरचंद तोळाट.
१	शा. फूलचंद वसंतचंद.		शा. नाथामाई वसंतचंद.
			चोपडी ७

वडोदरा.	खेदा.
१०१ शा. ईशरलाल गुलानचंद.	१०१ श्री जैनशाला संव तरफपी.

रामोई.	मीपागाव
१०१ शा. छोटालाल छानलाल कामी.	७१ शा. कमलरचंद कल्याणदास वननाडी.

(२)

सीनोर.

क्र.	नाम.	चोपडी.	नाम.
२९	शा. नाथाभाई नरोत्तमदास.	१९	शा. मोतीचंद धर्मचंद.
२९	बाई हरकोर, हस्ते त्रिभोव- नदास पीतांबरदास.	११	शा. मोतीचंद वजेचंद.
१९	शा. चंपकलाल छानलाल	११	शा. नाथाभाई शंकर.
१९	शा. हिमतलाल जी. मास्तर (जैनजोतिपी) मुंबई.	१०	शा. नाथाभाई गरवड.
१०	शा. गरवड दलपतराम.	१०	शा. लल्लुभाई नरोत्तम
१०	शा. नाथाभाई मंदलाल.	७	शा. त्रिभोवनदास पीतांबर
७	शा. नरोत्तमदास शंकरलाल.	७	शा. वजेचंद लल्लुभाई.
९	शा. भोगीलाल मगनलाल.	७	शा. मोनीलाल शामजी
९	शा. छगनलाल करमचंद.	९	शा. कार्कीदास हीरानंद
९	बाई मंडा / शा. लल्लु नर- शेनो दिववा	९	शा. मूलचंद बहेरदास
९	शा. मंदलाल हरमचंददास.	९	शा. गुलाबचंद डायाभा
९	शा. मंदलाल मंदलाल.	९	शा. गरवड शिवलाल.
९	शा. नरनंद हरमचंद	९	पार्वतीदेन हस्ते नातचंद
		९	शा. त्रिभोवनदास हरम
			(विदे)
		९	शा. कीरामाई शंकर.

नाम.

चोपड़ी.

नाम.

- शा. हरिलाल नेमचंद.
१. नंदलाल लखमीचंद.
१. फूलचंद शिवलाल.
१. मगनलाल लखलुभाई.
- ई देवकोर (शा. छोटा-
- ल माणिकलालनी मातुश्री)
- न चोपडी (शा. नरोत्तम
- हीराचंदनी दिवरी)
१. मगनलाल दीपचंद.
१. फूलचंद जगजीवनदास.
१. ईश्वरलाल लालचंद.
१. चुनीलाल धनेचंद.
१. मोतीलाल पीतांबरदास.
१. नरोत्तमदास दीपचंद.
१. वीमनलाल लखमीचंद.
१. मगनलाल चुनीलाल.
१. छोटालाल नानचंद.
१. चंदुलाल मोहनलाल.

- ५ शा. छगनलाल मोतीचंद.
- ५ शा. हिमतलाल चुनीलाल.
- ५ शा. छगनलाल शंकरलाल.
- ५ शा. नायाभाई शंकर.
- ५ शा. चुनीलाल कालीदास.
- ५ शा. मोहनलाल भगवानदास.
- ५ शा. नंदलाल चुनीलाल.
- ५ शा. नायाभाई नंदलाल.
- ५ शा. बाडीलाल सखीदास.
- ५ शा. शंकरलाल पीतांबरदास.
- ५ शा. नगीनदास मोतीचंद.
- ५ शा. धारशीभाई कचरामाई.
- ५ शा. चुनीलाल नरोत्तमदास.
- ४ शा. मगनलाल लालचंद.
- ४ शा. छोटालाल गिरधर.
- ३ शा. चुनीलाल भगानीदास.
- ३ शा. कोमटलाल पीतांबरदास.
- ३ शा. रीमचंद कल्लु.

શુદ્ધિપત્ર.

મસ્તાવના.

૭૫	ઓલી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૭	૪	જનોના	જેનોના
૮	૪	જનધર્મ	જૈનધર્મ
૯	૧૨	તત્ત્વન	તત્ત્વના
૧૩	૧૧	જનભાષાર્યોમ	જૈનભાષાર્યોમં
૧૬	૧	દર્શન	દર્શન
૧૬	૬	કહે	કહે છે
૧૯	૧૪	જનીયોમાં	જૈનીયોમાં
૨૧	૪	મેરી	મેરી
૨૧	૧૧.	ગવનમેટ	ગવરમેટ
૨૧	૧૨	મની	મૈની
૨૧	ટીપમાં	મોની	મોટીપદગ્રાં
૨૨	૧૨	પુણાન	પુણાન
૨૨	૧૬	ધેય	ધેય
૨૩	૭	મધોનું	મધોનું

पृष्ठ	ओळी	अशुद्ध	शुद्ध
२३	११	निभत्सना	निर्भर्त्सना
२४	१४	जनोनी	जैनोनी
२६	६	जनधर्म	जैनधर्म
२६	१८	जनोए	जैनोए
२९	५	ग्रय	ग्रंय
२९	१४	जनाचार्य	जैनाचार्य
३०	७	जनशास्त्रोंसे	जैनशास्त्रोंसे
३१	२	ग्रयसमुदाय	ग्रन्थसमुदाय
३१	५	पूण	पूर्ण
३१	९	जनदर्शन	जैनदर्शन
३१	११	जनमत	जैनमत
३१	१२	जनादिदर्शनोका	जैनादिदर्शनोका
३१	१३	दर्शन	दर्शन
३३	१	दर्शनोके	दर्शनोके
३३	१	जनमत	जनमत
३३	१	वार्थ	वार्थ
३३	१	मूर्ति	मूर्ति
३३	१	वार्थ	वार्थ

पृष्ठ	श्लोकां	वागुद्ध	गुद्ध
४३	९	प्रयो	प्रयो
४३	११	प्राग	प्रमाण
४३	११	निप्रयो	निर्धनो
४३	१०	जनधर्म	जनधर्म
४७	६	जनो	जनो
४७	८	जनभागमो	जनभागमो
५३	१७	जनोना	जनोना
५०	१२	पदाय	पदाय

प्रथम भाग.

१२	७	जनधर्म	जनधर्म
१२ नो नोट	४	जनोना	जनोना
५६	१३	मावने म	मावने म
६२	१५	दिग्दर्शन	दिग्दर्शन
४१	९	स्वयंभ	स्वयंभ
४७	३	लोकाना	लोकाना
४९	२	धृष्ट	धृष्ट
४९	६	वपन्य	वपन्य

पृष्ठ	ओकी	अशुद्ध	शुद्ध
४९	९	जनयति	जैनयति
४९	९	महावीर	महावीरे
४९	१२	जनोए	जैनोए
५०	८	वत्तयुं	वर्तयुं
५२	२	कयुं	कर्युं
५३	९	कयु	कर्यु
५७	१४	कयु	कर्यु
५८	१	अथ	अर्थ
६१	८	आश्चय	आश्चर्य
६१	९	धर्मसंस्थापको	धर्मसंस्थापको
६२	१७	कयुं	कर्युं
६३	३	जनोना	जैनोना
६३	१३	जनोना	जैनोना
६४	१०	पाखड	पाखंड
६६	८	ग्रन्थो	ग्रन्थोनुं
७१	१	० औत्तरीय	छे, तेमां पण औत्तरीय
७१	२	जक्की	जेक्की

पृ०	ओङ्की	अशुद्ध	शुद्ध
८१	८	तत्वादस	तत्वादसी
९१	१०	हमारही	हमारेही
९२	९	दर्शन	दर्शन
१०७	८	यपाय	यपार्थ
१३६	१०	यपाय	यपार्थ
१४०	१	वेदका	वेदका
१४४	८	मार्गमा	मार्गमा
१५३	२	तात्पर्य	तात्पर्य
१६०	३	अय	अर्थ
१८९	३	धम	धर्म

भाग बीजो.

१	९	माय	मार्थ
७	७	अनसिद्धांत	अनसिद्धांत
१०	७	स्तुको	पुस्तको
१०	८	संवध	संवध
११	१७	सत्रालापको	सत्रालापको
१२	१२	शत्री	शत्री

